

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

X. ÉVFOLYAM.

1891. V—VI. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

E szám ára 3 frt.

TARTALOM.

	Lap
1. <i>Brassai</i> Sámuel: A philosophia fordulta	321
2. Dr. <i>Buday</i> József: Sociologia	358
3. <i>Kun</i> Sámuel: A positivizmus, mint vallásrendszer	443

Értesítő.

Lubrich Ágost: Természetbölcselet. Ismerteti Sebesztha Károly 516.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában
Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utcza 6. sz. megrendelhetők :

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. 1888., 1889.,
és 1890-iki évfolyama. Ára évfolyamonként 5 frt.

Böhm Károly : *Az ember és Világa.* Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József : *A Középiskola Eszménye.* Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola.* Budapest, 2. változatlan kiadás. 1889.
Ára 50 kr.

« *A szabadság némely korlátairól.* Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra.* Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly : *Reális nevelés.* Külön lenyomat a M. Phil.
Szemléből. Budapest, 1886. Ára 1 frt.

A PHILOSOPHIA FORDULTA.

III.

A böleletnek irányadóul és például kellene szolgálni a tudományos világnak a fogalomnevek világos, határozott használatában, szóval a szabatosságban¹. De vajon úgy van-e? Úgy tetszik nekem, hogy alig van eszmény, (ideál) mely oly kevésbé legyen megközelítve, mint az a mit kitiizék. Merem mondani, — lehet igenis nyersen — hogy a philosophia historiája egy eleitől fogva mind a mai napig tartó, bé nem végzett s még kevésbé eldöntött logomachia. Csudálatos! Mert hiszen fogalom minden külön esetben csak egy lehet és ezt, úgy hogy minden ép, érett józan eszű ember megértse, csakis egy képp fejezhetni ki; honnan hát az örökös ellenmondás? Nem hiszem, hogy tévednék, midőn egyik főokát a szabatosság tökélytelenségében vagy éppen hiányában keresem sőt leltnek hiszem. Ez úttal a bajnak csak egy példáját veszem fel, u. m. tapasztalás fogalma tárgyalását. Kinyitok egy szótárt melyben az eleitől fogva 1886-ig egymás után s mellett divatozó philosophiai rendszerekben használt fogalomneveket sorolja fel és értelmezi. Felkeresem az «Empirie» ezikket s ezt olvasom felőle: «**Empirie**» (ἐμπειρία, Erfahrung, experientia) elsőbben is valami érzéki észrevétel, a z t á n a szemmeltartással (*Beobachtung*) nyert észrevételeknek rendszeres összekapcsolása.»² Hogy egy ily értelmezést szabatosnak állítani nem lehet, világos. Azok a boldog böleselők és nem böleselők, a kiknek tág felfogása megtűri, sőt természetesnek leli, hogy azonegy «történet» szó egy külön eszményt, aztán eszmények terjedelmes sorait s hozzája még elbeszélésöket is jelentse, nem botránkoznak meg ama kettős értelmezésben; de mások, a kik kevésbé hajlandók megalkunni a képtelenséggel (*absurdum*), azt kérdik velem-

¹ Divatos szóval: «précizitás». (!)

² **Empirie** . . . . ist zunächst irgend eine sinnliche Wahrnehmung, sodann die systematische Verknüpfung mehrerer Wahrnehmungen, welche wir durch Beobachtung gewinnen.

mel együtt, hogy a két értelmezésnek melyike teszi már az «empiriát?» Anyanyelvét észleletesen beszélő és író magyar azt felelné reá, hogy a kétértelműség csak amaz idegen synonymákban létezik; mert mi megkülönböztetjük a «tapasztalat»-ot, melyet az elsőbb értelmezés jelöl, a «tapasztalás»-tól, melyre a második illik. Jó, de hát a magyar csak elenyésző parányi helyet foglal a philosophiai irodalom terén s a mi megkülönböztetésünk az empiria szabatos használatát s alkalmazását nem fogja eszközölni. Mi több, ha tehetné is, nem volna köszönet benne, mert az ügy megállapított értelmezés szerint a «tapasztalat» és «érzéket» (Sinneswahrnehmung, sensation) merőben azonegy jelentésű szavak lennének s ezzel a bölcselek egyik osztálya kedviért a szellemi lények és tények tétele meg lenne tagadva.

De halljuk már a másik felet is, melynek véleményét egy encyclopaedicus szótárból irom ki és a tolmácsolom a következőkben: «**Tapasztalásnak** a tényeken alapuló ismeretek foglalványát nevezik.»¹ Ez ugyan első tekintetre nem igen látszik különbözőnek a szellem létét és állomány voltát tagadók értelmezésétől; de csak addig, míg számba nem vesszük a tén y szó tág értelmét, melyet az idézett szótár imígy elemez és különböztet. «A tapasztalás egész köre a külső vagyis köztített közlött körére és a belső vagy közvetlen tapasztalásra oszlik.»² «A külső a természetről vett tapasztalás» melyet az érzékek eszközölnék. A belső a saját lelki működésünkről s állapotainkról való tapasztalás, melynek megszerzésére öntudatunkon kívül más közben járunk nincs és nem is kell.»³ No már, oly fogalomnevet, melyet azonegy szak-

¹ **Erfahrung** nennt man den Inbegriff derjenigen Erkenntnisse, welche sich auf Wahrnehmung von Thatsachen gründen (Brockh. Convers. Lex.) — Képelem mily szánakozó mosolylyal néznek le tudós philosophusaink a felületes íróra, a ki népszerű encyclopaediát idéz; de biz én nem szégyenlem meg magamat s arczom az ő gúnymosolyukat visszatükrözi. — Vak, a ki a szitán át nem lát.

² Ha ki felakadna azon, hogy egy kör miképp oszlohatik két körre, kétképp oszlassa el az aggodalmát. Vagy vegye átvitt, pl. csoport, értelemben (kör = vidék); vagy pedig képzeljen egy középpontu (concentricus) két kört. — A német szöveg ez: «Der gesammte Erfahrungskreis zerfällt in den des äussern oder mittelbaren und in den innern und unmittelbaren Erfahrung».

³ «Die äussere E. ist die der Natur durch die menschlichen Sinne ... eine mittelbare, weil alles was wir von den Aussenwelt wissen, nur dadurch erfahren wird, dass es als Empfindung und Vorstellung in unser Bewusstsein tritt. Die innere E. ist die unserer eigenen psychischen Thätigkeiten und Zustände ... eine unmittelbare weil sie durch nichts anders vermittelt wird, als durch das ... reflektionirende Selbstbewusstsein.»

belieknek — ezúttal bölcselőknek — egy része szűkebb, más része bővebb értelemben használ, szabatosnak csakugyan nem mondhatni és csak úgy válhatik azzá, ha jelentését a vele élő író világosan és félreérthetetlenül meghatározza és alkalmazásában szorosan tartja magát az értelmezéséhez. Eddigi czikkeim irálya meggyőzhette k. olvasóimat, hogy kifejezéseim használatában a követelt feltételeknek megfelelttem s a magam nyilvánította szabályt követtem. Ez a dolog formalis oldala. Valóságát tekintve pedig eszméinket, érzékleteinket képzeleteinket, ezeknek analytical, syntheticai combinatioit, deductiot, inductiot tapasztalt tényeknek állítottam s tanuság végett ember társaimnak elfogulatlan s az éppen divatba levő s egymást váltogató philosophia rendszerektől meg nem zavart és el nem tévesztett meggyőződésére — mondjuk jobban — megfelelő tapasztalására hivatkoztam és hivatkozom.

Ez úton is ily módon juték arra a fontos kérdésre, hogy az érzéklet és képzet összevetésének, mely tapasztalás szerint ottan ottan megtörténik, micsoda criterium szolgál egyidejű vagy utólagos ellenszerül?

II. czikkem végén adott feleletemet magam sem tartom a bog kielégítő megoldásának és hálára kötelezne nem csak engem, hanem bizony az egész emberiséget, a ki bár egy biztos jellemvonást kutatna fel az eddig elé csak vázolt criterium megalakítása és tökélyesbitése végett.

A criterium egyik fogása szerintem az, hogy folyamodjunk kétség esetében mások tanubizonyosságához. De ezen eljárásnak egy nagy bökkenője van: «Hátha azok a mások is azon kétségben sinlenek, azon bizonytalanságban leledznek, a melyben magunk?».

Ha egy «vak nem vezetheti a vakot», sok vak még, ha lehet, kevésbé teheti.

Voltaire, a ki Shaftesburynak ellentmondva, gyakran tulajdonított bizonyító erőt az ötleteknek — kivált a magáéinak — azt felelé egykor egy valakinek, a ki a szerencsétlen *Calas* ellen elkövetett borzasztó igazságtalanságot azzal a közmondással mentegette, hogy «még a jó ló is megbotlik»: — «Egy ló, meghiszem, de egész ménes» (a Toulouse-i parlement) «hogyan?» Engedelmevel az elmés philosophusnak, úgy a hogy egy egész nyáj juhái átszökösnek azon az üres helyen, a hol a vezérkos elé nyujtott, de szökése után rögtön visszarántott bot volt. Úgy a hogy a felbőszült Maenasok seregelték a jelen-

valónak hitt Bacchus körül. Úgy a hogy a flagellansok ezerei hitték, hogy önkínzásuk megteheti azt a mit Jézus kinszenvedése nem bírt tenni t. i. Isten haragja megengesztelését. Úgy a hogy mindkét nemű német gyermekek ezrei indultak keresztes hadjáratra. Úgy végre, hogy boszorkányok csoportai lovagoltak seprűiken a Blocksbergre vagy a Sz.-Gellért hegyére. De hagyjuk a multat és szökjünk át a korunk spiritistái egyszersmind ámitó és részint szédelgő üzletéhez. Hadd beszéljem el három példáját, miképp adtak, sőt tanúbizonyságaikkal szélteben eszközlöttek is hitelt mivelte és tudós emberek csoportjai oly állítólagos eseményeknek, melyeket a tudomány ábéczéje szintűgy mint a józanokosság oly lehetetleneknek tart, mint a — támasz-fejést.

1-ső példa. «Én (egy neves angol író) Mr. Home-mal [a spiritistával] Nizzában, egy elékelő orosz uriaszony házában találkoztam. Előítéleteim természetesen nem valának iránta kedvezők s személyes társalkodásunk ellenszenvenmet nem igen csökkentette. Egy kornyadozó fiatal Amerikából, a ki jörendin ifjabbnak látszott mint valójában volt, szeretett sokat beszélni, de beszédének kevés változatossága s veleje volt. Nyájásnak látszott; meg lehet ravasz is volt, de minden esetre sok bényomást tett. Nem egyszer találkoztunk, míg egy napon némi ismerősem jöve hozzám azzal a hírrel, hogy *** urnál érdekes ülés (*séance*) lesz más nap estve, a végett, hogy alkalma legyen Alphonse Karrnak találkozni Home-mal és ha lehet próbára tenni hatalmát. Megígérém, hogy elmenyek oda magam is, gondolva, hogy furesa lesz a találkozás a lélekidézőnek s Franciaország egyik legelmébb és legkételkedőbb férfának.

«Szélvészes zord este volt, mikor kiszekereztünk *** úr villájához, Nizzától bizonyos távolságra; senki se volt még ott s a házi úr egyedül fogadott egy fényesen világított igen tágos teremben, mely gyéren volt súlyos székekkel, kerevetekkel, konzolokkal s asztalokkal butorozva, melyeknek egvikén sem volt semminemű takaró, valamint a padozatot sem borította szőnyeg. A termet fali tartókról viaszgyertyák, s a közepén levő súlyos kerek asztalon egy olajlámpa világították. Volt időm gondosan kifürkészni a helyiséget s esküvel állíthatnám, hogy nyoma sem volt valami sodronyoknak, a melyekkel fogva a falnál álló butorokat mozdítani lehetett volna. Megvizsgáltam az asztalt is és úgy találtam, hogy két kézzel sem birom megemelni. A menyezeten sem volt semmi oly készülék,

a melynél fogva fel lehessen valamit húzni. Bevégezhettem nyomozáso-
mat, míg a többi vendégek sorjában elérkeztek.

«A jelenlevők száma, oda értve Mr. Home-at is kilencz vala, urak
és hölgyek. A kérdés az, lehető-e, hogy szemeink csalódjának vagy
hogyan elámítsuk egyikünk a másikat? Avagy kimagyarázhatja-e okosko-
dás azt, a mit hisszük, hogy láttunk? Tessék meghallgatni és itélni.

«Én Alphonse Karr mellett ültem, balkézről egy a spiritismusan
hívó úriaszony, a ki már nem él. E szerint egy kételkedő s egy hívő közt
ültem; velünk szembe Mr. Home. Mint szokott, folyton fecsegett s
kért, hogy ne szakasszuk félbe mindennapi tárgyi beszélgetésünket,
ne is készüljünk bényomások elfogadására; a mit részemről én nem
is tettem. Azt mondá, hogy ő szintoly keveset tud mint akármelyi-
künk azokról a titkos erőkről, melyek felett olykor rendelkezik, holott,
másszor meg nincs hatalma rajtuk; hogy ő puhatolásra kér és ha
a társaság némi nyilatkozmányra (manifestation) lesz méltatva, ő
örülni fog, ha valamelyikünk ki bírja magyarázni, miképp kelet-
keztek. Persze, hogy sok szó volt a lelkekről (spirits), makaosságuk-
ról, gonoszágukról stb.; de méltóztatott megengedni, hogy ha valami
történik (feltéve, hogy történik) és azt más oknak, nem a lelkek
működésének tulajdoníthatni, hiheti azt akármelyikünk s érdekelni
fogja őt, ha megmondják neki mi az. Ő maga is tanulmányozó s
nyomozza a világosságot, mint mi. Mind ez hihetőleg Alphonse
Karr-ra való tekintetből vala mondva; kétlem, hogy Mr. Home mindig
ily szerény és meghunnyászkodó módon szövellana.

«Mindnyájunk keze az asztalon volt; Mr. Home arra kért, hogy
ha csak lehet, ne bontsuk meg a kört, de Karr kijelenté azonnal,
hogy ő csak úgy foglal helyet benne, ha kiköti, hogy akármikor
megszakíthatja a végett, hogy bujjék az asztal alá vagy vizsgálódhassék
bár mimódon. Mr. Home nem mondott ellent s erre közönséges beszél-
getés következett, mely folyton tartott mintegy félóráig.

«Az, ezennel következett kopogásokról — az úgynevezett spiri-
tuális közlekedésekről — nincs miért szóljak. Ámbár nem követeltem
kimagyarázni miképp keletkeztek, kerülgették rendetlenül csavarogva
az asztalt, s ámbár nem bírtam jelentkezésök módját a szokott magya-
rázattal, a medium nagy lábujja pattogatásával belátni, még is igen
kevessé ingerelték kíváncsiságomat s egészen egykedvűen hagytak.
Fürkésző tehetségem tökélyesen éber volt s ügyeltem minden kézre,
a mely az asztalon babrált s midőn egyik nő azt állítá, hogy a lelkek

elkapták a karpereczét, észrevettem, hogy maga rázta le — talán öntudatlanul az ölébe, a honnan csakugyan eltávozott a perecz és furesán, de nem éppen megfoghatatlan módon a földön hevert. Ismét, midőn némelyek panaszkodtak, hogy hideg szél kering hátul a fejöken, azt sem én, sem Alphonse Karr nem éreztük. Ezeket a gyermekségeket csak azért említem meg, hogy megmutassam, hogy nem voltam rendkívüli állapotban és nem hogy valami bényomást tettek volna reám, hanem mint haszontalanságot, unni kezdtem.

«Ámde most történt valami, a min mindnyájan megütköztünk. Egy a terem távolabbi végén a fal mellett állott sulyos karszék elényargalt a terem közepére. Ezt az át elleni faltól egy más butor követte megfelelő irányban. Hasonló mozgalmak támadtak ottan-ottan az ülés egész ideje alatt. És még egy megfoghatatlanabb esemény következék nem sokára. A csiszolt rózsafa asztal, a mely körül ültünk s a melyen lámpa meg írónok és papirlevelek valának, ingani kezdett s aztán felágaskodott, úgy hogy a három lába közzül csak egyik maradt a földön. Nem levén asztaltakaró s a terem fényesen világítva, könnyű volt az asztal alá nézni, mit tettem is. És ha valakinek a lába meszterkedik vala, meg kellett volna látnom. Még azt a különösséget is hozzá kell adnom, hogy a lámpa lecsúszott s az írónok lehengeredtek az asztal széleig; de itt megállottak és semmi sem esett le. Az asztal mind inkább nyugtalanokdván, Mr. Home azt mondá: azt vélem, hogy felemelkedik. Jobb lesz, ha mind felkelünk, de kezeinket az asztalon tartjuk.» Alphonse Karr ezt hallva, követelé a jogát, hogy bonthassa meg a kört s kuporodhassék, négykézlábra, mit meg is tön. Székeinket hátra rúgva felkelénk s lehető távolra, úgy hogy kezeinket az asztalon tarthassuk, állottunk az asztal körül, mely lassan emelkedni kezdett elég magasra, hogy Karr alája bújhassék s minden ember lábát szemlére vegye. Azt mondhattom, hogy az asztal két három perczig lebegett mintegy három-négy lábnyi magasan a földtől. Elég magasán, hogy mindnyájan láthatták Karrrt s azt is, hogy senkinek nem mozdult a lába; a kezeink se változtatták a helyöket az asztalhoz levén nyomkodva.»

Hamilton Aida

Az elbeszélőnek további tanakodásait nincs miért közöljem a k. olvasóval, hanem átmegegyek a második jelentésre.

2-ik példa. *William Crookes* jeles kimikus azt nyilvánítá ezelőtt 20 évvel, hogy történnek bizonyos körülállások közt oly jelentkező-

sek (phaenomena), melyeket a természetnek ismeretes törvényeiből ki-magyarázni nem lehet. Akkor, bármint megvolt alanyiasan győződve állítása helyes voltáról, nem levén alkalma döntő kísérterményeket tenni, csak annál maradt, hogy az illető eseményeket egy eddig elé nem sme rt sajtászerű oknak, melyet ő lelki erőnek (*psychic force*) nevez, kell tulajdonítani.

Esztrendővel azután módja volt, — az előbbi közleményből előt-tünk már ismeretes «medium» eszközzésével, — megejteni az óhajtott kísérterményeket, melyeknek meg kellett bizonyítani, jelesen 1. azt, hogy az a rejtélyes erő a testek súlyát megváltoztani bírja; 2. hogy hang-szerekkel, (pl. accordionnal) a nélkül hogy emberi kéz nyúlna hozzájuk, dallamokat tud játszani.

A kísértermények egyikét következőleg írja le *Crookes*:

A kis társaság nálam gyült össze estve egy nagy szobába, melyet gáz világított. Az accordion mozgásait próbáló készülmény, egy dob alaku kalitka volt, mely 12 szál, 1 láb 10 hüv. hosszú, keskeny fa-lécczel kapcsolt, illetőleg 1 láb 10 hüv. és két láb átmérőjű két fa-abroncsból vala összeállítva, úgy hogy teteje és alja nyitva maradt. Oldala körül 50 yard (4 mét. 572 cm.) elszigetelt rézdrót volt csavava és 24 szer kerítve, úgy hogy egy hüvelyknél kevesebb távolságra valának a szálak egymástól és spárga volt keresztül kötözve rajtok, miszerint a dob oldalát oly háló körítette, melynek lyukai 2 hüv. széles-ségűek és 1 h. magasságuk voltak. A dob a szoba közepén álló asztal alá befért, de oly szorosán, hogy sem fölül kézzel, sem alúl lábbal a belsejébe nyulni nem lehetett.

«Az accordion egészen új volt s éppen csak a kísértermény ked-viért vásároltatott. Már. Home se nem kezelte, se nem látta a hang-szert a kísértermények kezdete előtt.

«A szobának más részében a végett volt egy készítmény fel-állítva, hogy a test súlya változását mutassa ki. Az egy 36 hüv. hosszú, 9½ h. széles, mahagóni-fadeszkából állott, melynek két végére egy-egy másfél hüv. szélességű lécz vala szegezve, talp gyanánt. A deszka egyik vége egy szilárd asztal szélén nyugodott, a másik egy három-lábról csüngő rúgós mérleg nyelvére volt akasztva, melyről le lehetett olvasni mily súlylyal nehezkedik a deszka szabad vége, akármely pillanatban. A készülményt úgy állítottuk be, hogy a deszka az asztal és ez akasztó pont között vízszintes helyzetben legyen. Ekkor a súlymérő 3 fontot mutatott.

elkapták a karpereczét, észrevettem, hogy maga rázta le — talán öntudatlanul az ölébe, a honnan csakugyan eltávozott a perecz és furesán, de nem éppen megfoghatatlan módon a földön hevert. Ismét, midőn némelyek panaszkodtak, hogy hideg szél kering hátul a fejöken, azt sem én, sem Alphonse Karr nem éreztük. Ezeket a gyermekségeket csak azért említem meg, hogy megmutassam, hogy nem voltam rendkívüli állapotban és nem hogy valami bénymást tettek volna reám, hanem mint haszontalanságot, unni kezdtem.

«Ámde most történt valami, a min mindnyájan megütköztünk. Egy a terem távolabbi végén a fal mellett állott sulyos karszék elnyargalt a terem közepére. Ezt az át elleni faltól egy más butor követte megfelelő irányban. Hasonló mozgalmak támadtak ottan-ottan az ülés egész ideje alatt. És még egy megfoghatatlanabb esemény következék nem sokára. A csiszolt rózsafa asztal, a mely körül fültünk s a melyen lámpa meg írónok és papírlevelek valának, ingani kezdett s aztán felágaskodott, úgy hogy a három lába közzül csak egyik maradt a földön. Nem levén asztaltakaró s a terem fényesen világítva, könnyű volt az asztal alá nézni, mit tettem is. És ha valakinek a lába meszterkedik vala, meg kellett volna látnom. Még azt a különösséget is hozzá kell adnom, hogy a lámpa lecsúszott s az írónok lehangosodtak az asztal széleig; de itt megállottak és semmi sem esett le. Az asztal mind inkább nyugtalanokdván, Mr. Home azt mondá: azt vélem, hogy felemelkedik. Jobb lesz, ha mind felkelünk, de kezeinket az asztalon tartjuk.» Alphonse Karr ezt hallva, követelé a jogát, hogy bonthassa meg a kört s kuporodhassék, négykézlábra, mit meg is tőn. Székeinket hátra rúgva felkelénk s lehető távolra, úgy hogy kezeinket az asztalon tarthassuk, állottunk az asztal körül, mely lassan emelkedni kezdett elég magasra, hogy Karr alája bújhassék s minden ember lábát szemlére vegye. Azt mondhattom, hogy az asztal két három percig lebegett mintegy három-négy lábnyi magasan a földtől. Elég magasan, hogy mindnyájan láthatták Karrt s azt is, hogy senkinek nem mozdult a lába; a kezeink se változtatták a helyöket az asztalhoz levén nyomkodva.»

Hamilton Aida

Az elbeszélőnek további tanakodásait nincs miért közöljem a k. olvasóval, hanem átmegegyek a második jelentésre.

2-ik példa. *William Crookes* jeles kimikusz azt nyilvánítá ezelőtt 20 évvel, hogy történnek bizonyos környülállások közt oly jelentkező-

sek (phaenomena), melyeket a természetnek ismeretes törvényeiből ki-magyarázni nem lehet. Akkor, bármint megvolt alanyiasan győződve állítása helyes voltáról, nem levén alkalma döntő kísérterményeket tenni, csak annál maradt, hogy az illető eseményeket egy eddig elé nem smert sajtászerű oknak, melyet ő lelki erőnek (*psychic force*) nevez, kell tulajdonítani.

Esztrendővel azután módja volt, — az előbbi közleményből előt-tünk már ismeretes «medium» eszközzésével, — megejteni az óhajtott kísérterményeket, melyeknek meg kellett bizonyítani, jelesen 1. azt, hogy az a rejtélyes erő a testek súlyát megváltoztani bírja; 2. hogy hang-szerekkel, (pl. accordionnal) a nélkül hogy emberi kéz nyúlna hozzájuk, dallamokat tud játszani.

A kísértermények egyikét következőleg írja le *Crookes*:

A kis társaság nálam gyült össze estve egy nagy szobába, melyet gáz világított. Az accordion mozgásait próbáló készülmény, egy dob alakú kalitka volt, mely 12 szál, 1 láb 10 hüv. hosszú, keskeny fa-léczezel kapcsolt, illetőleg 1 láb 10 hüv. és két láb átmérőjü két fa-abroncsból vala összeállítva, úgy hogy teteje és alja nyitva maradt. Oldala körül 50 yard (4 mét. 572 cm.) elszigetelt rézdrót volt csavava és 24 szer kerítve, úgy hogy egy hüvelyknél kevesebb távolságra valának a szálak egymástól és spárga volt keresztül kötözve rajtok, miszerint a dob oldalát oly háló körítette, melynek lyukai 2 hüv. széles-ségűek és 1 h. magasságúak voltak. A dob a szoba közepén álló asztal alá befért, de oly szorosán, hogy sem fölül kézzel, sem alúl lábbal a belsejébe nyulni nem lehetett.

«Az accordion egészen új volt s éppen csak a kísértermény ked-viért vásároltatott. Már. Home se nem kezelte, se nem látta a hang-szert a kísértermények kezdete előtt.

«A szobának más részében a végett volt egy készítmény fel-állítva, hogy a test súlya változását mutassa ki. Az egy 36 hüv. hosszú, 9½ h. széles, mahagóni-fadeszkából állott, melynek két végére egy-egy másfél hüv. szélességű lécz vala szegezve, talp gyanánt. A deszka egyik vége egy szilárd asztal szélén nyugodott, a másik egy három-lábról csüngő rúgós mérleg nyelvére volt akasztva, melyről le lehetett olvasni mily súlylyal nehezkeedik a deszka szabad vége, akármely pillanatban. A készülményt úgy állítottuk be, hogy a deszka az asztal és ez akasztó pont között vízszintes helyzetben legyen. Ekkor a súlymérő 3 fontot mutatott.

«A készülmény már bé volt állítva, mikor Home ur megérkezett, sőt némely részének a czélját is csak leülte után tudta meg tőlünk, a puhatolóktól. Ezek rajtam kívül egy kitünő természettudós, a k. természettudományi társulat elékelő tagja, a kit dr. A. B. névvel jelölök meg; egy ismeretes jogtudor, dr. C. D.; a fivérem és kémiai segédem voltak. Home ur egyes székre űlt az asztalhoz. Vele szemben volt az asztal alatt a főlebb írt kalitka az asztal két lába között. Én éppen melléje ültem balról, s egy másik tanu jobbról. A többiek egymástól illő távolságra ültek az asztal köré.

«Nagyobbára egész estve, kivált mikor valami fontos dolog folyt, a Home ur mellett két felől ülő tanu a lábát az övére tette, úgyhogy minden mozdulatát észrevehesse.

«A szoba melege 20° — 21° C. volt.

«Home ur az accordiont a hüvelyke és középuja közzé fogta a billentyűkkel átelleni végén. A bassus kulcsot, mely ezen a végén van, magam csavartam ki. Aztán kihúzták a kalitkát az asztal alól annyira, hogy az accordiont, a billentyűt végével alúl beléje tehesse Home ur, mire megint visszatoltuk a kalitkát az asztal alá annyira, a mennyire Home ur kezevastagsága engedte; kezét azonban a szomszédai folyton szemmel tartották. Ezek csakhamar látták, hogy az accordion valami furesa módon ingadozni kezd; aztán hangokat adott s végre egész hangsor, (dallam) jött ki belőle. Ez alatt a segédem az asztal alá bújt, s arról tudósíta, hogy az accordion összehúzódik és kitágol, midőn egyszersmind látni lehete, hogy a Home ur keze, melylyel a hangszeret tartotta, meg sem mozdul; a másik keze pedig az asztalon nyugszik.

«Most már, mind rajta tartván az accordionon a főlebb írt módon Home ur az egyik kezét, a mellette ülő két egyén látta, hogy a hangszer ide s tova ingadozik, s járja körül a kalitkát mindig hangozva. Dr. A. B. bétékintett az asztal alá és azt mondá, hogy a Home ur keze folyton nyugton áll, holott az accordion mozog s egyes tiszta hangokat hallattat. Ezeket mi is mindnyájon hallottunk s utóljára egy egyszerű, de valódi ének dallamot is. Ezt mindenünk döntő kísértmények tartá, minthogy ez az eredmény másképp nem keletkezhetett, hanem csak úgy, hogy a hangszer billentyűi harmóniás egymásutánsággal mozgattattak. De a mi ezután következett, még meglepőbb volt, mert Home ur aztán egészen magára hagyta az accordiont, kivette a kezét a kalitkából s a mellette ülőnek tette a

markába s a hangszer akkor is folytatta a játékát, ámbár senki se nyúlt hozzá.

«Most már egy pár Grove-féle elemből álló villámtelep polusaival kötöttük össze a kalitka körül^o csavart rézdrótot. Home ur újra megfogta mint előbb a kalitkában a hangszert, mire az legott megszólalt s katonásan járt köröskörül. Vajon volt-é a villamosság valami segítségére az előbb nyilvánult erőnek, azt megmondani nem lehet.

«Most az accordion ismét elvált minden látható ok nélkül a Home ur kezétől, melyet^o a kalitkából kivett; én pedig és más kettő a jelenvalók közül láttuk nem csak azt, hogy nem nyúl a hangszerhez, hanem azt is, hogy ez a kalitkában minden látható emelő nélkül lebegett. A kísérteményt másodszor is ismételtük. Home ur megint belényult a kalitkába s megfogta az accordiont, mely elkezdett játszani, előbb accordokat s futamokat, azután egy nagyon ismeretes kedves dallamot, még pedig igen pontosan és szépen. Mig ez így folyt, megfogtam a Home ur karját s a kezemet csinosan lecsusztattam rajta egész az accordion tetejéig s meggyőződtem arról, hogy egy izma sem mozdul. A másik keze mindig az asztalon nyugodott s lábai a szomszédjáiéi alatt voltak.

Miután a kalitkabeli accordionnal tett kísérteményekkel ily meglepő eredményekhez jutánk, a föntebb már leirt mérlekészülményhez fordultunk. Home ur az újjai begyeit könnyedén a deszkának az asztalon nyugvó végére az odaszegzett talp felibe tette; én és dr. A. B. melléje ültünk, s lestük a kimenelt. A mérle mutatója csaknem azonnal alább szállott. Néhány másodperc múlva ismét felhúzódott. Ezek a mozdulatok egynéhányszor ismétlődtek, mintha a lelkierő hullámozása okozta volna. Egyszersmind a deszkának felakasztott vége is látszott alá s fel himbálódzni.

«Ekkor Home ur, maga jószántából egy kis csengetyüt s egy történetesen ott levő gyúfaszelenczét vett elé s a deszkának az asztalon nyugvó végére helyezvén, reájok tette a kezét, megmutatandó, mint mondá, hogy ő nem nyomja alá a deszkát, melynek igen lassu ingása szembetűnőbb lett és dr. A. B. szemmeltartván a mutatót, azt mondá, hogy $6\frac{1}{2}$ fontra szállott. Minthogy vízszintes fektében érintetlenül hagyva a deszka 3 fontra húzta le a mérle nyelvét, az ingása sülyedésére $3\frac{1}{2}$ fontnak kellett hozzájárulni. De a készülmény kimutatta, hogy némelykor 9 fontnyi suly is sülyesztette a deszka végét, tehát 6 fonttal növekedett a súlya.

«Hogy lássam, vajon a Home ur újjai nyomása a leirt helyre

«A készülmény már bé volt állítva, mikor Home ur megérkezett, sőt némely részének a czélját is csak leülte után tudta meg tőlünk, a puhatolóktól. Ezek rajtam kívül egy kitünő természettudós, a k. természettudományi társulat elékelő tagja, a kit dr. A. B. névvel jelölök meg; egy ismeretes jogtudor, dr. C. D.; a fivérem és kémiai segédem voltak. Home ur egyes székre űlt az asztalhoz. Vele szemben volt az asztal alatt a főlebb írt kalitka az asztal két lába között. Én éppen melléje ültem balról, s egy másik tanu jobbról. A többiek egymástól illő távolságra ültek az asztal köré.

«Nagyobbára egész estve, kivált mikor valami fontos dolog folyt, a Home ur mellett két felől ülő tanu a lábát az övére tette, úgyhogy minden mozdulatát észrevehesse.

«A szoba melege 20°—21° C. volt.

«Home ur az accordiont a hüvelyke és középujja közzé fogta a billentyűkkel átelleni végén. A bassus kulcsot, mely ezen a végén van, magam csavartam ki. Aztán kihúzták a kalitkát az asztal alól annyira, hogy az accordiont, a billentyűt végével alul beléje tehesse Home ur, mire megint visszatoltuk a kalitkát az asztal alá annyira, a mennyre Home ur kezevastagsága engedte; kezét azonban a szomszédai folyton szemmel tartották. Ezek csakhamar látták, hogy az accordion valami furesa módon ingadozni kezd; aztán hangokat adott s végre egész hangsor, (dallam) jött ki belőle. Ez alatt a segédem az asztal alá bújt, s arról tudósíta, hogy az accordion összehúzódik és kitégöl, midőn egyszersmind látni lehet, hogy a Home ur keze, melylyel a hangszert tartotta, meg sem mozdul; a másik keze pedig az asztalon nyugszik.

«Most már, mind rajta tartván az accordionon a főlebb írt módon Home ur az egyik kezét, a mellette ülő két egyén látta, hogy a hangszer ide s tova ingadozik, s járja körül a kalitkát mindig hangozva. Dr. A. B. bétékintett az asztal alá és azt mondá, hogy a Home ur keze folyton nyugton áll, holott az accordion mozog s egyes tiszta hangokat hallattat. Ezeket mi is mindnyájon hallottunk s utóljára egy egyszerű, de valódi ének dallamot is. Ezt mindenikünk döntő kisértmények tartá, minthogy ez az eredmény másképp nem keletkezhetett, hanem csak úgy, hogy a hangszer billentyűi hármóniás egymásutánsággal mozgattattak. De a mi ezután következett, még meglepőbb volt, mert Home ur aztán egészen magára hagyta az accordiont, kivette a kezét a kalitkából s a mellette ülőnek tette a

markába s a hangszer akkor is folytatta a játékát, ámbár senki se nyúlt hozzá.

«Most már egy pár Grove-féle elemből álló villámtelep polusaival kötöttük össze a kalitka körül esavart rézdrótot. Home ur újra megfogta mint előbb a kalitkában a hangszert, mire az legott megszólalt s katonásan járt köröskörül. Vajon volt-e a villamosság valami segítségére az előbb nyilvánult érőnek, azt megmondani nem lehet.

«Most az accordion ismét elvált minden látható ok nélkül a Home ur kezétől, melyet ő a kalitkából kivett; én pedig és más kettő a jelenvalók közül láttuk nem csak azt, hogy nem nyúl a hangszerhez, hanem azt is, hogy ez a kalitkában minden látható emelő nélkül lebegett. A kísérteményt másodszor is ismételtük. Home ur megint belényult a kalitkába s megfogta az accordiont, mely elkezdett játszani, előbb accordokat s futamokat, azután egy nagyon ismeretes kedves dallamot, még pedig igen pontosan és szépen. Mig ez így folyt, megfogtam a Home ur karját s a kezemet csinosan lecsusztattam rajta egész az accordion tetejéig s meggyőződtem arról, hogy egy izma sem mozdul. A másik keze mindig az asztalon nyugodott s lábai a szomszédjaiéi alatt voltak.

Miután a kalitkabeli accordionnal tett kísérteményekkel ily meglepő eredményekhez jutánk, a föntebb már leirt mérlekészülményhez fordultunk. Home ur az ujjai begyeit könnyedén a deszkának az asztalon nyugvó végére az odaszegzett talp felibe tette; én és dr. A. B. melléje ültünk, s lestük a kimenelt. A mérle mutatója csaknem azonnal alább szállott. Néhány másodperc múlva ismét felhúzódott. Ezek a mozdulatok egynéhányszor ismétlődtek, mintha a lelkierő hullámozása okozta volna. Egyszersmind a deszkának felakasztott vége is látszott alá s fel himbálódzni.

«Ekkor Home ur, maga jószántából egy kis csengetyüt s egy történetesen ott levő gyúfaszelenczét vett elé s a deszkának az asztalon nyugvó végére helyezvén, reájok tette a kezét, megmutatandó, mint mondá, hogy ő nem nyomja alá a deszkát, melynek igen lassu ingása szembetűnőbb lett és dr. A. B. szemmel tartván a mutatót, azt mondá, hogy $6\frac{1}{2}$ fontra szállott. Minthogy vízszintes fektében érintetlenül hagyva a deszka 3 fontra húzta le a mérle nyelvét, az ingása súlyedésére $3\frac{1}{2}$ fontnak kellett hozzájárulni. De a készülmény kimutatta, hogy némelykor 9 fontnyi súly is súlyesztette a deszka végét, tehát 6 fonttal növekedett a súlya.

«Hogy lássam, vajon a Home ur ujjai nyomása a leirt helyre

hathat-é a mérleire, felállottam az asztalra, egyik lábomat a deszka végire tettem és testem egész súlyával arra neheztedtem. Dr. A. B. a mérle mutatóját nézve azt mondá, hogy a testem 140 fontnyi sulya csak $1\frac{1}{2}$ vagy legfeljebb 2 fontnyi változást birt okozni a mutatóban, ámbár lökdöséssel is igyekeztem növelni a nyomást; az ülő Home ur ujjai nyomásának tehát észrevehető eredménye természetesen nem lehetett. Alig szükség mondanom, hogy folytonosan szemeltartották kezét lábát a jelenlevők.»

Mindezenknél fogva Crookes és tudós barátai a leirt hatásokat egy eddigelé ismeretlen «ideg-erő»-nek tulajdonították:

3-ik példa. Zoellner jeles csillagász, a Lipsiai egyetemenél tanár, a francia akadémiának levelező tagja volt és a természet vizsgálásával a philosophiát is törekedett kisebb-nagyobb sikerrel kapcsolatba hozni.

1878. egy Stade nevű kőborló hires spiritista évkeztén Lipsiába, mutatóványai minőségéről Zoellner is kívánt meggyőződést szerezni magának és másoknak. E végett néhány napig tartó kísérterményeket rendezett, melyekre tudományos tekintélyeket is meghívott tanokul, mint pl. Fechner, Browne, Weber, Scheibner, Tiersch, Wundt tanárokat.

A már leirt két kísérterményezés után, nem tartom szükségesnek a helyiség elrendezésére, készülményekre terjeszkedni ki, hanem csak a valóban megtörténteknek hitt és állított jelenségeknek summás elszámolására szoritkozom. Ezek:

1. Egy tokjába (Boussole, Kompass) rekesztett mágnesű mozgását, Stadenek csupa akarata erejénél fogva.
2. Egy asztalon való kopogások, egy késnek egy lábnyi magasságra szökése minden látható érintés nélkül.
3. Súlyos testek járása. Pl. Zoellner ágya a faltól két lábnyira távozott, holott Stade háttal ült hozzá egész kényelemmel s minden mozdulatát szemmel tartotta a társaság.
4. Egy ernyő darabokra repedt nagy recsegéssel, holott a médium hozzá se nyult és a darabok hozzája 5 láb távolságságra szökdöstek.
5. Két palatábla közé helyezett palavessző egészen magától értelmes mondatokat irt. A kísértermény nem egyszer ismétlődött.
6. Egy aczeltű mágnessé varázsoltatott.
7. Kimiailag hatástalan állományok saványtulajdonságuakká tétettek.

8. Kezek és lábak bényomásai jelentek meg simára terített korom- és lisztrétegeken, de a melyek nem olyanok voltak, mint a Stade kezei és lábai; különben is ő a csizmáját egy pillanantig sem vetette le.

9. Egy szíjjan, melynek két végét az asztalhoz pecsételték és Zoellner meg Stade kétfelől tartották, bogok kötődtek.

Megjegyzem, hogy a kisértő társaságnak az egy Wundton kívül egy tagja sem kifogásolta a tények lefolyását és Wundt is inkább formalis tekintetből.

Ilyes kisértmények leírását temérdek sokkal szaporíthatnám; de minthogy belőlök valami újat nem tanulhatnánk, a leirtak megfontolásából azt az aggodalmas következményt vonom ki, hogy egész csoport ember is eszét vesztheti, képzeleteit tárgyias érzéleteknek tarthatja és összetévesztéseket meggátolni, eltávoztatni, megorvosolni egészen biztos mód eddigelé nincs tudva.

A mi a társas elfogultságot illeti, egy latin és egy német közmondás, u. m. «a világ kibontakozik»,¹ és «a hol legnagyobb a szükség, legközelebb a segítség»,² nyújthat némi vigasztalást. Egy felől a történelem, másfelől saját korunk tapasztalása azt tanusítják, hogy flagellantismus, eretneküldözés, boszorkányjárat és más tévedések, valamint megfoghatatlanul keletkeztek, úgy szintén magyarázhatatlanul el is enyésztek. Igen is megfoghatatlanul és magyarázatlanul, mert ha valaki azt vetné ellenem, hogy a művelődés világa hajtotta el a tévedés sötétségét, azt merném kérdezni, vajon nem a sötétség eloszlása jellemzi-e a mivelődés egyik oldalát? Aligha nem az ok és következmény felcserélése játszodja szerepét a mivelődésnek tulajdonított hatásban. Tapasztalásunk pedig azt bizonyítja, hogy sokan, a kik a spiritismus esodáiban hittek, lassankint megtértek tévedésökből. E szerint ember tömegeknek a belőlök való kiócsudása idő dolga.

A magán tévedések esetében azonban az idő orvoslását várni nagy hiba volna. Mert elsőben is, az érzéklet és képzet összetévesztése következtében az ember a bódulásának már első pillanataiban oly cselekvényt követhet el, a mely magának vagy másoknak kárával sőt veszélyével is járhat és valóban jár is nemcsak embereknél, hanem állatoknál is. A megijedt ló mily sokszor elkapja a szekeret! Egy

¹ Mundus se expedit.

² Wo die Noth am höchsten; da ist Hülf am nächsten.

valaki tolvajtól való védekezés végett töltött pisztolyt tartott az ágya mellé felfüggesztve. Aludtában egykor egy barátja sürgős dologban hozzá jött s a mint az én valakim ágyához ért, emez hirtelen fölébredt, pisztolyát lekapta s rablónak vélt barátját lelőtte. Nem szaporítok példát, nem tartván olvasóimra nézve szükségesnek, hanem átmegegyek a második pontra. t. i. arra, hogy pillanatnyi összevetés fokozatosan át mehet tartós elfogultságra, rögeszmére, örültségre. És így az a tűz, melyet első pillanatban egy kanál vízzel talán el lehet vala fojtani, házakat, helységeket pusztító égéssé válik.

De éppen az a bökkenő, az a «kanál víz»? Mi legyen az az oltó eszköz és ki kezelje? Ezek a kérdések lebbennek fel tárgyunkra nézve.

Vegyük előbb a másodikat, melyre az a félelet, hogy egy felől maga a tévedő egyén, másfelől embertársai lehetnének.

No már arról, a ki képzetét érzékletnek, tehát ennek a tárgyat valóságnak tartja, alig vagy éppen nem lehet feltenni, hogy elfogultsága tartama alatt tévedését átlássa, avagy csak sejtse is és ennél fogva módját keresse ámulásából való kiocsudásának s a tény tisztába hozatalának. Ennyiben hát az «oltó kanál víz» mint orvos-szer után hasztalan puhatólódznánk. Hanem lehet és van is praeventiv vagy prophylacticus a bajt megelőző és tölemerékülést eszközölő-szer és ez: gondolkodásunknak olyatén szoktatása, hogy valahányszor oly képzetünk támad, melyet nagy valószínűséggel érzékletnek tarthatunk vagy tarthatnánk, de a melyek feltett tárgyát a mindennapi tapasztalás vagy a természetnek előttünk ismeretes törvényei nem igazolják, azt a tárgyat legott lehetetlennek állítsuk és így midőn ilyesmit látni, hallani stb. vélünk, azt ne érzékletnek, hanem csak képzetnek higyjük. És e nem valami elméletileg gondolt vagy ráfogott módszer, hanem oly eljárás, melyet számtalan, mondhatnám minden épeszü ember, igen sok esetben mintegy ösztönszerűleg követ, pl. hogy csak egyet említsek, az alakosok (prestidigitatorok) mutatványaival szemben.¹ És ez nagyon jól van így. Mert azok, a kik megfontolva akaratilag teszik magukévá azt a böleseleti maximát, azok számát a kevesebbség jellemzi és náluk elég sokszor átmegegy abba a szélsőségbe, hogy csak azt tartják ténynek és valóságnak, a mi érzék-

¹ A Zoelner-féle kisértményeken jelen volt Wundt maga is későbbre átlátta, hogy úgy kellett volna tennie.

letek tárgya, a mi aztán a tőlök követelt materialismus és agnosticismus terére viszi őket és legmagasabb fokán philosophiai — ha annak mondható — rendszerekben is garázdálkodik. K. olvasóm, ha meg nem nevezem is, kitalálja kiket és miket értek. A maximának pedig kellő számba nem vétele, azaz elkészítés elhanyagolása pedig a hiszeiékénység és babona hinárjába sülyeszt.

Mondhatni, hogy elől tűz, hátul víz. De azért van út, ha keskeny is a menekülésre és jó szoktatni magunkat előre, hogy a tévedések ne találjanak készületlenül, mint az öt bolond szüzet a vőlegényeik. Ha pedig már meg van a baj, a benne szenvedő, mint feljebb íram, nem juthat hamarjában, a valóság tiszta felfogásához. Másoknak kell hát őt ily esetben felvilágosítani és olyaknak, a kik az ámulásában nem osztoznak. Az ő nyilvánított kétségek, sőt tagadásuk az első lépés a baj elhárítására, mely ha — a mi valószínűleg nem használ, igyekezzék a segíteni kívánó a tévedőnek más a képzelettől, nem bénított érzékeit irányoztatni az ámitó tárgyra vagy inkább nem tárgyra, a mi ha sikerül, czélt ér vele: Ha a nizzai főlebb elbeszélte esemény alkalmával valakinek a társaságból eszébe jutott volna a szoba közepére nyargaltnak látszó széket megtapogatni, a lelt üres hely legott elenyésztette volna a szemfényvesztését és az ő példája a többiekét. — A midőn már sem egyik sem másik eszköz nem használ, annak a jele, hogy a tévedő egyénnek nem csak ámulása, mulékony csalódása, hanem éppen rögeszméje van, a mely állapotot részszerinti örültségnek nevezhetünk.

A mondottakban az első kérdésre való felelet is bé van foglalva, a mennyiben újabb segédeszközt a képzeleteknek a valóságtól való megkülönböztetésére sem a tévedőnek, sem felebarátjának ajánlani nem tudok. Gondoskodott azonban a természet egy orvosló szerről, mely az illetők közbenjárása nélkül is, sokszor segít a bajon, még akkor is, mikor ez már igen magasra hágott. Ez a szer, a tapasztalás bizonyossága szerint az idő. Az az idő, mely az emlékezetet meggyengíti, az indulatokat csillapítja, a bánatot enyhíti, az örömet meg is szünteti. Hogy az a képzeleteket is elvásalni bírja s a valóságot annál fogva nagyobb erővel működni hagyja, azt hiszem ellenmondás nélkül állíthatom. Még azt is hiszem, hogy azok, a kiket az örültek házából, mint már ép eszüeket kibocsátnak javulásokat nem annyira az *alienisták* orvosló fogásainak, mint inkább az időnek köszönhetik.

Jól tudom én azt, hogy t. olvasóm nem foghatja meg, miképp

lehet annak az, akár elvont fogalomnak, akár tehetetlen valaminek, az időnek, oly működő hatalma? Én se képzelhetném, ha az idő alatt nem valami testesebbet, t. i. az idegműködéseknek alatta elvonuló láncolatát érteném. Már pedig azt értem, valamint azt a közélet is az imént elsorolt esetekben s a mit a német ért ebben a közmondásában: *Kommt Zeit kommt Rath!* Egyszersmind az olvasót idegszervezetünknek az öntudattól független működése folyamára emlékeztetem, a melyet a Maine de Birón nézetei ismertetése alkalmával közlöttem.

Az idézett vélemény pedig tényeken alapul, melyeket minden gondolkodni tudó ember tapasztalhat és tapasztal maga magán s nincs szüksége, hogy *Hartmann*-tól tanulja meg.

No már, a tényeket elemezhetjük, de elemzésünk eredménye megint csak tény vagy tények sora, melyeknek lefolyását tapasztalásunkkal, sőt sokszor kísérterményeinkel is figyelhetjük; de egykor bizonyosan egy oly tényre jutunk, melyet nem elemezhetni, és vizsgálódásunk láthatárát Isis fellebbenthetetlen fátyla takarja el előttünk. Vegyünk csak példát. A villam működését egy dörzsölt borostyánkőtől felkapott papír darabkától fogva a villam és delejfolyamok kereszteléseig ismeri a természettudós. A nyomozásával kikerült utolsó tény egy bizonyos «folyam» létezése. Hanem itt már egy meredek szirt szélén áll, melyről lebukni igenis, de tovább lépni nem lehet. Mert nem az, hogy «villam» vagy további általánosítással «erő» nevet adtak neki, sem az, hogy működése képét algebrai vagy magasb analitikai formulákkal viseltetik, mivoltát legparányibban sem magyarázta. Így bátran állíthatom, hogy merőben sikertelen vakmerőség megkísérteni a magyarázatát annak a viszonynak és egymásra hatásnak, mely egyfelől a kültárgyak és az idegzet, másfelől ez és az öntudat közt kétségtelenül megvan és szintúgy mint a villamműködés tényekben nyilatkozik.

Ily tényeket tárgyaltam én, mint «jelenségeket» értekezésem II. részében és szándéksom hasonlóképp cselekedni a jelenben.

Az első tény, a mit figyelemre méltónak tartok, éppen a képzelet és valóság megkülönböztetésére vonatkozik. Számos eset van t. i. hogy az ember, jóllehet ép eszű és ámulása nem vett hatalmat rajta, nem kíván kiócsudni belőle, sőt gyönyörűségét leli benne. Legelől a regények olvasói jutnak eszembe, a kiket a leirt történetek és személyek erős képzelete öröme, sírásra, hagragra indít és vannak hasonló állapotban regényírók is. Szintúgy vannak elmélyedve szerepeikben

színészek is, mint a kolozsvári legrégebb társaság hőszereplője Pergő Czélesztin, a ki Fieszkót játszodva haza ment s a vacsoráját feladó feleségét pofon ütötte ezen szavakkal. «Hát te egy Fieszkónak csak paszulyt főztél?» Szabad tűznél, kandalló mellett a gyermekeknek nagy kedve telik tűzes végű üszökkel piros köröket csinálni a levegőben. Én éppen nem voltam gyermek, mikor egy gyufaládika üres fiókját gyorsan tulogatva ki s be a tokjába, úgy tetszett a szememnek, mintha két oly hosszú lenne mint a tokja és sokáig mulattattam magam vele. Az alakosok szemfényvesztéseiben minden koru és rendü ember gyönyörködik s a ki meg-megmagyarázza neki, miképp eszközli a bűvös mester az ámitást, csak csökkenti az ő kellemes érzését, valamint mikor a színpadon elesett Élekrát nem fedvén el elég gyorsan a legördülő kárpit, a felszesztelődését látó néző sajnálata legott megszűnik. Tudva van, hogy a szépművek szemlélésében lelt gyönyörűség ámulással jár; de midőn egy jól festett képen az alakok kidomborodni látszanak, elenyéztetjük-é a bájta azzal, hogy a vásznat simogatva meggyőződünk, hogy ott nincs semmi domborodás? Hát a remény nem oly csalódás állapotja-é, melyben a képzelte eseményt valóságnak hiszszük? És ime «kecségtetjük» magunkat vele s elvesztét zetségesedésnek (*desperatio*) nevezzük. A félelmet sem tudnám szóval bővebben jellemezni, semmit azzal, hogy az egy fejünk felett függő Damokleszi kard képzelete.

Mindezek egy újabb csoportjára vezetnek minket a jelenségeknek. u. m. eszünknek s vele egységesen kapcsolt testünknek eddig még nem tárgyalt jelenségeire, melyeket közönséges névvel, s azt hiszem nem értetlenül, állapotoknak nevezek. Ezek között egyelőre két ellentétest veszek szemügyre 1. azt a melyet szeretünk vagy más szóval a mely jól esik; a melyben kívánunk és minél tovább óhajtunk maradni; 2. azt, a melyet nem csak nem szeretünk, hanem irtódzunk tőle s ha benne vagyunk, menekülni kívánunk tőle. A német philosophiának van a két egyszerű, t. i. *Lust* és *Unlust*, szavai a két állapot és érzések kifejezésére; de a többiek s köztük a magyar is annak a szerencsének nem örvendhet; mert pl. a francia *plaisir* és *déplaisir* vagy *bonheur* és *malheur* nem megfelelő synonymáik. A magyar gyönyörűség szűkebb értelmű is, éppen mint a francia «*plaisir*» és nincs ellentéte a minő annak a *déplaisir*-ben. Hanem ez kis baj, mert az illető állapotok fölebbi körülírásai, melyeket a világért sem adok ki értelmezéseknek (*definitio*) megteszik a kívánt szolgálatot, t. i. hogy amaz

állapotokat mindenkivel világosan és félreérthetetlenül képzeltessek és bizonyos vagyok róla, hogy mindenki azokat nem csak magában, hanem külső jeleiknél, nyilatkozataiknál fogva másokban is tapasztalta és folyvást tapasztalja; hiszen mondhatni, egész életünk a két-tőjük váltakozásában telik el. Azok tehát tények és ezen az állításon túl a philosophia nem mehet. Általánosítással nem, mert azok a maguk során legfelsőbb fogalmak. Elemzés útján sem, mert ezzel csak ama fogalmak fajait és fokozatait különböztethetjük, melyek maguk is megint szintoly megmagyarázhatatlan tények, mint a milyenek végelemzésben a természeti jelenségek.

Itt meg kell egy kissé szakasztanom a tárgyalást, eleget akarván tenni annak a követelménynek, a melyet jelen czikkem elején nyilvánítottam, hogy megmondjam mit értek itt a «magyarázat» alatt, a mely szó alkalom szerint különböző eljárást jelent. Van ugyanis szómagyarázat, mely ha idegen nyelvbeli szót vagy szóllamot illet, egyszerűen csak a nekik megfelelő szavaink megmondásában, ha pedig a magunkéit, egyfelől az etymologiai elemzésben, másfelől synonymák felhordásában és megkülönböztetésében áll. A fogalom magyarázata pedig nem egyéb mint annak értelmezése (definitio) és ha e nem elég bővebb leírása. De az értelmezés lehetősége két esetben megszűnik, t. i. sem legfelsőbb fogalmat, sem a legalsóbbat, az egyént, definiálni nem bírjuk. Amazt nem azért, mivel az értelmezés alanyának okvetetlenül egy felsőbb nemnek kell lenni; az egyénnek pedig a specifica differentiai kimerülhetetlennek és ha válogatunk bennök, soha se tudjuk nem lényegeseket hagytunk-e ki. A legfelsőbb fogalmak magyarázása csak alsóbb fogalmainak értelmezésében, — röviden szólva, inductiojában; az egyéneké pedig közelebbi felsőbb és alsóbb fogalmakra vitelekben áll. Ezeket bővebben fejtegetni, példákkal világosítani nem tartom szükségesnek, mivel ismeretöket t. olvasóimnál felteszem és csak figyelmöket kívántam irántuk felkelteni és saját álláspontomat kimutatni velök.

Volna ugyan még egy neme a magyarázásnak, jelesen a tényekének; az t. i. hogy az illető tény okát s ha kell és lehet oksorozátát adjuk elé. De erről most, mielőtt az ok és okozás fogalmát nem fejtegetem, nem szóllhatok és így csak folytatom a jelenségek tárgyalását.

Az a mit a megbeszélt egyik állapotról mondek, t. i. hogy kívánunk benne maradni, egy újabb jelenséget villant fel előttünk, u. i. a kívánságot. Hogy az mit tesz, magyarázni szükségtelen és értel-

mezni szintúgy nem lehet, mint a tárgyalt többi oelső jelenségeinket, pl. a fájdalmat, érzékleteinket stb. A szó hallatára vagy olvastára mindenki tudja, érti, mivel tapasztalja magában és felteszi másokban, szintúgy mint synonymáját a vágyat. Ezt ha valaki úgy kísértené meg értelmezését, hogy: «a vágy oly képzelet, melyet megvalósítani töreksznk» vétkes kör hibáját követné el, mert a törekvés, a vágy fogalmát nemcsak felteszi, hanem magában foglalja és csak abban különbözik tőle, hogy a cselekvés eszméje járul hozzája. Dehogymiképp járul, vagy is miképp indítja illető szerveinket cselekvényre, azt — az idegműködés philosophusai engedelmevel — magyarázhatatlannak állítom. Az egész dolgot, csak mint kétségtelen ténytet fogjuk és foghatjuk fel, a mire nézve ismét mindenkinek saját tapasztalására hivatkozom.

Elemezni azonban ezt is lehet és hogy jól megismerjük kell is.

Legelsőben is azt tapasztaljuk róla hogy eredetileg valami természeti szükség érzése alakjában jelenik meg, milyenek pl. az éhség, szomjuság, viszketegeység. Azután másodrendben képzelet ébreszt vágyat, pl. egy oly gyümölesé, melyet az illető egyén különösen szeret, vagy oly tényé, a mit megszokott. A vágya tárgyát tehát ismernie kell az egyénnek. Ezt a viszonytet egy latin közmondás általánosítja imigy: «*ignoti nulla cupido*», a mit azonban nem lehet föltétlenül állítani, mert vannak olykor az embernek homályos, határozatlan, maga se értette vágyai. A gyermekekben már korán mutatkozik as egyik nemnek a másikhöz vonzódása, a mi néha éppen az ellenkező viselkedésben nyilvánul. (Ezt a német azzal a közmondással fejezi ki. *Liebe zankt*.) A falun növekedett kisasszony vágyik a városi gyönyörűségekre, melyekről nincs képzete. Nemegy még gondolatában is merőben ártatlan jegyes fiatal leány vágyik az egybekelésre, holott nem tudja, mi vár reá az esketés után. A fiú nem ismeri még a dohány füst izét és már vágyik pipázni és megis kísérti vágya kielégítését surrogatumokkal vagy a pipázásnak formális utánzásával.

Megjegyezhetjük továbbat a szóba vett állapotokról általában a fokozatos voltukat, miszerint azok az alig sejtethő hajlamon, teszem a kíváncsiságon kezdve a szenvedélyekig, minők a fukarság, ittasság, szerencsejáték üzése, nyerekedés-vágy, növekedhetnek.

A két különböző, mondjuk röviden, kedves és kedvetlen állapotok példái: az elsőbbé a remény, a másodiké a félelem és a mit a jelenségek sorában, de más tekintetből emlegettem, a fájdalom

Ide sorolom már azokat a jelenségeket, a melyek szintűgy mint az imént tárgyaltak, testünknek öntudatunkkal szorosán összekapcsolt, tehát érzett állapotai; a melyek az embert részint cselekvésre indítják, «részint abban gátolják vagy éppen megis bénítják cselekvő tehetőségét. Ezeket egy szóval indulatoknak (Affekte) nevezik s külön neveik ismertetésökre tökélyesen elégségesek, mert mindenkinek van tapasztalása kisebb nagyobb mértékben róluk. Az indulatokat, melyek közé az iméntiek is tartoznak, nem lehet mindnyájokat a «kedves» és «kedvetlen» állapotok rovatába béosztani, mert nagyobb részök iránti érzésünk vegyes és hol szeretjük, hol unjuk, hol közönyösök vagyunk irántuk. Fokozataik is az egyének szerint különbözők, sőt azonegy embernél is, változó lehet egyiké vagy a másiké.

Az indulatok csoportját különböző bölcselek, illetőleg psychologusok különbözőleg kísértették meg rendszerezni és osztályozni. Legtartalmasabb elészámlálásokat Kirchnernél¹ leltem, a kinek lajstromát kiegészítve vagy legalább bővítve az ő rendszere nyomán adom, u. m.

Az indulatok 1. a várakozáshoz csatlakoznak. Ilyen a remény, türelmetlenség, félelem, kétségbeesés (*Verzweiflung*), meglepődés. — 2. Tetszésen vagy utáláson (*Missfallen*)² alapulnak a bámulás (*admiration*) rajongás, elragadó öröm (*Entzücken*) és ellenkezőik, — 3. Értelmi (*intellektuell*) indulatok: a bizonytalankodás (*Verlegenheit*), szájtátás vagy elámulás (*Verblüffung*), csudálkozás (*Verwunderung*), lelkesülés (*Begeisterung*), — 4. Erköles-vallásiak: megilletődés, buzgalom, extasis; felháborodás (*Entrüstung*), szégyenlés, megbánás, lelkiismeret furdalása, — 5. Önérzetből származnak: a bátorság, vakmerőség, fennhéjzás, önhittség, kevélység; ellenkezőik; aggodalom, kebelszorultság (*Angst*), félelem, ijedtség, gyávaság. — 6. Sympathiából: száanalom, ragaszkodás (*Anhänglichkeit*), barátság, szeretet, szerelem, — 7. Antipathiából: irigység, féltékenység, más kárán való öröm, haragtartás, fojtott méreg, (*Ingrimm*), gyűlölség. — A «harag»-ot kifejejtette Kirchner; én nem, hanem későbbre lesz alkalmam tárgyalni. A többiekre nézve szükséges tudni, hogy nagy részök az indulat rovatából átesap a szenvedélyébe, nemcsak, hanem állandó helyet is foglal benne.

Az indulatok neve alatt az előbbieken összefoglalt jelenségek s működéseik, mind ténylek, a minek bizouyítására elég lesz, mint

¹ Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe. Heidelberg, 1886. kis 8 r.

² «Visszatetszés»-nek fordítják szerencsétlenül. A német majd visszafordítja: *Zurückgefallen*-re.

a többiekre nézve is tettem, minden ember saját tapasztalására hivatkoznom. De illő és szükséges kimutatnom, hogy megbeszélések micsoda viszonyban van a «philosophia fordultához».

Korunk philosophiája — számos képviselői nyilatkozata szerint — arra az állítványra — nem fejlődött, hanem tévedett vagyis vete-medett, hogy az embernek lényege a megbeszélte indulatok, (hajlamok, ösztönök, természeti dispositiók) és illető szerveik az idegek és izmok összeményében (*systema*) áll. Öntudatnak, szellemnek, léleknek önálló léte szerintök éppen nincs, hanem ezek amaz összemény működésének csupán csak eredményei — a gondolat csak az agyvelő izzadmánya. A ki már elcsábítva a materialista nézet bajnokainak és pártolóinak ámitó — bátor a higgadtan fontoló józanokosság részéről nem helyeselhető — eszelősködéseitől, amaz állítványt azzal, hogy az öntudat, tény; még pedig valódi közetlen bizonyosságú és minden el nem fogult ember részéről elismert tény, megczáfoltnak nem látja vagy látni nem akarja, bizvást megszünhet értekezésem további olvasásától. A ki pedig hajlandó és alkalmas az igazság elfogadására és csak némi kétségei tartóztatják el a teljes beléegyezésétől, azt kérem, hogy függessze fel vég ítéletét, míg öntudatunknak legmagasabb, legfontosabb, az emberre nézve leglényegesebb jelenségére irányzom a figyelmét.

De mielőtt azt tenném, egy észrevételt kell előre bocsátanom.

Hogy van mint főlebb is említettem, egy önállólag működő természeti összemény, melynek keletkezményei az eddig tárgyalt jelenségek: érzékletek, képzet, indulat, és hogy ezek létét öntudatunktól megválva is gondolhatni, tagadhatatlan. Hisz az éppen az, a mit mi a «más» név alatt különböztettünk meg az «én»-től. Az idegizomösszemény működését, mint általában minden működést végelemzésben mindig mozgás alakjában képzeljük, a működő összemény képét valami gép: fonó, szövő, cséplő, örlő, esztergáló gép, akár egy óra viseli. Ezek mozgására, tehát működésére, két dolog kívántatik okvetetlenül. Egyik a mi a mozgást indítsa; a másik a mi a gép működését bizonyos célra irányozza. Az első külső műgépekben a szél, víz, súly, villamtelep, gőz. De hogy kitanuljuk miképp okozzák ezek a mozgást, mélyebben kell kutatnunk és végeredményben valami, tovább nem magyarázható eszmére, az erőre jutunk, a mely különböző alakban, — ha szabad itt e szóval élnünk — mutatkozik, mint: nehézség, rugalmasság, lökés, villamosság. Ezt jól tudva, a természeti tudományok nyomán járó ama pilosophusok, átlátták, hogy az

Ide sorolom már azokat a jelenségeket, a melyek szintűgy mint az imént tárgyaltak, testünknek öntudatunkkal szorosán összekapcsolt, tehát érzett állapotai; a melyek az embert részint cselekvésre indítják, «részint abban gátolják vagy éppen megis bénítják cselekvő tehetőségét. Ezeket egy szóval indulatoknak (Affekte) nevezik s külön neveik ismertetésükre tökélyesen elégségesek, mert mindenkinek van tapasztalása kisebb nagyobb mértékben róluk. Az indulatokat, melyek közé az iméntiek is tartoznak, nem lehet mindnyájokat a «kedves» és «kedvetlen» állapotok rovatába béosztani, mert nagyobb részek iránti érzésünk vegyes és hol szeretjük, hol unjuk, hol közönyösök vagyunk irántuk. Fokozataik is az egyének szerint különbözők, sőt azoneygy embernél is, változó lehet egyiké vagy a másiké.

Az indulatok csoportját különböző bölcselők, illetőleg psychologusok különbözőleg kísértették meg rendszerezni és osztályozni. Legtartalmasabb elészámlálásokat Kirchnernél¹ leltem, a kinek lajstromát kiegészítve vagy legalább bővítve az ő rendszere nyomán adom, u. m.

Az indulatok 1. a várakozáshoz csatlakoznak. Ilyen a remény, türelmetlenség, félelem, kétségbeesés (*Verzweiflung*), meglepődés. — 2. Tetszésen vagy utáláson (*Missfallen*)² alapulnak a bámulás (*admiratio*) rajongás, elragadó öröm (*Entzücken*) és ellenkezőik, — 3. Értelmi (*intellektuell*) indulatok: a bizonytalankodás (*Verlegenheit*), szájtátás vagy elámulás (*Verblüffung*), csudálkozás (*Verwunderung*), lelkesülés (*Begeisterung*), — 4. Erköles-vallásiai: megilletődés, buzgalom, extasis; felháborodás (*Entrüstung*), szégyenlés, megbánás, lelkiismeret furdalása, — 5. Önérzetből származnak: a bátorság, vakmerőség, fennhéjzás, önhittség, kevélység; ellenkezőik; aggodalom, kebelzorultság (*Angst*), félelem, ijedtség, gyávaság. — 6. Sympathiából: szánalom, ragaszkodás (*Anhänglichkeit*), barátság, szeretet, szerelem, — 7. Antipathiából: irigység, féltékenység, más kárán való öröm, haragtartás, fojtott méreg, (*Ingrimm*), gyűlölség. — A «harag»-ot kifejejtette Kirchner; én nem, hanem későbbre lesz alkalman tárgyalni. A többiekre nézve szükséges tudni, hogy nagy részek az indulat rovatából átesap a szenvedélybe, nemcsak, hanem állandó helyet is foglal benne.

Az indulatok neve alatt az előbbieken összefoglalt jelenségek s működéseik, mind ténylek, a minek bizouyítására elég lesz, mint

¹ Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe. Heidelberg, 1886. kis 8 r.

² «Visszatetszés»-nek fordítják szerencsétlenül. A német majd visszafordítja: *Zurückgefallen*-re.

a többiekre nézve is tettem, minden ember saját tapasztalására hivatkoznom. De illő és szükséges kimutatnom, hogy megbeszélésök micsoda viszonyban van a «philosophia fordultához».

Korunk philosophiája — számos képviselői nyilatkozata szerint — arra az állítmányra — nem fejlődött, hanem tévedett vagyis vete-medett, hogy az embernek lényege a megbeszélt indulatok, (hajlamok, ösztönök, természeti dispositiók) és illető szerveik az idegek és izmok összeményében (*systema*) áll. Öntudatnak, szellemnek, léleknek önálló léte szerintök éppen nincs, hanem ezek amaz összemény működésének csupán csak eredményei — a gondolat csak az agyvelő izzadmánya. A ki már elcsábítva a materialista nézet bajnokainak és pártolójának ámitó — bátor a higgadtan fontoló józanokosság részéről nem helyeselhető — eszelősködéseitől, amaz állítmányt azzal, hogy az öntudat, tény; még pedig valódi közetlen bizonyosságú és minden el nem fogult ember részéről elismert tény, megczáfoltnak nem látja vagy látni nem akarja, bizvást megszűnhet értekezésem további olvasásától. A ki pedig hajlandó és alkalmas az igazság elfogadására és csak némi kétségei tartóztatják el a teljes beléegyezésétől, azt kérem, hogy függessze fel vég ítéletét, míg öntudatunknak legmagasabb, legfontosabb, az emberre nézve leglényegesebb jelenségére irányzom a figyelmét.

De mielőtt azt tenném, egy észrevételt kell előre bocsátnom.

Hogy van mint főlebb is említettem, egy önállólag működő természeti összemény, melynek keletkezményei az eddig tárgyalt jelenségek: érzékletek, képzet, indulat, és hogy ezek létét öntudatunktól megválva is gondolhatni, tagadhatatlan. Hisz az éppen az, a mit mi a «más» név alatt különböztettünk meg az «én»-től. Az idegizomösszemény működését, mint általában minden működést végelemzésben mindig mozgás alakjában képzeljük, a működő összemény képét valami gép: fonó, szövő, cséplő, örlő, esztergáló gép, akár egy óra viseli. Ezek mozgására, tehát működésére, két dolog kívántatik okvetetlenül. Egyik a mi a mozgást indítsa; a másik a mi a gép működését bizonyos célra irányozza. Az első külső műgépekben a szél, víz, súly, villamtelep, gőz. De hogy kitanuljuk miképp okozzák ezek a mozgást, mélyebben kell kutatnunk és végeredményben valami, tovább nem magyarázható eszmére, az erőre jutunk, a mely különböző alakban, — ha szabad itt e szóval élnünk — mutatkozik, mint: nehézség, rugalmasság, lökés, villamosság. Ezt jól tudva, a természeti tudományok nyomán járó ama pilosophusok, átlátták, hogy az

ő *Nervenmuskelsystem*-jökhez is kell valami mozgó erő, a milyen az eddig ismertek között nem lévén, egy *hypotheticust* költöttek s azt a villamfolyam példájára *Nervenfluidumnak* nevezték. Létező-e ilyesmivalóság, nem vizsgálom, mert megvitatásának nincs befolyása a «*philosophia fordulta*» ügyére, tehát legyen lúd, ha fehér. De a második dolgot illetőleg nagyobb a baj. Mert arra a kérdésre, hogy az ideg-gép működésénél mi az irányadó, az alkalmazó, a «tudomány férfiai» felelni nem tudnak. Egyfelől, nem is látják szükségét, hogy tanakodjanak rajta; aztán, ha látnák is, csak *hypothesis*szel felelnének rá, a mit tényleg el nem fogadhatni.

Felelek hát én, még pedig teljes önbizalommal és megmondom, hogy az a hatalom az akarat?

Mi az az akarat? kérdik.

Nekem erre, nem egyszer ismételt intésemre vonatkozva, felelnem kell; de röviden nem tehetem. Értelmezéssel nem lehet, mert az akarat a maga során legfelsőbb fogalom. A köztudatra sem hivatkozhatom, mint a többi jelenségek tárgyalásakor tettem; mert azok nevei, mint: látás, vágy, harag stb. határozottak és egyértelműek, az akarat szó ellenben nem az, mert sokan sokfelé próbálják magyarázni. Tehát, a mit én nevezek annak, a megmondható mivolta csak bővebb tárgyalással kerekedhetik ki.

Legelsőben háritsunk el a lehető ellenvetéseket. Azt mondhatná valaki, hogy «az akarat olyan valami, a minnek eredménye van, de a minnek létét csakis ebből tudjuk vagy gyanítjuk. Ilyesmire a természeti tünemények vizsgálásában nem egyszer bukkanunk és erőnek nevezzük. Az akarat is olyan erő; tehát *praedicatum* van; a *praedicatum* magasb fogalom mint a *subjectum*, következőleg az akarat, nem legfelsőbb fogalom!» — E mind igaz, csak hogy kifeledett az ellenvető valamint, a mit ha tekintetbe veszünk, a következtetést tönkre silányítjuk: azt t. i. hogy a *praedicatum* köre (*sphaera*, *Umfang*) azon egy lehet a *subjectumával*, vagyis — más szóval — köreik egymást fedhetik, s ebben az esetben a *subjectum* nem alacsonyabb fogalom a *praedicatumnál* s ez a viszonya az akaratnak az erőhöz. Amaz ugyanis az egyetlen egy erő, a melyet tudunk, magunkban érzünk és valóban és közetlenül tapasztalunk.

A természetben tapasztalt vagy helyesebben következtetett erőket csak rávitelesen az akarattól vett hasonlóságnál fogva nevezzük erőknak. Mindnyájoknak csak fogalmi létök van; valódi létüket hisszük, a magunkét, mint főlebb már mondtam, tudjuk.

Most már megmondhatom röviden és világosan, hogy én az «akarat» szóval öntudatunknak azt a jelenségét jelölöm, a mely a mi testi szervezetünknek parancsolja, hogy képzeletünket létesítse, valósítsa, vagy általán szólva: hogy cselekedjék. És így már hivatkozhatom gondolkodni bíró és elfogulatlan minden emberre, hogy azt a jelölt tehetséget (*facultas*) vagy — mondjuk inkább — hatalmat tudja és érezi magában.

«Elfogulatlan»-t kívánok tanumnak, mert lám van egy philosophiai, egy nagy és sokféle ágazó iskola, a mely végelemzésben a nyilvánítottam értelemben vett akaratnak létét tagadja; a melynek véleményét az iskolának egyik — nem tudom — tagja, hive vagy tanítványa a legnyersebben imígy fejezi ki: «akaratot *motivum* nélkül nem is gondolhatni.»

Én mondom azt! Csakhogy a világért sem abban az értelemben, a miben ő. Én t. i. azt állítom, hogy az akarat maga *motivum*, az igazi legfőbb, és *motivum*! E szerint a *motivum* synonymája levén az akaratnak, természetes, hogy egyiket a másik nélkül «nem gondolhatni.» De úgy a mint ő érti, azt teszi ama mondat, hogy az akaratnak egy magán kívül levő, más *motivuma* van és kell, hogy legyen, a mi már igazán képtelen (*absurd*) állítás! Mert azt tenné, hogy a *motivum*-nak *motivumá*-nak kell lenni. De itt már nem lehet megállani, mint nem állhat meg az, aki egy meredek lejtőn lefelé kezdett szaladni. Azaz, e második *motivumnak* megint *motivumá*-nak kell lenni és így sorakoznak egymásra vég nélkül, úgy hogy ős *motivum*-hoz soha sem juthatnánk.

Hogyan jutottak philosophusok oly nonsenre, nem lesz nehéz megmagyarázni. Főlebb ugyanis azt mondtam, hogy az «akarat» parancsol a testi szerveknek. De hogy ezek teljesítik-e szükségessépp és mindig az ő parancsát? kérdés, melyre tapasztalásunk nyomán, «nem»-mel vagyunk kénytelenek felelni. És mi az oka? Egyszerűen az, hogy annak a szegény szervezetnek, a mely cselekvésre van hiva, sok ura van. Neki t. i. a jelenségek nagyobb része, jelesen: hajlam, ösztön, indulat, szenvedély, mind parancsol, még pedig sikeresen, hatásosan parancsol cselekvést, úgy hogy reá nézve éppen nem áll az a különben is számtalan kivételt szenvedő állítás, «hogy senki sem szolgálhat két urnak.» Sőt a cselekvő szervek egész falka urnak szolgálnak. És mimódon történik, hogy leirhatatlan baj és zavar ne következék belőle. Egy felől az akarat egy nagylelkű és békeszerető

ur, a ki nem szeret untalan parancsolgatni; mikor parancsol és ellenállást talál, nem mindig küzd parancsa teljesedésiért és mikor küzd, nem mindig biztos a győzelme. Sajnos de így van. Másfelől a néatalán különböző cselekvényeket parancsoló ösztönök, hajlamok, indulatok közt az a viszony van, a mi a bizonyos pontra ható, hol azon irányban, hol ellenkezőben, össze- vagy széttartólag (*convergenter, divergenter*) ható természeti erők közt, melyeket az erők összetétele (*compositio virium*) egy *resultansban* egyesít. Ha már adott esetben az akarat a testi szervezet ellen küzdelemre kél, csakis azzal a *resultans*-sal szükség szembeszállania. Az emlegettem iskola a szervezeti *motivum*-okat illetőleg egészen velem tart, de az utolsó küzdelemről nem akar semmit tudni s azt állítja, hogy ha egy bizonyos egyénnek ösztöneit, hajlamaits stb. mindenikök fokozatát, mérték viszonyait ismernők, cselekvését adott esetben és adott körülmények közt oly biztosan meghatározhatnók, mint a csillagász egy égitest helyét, vagy a kémikus adott elemekből keletkező együletet.

Az akarat ügye tehát a Hamleti kérdés eldöntésétől függ: «Van-e vagy nincs!» A philosophusok egy része velem együtt azt tartja, hogy van, az emlegettem iskola az állítja, hogy nincs.

Mínt hogy én magamban világosan tapasztalom, hogy öntudatom érez magában oly tehetséget, hogy cselekvényt egyfelől bármely vele szembeszálló hajlam, iudulat, szenvedély ellenére végrehajthatok; másfelől bármely vágy stb. ösztönzése ellenére magamat tőle eltartóztathatom és ily tehetségek tanubizonyságául minden, lelki vakságban nem sinló embert felhivhatok, azzal a «van»-t megállapítottnak hiszem.

De mivel azok is, a kik az akaratnak elismerik a létét, a miben létét vagy állását különbözőleg értelmezik; azok pedig, a kik tagadják, véleményök mellett a testi ösztönöktől hatalmasan támogatott álokoskodásokkal harszognak,¹ én is az enyimet tovább is védelmezni szükségesnek látom.

Elsőbben is azt mondom, hogy akárminek is a nem létét általánosán megbizonyítani csak abban az esetben lehet, ha az illető valami ellenmondást foglal magában, ellenben a léte mellett, azt az egy esetet kivéve a legcsekélyebb valószínűség is érvül szolgál. Az akarat tagadóinak tehát azt kell megbizonyítaniok, hogy fogalmában ellenmondás létezik. Meg is kísértik azzal az ingyen való

¹ O quot morosophos tellus parit et philodoxos. M. Paling. Zod. XI. v. 512.

állítással, hogy az akarat feltevése a természetnek örökös és változhatatlan rendjével ellenkezik.

Ámde ezzel az érveléssel bármely természeti erő nem létét meg lehetne bizonyítani. A^* pontra pl. M^* N^* P^* Q^* erők hatnak és ezeknek resultánsa minden kétségen kívül a «természet rendje.» Hanem most már szembeszáll egy A^* erő, mely ha egyenesen áll ellent a resultánsal, a pont haladását vagy csökkenti vagy megsemmisíti vagy ellenkező irányúvá teszi; ha pedig egy vagy más szögletben tart össze (*convergit*) vele, a pontot más útra téríti. Ezen az igazságon alapul a Statica és Dynamica egész tudománya s ily formán képzelhetni az akarat-erő viszonyát is a testi ösztön-erőkhöz. És én e tárgyban nem kívánok többet, mint a mit XVIII. Lajos francia király mondott visszatértekor: «Il n'y a qu'un français de plus». T. i. Uraim, természettudósok és hálójukba fogott philosophusok,¹ a kegyetek ismerte és tárgyalta erőkön kívül létezik még egy: az akarat, mely a többiekkel hol kezdet fogva, hol ellenkezve szabályozza és alkotja «a természet rendjét.» Ennek a fogalmában hát árnyéka sincs az ellenmondásnak és így nem létét megbizonyítani lehetetlen.

A nagyjában velem tartó bölcselekülönléte értelmezéseit szelölöztetni nem itélem szükségesnek. Én ugyanis az akaratnak, úgy a mint értem s világosan kifejezni is igyekeztem, a létezését megállapítottam és lényegtelen eltérések állításom szilárdságát nem gyengítik. Ilyes eltérés pl. az, hogy a bölcselek legnagyobb része azt a szellemi hatalmat, mely ellentálló testi ösztönöket, ha nem is mindig legalább olykor, legyőzve az embert cselekvésre bírja, mint az összeküvők titkait elárulni nem akaró római asszonyt a nyelve leharapására; vagy eltartóztatja cselekvénytől, mint a keresztény martyrt a vétek eszméje a legborzasztóbb kínok közt sem hagyta megkostolni a Jupiternek áldozott barom husát — azt a szellemi hatalmat a gondolatnak tulajdonítják és nem «akarat»-nak, hanem «λογος»-nak, «ratio»-nak vagy «Vernunft»-nak nevezik.

Magyarra régebben «okosság», ma inkább «ész» a fordítása, de mindeniket előbb az idegen műszavak valamelyikére kell visszafordítanunk, hogy megérthessük. De így sem érünk célta vele, mert ezeknek is annyi az értelmök, a hány philosophiai rendszer és iskola. Egyébaránt, hogy «ész» a Vernunftot nem helyettesítheti, már abból is kitetszik, hogy «esz»-nek a magyar egészen más nemü embert nevez, mint a philosophus német «vernünftig»-nak. De a német

se tudja tisztán mit értsen a *Vernunft* alatt; mert midőn *Kant* egyszer a «következtetés tehetségének» (*Vermögen der Schlüsse*) értelmezi, másszor meg erkölcsi törvényadóvá (v. ö. *kategorischer Imperatio*) magasztalja, a két értelem közt nem hogy azonosság vagy bár egyezés volna, de átmenet sincs. Egy szó mint száz, és *sz* nem synonymája az *akar* -*t* -*nak*. «Okosság» már közelebb járna hozzá, de csökkenti a rokonságot az, hogy rendszerint a *prudentiá*-t vagy is a *Klugheit*-ot fordítják vele és a multból kiásott «ildom» még nem bírta szokásosan elfoglalni a helyét. Pedig kár, mert a *Vernunft*-nak s ennek nyomán az *akar* -*t* -*nak* az okosság sokkal jobban szolgálna synonymául, mint az «ész», csak hogy az *ok*-nak kell határozott értelmet adni. E pedig még eddig nem történt meg; mert különböző dolgokat neveznek annak. Az *ok* és *okozat* (eredmény, következmény) értelmezése sorában három phasist vehetünk fel. 1. Oly ténnyt teszen mely után egy más tény következik, elődjéhez képest azzal a viszonytal, hogy ha az *ok* megtörténik, az *okozat*nak is meg kell kimaradhatatlanul történni és ha amaz nem történt volna meg, emez sem jött volna létre: Annak az esetnek, hogy egyik tény a másik után következik, rendszerint könnyű és biztos a tapasztalás nyomán a megismerése; de a viszony köztök, az már még eddig oldatlan kérdés tárgya s felakad rajta minden gondolkodó ember, a ki meg nem nyugszik azon a kényelmes párnán, hogy: *post hoc, ergo propter hoc*. A philosophus *Home* azt állítá, hogy annak aviszonytal, a melyet főlebb értelmezék, a fogalmát csupán szokásból kapták fel, miszerint bizonyos ténypárok közt állandóan úgy lenni tapasztalták, de az nem nyujt kezességet arra, hogy ha *A* után milliószor következett is *B*, ezután is bekövetkezzék. A szűkségképpi következés tehát csak a megszokáson alapuló subjectiv fogalom. *Kant* azzal kecsegtette magát, hogy megczáfolta *Home*-ot természetesen el is hitték neki. De én biz azt tartom, hogy ő nem ingatta meg, sőt inkább megerősítette ellenfele véleményét annyiban hogy még subjectivebbé tette mint *Home* a *causalitas* fogalmát, a melyet, mint kategóriát még értelmezni sem lehet, hanem meg kell érniünk azzal, hogy «kirkunprádé = kirkunprade. Az *ok* értelmezése 2-dik phasisát a természeti tudományok könyveiben leljük. Itt rendszerint egy ténnyt, mely általánosabban van kifejezve oknak és annak egy specialis esetét *okozat* -*nak* nevezik. Pl. két test összedörzsölése az *oka* a felhevüléseknek s ha ez magas fokra hág és valamelyikök vagy mind a kettő gyulékony, a tűznek. Az is gyakori eset, hogy az *ok* és *okozat* azon egy

tény és lefolyása különböző módon van leírva, mint pl. egy szivattyú működése. A fizikában, a kémiaiában az a kérdés: «mi az oka?» legtöbbször csak azt teszi: «miképpen történik?» A leírt két phasis egyikében sem lelünk hasonlóságot az akarat okságával

Sokkal többre megyünk a 3-dik phasissal, mely szerint ok-nak mondjuk a ki vagy a mi valamit csinál és okozat-nak a cselekvényét. A puszta egy malomban látom a követ forogni, s ha forgása okát kérdelem, azt mondják reá, hogy a «szél». Úgy de a szél nem forgatja közvetlenül a követ, hanem csak a vitorlákat hajtja kerekbe: ezek forgatják a tengelyt, a tengely az orsót és ez aztán közbenjáró nélkül a követ. Itt hát nem egy okkal, hanem okok sorával találkozunk, melyek a következményekkel egyenként változnak azon az elven, hogy *quod quis per alium facit ipse facit*.

Mindezeket a körülményeket meg kellük mind az akarat, mind a testi ösztönök jelenségeiben. Egyik mint a másik cselekedteteti a mozgó és mozgató szerveket s ezek csinálják aényt.

Ak ar at és ö sz t ö n (vág y, indulat, szenvedély) tehát o k o k ; de mint *subjectum*-oknak viszonyaik a *praedicatum*-aikhoz nem egyenlő. Az ak ar at az é n e, a mely az ő ak ar ata csináltató működésének teljes tiszta tudatával van; érzi, hogy ő o k, egyedül bizonyos létező ok; az ö sz t ö n b e n, már nem oly közvetlenül és csak az é n és m á s a lélek és test szoros kapcsolatánál fogva érzi az okságot, a személyiségünkön kívül létező dolgokban pedig csak a cselekvényekből következteti és teszi fel. Az ak ar at és o k fogalom körei tehát fedik egymást, holott az ösztön alsóbb fogalom mint az ok. Ezt a viszonyt állítottuk meg főleg egy felől az erő, másfelől az akarat és ösztön közt. Annál fogva ok és erő, mindenik az, a mi az akarat t. i. az é n, az ő cselekvő illetőleg cselekedtető szerepében. A synonymák különbsége abban áll, hogy az akarat, mint ok önálló és merőben független, változatlan; mint erő pedig fokozatos, más erővel jelesen az ösztönökkel viszonyban van, velök összemérhető, hol velök hol ellenök működik, hol közönyös semleges állapotban tartja magát. Azonossága ebben az állapotában is sértetlenül csökkenetlenül megmarad és csak lappangóvá lesz, holott az ösztönök változnak, nem csak lappangókká lesznek, hanem egészen el is enyésznek s helyöket más azoneműek foglalják el.

Az: erők működését vizsgálva elsőben is az a tapasztalatunk, hogy mindnyájoknak: akaratnak, ösztönnek, természeti erőnek a léte

se tudja tisztán mit értsen a *Vernunft* alatt; mert midőn *Kant* egyszer a «következtetés tehetségének» (*Vermögen der Schlüsse*) értelmezi, másszor meg erkölcsi törvényadóvá (v. ö. *kategorischer Imperatio*) magasztalja, a két értelem közt nem hogy azonosság vagy bár egyezés volna, de átmenet sincs. Egy szó mint száz, és *sz* nem synonymája az *akar*-nak. «Okosság» már közelebb járna hozzá, de csökkenti a rokonságot az, hogy rendszerint a *prudentiá*-t vagy is a *Klugheit*-ot fordítják vele és a multból kiásott «ildom» még nem bírta szokásosan elfoglalni a helyét. Pedig kái, mert a *Vernunft*-nak s ennek nyomán az *akar*-nak az okosság sokkal jobban szolgálna synonymául, mint az «ész», csak hogy az *ok*-nak kell határozott értelmet adni. E pedig még eddig nem történt meg; mert különböző dolgokat neveznek annak. Az *ok* és *okozat* (eredmény, következmény) értelmezése sorában három phasist vehetünk fel. 1. Oly ténnyt teszen mely után egy más tény következik, elődjéhez képest azzal a viszonygyal, hogy ha az *ok* megtörténik, az *okozat*nak is meg kell kimaradhatatlanul történni és ha amaz nem történt volna meg, emez sem jött volna létre: Annak az esetnek, hogy egyik tény a másik után következik, rendszerint könnyü és biztos a tapasztalás nyomán a megismerése; de a viszony köztök, az már még eddig oldatlan kérdés tárgya s felakad rajta minden gondolkodó ember, a ki meg nem nyugszik azon a kényelmes párnán, hogy: *post hoc, erge propter hoc*. A philosophus *Home* azt állítja, hogy annak aviszonynak, a melyet főlebb értelmezék, a fogalmát csupán szokásból kapták fel, miszerint bizonyos ténypárok közt állandóan úgy lenni tapasztalták, de az nem nyujt kezességet arra, hogy ha *A* után milliószor következett is *B*, ezután is bekövetkezzék. A szükségképpi következés tehát csak a megszokáson alapuló subjectiv fogalom. *Kant* azzal kecségtette magát, hogy megezáfolta *Home*-ot természetesen el is hitték neki. De én biz azt tartom, hogy ő nem ingatta meg, sőt inkább megerősítette ellenfele véleményét annyiban hogy még subjectivebbé tette mint *Home* a *causalitas* fogalmát, a melyet, mint kategóriát még értelmezni sem lehet, hanem meg kell érnünk azzal, hogy «kirkunprádé = kirkunprade. Az *ok* értelmezése 2-dik phasistát a természeti tudományok könyveiben leljük. Itt rendszerint egy ténnyt, mely általánosabban van kifejezve *ok*nak és annak egy specialis esetét *okozat*nak nevezik. Pl. két test összedörzsölése az oka a felhevüléseknek s ha ez magas fokra hág és valamelyikök vagy mind a kettő gyulékony, a tűznek. Az is gyakori eset, hogy az *ok* és *okozat* azon egy

tény és lefolyása különböző módon van leírva, mint pl. egy szivattyú működése. A physikában, a kimiában az a kérdés: «mi az oka?» legtöbbször csak azt teszi: «miképpen történik?» A leírt két phasis egyikében sem lelünk hasonlóságot az akarat okságával

Sokkal többre megyünk a 3-dik phasisal, mely szerint ok-nak mondjuk a ki vagy a mi valamit csinál és okozat-nak a cselekvényét. A pusztán egy malomban látom a követ forogni, s ha forgása okát kérdem, azt mondják reá, hogy a «szél». Úgy de a szél nem forgatja közvetlenül a követ, hanem csak a vitorlákat hajtja kerekbe: ezek forgatják a tengelyt, a tengely az orsót és ez aztán közbenjáró nélkül a követ. Itt hát nem egy okkal, hanem okok sorával találkozunk, melyek a következményekkel egyenként változnak azon az elven, hogy *quod quis per alium facit ipse facit*.

Mindezeket a körülményeket megeljük mind az akarat, mind a testi ösztönök jelenségeiben. Egyik mint a másik cselekedtető a mozgó és mozgató szerveket s ezek csinálják a tényt.

Akarat és ösztön (vágy, indulat, szenvedély) tehát okok; de mint *subjectum*-oknak viszonyaik a *praedicatum*-aikhoz nem egyenlő. Az akarat az éné, a mely az ő akarata csináltató működésének teljes tiszta tudatával van; érzi, hogy ő ok, egyedül bizonyos létező ok; az ösztönben, már nem oly közvetlenül és csak az én és más a lélek és test szoros kapcsolatánál fogva érzi az okságot, a személyiségünkön kívül létező dolgokban pedig csak a cselekvényekből következteti és teszi fel. Az akarat és ok fogalom körei tehát fedik egymást, holott az ösztön alsóbb fogalom mint az ok. Ezt a viszonyt állítottuk meg főleg egy felől az erő, másfelől az akarat és ösztön közt. Annál fogva ok és erő, mindenik az, a mi az akarat t. i. az én, az ő cselekvő illetőleg cselekedtető szerepében. A synonymák különbsége abban áll, hogy az akarat, mint ok önálló és merőben független, változatlan; mint erő pedig fokozatos, más erővel jelesen az ösztönökkel viszonyban van, velők összemérhető, hol velők hol ellenök működik, hol közönyös semleges állapotban tartja magát. Azonossága ebben az állapotában is sértetlenül csökkenetlenül megmarad és csak lappangóvá lesz, holott az ösztönök változnak, nem csak lappangókká lesznek, hanem egészen el is enyésznek s helyüket más azonneműek foglalják el.

Az: erők működését vizsgálva elsőben is az a tapasztalatunk, hogy mindnyájoknak: akaratnak, ösztönnek, természeti erőnek a léte

csak működése alkalmával nyilvánul. Egy tégl a földön fekszik és semmi sem árulja el, hogy oly erő lappang tétlenül benne, a mely őt a földgömb felé sietteti; de legott nyilvánul nehézség képében, mihelyt a téglát felemeljük, mert nyomja lefelé, azaz a föld felé, a kezeinket.

A táplálkozás ösztönét evéskor érezzük, de a jóllakással megszűnik és vagy lappang vagy elenyésczik, míg az éhség új vágyat gerjeszt bennünk. Akaratunknak akkor érezzük a létét, midőn az ellentállást tapasztal és ha az erős és kivált ha váratlan meglepő, érzésünk kedvetlenné (*Unlust*) válik és gyorsan, sokszor rögtön, haraggá fokozódik. Merem állítani, hogy annak az indulatnak csak ez az eredete s értelmezését abból az egy körülményből meríthetni. Nem pszichológiát írok, azért hát észrevételem további megfontolását olvasómra bízom; addig pedig figyelmét egy második észrevételre s azt hiszem igazságra kívánom irányozni, arra, t. i. hogy bármely erőknél sikeres működése az é-n-nek kedves állapotot (*Lust*), fokozatában örömet, gyönyörűséget, fel a boldogságig okoz.

Ezt az állítást itt bővebben tárgyalni nincs helyem és ismét olvasóim megfontolására ajánlván csak annyit jegyzek meg, hogy a gyönyörűségnek (*Lust, plaisir*) következőleg a boldogságnak is pozitív volta ki van mutatva vele és hogy Rousseau-nak és Schopenhauernek az az állítása, hogy «a boldogság csak ott kezdődik, a hol a szenvedés végződik»,¹ félszeg állítmánynak bizonyul. «Félszeg»-nek és nem hamisnak mondom, mert hogy a fájdalom megszűnte már magában kedves állapot, tagadhatatlan; de mélyebb okát említett állításomban kereshetni. T. i. a szenvedést lelki tehetségeink működését gátolja, megszűnte pedig szabad játékot enged nekik. Mi több, az akarat működésével járó gyönyörűséget még a küzdelemmel járó szenvedés sem csökkentti, mint többek közt a martyrok példái fényesen bizonyítják. Annak a pessimisták gunyolta állításnak, hogy «az erény magát jutalmazza» csak az adhat valódi, megtámadhatatlan értelmet és érvényt, a mit az erők működéséről általánosan állítottam.

A boldogság eszméje az erkölcsiség (*moral*) terére viszen. Mert hiszen az erkölcsi rendszerek mindnyája a «*Summum bonum*» körül forog, e pedig a «boldogság»-ban határozódik.

¹ Die Glückseligkeit fängt dort an, wo das Leiden aufhört. Schopenhauer sanyarú pessimismusa, még ettől is meg akarja fosztani az emberiséget.

Az az állítás azonban, hogy erőink sikeres működése gyönyörűséggel jár, az ő általánosságában határozatlan és nemegy kérdést idéz elő. Elsőben is az, hogy az erők különbözőlék s irányaik számtalan esetben merőben ellenkezők lévén, melyeket vagy melyiket illeti az elsőség?

Vizsgálataink kiinduló pontja és mindig szemmel tartott tárgya az ö n t u d a t, az é n levén, természetes, hogy az é n külön ereje, az igazi akarat tarthat számot az elsőségre?

Most már a második kérdés: «mi vagy mik felett?» legyen fel. Feletül azt mondhatjuk, hogy a rajtunk kívüli természeti erőkkel csak alkalmilag jöjünk összeütközésbe, ezeket a pályázatból kihagyhatjuk, és csak a testi erőket, melyek é n-ünkkel folytonos kapcsolatban vannak, vesszük tekintetbe. Láttuk már, hogy ezek resultánsával áll igen gyakran szemben az akarat erő és önkint következik, hogy ellenök foly a küzdelme s diadala adja a legvalódibb gyönyörűséget és diadalai tulnyomó számösszege az igazi boldogságot, a *Summum bonum*-ot.

Az akarat győzedelme tehát jó és így az azt kivívó akarat jót tevő és így — *Schopenhauer* ellenére — maga is jó. De mivel a győzedelmet csak az erőnek erő elleni, u. m. az akaratnak a testi ösztönök ellen való küzdele vihatja ki, ez a küzdelem az akaró é n feladata és abban, egyedül abban áll az erény (*virtus*) és ha az ember tűzzel és kitartással folytatja a háborút, még akkor nem veszt el az «erényes» nevet, ha ottan-ottan megbukik a viadalban. «A szent, hétszer esik el, és felkél» azt mondja az írás. Általában pedig minden csatavesztés vétkül tudódik fel az «én»-nek és az «ösztönerő» sikeres működésével szerzendő gyönyörűség kárpótlást nem nyújt neki.

Más criteriuma az erkölesi jó-nak és rossz-nak nem létezik. A testi öröm és fájdalom más rovatba tartoznak és itt nem jönnek számításba és az akarat győzedelme oly jó, melyet az erényes ember bárminő szenvedések árán is megvásárol. Ezek csak növelik az érdemét.

De hát miben áll az érdeme? kérdik.

É n az akaratot rugalmas természetű erőnek tartom és azt hiszem, hogy a ki azt úgy a mint jellemeztem magában létezőnek elismeri. azt sem fogja tagadni, hogy az é n az akaratát szintúgy mint éržekeit fokozhatja, az ellenszegülő ösztönerő arányában feszítheti és éppen ez által vihatja ki nemegyszer a győzelmet az ellenfelén. Ezt az

önkéntes törekvést, az akarat erélyes és kitartó megerőltetését tulajdonítom érdemül az erényes embernek.¹

Jegyezzük meg jól az «önkéntetés» (*spontaneus*) jelzõt, melynek jellemzõ volta önkéntesen következik az akaratnak merõben eredeti, motiválatlan mivoltából. Az önkénytelenség tünteti fel az akaratot nem csak érdemes, de magasztos színben és világban. A stoicuskok követelménye, hogy «a bölcs, király», tökélyesen igazolt, mert az õ bölcsük maga a személyesített akarat: az absolutismust és constitutionalismust egymagában egyesítõ valódi király. Öt semmi sem korlátolja; õ mindent korlától. De hatalmi mûködésében csak a *veto*-ra szorítkozik, t. i. az ösztönök erejét korlátolja. ha kell, megsemmisíti. Az akaratot sejtette Sokrates az õ daemonjában, a ki «soha sem parancsolt, hanem csak tiltott»; sohasem sugalta neki, hogy mit cselekedjék, hanem hogy mit ne tegyen. K. olvasóim nétalán megbotránkoznak, hogy az erkölcsi tere lépvé a «kötelesség» szót még nem említettem. Meg lehet még jobban meg fognak azon, a mit most nyilvánítok, hogy biz' én nem bírok sok jót mondani föléle. A kötelesség (*obligatio*, *Pflicht*) az erkölestanárok legnagyobb részének nádparipája, akárhogy szépítsék a dolgot, a *soll* és *muss*² az *imperfecta* és *perfecta obligatio* megkülönböztetésével, nem hogy — mint az önkénytelenség — királylyá tenné, hanem ellenkezõleg, szolgává alacsonítja az «én»-t. A kötelesség engedelmességet követel; e pedig, ha erény — a mit kétlek — csak szolgák erénye. És még van valami, a mi gátolja, hogy érvényesítsük a morálban a kötelesség eszméjét. A szolga «parancs»-ak engedelmeskedik; a parancs, parancsoltot teszen és tétet fel és jelen esetben hol van és ki az? A theologia morál azt feleli rá: «az Isten!» De melyik Isten? Az-é, a ki elnézi, hogy parancsait széltiben megszegjék?³ Az-é

¹ Kérdésben jöhet, hogy minõ fokozata van az érdemnek az úgynevezett *askesiben*? Minthogy folytonos és soha nem lankadó küzdelem, fölebbi értelmezésem szerint a legmagasabb fokát igényli az érdemnek. De más szempontból tekintve, az erényesség általában nem követeli a folytonos küzdelmet a vágyak, indulatok ellen; aztán mivel az értelmességnek is belészólása van a dologba s azt itéli, hogy vannak jó vágyak, jó indulatok is, melyeket mentõkre hagy vagy olykor segít is mûködésükben az akarat, az asketismust legfõbb erénynek nem állíthatom.

² Dicsérem nyelvünket, hogy a *soll* és *muss* közti különbséget nem ismeri; ámbár az életben csakugyan meg van. A köznép a ki nem kerülhetõ «kell»-t muszájnak hívja.

³ . . . Si Deus in terris mala tot patitur: si cum possit prohibere, tamen non illa coerces, Esse mali causa, et sceteri assentire videtur. M. Paling, *Zod. V. Scorpilus v. Ort. 5. v. 99.*

a ki maga sem bízik kötelező voltukban, hanem a mennyország keesegtetésével és a pokol iszonyaival támogatja tekintélyöket? Aztán ki biztosít arról, hogy az erkölcsi törvények Isten parancsai? Lám az Isten, Jahve, Mózes és a Próféták által az Izrael népének egyet Krisztus és helytartója a pápa által a kereszténynek mást és különbözöt; Mahomet profetája által a moslimnek megint mást parancsol. És mi köze van a húsvéti báránynak, a ramazán böjtnek, a transzsubstantiónak az erkölcsiséggel? Vagy talán a «*kategorischer Imperativ*» a törvényadó? Az, a mi se nem test, se nem lélek, hanem egy üres fogalom? A melynek általános parancsa egy szintoly üres formula? Avagy a «*praktische Vernunft*», a melyet ha szemesen tapogattunk és fürkésznünk, az «*intelligentiá*»-vá, az utilitarianusok és Herbart (német böcselő) bálványává alakul át.

Hagyjuk a köteleesség elvét a jogtannak s az engedelmességet tegyük, a test köteleességévé. Én az ismeretes dictumnak: *Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit maenia* igen örömet aláírok, de csak azzal a feltétellel, hogy a «*se*» helyett «*desideria, passiones et affectus propios*»-t tegyük belé. Scipio mikor a fogoly leányt visszaadta érintetlenül a mátkájának, nem «*magát*», hanem *animalis instinctusát* győzte le.

Általában lapozzuk végig a történelmet és úgy találjuk, hogy valahány példáját olvassuk az erényes tetteknek, mindnyáját ki magyarázza az én szerény, de szilárd elméletem s megkülönböztetni is tanít az aranyat a csillámtól. Minden igazi esetben az akarathoz a testi ösztönnel való viadalát látjuk, melyekben vagy győz az akarat, vagy «*én*»-jével együtt beléhal a küzdelembe. Elméletileg is ki van mondva már régen előttem az állításom, a minek bizonyosságául legyen elég Plato Gorgiására és Plutarchusnak az «*erkölcsi erényről*» irt értekezésére¹ hivatkoznom, a mely egészen a *ratio* és a *cupiditas* meg *impulsio*² közti küzdelmet tárgyalja és bizonygatja az eltérő és ellenkező vélemények ellenében

Mínthogy még nem végeztem az erkölcsi parancsnok keresésével, még egyszer visszatérek oda, a hol félbehagytam azzal a nyilatkozattal, hogy a köteleesség elve a jogtanhoz tartozik. Erre Kant azt

¹ Περί τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. Moralia, ed. Wytttenbach. Lips, Tomi 2-di pass 2-da XXXII.

² Θυμοειδές, indulat. Latin fordítása Cicerótól van.

mondaná, hogy éppen azért az erkölcstanhoz is, mert «a törvényszerűség (*Legalitát*) az erkölcsiség előiskolája», meg azt, hogy «az állam az erkölcsiség elésegítésére szánt intézmény.» E szerint hát az állam lenne a keresett parancsnok!

De biz' ehhez sok szó fér. Legelőbb is az a kifogásom, hogy az állam csak tisztviselői elé szab és szabhat köteleességeket és vajon biztosítva van-e teljesítésükről? Tapasztalás bizonyítja, mekkora különbség van azok közt a hivatalnokok közt a kik utasításaikat lelkökre veszik és hüven teljesíteni akarják és azok közt a kik a szabályokat, habár számba veszik is, csak betű szerint, erély és buzgalom nélkül viszik véghez. Itt is hát szükség van az akaratra és a különbséget azoknak működése vagy nem működése teszi, a mi felett az államnak egy parányi hatalma sincs. Éppen oly kevés van az állampolgárok akarata felett és csak is abban áll, hogy tiltó működését a büntetés fenyegetésével segíti, de hogy mily sikerrel, megítélésére csak egy vonást nyújtok. Nem ritka esemény, hogy mikor tolvajt akasztanak fel, a nézők tolongásában gonosz indulatú, de ügyes kezű egyének a zsebeket üritgetik. Igaz, hogy a segített és nem segített akarat sokszor küzd sikeretlenül; de ezer ily eset ellenében milliók vannak, a melyekben diadalt vív ki és legyen bármily csekély az ellentállás, erényes cselekvés születik és ez ösztönérő nagy foka csak az érdemet növeli; az akarat kudarcza esetében pedig az «én» felelősségét apasztja. Az erénynek s a véteknak, mint ilyeneknek. nincs fokozatuk mint azt a stoicusok is és helyesen állították. Ki tagadhatná meg az erény koszorúját azoktól, a kik közinség idején, pékeknek bántatlan kirakataik mellett éhen halnak meg? Bátran állítom, hogy ha az emberiségben az akarat hatalma nem volna meg, a *bellum omnium contra omnes* már rég bekövetkezett, és soha jog erő ellenében nem érvényesült volna. Végre, ha csak az állam rendelményei szülhetnék és jótetteket és gátolhatnák meg a rosszakat, mi jogosítja vagy hatalmozza fel az állam fejét vagy fejeit, hogy olyas szabályzatok teljesítésére kötelezzék az állampolgárt és őket magukat mi köteleznék, hogy jót, avagy gátolná abban, hogy rosszat tegyenek? Mindezek az érvek elégségesek arra, hogy az államhatalmat erkölcsi törvényadónak ne fogadjuk el.

Hátra van még egy nézet vagy feltevés az akarat szép arcának ellárvázása. igazi mivolta felfogásának meghamisítása, melyet ez a kifejezés: *liberum arbitrium*, jelöl. Ezt úgy magyarázzák, hogy

az ember két ellenkező cselekvény közt szabadon választhat, hogy melyiket tegye. Ámde a választás sem motivumul, sem irányadóul nem szolgálhat cselekvésünkben. Hogy az elsőül nem önkint érthető; hogy a másikul sem, azt ki kell mutatnom. Az ember a szóba vett nézet szerint vagy a már megállított jó és rossz között választhat, vagy választásánál fogva lesz jóvá a választott cselekvény. Az első esetben az erkölcstannak valamelyik ismeretes elvénél fogva jó vagy rossz a tett és ekkor az embernek a rosszat választania nem szabad s a választás (*arbitrium*) jelzője elesik. A dilemma második szarva pedig, hogy a cselekvény csupa választás által jóvá legyen oly képtelenség, melyet mind a bölcselő ész, mind a józanokosság (*gemeiner Menschenverstand*) elutasít. Vették azt észre és a német philosophusok az illető szólamot «*freier Wille*»-nek, a magyarok «szabad akarat»-nak fordították. De ez a fogás semmit sem segített a dolgon, nem is csalta meg az «akaratnak» ellenségeit vagy tagadóit, sőt inkább alkalmat és ürügyet adott nekik az akarat becsmérlésére. Jelesen, a *determinismus* hívei használták fel az eszmezavart s az övékkel ellenkező tant *indeterminismus* névvel bélyegezvé, ebbe a szabad akaratot is beléfoglalták. Helytetlenül; mert az akarat csak annyiban «szabad», a mennyiben független, ősmotivum és jelzőjével vagy nélküle éppen úgy *determinál*, mint bármilyen más motivum. Mindezek tekintetéből «*liberum arbitrium*» (mint Cato *Cartaginem*), *delendum esse censeo*. Pedig meg kell vallani, hogy régóta garázdálkodik a tudományban sőt a közetében is, mert már az Ovidius Medeaja is azt mondja ki így: *Video meliora proboque, deteriora sequor*. De hiszen a dudva is régóta garázdálkodik a vetésekben, még is kigyomlálják.

Ismeretemet és ismertetésemet az «én»-ről magában véve tárgyaltam eddigelé és csak annyiban emlegettem más «én»-eket, a mennyiben saját — széles értelemben vett — tapasztásomon épült állításaim önkényes és őszinte helybenhagyására szólítottam fel olvasóimat. Ennyi legyen elég értekezésem III. fejezetére, melyet ezennel befejeztek, fennmaradván még az «én»-nek más «én»-ekhez és a világhoz való viszonya, melynek és a belőle folyó következményeknek vizsgálata egy IV. rész feladata lesz.

Óhajtom, hogy bölcselő collegáim észrevételeiket akár pótlók, akár igazítók, akár ellenmondók legyenek, kijelenteni és közzé tenni sziveskedjenek.

Brassai.

SOCIOLÓGIA.¹

A specialitás kora.

A középkor kormányzatának kétféle hivatása volt. Egyrésztől politikai következményeivel föl kellett bomlasztania a theologiai és katonai rendszert, másrészt szellemi hatásaival az új socialis elemek kifejlődését kellett elősegítenie.

A régi sociális rendnek lassankénti fölbomlásával egyidejűleg végbement az ujjaalakulás a positivismus értelmében. A XIV. század elején vehető észre, a régi társadalomnak egyidejű szétbontásával, a jelenlegi társadalom ezen ujjaszervező munkája.

A modern civilisatio egyes elemei látszólag elkülönözten és összefüggés nélkül lépnek föl, de szükségképen a positiv rend felé convergnak.

Ami az utolsó öt század ujjaszervező tevékenységét előhozó egyidejű kifejlődések egymáshoz való viszonyát, statikáját, rangfokozatát illeti Comte szerint itt is alkalmazandó a tudományok felosztásánál uralkodó legfőbb törvény, mely szerint a tudományok hierarchiáját tényeik általánossága és egyszerűsége állapítja meg. A rangfokozat ezen alapja nem szorítkozik pusztán a speculativ gondolatok összeköttetéseire, hanem érvényes a tevékenység minden nemére, legyenek bár ezek akár praktikusok, akár theoretikusok.

Az emberi munkásság lépcsőzetes, fokozatos sorozatot alkot a

---

¹ Ezzel a közleménnyel befejezzük azt a cikksorozatot, melyet még 1887-ben kezdtünk meg, melyben a Comte-féle positivismus tárgyilagossá, minden bele zólás nélküli ismertetését tűztük feladatunkká. Az 1887. évf. I—VI., 1888. 1—IV., 1889. I—V., 1890. IV. s az itt olvasható közlemény egészíti ki az összefüggő nagy tanulmányt. Erre vártunk, hogy ezt az öt évvel ezelőtt megkezdett vállalatunkat bevégezzük; s most, mikor e feladatunknak eleget tettünk, egyuttal le is zárjuk a Magyar Philosophiai Szemle X. évfolyamra terjedő annaleseit. Bokor József, szerkesztő.

legkisebb anyagi tevékenységektől föl az aesthetikában, a tudományokban és a philosophiában eszközölt legmagasztosabb speculatiokig; e sorozatban a fölmenésben növekszik a munka általánossága és elvontsága, lemenőben pedig mindinkább szűkül a tevékenység tárgya és növekszik a napi munka közvetlen haszna és minél magasabban van a rangfokozatban a tevékenység: annál inkább jutnak tulysúlyba az ember legnemesebb képességei. A különböző osztályu munkásokat, ha összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy társadalmi szempontból annál nagyobb a centralisatio és a benső solidaritas, minél kevesebb munkás adja magát a munka nagyobb nehézségei miatt valamely munkára és minél kevesebb organumot kíván e munkák megvalósítása. Ebből következik a magasabb osztályu munkásoknál a társadalmi viszonyoknak a gyakori érintkezés szülte kiterjedtebb, habár kevésbé erős kifejlődöttsége, míg a rangfokozat alsóbb osztályánál e társadalmi érintkezés hova-tovább a családi életre szorul.

A különböző fajú tevékenységek, melyek egyébként a rangfokozatban majdnem észrevehetlen átmeneteleket képeznek, 3 csoportba oszthatók. Mindenekelőtt megkülönböztetendő a tevékeny és a speculativ élet, miket Comte az emberiség eddigi előkészítő állapotában a világi és a szellemi rend nevével jelzett. A világi osztályt, mely az embernek a természetre való működését fejezi ki, alfajokra nem szükséges osztani, de a szellemit kettőre kell különíteni, a szerint a mint a speculatio vagy aesthetikai vagy tudományos jelleget ölt. Így a positiv rangfokozat felosztásában lépcsőzetesen fölfelé menő 3 alaposztályhoz jutunk, t. i. az iparoshoz vagy praktikushoz, az aesthetikaihoz vagyis a költői osztályhoz és a tudományoshoz vagyis a philosophiaihoz. Bár a multban a philosophiát elválasztották a tudománytól és így, ha a multban a fejlődést pontosan akarjuk vizsgálni, tulajdonképen négy osztályt kellene kijelölnünk a szellemi tevékenység számára, de valójában, a philosophiai osztály a tudományostól el nem különíthető. Comte szerint ugyanis a tudományos és philosophiai jelzés egy jelentőségű, mert meggyőződése szerint a kettő közötti különbség a *jövőben* oly mérvben fog megszűnni, a mily mérvben lesz philosophiaibb a tudomány és tudományosabb a philosophia. Jelenleg azonban a kettőt illetéknéppen egységesítő irány még nincs és azért az összes társadalmi rangfokozatnak 3-ra való osztályozása csak a jövőre vonatkozik; a mult vizsgálatánál a tudományos osztályt a philosophiaitól meg kell különböztetni.

E szerint a modern civilisatio is három főágra különül: az ipari, aesthetikai és tudományos-philosophiai ágra. Megfelelnek ezek azon általános 3 szempontnak, melyekből az ember a dolgokat egymás után mint *jókat*, mint *szépeket* és mint *igazakat* tekinti. A civilisatio e három eleme megfelel egyszersmind az agy régiójának is. Az agy szervezetről szóló tan szerint az agy 3 főrésze kétségtelenül közösen működik közre minden fontos ipari, aesthetikai és tudományos tevékenység-nél, de Gall tana szerint a közönséges ember rendszerint közvetlenül praktikus hasznok követésére utaltatik, mert ez irány sajátja az agy, nála túlsúlyban levő, hátsó részének. Az érzelmek működése, mely érzelmek székhelye a középső rész, a szerencsés természeteket ideális tökélyesedésük elérésére ösztönzi. Az agy elő részének képességei folytán végre a kiválasztott szellemek érzeke jelentkezik az abstract igazságok után való kutatás iránt. E fokozatok alkotják a modern civilisatio megvizsgálásaira nézve az alapot.

Ez elemeknek egymásra való hatását, vagyis dynamikus viszonyát tekintve, ez elemek mindenikének föllendülése a többieknek kifejlődését kelti föl és mozditja elő.

A theologiai stadiumból a positivhez való kifejlődésmenetben szükségképpen az ipari kifejlődés nyitotta meg a kezdetet. Az industrialis kifejlődés képezi a legfontosabb ellentétet a régi kor társadalmá és a modern társadalom között. Az aesthetikai és tudományos kifejlődés az újabb társadalmakban az ipari kifejlődés mögött maradt és így civilisationkat kevésbé jellemzik. Az ipari élet e túlsúlya a katonai fölött jellemzi napjainkban az emberiség kiválasztottjait és e túlsúly forrása egyszersmind a mai emberiség egyéb tulajdonságainak és ez határozza meg socialis nevelését is. Másrészt az ipar folyton előrehaladó tökélyesedésével egész az aesthetikai kifejlődésig emelkedik és az újabb kor tudományos szellemére a positivitas bélyegét is rányomta s a philosophiai szellemet is átalakította.

Az új socialis elemeknek kifejlődésében tehát alulról fölfelé ható irányt lehet észrevenni. Az egymásra következő sorrendje, törvénye szerint a megindult ipari vagy praktikus föllendülést követte az aesthetikai kifejlődés, mely viszont a tudományos és philosophiai kifejlődést készítette elő. A modern civilisatio haladását azonban nemcsak egy népnél kell megfigyelnünk, hanem mindazon nemzeteknél, melyek Nyugat-Európa mozgalmaiban résztvettek, tehát Olasz-, Francia-, Angol-, Német- és Spanyolországokban. Ez öt nemzet, melyeknek közös műkö-

dését Nagy Károly alapította meg, a középkor utolsó felétől kezdve egymástól való különbözőségük daczára, a hűbéri katolikus kormányzat alatt, mégis egyetlen népet alkottak.

Ha e népeket együtt tekintjük, úgy látni fogjuk, hogy csakugyan az ipari lendület készíti elő az aesthetikai kifejlődését, viszont ez a tudományokat és philosophiát mozdítja elő.

Éppen az ellenkező menetet találjuk, ha a különböző socialis elemek kifejlődésének eredetét a multban tanulmányozzuk. A régi civilisatio theokratikus állapotból sarjadzott elő és a legáltalánosabb elvből indult ki, hogy különös alkalmazásokhoz jusson. A régieknél a philosophia először az akkor egyedül lehetséges theologiai köntösből fejlődött ki. Azután állott elő hasonló jellemvonással a tudomány elkülönítvén magát theokratia közös törzsétől. Végre föllépett a művészet is, mely hosszú időn át a theokratikus hatalomnak volt egyszerű segítője. Ami az iparos elemet illeti, ezt elfojtotta a munkások rabszolgasága. Az általánostól a különösrre, vagy az abstracttól a concrete történő hasonló haladás volt a modern civilisatio minden egyes elemének belső kifejlődésében is. Azért a positiv hierarchia ezen fölfelé irányuló és lefelé is menő rendje közösen szabályozta az utolsó öt század kifejlődését. A socialis elemeknek a különleges ágakra osztása, lefelé menő haladása, szóval a szakszerűség az egyes elemekben való haladást idézett elő; a fölfelé, az általánosra való irányzat folytán pedig a munkaosztás közben keletkezett külön áramok az általános haladás, a közművelődés közös medrébe folytak össze.

Az ipari föllendülés a katolikus és hűbéri rendszerhez fűződik, mely rendszerről minden pártatlan és a dolog mélyére ható kutatásnak el kell ismernie, hogy nyugoti civilisationknak minden tekintetben valódi s általános forrása. A katolikus s hűbéri rendszer hatása alatt szabadult fel lassanként a munkás osztály először a városokban, azután a falvakban, vidékeken, földekenés kifejlődött a szabadság szelleme. A katonai szellem háttérbe vonult. Az ember békés munkában megnevesült.

A családi élet magasztossága emelkedett. Az osztályok és népek között a korlátozó falak ledőltek. Szóval az által, hogy az industrialis élet lépett a katonai helyére, a társadalmi ember mintaképe egy fokkal megközelítettett.

Az ipari kifejlődés, miként a kritikai mozgalom, 3 phasisra oszlik. Az első korszak, mely a XVI. századig terjed, a legjelentékenyebb. A civilisatio gőczpontjaiként nagy városok kezdenek alakulni; zsoldos

katonaság lép életbe, a hitel és portóügy szervezkedik, a mindennap érzett szükségletek a kornak szükségleteinek megfelelő nagy találmányokra vezetnek elkerülhetetlenül. Ilyen az iránytű, boussole, mely az itt tárgyalt korszaknál körülbelül két századdal előbb találatott ugyan föl, de melyet csak a XIV. század socialis helyzete vette tulajdonképpen használatba; ilyen a tüzelő fegyverek föltalálása, vagy jobban mondva szélesebb körű alkalmazása, kiterjedtebb használata. Igen fontos dolog volt, a katonai működésmódokat úgy tökélyesíteni, hogy az iparos osztályok magukkal harczias osztályok elnyomó törekvései ellen védelmezhetni tudják a nélkül, hogy hosszú és kínos katonai tanulásokkal, katnászkodásokkal munkáikban megzavartatnának. Ily hatásu eredménye volt már azon, ez időben megkezdett intézkedéseknek is, melyek a zsoldos sereget léptették életbe, mert ezek által a királyok és a városok a kiválasztott, harczosok csekély számát képessé tették diadalmaskodni egy hatalmas hűbéri szövetségen. A lőfegyverek föltalálása és behozatala a civilizatio haladását jelenti és korántsem jelenti a katonai szellemnek a durvasághoz, nyersséghez való visszatérését, mit az a körülmény is bizonyít, hogy e korszakban a katonák arról panaszkodtak, hogy e találmány e nyers szellem hanyatlását nagyban sietteti.

E haladás egyik szerencsés következménye volt továbbá az is, hogy e találmány a hadimesterségnek tudományos jelleget adott és valamennyi hatalmasságot a természettudományok művelésének pártolására birta; sőt e tudomány fejlesztésére és terjesztésére számos intézetet alapítottak, melyek e találmány nélkül sokkal későbbben létesültek volna.

E találmányokra szükségképpen vezettek a napi, követelő szükségletek, melyek ösztönözték a szellemeket és a találmányok nem bírtak oly nagy technikai nehézségekkel, hogy az ösztökélt szellemek megfeszített erejének ellentállhattak volna. Nem a véletlenségnek kell tehát azokat tulajdonítani, hanem úgy kell őket tekinteni, mint a modern társadalmi helyzet eredményeit. Ugyanez áll a könyvnyomtatás mesterségére is, melynek föltalálása a philosophiai vizsgálat előtt nem lehet a csodálkozás tárgya. Szükségképpen vezette erre az emberi szellemet a kor helyzete, szükséglete. Az annyira magasztalt ókorban a rabszolgaság és a háboruk következményei miatt a szellem művei csak csekély számú olvasókra találtak és azért a sokszorosítás e korbeli faja kielégítette a szükségleteket. Egészen másként vala a dolog a középkorban, midőn a számos és hatalmas papság az olvasáshoz való természetes vonzódása a lemásolásokat olcsóbbakká és gyorsabbá

tenni igyekezett; midőn továbbá a scholastika a szellemi mozgalmaknak nagyobb, erélyesebb lendületet adott s midőn a hallgatóság ezrei keresték föl Európa nagyobb egyetemeit. Mindez már a XII. században mutatkozott és a muzsáknak szentelhető idő növekedésével az olvasók száma is sokszorosodott, miközben az ipar a társadalom legutolsó osztályában is előmozdította az irott tanítás után való vágyat, sőt köteleességet, mely vágyat a szóbeli érintkezés már többé ki nem elégített. — Főlöszlegesen lenne segítségül hívni a modern kifejlődés első alakulását jellemző aesthetikai, tudományos és philosophiai lendületet annak kimutatására, hogy a könyvnyomtatás föltalálására szükségképen vezetett az akkori helyzet és a társadalmi igények szolgáltatattak alkalmat arra, hogy az új mesterség föltalálására irányuljon a szellemek törekvése. A modern industria már huzamosabb időn át megmutatta több fontos találmánya által, hogy mennyire képes az emberi erő használatát mechanikai munkával pótolni. Néhány évszázaddal előbb a papiros feltalálása előkészítette a könyvnyomtatás föltalálását, míg végre e korszak szellemi szükségletei nagy erővel indíták ez új mesterségre a szellemeket.

Végül C. megemlíti azon szoros összeköttetést, mely ezen új mesterség tökélyesedése és a szellemi fejlődés között létesült. A könyvnyomtatás érdekeit a munkát támogató hatalmak respectáltak és ez érdekek többször még a legsötétebb politikát is arra kényszeríték, hogy a könyvek szabad cirkulatioját megengedjék, sőt azok szaporítását előmozdítsák, nehogy a közvagyonosodás egy növekvő, értékes forrása kiszáradjon. Ezen indító ok, mely Hollandiát illetőleg a modern kifejlődés következő két alakulásában igen fontos volt, — Európa többi országaira is fölemelőleg hatott.

Ez a történeti magyarázata a 3 találmánynak, melyek az ipari fejlődés első időszakát jellemzik. A találmányok egyike sem volt összekötve oly technikai nehézségekkel, hogy ellentállhattak volna a szellemi erőlködéseknek, miket a parancsoló napi szükségletek keltek föl. Kétségtelen, hogy e három mesterség az ázsiai kelet egy bizonyos népénél régebben föltűnt, de ép azért, mert nem a társadalmi helyzet, hanem a véletlen szülte, nem is vezettek oly társadalmi eredményekhez, mint minő hatásokat szültek modern civilisationban.

Az ipari kifejlődés első korszakának végét híressé tette azon két nagy földrajzi fölfedezés, melyeknek hatása tulajdonképpen a most tárgyalt korra következő alakulatokon vehető ugyan észre, de e korszak

szülte azon mozgalmakat, mik Columbus és Gama vállalataira vezettek. Az ipar az egész földkerekség fölületének kikutatására törekedett és pedig azon ismeretek szerint, melyek az alexandriai iskola óta a föld felületéről általán elterjedve voltak. Erre nézve szükséges volt, hogy a tájirányzó, iránytű használata lehetségessé tegye a merész kísérleteket; szükség volt továbbá előbb arra is, hogy Európa kereskedelme új elárúsító helyeket szükségeljen. Azonkívül a világi hatalom concentratiojának lehetővé kellett tennie azon segédeszközök összehalmozását, melyek ily vállalatok sikeres eredményéhez szükségesek valának. Az olasz nagyobb államoknál pl. tengerészeti felsőbbségük daczára, viszálykodásaik miatt nem voltak lehetségesek ezen kalandos vállalatok. Ha igaz, hogy a vakmerő skandináv tengeri rablók már néhány századdal előbb Amerika éjszaki részét látogatták, úgy ez eredménytelen kalandok csak azt bizonyítják, hogy Columbus fölfedezéseinél nem a véletlen uralkodott.

A modern kifejlődés második phasisa a 17. század közepéig tart és ebben az ipari mozgalom szervezkedni kezd. Azelőtt a kormányok az iparos osztályt csak mint segítő eszközökkel gazdagon rendelkező gyámolítót tekintették a hatalmak nagy küzdelmeiben; és csak az vala céljuk, hogy segélyüket megfelelő engedményekkel megvásárolják. A második alakulatban a világi hatalom már oly erős, hogy a korábbi segélyt nélkülözheti és azon fáradt, hogy az iparos mozgalmakat, melyeknek politikai fontosságát előbbi szolgálatai bebizonyíták, egy általánosabb, magasabb szempont szerint rendezze. A monarchikus és aristocratikus dictaturát azonban ez eljárásában még nem vezette az iparnak valódi méltánylása, becsülése. A XVI. században, sőt a XVII-ben is még mindig a háborút, harcot tekintették a kormányok legfőbb feladatuknak; annak szükségét látták csak be, hogy az ipari kifejlődést, mint a katonai hatalom alapját, elő kell mozdítaniok.

Midőn a régi hatalmak ezen új elemet szervezték: az ipar ez organisatioja különbözö jelleget öltött a szerint, a mint a világi dictatura monarchikus, központi vagy aristocratikus, helyi természetü hatalma vezette; mindkét esetben a hatalmak az industrialis városok régi függetlenségének feláldozását követelték. E függetlenség volt még akadály a további haladást illetőleg igen fontos nagy nemzeti egyesülés keletkezésének. A politikai concentratio mellett az ipar többet nyert, mint vesztett a helyi szabadságok eltörlésével, melyek már csak haszontalan féltékenykedésekre vezettek. Az egyes ipari

gócponatoknak fölvétele is az általános organismusba, e kornak kezdetén, majdnem minden ellenmondás nélkül történt. Annyi bizonyos, hogy ez alkalommal a dictatura mindkét faja oly czélokot követett, melyek különbsége még most is észrevehető. Az iparos községek első primitív képződményének több nyomot kellett hátra hagynia, ha újjászervezése arisztokratikus vezetés alatt történt, míg a régi városi privilegiumoknak jobban kellett eltűnniök, ha az organisatiót a királyság sokkal rendszeresebb tevékenysége vezette.

A francia, vagyis a monarchikus mód sokkal alkalmasabb volt az ipar organisatiójának előkészítésére, mert az ipar ez által a helyi behatásoktól fölszabadult és így egész Európa civilizatiójával egységbe, megegyezésbe jöhetett. A második időszak végén a világi dictatura Franciaországban a helyes szabályok egész összegével tünteté ki jellemét, mely szabályok Colbert ministeriumát halhatatlanná tették, mert ekként a vezetés és bátorítás eszes vegyítésével a civilizatio 3 lényeges eleme kifejlesztetett.

Az angol mód, Erzsébet kormánylata előkészítő befolyásának daczára, jellegét Cromvell vezetése alatt kapta meg és előnyei főleg azon közösségből erednek, mely az iparos és a feudalis elemek között létesült az által, hogy a nemesség az ipari vállalatokban részt vett. Három évszázaddal előbb hasonló közösség vetette meg Velence jó-létének alapját. De némelyek túlbecsülék ez előnyöket is, melyek a velencei ipar hanyatlását sem tudták megakadályozni.

E másik mód kevésbé kedvező az ipari organisatio föllendülésére mint az első. Részint azért, mert hatása alatt az egyes dolgokra, a részletekre, detail-okra irányuló szellem túlsúlyba jő az egészre törekvő szellem felett és az egoistikus nemzetiség hatalmas ösztönével köti össze magát; részint azért, mert ez által túlhatalomra jut a feudalis elem, mely a régi rendszer eltávolításának leginkább szegül ellene.

A protestantismus, mely e korszakban elterjedt, kedvezett az ipari kifejlődésnek legalább az által, hogy a személyes tevékenységnek nagyobb szabadságot engedett, mert az ipar haladása főleg a személyes tevékenység szabad fejlődésétől függ.

Az ipar politikai organisatiója a gyarmatrendszer képződésében jelentkezett: ezzel az ipar új lendületet nyert és a modern fejlődés előmozdított.

A gyarmatrendszer különböző jelleget ölt a szerint a mint vagy katholikus monarchia vagy protestans aristocratia intézi. Az utóbbit

szülte azon mozgalmakat, mik Columbus és Gama vállalataira vezettek. Az ipar az egész földkerekség fölületének kikutatására törekedett és pedig azon ismeretek szerint, melyek az alexandriai iskola óta a föld felületéről általán elterjedve voltak. Erre nézve szükséges volt, hogy a tájirányzó, iránytű használata lehetségessé tegye a merész kísérleteket; szükség volt továbbá előbb arra is, hogy Európa kereskedelme új elárusító helyeket szükségeljen. Azonkívül a világi hatalom concentratiojának lehetővé kellett tennie azon segédeszközök összehalmozását, melyek ily vállalatok sikeres eredményéhez szükségesek valának. Az olasz nagyobb államoknál pl. tengerészeti felsőbbségük daczára, viszálykodásaik miatt nem voltak lehetségesek ezen kalandos vállalatok. Ha igaz, hogy a vakmerő skandináv tengeri rablók már néhány századdal előbb Amerika éjszaki részét látogatták, úgy ez eredménytelen kalandok csak azt bizonyítják, hogy Columbus fölfedezéseinél nem a véletlen uralkodott.

A modern kifejlődés második phasisa a 17. század közepéig tart és ebben az ipari mozgalom szervezkedni kezd. Azelőtt a kormányok az iparos osztályt csak mint segítő eszközökkel gazdagon rendelkező gyámolítót tekintették a hatalmak nagy küzdelmeiben; és csak az vala céljuk, hogy segélyüket megfelelő engedményekkel megvásárolják. A második alakulatban a világi hatalom már oly erős, hogy a korábbi segélyt nélkülözheti és azon fáradt, hogy az iparos mozgalmakat, melyeknek politikai fontosságát előbbi szolgálatai bebizonyíták, egy általánosabb, magasabb szempont szerint rendezze. A monarchikus és aristocratikus dictaturát azonban ez eljárásában még nem vezette az iparnak valódi méltánylása, becslése. A XVI. században, sőt a XVII-ben is még mindig a háborút, harczot tekintették a kormányok legfőbb feladatuknak; annak szükségét látták csak be, hogy az ipari kifejlődést, mint a katonai hatalom alapját, elő kell mozdítaniok.

Midőn a régi hatalmak ezen új elemet szervezték: az ipar ez organisatioja különböz jelleget öltött a szerint, a mint a világi dictatura monarchikus, központi vagy aristocratikus, helyi természetű hatalma vezette; mindkét esetben a hatalmak az industrialis városok régi függetlenségének feláldozását követelték. E függetlenség volt még akadály a további haladást illetőleg igen fontos nagy nemzeti egyesülés keletkezésének. A politikai concentratio mellett az ipar többet nyert, mint vesztett a helyi szabadságok eltörlésével, melyek már csak haszontalan féltékenykedésekre vezettek. Az egyes ipari

gócponthoz fűvétele is az általános organismusba, e kornak kezdetén, majdnem minden ellenmondás nélkül történt. Annyi bizonyos, hogy ez alkalommal a dictatura mindkét faja oly célokat követett, melyek különbsége még most is észrevehető. Az iparos községek első primitív képződményének több nyomot kellett hátra hagynia, ha újjászervezése arisztokratikus vezetés alatt történt, míg a régi városi privilegiumoknak jobban kellett eltűnniök, ha az organisatiót a királyság sokkal rendszeresebb tevékenysége vezette.

A francia, vagyis a monarchikus mód sokkal alkalmasabb volt az ipar-organisatiójának előkészítésére, mert az ipar ez által a helyi behatásoktól felszabadult és így egész Európa civilizációjával egységbe, megegyezésbe jöhetett. A második időszak végén a világi dictatura Franciaországban a helyes szabályok egész összegével tüntette ki jellemét, mely szabályok Colbert ministeriumát halhatatlanná tették, mert ekként a vezetés és bátorítás eszes vegyítésével a civilizatio 3 lényeges eleme kifejlesztetett.

Az angol mód, Erzsébet kormánylata előkészítő befolyásának daczára, jellegét Cromvell vezetése alatt kapta meg és előnyei főleg azon közösségből erednek, mely az iparos és a feudalis elemek között létesült az által, hogy a nemesség az ipari vállalatokban részt vett. Három évszázaddal előbb hasonló közösség vetette meg Velenceze jólétének alapját. De némelyek túlbecsülik ez előnyöket is, melyek a velencezi ipar hanyatlását sem tudták megakadályozni.

E másik mód kevésbé kedvező az ipari organisatio föllendülésére mint az első. Részint azért, mert hatása alatt az egyes dolgokra, a részletekre, detail-okra irányuló szellem túlsúlyba jő az egészre törekvő szellem felett és az egoistikus nemzetiség hatalmas ösztönével köti össze magát; részint azért, mert ez által túlhatalomra jut a feudalis elem, mely a régi rendszer eltávolításának leginkább szegül ellene.

A protestantismus, mely e korszakban elterjedt, kedvezett az ipari kifejlődésnek legalább az által, hogy a személyes tevékenységnek nagyobb szabadságot engedett, mert az ipar haladása főleg a személyes tevékenység szabad fejlődésétől függ.

Az ipar politikai organisatiója a gyarmatrendszer képződésében jelentkezett: ezzel az ipar új lendületet nyert és a modern fejlődés előmozdított.

A gyarmatrendszer különböző jelleget ölt a szerint a mint vagy katholikus monarchia vagy protestans aristocratia intézi. Az utóbbit

az individualis tevékenység túlsulya jellemzi és e mellett csak a nemzeti egoismus támogatja, mely sokszor ijesztő hibákra vetemedett. Erre nézve példát találhatunk azon módszeres rombolásokban, melyeket Hollandia kapzsiséga oly hosszú időn át gyakorolt az egyenlítői szigetesoport nagyon megszorodott termékeire. Az első módnál inkább előtérbe lép az ipari jelleg.

Nem fejezhetjük be e vizsgálatainkat, mondja C, a nélkül, hogy a magunk részéről is ki ne fejezzük fölháborodásunkat azon szörnyű társadalmi hibák fölött, mikkel az akkori európai kormányok oly dicső foglalásaiknak fényét bemocsokolták. A személyek teljes felszabadítása után három századdal a hanyatló catholicismus félrevezettetni engedte magát, hogy helyeselje, sőt előmozdítsa egész népségek kiirtását és még annál is veszélyesebb rabszolgaság föllállítását, melynek eltávolításában oly nemesen közreműködött. A gyarmatokban a rabszolgaság oly helyzetet teremtett, mely ép oly lealacsonyító volt a tulajdonosra mint a szolgára; a régieknél legalább az úr és rabszolgasága hivatásának különböző természete az egyidejű kifejlődést bizonyos fokig felidézte. A katholikus népeknél a papságnak bár erősen meggyöngített, de nemesen szándékolt ténykedése napi beavatkozásával helyrehozni törekedett e társadalmi utálatosságban való részességet. A protestans gyarmatokban ellenben a szellemi anarchia szabadjára bocsátotta a privát elnyomásokat, vagy talán figyelembe vehetjük azon néhány haszontalan világi rendszabályt, miket többnyire maguk az elnyomók hoztak, vagy legalább is ezek hajtottak végre.

Az ipar haladásának harmadik phasisa a francia calvinisták kiűzetésétől és az angol aristocratia győzelmétől a francia forradalom kezdetéig terjed. E kornak eseményei mutatják, mily pontosan megfelelnek a fölbomlás tünetényei az újraszervező mozgalmaknak; mert míg a forradalmi mozgalom magát egy határozottabban negativ philosophia alá rendelte, addig az ipar egy tökélyetesebb politikai szervezetet kapott. Megkezdődik most a kereskedelmi háboruk sorozata; a katonai szellem, hogy activ rendeltetését megóvja, eleinte spantan, később rendszeres irányzattal, alárendeli magát az ipari szellemnek és egyesül az új socialis oekonomiával, megmutatván: mily ügyes minden nép számára a távolban hasznos telepítéseket eszközölni és ennek előnyére kiirtani az idegen concurrentiat. Jóllehet e helyzet a népek között sajnálatos háborút idézett föl, mégis ezt haladásnak kell tekinteni, mivel a katonai szellemnek hanyatlását és az ipari

tevékenység túlsúlyba jutását, felsőbbségét jelenti. De a katonai szellem csak a XVIII. században rendelte magát egész Nyugat-Európában az iparos elem alá. Egyébiránt a megelőző korszakban alapított gyarmatrendszer volt a legerősebb indító ok a kereskedelmi háborúkra.

Ezen korszak kezdete óta az iparos élet előkelő jelentősége igen érezhetően kifejlődött a társadalom minden osztályában, a mennyiben a legtevékenyebb és legerélyesebb emberek mindenütt nyiltan kimutatták előszeretetüket oly életmód iránt, mely oly jól megfér az emberi hajlamok végtelen sokféleségével. A katonai carrière ellenben, főleg az alsóbb néposztályoknál, a kevésbé tehetséges és kevésbé állhatatos természetűek menedékévé lett. A Law bank vállalata iránt való mozgalom Franciaországban megmutatta, hogy az új világi elemnek oly sokszor ócsárlott kapzsisága nem csekélyebb erélylyel működik a nemes osztályoknál is, kiknél az iparos életmód büszke megvetése csak azt bizonyítja, hogy minden rendszeres munkától irtóznak. Ettől kezdve folytonos tapasztalás mutatta meg, hogy az összes katolikus nemzeteknél a nemesség a királyság által történt megaláztatása miatt érzelmeiben és nevelésében elvesztette azon felsőbbségét, mely addig nagy hasznosságáról tett tanuságot, a mennyiben a nemesség e felsőbbség által mindenki számára minta, példa gyanánt szolgált.

E lealacsonyodás a protestans államokban kevésbé volt jelentékeny; nevezetesen Angliában, hol az ipari mozgalmakkal összenőtt nemesség biztosította politikai túlsúlyát, mely elrejtette, eltakarta morális elfajzását. Szelleme azonban nem maradt többé nemes: megváltoztatta azt a királyságnál ügyesebb, de nem kevésbé retrograd kormányzat hypocrisise.

Míg a modern ipar socialis hatása ekként emelkedett, organisationját kettős belső haladással tökélyesíté. Egyrészt kifejlődött a közhitel nagy pénzügyi társaság keletkezésével, másrészt az iparos szervezet nem kevésbé fontos tökélyesítést nyert a tudomány és az ipar kölcsönös viszonyaiban. E viszonyok most már szabályosan szervezkedni kezdenek és miután hosszú ideig csak a hajózási mesterségre és az orvostudományokra szorítkoztak, most már nemcsak a geometriai és mechanikai, hanem chemiai és physikai mesterségekre is kiterjedtek.

A modern industria kifejlesztteni kezdi tehát philosophiai jellegét, megmutatván hivatását, mely szerint feladata megvalósítani az emberiség rendszeres tevékenységét a külvilágra. Az ipar hivatásáról

e felfogást két fontos találmány, először a gőzgépek, azután a léghajó föltalálása, közösen terjesztik; az egyik hatalmas eredményeivel, a másik merész, de jogosult reményeivel.

Ezek jellemvonásai az ipari fejlődésnek a modern civilizatio három phasisában. Kezdetben a középkorban, a katholikus és feudalis gyámkodás alatt álló ipar e kifejlődés első phasisában spontan haladást követett, a maga útján járt, elősegítettén a régi hatalmakkal való szerencsés összeköttetései által. Második alakulatában tevékeny bátorításban részesült a különböző európai kormányok részéről, mint a politikai suprematia támogatója. Utolsó phasisában az európai politika állandó céljává emelkedett és a harcot, háborút mindenütt szolgálatába vette. Minél inkább kifejlődik az ipar, annál inkább ellentétbe jó a theologico-katonai rendszerrel.

Ezek után *C.* az aesthetikai, tudományos és philosophiai hármas mozgalmat vizsgálja. Először ezek kezdődését a középkorban, azután jellegüket a modern társadalomra viszonyítva tárgyalja, végül haladásukat a XIV. századtól kezdve fejtegeti.

Kutatásait az aesthetikai fejlődéssel kezdi, mely legközvetlenebbül csatlakozik az ipari kifejlődéshez.

Az aesthetikai képességek az emberiség minden helyzetében nyilatkoztak, ha e situatiók eléggé állandóak voltak. Az aesthetikai fejlődés továbbá az egyetlen fejlődés, mely közös tulajdona ép úgy a katonai és theologiai, mint az iparos és positiv társadalomnak.

Elvileg lehetetlen tehát föltenni, hogy a szépművészetek ki nem fejlődhettek volna oly sajátságos társadalmi állapotban, milyen volt a középkoré. A modern társadalmak aesthetikai fejlődésének eredetét *C.* szerint e korba kell helyezni. A középkor socialis rendje volt bölcsője minden tekintetben az aesthetikai kifejlődésnek is. A feudalis szokások a személyes függetlenség érzelmeinek eddig nem ismert erélyt adtak. A családi élet megszépült és azon mértékben emelkedett, a mily mérvben ment át szerencsés változásokon a nők helyzete. Végre nem kevésbé hatalmas forrása lett a költői inspiratióknak a közös tevékenység azon erkölesi vonzeró folytán, mely a védelmivé változott harcz rendszerében rejtett.

A catholicismus hatása először a speculativ tevékenység azon fokozásában jelentkezett, melyet majdnem minden osztályban kifejtett és azután azon célokban, miket a catholicismus cultura a szépművészeteknek adott. A számtalan székesegyház megannyi műtárlattá lett,

hol a zene, festészet, szobrászat és építészet szerencsés alkalmazást találtak.

Ugye Az aesthetikai fejlődés azonnal jelentkezett, a mint a katolikus és feudalis organismus kiképződéséhez jutott. Első, kezdő korszaka a lovagiasság elterjedésére esik; főfejlődése a keresztes hadjáratokra, melyek két századon át tápláltak.

Európa összes társadalmi osztályaiban a művészetek iránt oly buzgalom s csodálat keletkezett, melyek — különösen Francia- és Angolországban — erőre és egyetemességre nézve a néhány ókori népnek akkori remekműveik iránt való buzgalmát messze felülmúlták.

A költészet föllendülését hosszú és nehéz tevékenységnek kellett megelőznie; ki kellett képezni a modern nyelveket, mikben először jelentkeztek az aesthetikai képességek. A nyelv a néptől kiinduló lassu munkának eredménye, melynél az egykorú civilisatio charakteristikus, jelei mindig észrevehetők. A néptől való ezen származás nem akadályozza meg, hogy e munkában kiváló szellemek is részt vegyenek, kik nélkül ily feladat sem tartósságot, sem összefüggést nem nyerhet.

A nép e munkálatának, midőn már eléggé előhaladott, a geniek közbelépése lökést adott és ezek aesthetikai képességeikkel tökélyesítik a nép nyelvét. A tudományok és a philosophia nagyon kevésbé járultak a modern nyelv kiképződéséhez. Ily tevékenységnek kevésbbé abstract, kevésbbé általános és kevésbbé kiváló, hanem inkább bensőségtejtelsebb, népisebb és mozgékonyabb szellemekből kellett kiindulnia.

Ilyenek az aesthetikai geniek.

Az aesthetikai genie, kinek hivatása a való élet gondolatait és érzelmeit előadni, sohasem képes magát kellően kifejezni holt, sőt még idegen nyelven sem; az aesthetikai képességeknek előbb tehát a népnyelvet kellett tökélyre emelniök. Azért a modern nyelvek képződését tulajdonképpen az aesthetikai képességek huzamos fáradozásaira kell visszavezetni. E képességek első munkája tehát a nyelv megalkotása volt és felületesnek kell mondanunk azon felfogást, mely a százados lethargiához hasonló álomnak mondja azon időt, meiyben az aesthetikai képességek éppen a modern közélet monumentumainak alapjait veték meg.

A középkornak szemére vetik, hogy a régi írók olvasását elhanyagolta, pedig ez iratok, legalább a latin remekművek, olvasásának nem lett volna szabad kialudnia éppen azon korban, midőn a latin nyelv volt az európai leghatalmasabb hierarchia specialis nyelve. Annyi

e felfogást két fontos találmány, először a gőzgépek, azután a léghajó föltalálása, közösen terjesztik; az egyik hatalmas eredményeivel, a másik merész, de jogosult reményeivel.

Ezek jellemvonásai az ipari fejlődésnek a modern civilizatio három phasisában. Kezdetben a középkorban, a katholikus és feudális gyámkodás alatt álló ipar e kifejlődés első phasisában spontan haladást követett, a maga útján járt, elősegítettén a régi hatalmakkal való szerencsés összeköttetései által. Második alakulatában tevékeny bátorításban részesült a különböző európai kormányok részéről, mint a politikai suprematia támogatója. Utolsó phasisában az európai politika állandó céljává emelkedett és a harcot, háborút mindenütt szolgáltatába vette. Minél inkább kifejlődik az ipar, annál inkább ellentétbe jó a theologico-katonai rendszerrel.

Ezek után *C.* az aesthetikai, tudományos és philosophiai hármassz mozgalmat vizsgálja. Először ezek kezdődését a középkorban, azután jellegüket a modern társadalomra viszonyítva tárgyalja, végül haladásukat a XIV. századtól kezdve fejtegeti.

Kutatásait az aesthetikai fejlődéssel kezdi, mely legközvetlenebbül csatlakozik az ipari kifejlődéshez.

Az aesthetikai képességek az emberiség minden helyzetében nyilatkoztak, ha e situatiók eléggé állandóak voltak. Az aesthetikai fejlődés továbbá az egyetlen fejlődés, mely közös tulajdona ép úgy a katonai és theologiai, mint az iparos és positiv társadalomnak.

Elvileg lehetetlen tehát föltenni, hogy a szépművészetek ki nem fejlődhettek volna oly sajátságos társadalmi állapotban, milyen volt a középkoré. A modern társadalmak aesthetikai fejlődésének eredetét *C.* szerint e korba kell helyezni. A középkor socialis rendje volt bölcsője minden tekintetben az aesthetikai kifejlődésnek is. A feudális szokások a személyes függetlenség érzelmeinek eddig nem ismert erélyt adtak. A családi élet megszépült és azon mértékben emelkedett, a mily mérvben ment át szerencsés változásokon a nők helyzete. Végre nem kevésbé hatalmas forrása lett a költői inspiratióknak a közös tevékenység azon erkölcsi vonzerő folytán, mely a védelmivé változott harc rendszerében rejtett.

A catholicismus hatása először a speculativ tevékenység azon fokozásában jelentkezett, melyet majdnem minden osztályban kifejtett és azután azon célokban, miket a catholicismus cultura a szépművészeteknek adott. A számtalan székesegyház megannyi műtárlattá lett,

hol a zene, festészet, szobrászat és építészet szerencsés alkalmazást találtak.

Az aesthetikai fejlődés azonnal jelentkezett, a mint a katolikus és feudális organismus kiképződéséhez jutott. Első, kezdő korszaka a lovagiasság elterjedésére esik; főfejlődése a keresztes hadjáratokra, melyek két századon át tápláltak.

Európa összes társadalmi osztályaiban a művészetek iránt oly buzgalom s csodálat keletkezett, melyek — különösen Francia- és Angolországban — erőre és egyetemességre nézve a néhány ókori népnek akkori remekműveik iránt való buzgalmát messze felülmúlták.

A költészet föllendülését hosszú és nehéz tevékenységnek kellett megelőznie; ki kellett képezni a modern nyelveket, mikben először jelentkeztek az aesthetikai képességek. A nyelv a néptől kiinduló lassu munkának eredménye, melynél az egykorú civilisatio charakteristikus, jelei mindig észrevehetők. A néptől való ezen származás nem akadályozza meg, hogy e munkában kiváló szellemek is részt vegyenek, kik nélkül ily feladat sem tartósságot, sem összefüggést nem nyerhet.

A nép e munkálatának, midőn már eléggé előhaladott, a geniek közbelépése lökést adott és ezek aesthetikai képességeikkel tökélyesítik a nép nyelvét. A tudományok és a philosophia nagyon kevésbé járultak a modern nyelv kiképződéséhez. Ily tevékenységnek kevésbé abstract, kevésbé általános és kevésbé kiváló, hanem inkább bensőségtejjesebb, népiesebb és mozgékonyabb szellemekből kellett kiindulnia.

Ilyenek az aesthetikai geniek.

Az aesthetikai genie, kinek hivatása a való élet gondolatait és érzelmeit előadni, sohasem képes magát kellően kifejezni holt, sőt még idegen nyelven sem; az aesthetikai képességeknek előbb tehát a népnyelvet kellett tökélyre emelniök. Azért a modern nyelvek képződését tulajdonképpen az aesthetikai képességek huzamos fáradozásaira kell visszavezetni. E képességek első munkája tehát a nyelv megalkotása volt és felületesnek kell mondanunk azon felfogást, mely a százados lethargiához hasonló álomnak mondja azon időt, meiyben az aesthetikai képességek éppen a modern közélet monumentumainak alapjait veték meg.

A középkornak szemére vetik, hogy a régi írók olvasását elhanyagolta, pedig ez iratok, legalább a latin remekművek, olvasásának nem lett volna szabad kialudnia éppen azon korban, midőn a latin nyelv volt az európai leghatalmasabb hierarchia specialis nyelve. Annyi

bizonyos, hogy a középkor századainak legjavában, a modern nyelvek legelső fejlődése óta, a régi nyelvek szerencsésen kimentek a szokásos használatból. A homályos ösztön vezetett erre, mely megérzé azon összeférhetlenséget, mely az új aesthetikai kifejlődés és az immár kialudt társadalmi rendszerhez tartozó mesterművek kizárólagos csodálata között van. Ennek az lett eredménye, hogy az új termények megőrzék eredetiségüket és népiességüket. Az új aesthetikai fejlődésnek szüksége volt megszilárdulásra az által, hogy teljes független lett mindazoktól, miket egészen más társadalmi situatio sugalmazott és hatott át. Így a római építkezések utánzata hosszú időn át akadályos volt annak, hogy Olaszország, mely majdnem valamennyi művészetben a többi országot felülmultra, nem juthatott túlsulyra az építészetet illetőleg.

A művészetek minden nemében bekövetkezett ez önkénytes, spontan fejlődést nem kevésbé jellemezte az eredetiség, mint az akkori társadalmi situatioval való naiv, öntudatlan megegyezése; és független lévén haladásában, ment maradt minden szolgai utánzástól. Különösen látható ez a költészetnél, mely míg egyrészt a lovagi szokásoknak hű, bár idealis színezetű kifejezésére szolgált, másrészt azon túlsulyt tartá föl, melyet a modern világban a házi élet nyert. Mindkét tekintetben ez időszakba kell helyezni az új költészet keletkezését, melyet a régi kor nem ismert, mert ez a magánéletre vonatkozott, mely a régieknél oly kevésbé volt kifejlődve.

A középkor a jelenlegi társadalom aesthetikai fejlődésének kezdete. Ha a kitünő tulajdonok, melyek e kort jellemzik, nem fejlődtek jobban, annak cskát főleg e kornak átmeneti természetében kell keresnünk. Az aesthetikai föllendülés nemcsak eléggé jellegzetes társadalmi állapotot kíván, hogy erőteljes idealisálást hozzon létre, hanem azonkívül az állapot tartósságát is megköveteli, hogy a tolmácsoló szerző és a néző között azon benső harmonia keletkezhessek, mely nélkül a szépművészetek tevékenysége semmiféle nagy hatást nem szerezhet. A régieknél e két föltétel egyesülve megvolt, de azóta kielégítő mértékben sohasem fordult elő. A középkor végtelen átmenetet képez (constitua une immense transition), mely minden tekintetben még most sincs befejezve. Ez magyarázza meg azon aránytalanságot, mely az aesthetikai mozgalom gyöngye eredményei és eredeti tevékenységének energiája között van. Az ingadozás, mely a modern művészetet jellemzi és a mely a középkori oly erős, oly eredeti és oly népies fejlődése után e művészet hatását annyira semlegesíté, --

ez ingadozást megfejt a társadalmi állapot állhatatlansága. Nagy aesthetikai mozgalom lehetetlen oly népeknél, hol minden század és sokszor ugyanazon nemzedék is megváltoztatja a társadalmi állapotot, mielőtt a költő vagy művész áthathatta, alaposan megérthette volna azt. Így keresztshadak korának a leghatalmasabb költészetre oly kedvező szelleme eltűnt, mielőtt a modern nyelvek annyira kifejlődhettek, hogy azt idealisálhatták volna. A régieknél ellenben a társadalomnak (sociabilité) minden állapota oly maradandó volt, hogy az aesthetikai genie, több század után is, azon szenvedélyekkel és gerjedelmekkel azonosokat érezhetett és találhatott, mint milyeneket rajzolni akart. Csak a jövő fogja az emberiséget visszahelyezni a a tevékeny állandóság azon föltételei közé, mik nélkül a szépművészetek nagy hatást egyáltalán nem képesek gyakorolni.

A középkor történetét az aesthetikai kifejlődésre vonatkozólag szintén úgy osztja fel C., mint az ipari fejlődésnél. E felosztás szerint a középkor az V. századtól a XIII. század végeig terjedő időszakot foglalja magában. E 9 századból álló korszak 3, egyenlő tartamu alakulatot mutat. A VII. századdal végződő első korszak magában foglalja a rendszer (le régime) megállapítását és a későbbi mozgalmak összes elveit.

A X. század végeig terjedő időszak a katolikus és feudális szervezet föllendülését foglalja magában és jellemét a védelmi háboruk első rendszerétől nyeri, melyek főleg éjszak vad polytheistái ellen irányulnak. A harmadik alakulat ez organismus legnagyobb fényét és a katholicismusnak a keleti monotheismus ellen való védelmét öleli föl. Ez utóbbi vállalatok meg egyrésztől azon rendszer szétmállásához vezetnek, melynek czélja eléretett, másrészt új szocialis elemek egyidejü kifejlődését eszközlik. Az ipari sorozatban e három egymásra következő alakulatok elseje a jobbágyság behozatalát a rabszolgaság helyére, a második a városok fölszabadulását, a 3. a városok kezdődő iparos mozgalmait és a vidék, falu, mező szolgaságának teljes megszüntetését, eltörlését tartalmazza. A szépművészetek sorában legelőször jelentkeznek vázlatos körvonalai az új közösségnek, társadalomnak (la sociabilité), melynek hivatása az aesthetikai képességek ténykedését megújítani; azután e képességek a modern nyelvek megalkotására fordíttatnak; végül következik azoknak, az akkori megfelelő civilizatio természetét követő kifejlődése. Nagy Károly kormányzata azon korszak, melyben a középkor szelleme teljesen kinyilvánítani kezdi különböző tulajdonságait.

Mintán a modern társaságok aesthetikai evolutiojának eredetét kimutatá, — Comte ez új társadalmi elem lényeges sajátosságait és helyzetét a XIV. század kezdetén, a régi hatalmakhoz való viszonyában fejtegeti.

Az ipari kifejlődés a legalsóbb osztályokban is kifejté a tevékenység első fokát, mely nélkül a szépművészetek actioja hatástalan maradt volna. Egyszersmind jóléthez és biztonsághoz vezetett, melyet a szépművészetekből fakadó nemes örömök élvezése nem nélkülözhet.

Mind az individualis, mind a collectiv nevelés menetében az az értelem gyakorlatát először is a legdurvább és legégetőbb szükségletek határozzák meg és ezeknek kielégítése után lehető csak az aesthetikai tehetségek magasabb, de kevésbé energikus kifejlődése. S mivel ezek a gondolatokat és érzelmeket vegyítik, egyedül ők jelentkeznek az emberek nagy többségénél, kikre nézve azok tevékenységéből a valódi élvezetek forrása fakadhat. A bár jelentékenyebb, de cselekvésre kevésbé indító tudományos és philosophiai tehetségek gyakorlása ellenben az emberek túlnyomó többségénél elviselhetetlen fáradságot idéz elő. Így tehát az aesthetikai kifejlődés átmenetet képez az activ életből a speculativhoz és jelzi a tevékenység azon fokát, melyen az emberiség megmaradna, ha kedvezőbb körülményei vagy egy kevesebb igényű és szükségletű szervezete folytán a fizikai szükségletek okozta gondtól ment lenne; mint ezt azon társadalmi helyzetek iránya mutatja, melyek ily föltevésektől a legkevésbé vannak távol. Az aesthetikai élet és a praktikus élet közti viszony tökélyesebb lett, mióta az ipari lét foglalta el a katonai helyét. Míg a háború és a rabszolgaság jellemezte a társadalmi oekonomiát, a művészet nem tehetett szert nagy népszerűsége; még a szabadok között is csak a magasabb osztálybeliek élvezték. Az egyetlen eltérő eset, mely különben túlságosan feldicsértetett, csak a görög népnek mérsékelt középérésére vonatkozik, hol a localis és socialis körülmények kivételes összetalálkozása hozta létre e szerencsés kivételt. Másutt mindenütt, az ókor harcziás államaiban, csak a véres játékok voltak tulajdonképen népszerűk, melyek a durva népeknél kedvező foglalkozásukat juttatták emlékezetükbe.

Az ipari fejlődés a középkor végén megszilárdította a katholikus és feudalis szokások hatását, a legutolsó családokba is beöntvén a kedvező dispositiókat, hajlamokat a szépművészetek tevékenysége iránt.

Másrészt a művészet, a moderneknél, a leghatalmasabb eszköz arra nézve, hogy a szellemnek az industrialis tevékenységből származó, sajnálatra méltó korlátoltsága megjavíttassék. Valamikor az aesthetikai nevelés fogja azon nagy ürt betölteni, mely a vallásos szokások kialudtával támadt. Ő fog oly fordulathoz vezetni, melyet a praktikus élet megkövetel, ha csak nem akar eltompult és egoistikus elfogultságokká fajulni. Európa minden részében az aesthetikai fejlődés mindig követte az iparit és ennek veszélyeit elhárította, a mennyiben reányomta a szellemre az általánosabb és érdek nélkülibb tevékenységet és a legjóakaróbb érzelmeket fölköltötte. A tudományos és philosophiai kifejlődés, kitünő tulajdonaik daczára, a tömegre mindig csak sokkal gyöngébb befolyást gyakorolnak. A művészetek iránt kevés érzékkel bíró philosophusok az aesthetikai mozgalmat azzal vádolták, hogy az különösen Olaszországban, a társadalmi haladást megakadályozta, amennyiben a politikai cselekvésséggel incompatibilis örömök, élvezetek iránt a hajlamot növelte. Ha azonban az egyes eseteiktől eltekintünk, midőn a művészettel való nagy foglalkozás hébe-korban bizonyára annyira túlhajtható, hogy az erkölcsi degradatio bizonyos faja áll elő, — a művészet hatása, még ott is, hol művelése túlhajtottnak tűnik fel, mégis legtöbbször csak egy materialis életnek veszélyes túlkapásait mérsékli és egy bizonyos speculativ buzgalmat tartóztat fel. Végre a képzőművészetek az ipari vállalatok tőkélyesedésével is össze voltak kötve. Példát szolgáltatnak erre azon művészetek, melyek a külső formára vonatkoznak és e tekintetben az építészettel, festészettel és szobrászattal össze vannak kötve a finom nuance-ok egész tömegeivel, melyek alig észrevesztő emelkedést képeznek úgy, hogy sokszor lehetetlen pontos elválasztó határt vonni a művészet és kézműipar között.

A középkor végén az iparos élet egyáltalán nem volt kedvezőtlen az aesthetikai kifejlődésre, hanem növelte ennek szilárdságát és popularitását. Ha a katolikus és feudalis állapot tovább tartott volna, akkor a XII. és XIII. század aesthetikai mozgalmának homogeneitása, egyöntetűsége folytán mind azzal szemben, mi azóta kifejlődött túlnyomó jelentőségre tett volna szert, különösen a népies hatás, a szép-művészetek ez igazi criteriuma szempontjából. E gyors és gyakran erőszakos átmenet, mely e forradalmi korszakban lezajlott, a szilárd irányt és a határozott célzt tekintve, az aesthetikai geniere hátráltató volt. A régi, kialakuló sociabilitas és az új között, mely még oly kevésé

volt jellegezve, a művészet nem ismerhette föl azt, mit kelljen idealisalnia és nem érezhette, mily érzelmekre támaszkodhatik. Ez az eredete azon sajátságának, mely jellemzi a modern művészetet ép úgy, mint az ipart és tudományt. Az aesthetikai genie nem fajult el, hanem kiterjedt és tökélyesedett. De e becses tulajdonok daczára hatása csökkent oly társadalmi körülmények között, melyek neki sem határozottságot, sem szilárdságot, sem tisztaságot nem nyújtottak, miket pedig nem nélkülözhet. Elő kellett adnia a vallásos kedélymozgalmakat, mialatt a hit kialudt és harezias szokásokat kellett rajzolni békeszeretető népeknek; ez ellentmondással teljes helyzete ártott művei és saját impressioi realitásának is. A modern művészet nélkülözötte a philosophiai vezetést és a társadalmi hivatást és így csak az ösztön volt izgatója, mely folytonos tevékenységre sarkallta a legerélyesebb képességeket. Az akkori aesthetikai organisatiók a művészetet csak a művészetért ápolták és nem volt más céljuk, csak a publicumot mulattatni. A művészet a társadalmi mozgalomban csak kritikai módon vett részt, mi azonban kevésbé egyezett meg természetével, melynél a tagadásnak mindig csak mellékes jelentősége van. Ez az irány egyébként negativ haladásban tovább fejlődött, vagyis a katholikus organisatio ellen fordult, mely elnyomó és retrograd irányt vett föl és a középkor vége felé mindinkább fölkelte a költők és művészek ellenszenvét.

Az aesthetikai fejlődésnek szerencsés hatása volt az, hogy a katholikus és feudalis szervezet szétmállása folytán egymástól elkülönözött európai népek szorosabb esatlakozását elősegítette. Igaz ugyan, hogy a művészetek, nemzetük fejlődésébe mindinkább beleolvadva, elősegíteni törekedtek az idegenek iránti ellenszenvet, de e részekre bontó hatást compensálta azon előszeretet, melyet az aesthetikai művek azon népek iránt keltettek föl, melyek köréből származtak. Ez történt legálább akkor, midőn a szeretet a művészet iránt valóban kifejlődve volt és nem mint álarcz szolgált pusztán gyermekes nemzeti hiúságokra. A költészet, melynek munkái a távolban is tetszésre találhattak, mindenütt az újabb nyelvek tanulmányozására vezetett, melyek nélkül az ezen nyelvű mesterműveket csak tökélyetlenül ítélethették volna meg. A tudományos és philosophiai tehetségek magasabb általánosságuk és abstractiojuk folytán műveiket a nyelvtől függetlenül is közölhetik. Ugyanazon tulajdonságok, melyek ezeket hátráltatták az újabb nyelvek képződésének munkájában részt venni, akadályozták meg őket e nyelvek terjesztésében is.

Miután C. megismertette az aesthetikai fejlődés tulajdonságait, vizsgálja ennek haladását a XIV. századtól kezdve. Az aesthetikai mozgalom ép úgy, mint az industrialis, első korszakában spontan volt; második alakulatában többé vagy kevésbé rendszeres támogatások által ösztönöztetett és harmadik phasisában a modern politikával vegyítettett.

E három phasis tartama alatt az aesthetikai fejlődés az összes művészetekre és egész Nyugat-Európára kiterjedt; kezdetét vette Olaszországban, hol Dante fenséges gondolatai és Petrarca édes érzelmei halhatatlan műveket hagytak hátra. Az első korszakban már a modern művészet minden jellege megvan. A kritikai irány nagyon észrevehetőn előtérbe lép, nevezetesen Dante költészetében, melyet a katolikus szellemmel ellentétes metaphysika vezet. Ezen ellentét nemcsak a pápa és a papság ellen intézett számos és a súlyos támadásokban nyilatkozik, hanem magában a műnek conoptiojában is, melyben az istenítés és az elkárhoztatás joga merészen usurpáltatik és a szentségtörés egy nemét képezi, mely két századdal előbb lehetetlen lett volna.

Az aesthetikai mozgalom és a világi hatalom közti ellentét is érezhető már indirecte egy oly mozgalom hatásában, mely független, személyes tekintélyeket alkot és csakhamar az öröklött fensőségek mellé versenytársakat állít.

Ezen első phasis közepe táján a fejlődésben jelentékeny változás állott be az ókor remekműveinek szolgai utánzása folytán. Ez megakadályozta a XIV. század dicsőségteljes költői mozgalmát, melyhez képest a következő század, magában Italiában is, oly sajnálatra méltó ellentétet képez. A túlhajtott buzgalom a latin és görög művek iránt tönkretette ugyanis a legbecsesebb aesthetikai tulajdonságokat, az eredetiséget és népszerűséget. E változás különösen az építészetben áll elő, mely a technikai haladások daczára a XV. századtól kezdve egyetlen építési remeket sem hozott létre, mely a középkor cathedraljaival összemérhető lenne.

Nem találván maga körül egy eléggé határozott, jellegzetes és szilárd társadalmi életet, a modern művészet azért az antik sociabilitástól lett áthatva. A leghatalmasabb szellemek, nemcsak Petrarca és Boccaccio, hanem Dante is, az aesthetikai fejlődés alapjául lelkes buzgalommal az ókor alapos tanulmányozását ajánlották. Ez ideiglenes irány, mely a XV. században a modern művészetre ránehezült, az előbbi mozgalom megváltoztatásával egy kikerülhetetlen megállásra

vezetett. Nehány nemzedéken át ugyanis közönséget kellett ez irány-művészet számára nevelni. A középkor nyers eredetiségének elvesztésével a művészet is elvesztette népszerűségét. Privilegizált hallgatósághoz kellett tehát fordulnia, kik fáradalmas nevelés folytán oly aesthetikai műveltségre tettek szert, mint maguk a művészek és mely nélkül a művészet teljes hatására nézve mellőzhetetlen harmonia az egyiknek elfogadó és a másiknak tévékeny állapota között nem lehetséges. Mihelyt ezen művészi előkészültség az eléggé számos hallgatóságnál a régi nyelvek tanulmányozására támaszkodó nevelés által eléretett, az aesthetikai fejlődés ismét megindult és bámulatra méltó eredményeket hozott létre.

A második időszakban a művészeteket mindenütt buzdíták a különböző európai kormányzatok. A művészetnek kettős előnye volt akkor a tudomány felett, melynek haladása hasonló változást szenvedett. A művészet élénk sympathiakat okozott és fejlődése még a leggyanakvóbb hatalmaknál sem keltett nyugtalanságot. Főleg ez utolsó körülmény hangolta a most már egyszerű olasz fejedelmekké fajult és a tudományok iránt kevésbé kegyes pápákat arra, hogy buzgó támogatói lettek a művészetnek, melyeknek élvezésére nevelésük képesítette őket. Egyébként legtöbbször nem annyira valódi élvezet miatt pártolták a fejedelmek a művészeteket, hanem azért, mert ezzel tekintélyre és népszerűsége vélték szert tehetni. A művészetet tehát inkább csak mint eszközt tekintették. A különböző buzdítások a világi hatalmak részéről annak a symptomái, hogy a világi hatalom a művészetet kezdi megnyerni.

A szépművészetek haladásában jelentkezőkülönbségeket a világi dictatura kétféle természete hozta létre. Nehány olasz philosophus szerint a katholikus istentisztelet mellőzése kedvezőtlenül hatott az aesthetikai fejlődésre, különösen a zenére, festészetre és szobrászatra, melyeknek tökélyetlensége Angliában, a költészet előhaladottsága mellett, szembeszökő. Ez állítás nagyon értékesnek mondja a papi befolyást, holott a főokok politikai természetűek valának. Franciaországban csakhamar realis fontosságra emelkedtek Richelieu és XIV. Lajos alatt az Olaszországban létesített költői és művészi akademiák, míg Angliában a localis hatalmak túlsulya a szépművészeteket a privát pártfogók elégtelen segélyére bízta oly népnél, melynél a protestantismus minden aesthetikai nevelést megakadályozott. Erzsébetnek és Cromvellnek futólagos diadalma nélkül a nemzeti aristocratia felett, még Shakespeare és Milton csodálatra méltó genieje sem szolgáltatott

volna oly határozott bizonyítékokat a költészetnek állítólagos elfajzása ellen. Annyi bizonyos, hogy ily társadalmi körülmények kedvezőtlenebb természete itt jobban biztosította a művészet eredetiségét, mint ott, hol — más kormányzat alatt — a művészet sokszor a túlhajtott és rosszul alkalmazott ösztönözések által kárt szenvedett. Ez azonban nagyon elégtelen compensatio.

A modernek a drámai költészet felosztását azzal tökélyesíték, hogy a költemények mindkét fajtát, az egyiket a nyilvános közélettel, a másikat a házi étellel, összhangzásba hozzák. Az újabb tragoedia kiváló jelleget nyert azzal, hogy a társadalmi élet előző módjaira tért vissza. E tekintetben két különböző uton haladt a szerint, a mint a politikai környezet, melyben köfejlődött, irányát vagy az ókor vagy a középkor társadalmához vezette. A monarchikus dictatura Franciaországban természetesen ellenszegült a középkorra való emlékezésnek, hol a királyság gyöngé és az aristokratia oly erős volt. Az összes társadalmi befolyások itt az aesthetikai geniet az ókor nagy scenaira hívták föl, mint ezt Corneille példája mutatja. Angliában ellenben az aristokratia diadalma a hűbérrendszert kevésbé változtatta meg és így az uralkodó osztályok és a nemzet sympathiai megőrizték a középkor emlékét, melynek népszerűségét hatalmasan növelte Shakespeare. Egyébként ez irányt megerősítette az angol politikának sajátos jellege, az isolaltság, mely majdnem kizárólag csak nemzeti tárgyakat sugallt. E korszakban fejlődött ki Spanyolországban az angolokéhoz hasonló drámai költészet, mely az ókor utánzásától még távolabb volt. Ez egyik következménye volt a catholicismus behozatalának a spanyol politikába.

A házi életet festő művek azonban csak a modern civilisatióra támaszkodhattak és a régiség utánzására alapított aesthetikai rendszer alól ki voltak vonva és azért teljes eredetiséget mutatnak és nagyobb népszerűségre tehetek szert. Azért tetszenek még most is majdnem egyformán Európa népeinél Cervantes és Molière. A meddigi mai társadalmi életünk jellege világosabban nem fejlődik ki, addig a nyilvános közélet a költészet legfenségesebb fajaiban, a drámaiak-és epikaiakban, éppenséggel nem juthat idealilálásához. A drámát illetőleg egyetlen genie sem kísérlette ezt meg. A többi műfajokban, a nagy törekvések bizonyosságot tettek ugyan kiváló íróik felsőbbségéről, de azt mutatták meg, hogy a modern társadalom átmeneti helyzetében a siker lehetetlen. Kivételt képez Ariosto csodálatos eposa; de ennek

is inkább a privát, mint a közélet a tárgya. Feltűnő Tasso művénél, hogy azon költemény sikereivel esik össze, mely a neveltségességgel akarja tönkretenni a legutolsó emlékeit és azon lovagiasságnak, melynek dicsősége halhatatlanná tétetett.

E szembeállítás mutatja, hogy hasonló vállalatoknak nem lehetett sikerük az új socialis helyzet miatt. A régieknél ellenben Homer énekei még 10 század múlva is ugyanazon hangulatokat idézték föl a népben, mint Görögországnak Ázsia ellen való első harczaiban. Hasonló ellentétre bukkanunk Milton költeményénél, ki a keresztény vallás föllendülésén buzgólkodott oly időben, midőn e vallás a körülötte élő előhaladottabb szellemeknél már kialudt.

Az aesthetikai mozgalom fölkelté minden osztályban a szellemi tevékenység első fokát, mely tevékenység következményei a régi viszonyokra nézve csak ellenségesek lehettek. Azonfelül az aesthetikai mozgalom majdnem minden organuma Olasz-, Spanyol-, Francia- és Angolországban hasonló formákban vett részt a legfontosabb támadásokban a katolikus és feudalis szerkezet ellen. A drámai költészetnek szintén része volt e támadásokban és pedig azon anathéma következtében, melylyel a színházakat az egyház sujtotta miután le kellett mondania a reményről, hogy azok vezetését kezébe veheti. A vigjáték, különösen Franciaországban, alkalmasnak mutatkozott a modern ösztön visszatükrözésére. Legvilágosabban mutatkozik ez Molièrenél; ő felfogta az ellentétet kora és a katolikus feudalis szellem között. Nem kímélte a metaphysikai irányt sem, sőt az uralkodó osztályt is ócsárlani merészelt. E nagy erkölcsi hatalom XIV. Lajosban, a papság és nemesség bosszúságára, tevékeny oltalmazóra talált, mert Lajos úgy vélekedett, hogy ily irány kritika csak kedvező lehet a királyi dictatura felállítására.

Ezek után C. azon változásokat vizsgálja, melyek, főleg Franciaországban, a 3. korszakban, az aesthetikai elemnek a környezet modern szokásaival való szorosabb összeköttetését készíték elő.

A művészetek gyámolítása magasztosabb jellemű lesz. Eddig a kormányok nem kötelességből védelmezték a művészetet, hanem csak népszerűségük és hírnevük jól kiszámított eszközének tekinték. De a haladás folytán immár a népek számára oly mellőzhetlen volt a művészet, hogy a vezérlő hatalmak kötelmeiknek tarták annak rendszeres gyámolítását, melynek többé nem a személyes nagylelkűségben, hanem a közgondolkodásában volt forrása.

A költői érületnek a társadalom minden osztályban való elterjedése a költőket és művészeket egyidejűleg oly függetlenségre segíté, mely őket minden protectiotól fölszabadítá. A hirlapok intézménye realis fontosságra kezdett emelkedni jólehet kezdetben itsztán irodalmi jellegű volt; a fiatal tehetségeknek tisztességes állást nyújtott és a művészeteket népszerűsíté.

Míg így az aesthetikai elem több függetlenségre tett szert, egy észrevehető változáson ment át. A régiség utánzata sokkal mesterkéltébb elv volt, semhogy soká fentarhatta volna magát. A forradalmi átmeneti állapotokhoz való haladás új socialis helyzet jellegeinek méltatásához vezetett. Bár igen hiányosan ismertetett föl e jelleg, mégis általános ellenszenvet ébresztett az ókor utánzata iránt.

A modern genie mindazt kiaknázza belőle, a mit csak nyujthattott. A belőle származott mesterművek bebizonyíták a művészet megújulásának szükségét, hogy képes legyen sokkal tökéletesebb és egyértelműbb benyomások előhozására.

A poetikai emancipatióra való törekvést jellemzi a hosszas vita a régieknek az újakkal való összehasonlítása felett, melyből az emberi szellem történetében egy igazi esemény keletkezett. Ily vita, melyet a modernek védelmezői a szellemi mozgalom minden szempontjaira kiterjesztettek, elősegíté a régi rendszer (l'ancien régime) dicreditalását. Az aesthetikai fejlődés Angliában és Spanyolországban egyidejűleg hanyatlott is ez időszakban csak a privat életre vonatkozó alkotásokat illetőleg mutatkozik haladás. E haladás a drámai compositiokra sem terjed ki, hol Molière egész eddig versenytárs nélkül maradt. Azon művek között, melyek a privat életet epikailag akarják rajzolni, Lesage és Fielding remekművei említendőők. A specialisabb művészetekre vonatkozólag, e phasist különösen Olasz- és Németországban a drámai zene fejlődése jellemzi.

A művészet kritikai, bomlasztó jellege ez időszakban egyidejűleg a régi rendszer desorganisatiojával erősebben kifejlődött. A philosophia nagy hatást gyakorolt a művészetre, meghatározván ennek irányát és célját. Ez időszakot főleg Voltaire jellegzi, ki a philosophiai mozgalom élén állt, kifejtván e mozgalom terjesztésére talentumának csodálatra méltó sokféleségét. A költők és művészek az oppositio vezetői lesznek a retrograd hatalmak ellen. A negativ munkálgodás, melyet már a metaphysikusok előkészítének, az inkább művészi, mint

philosophiai szellemeknek lehetővé tette oly mozgalom vezetésének hatalmukba kerítését, melynél oly tevékenységet találhattak, milyent a tulajdonképeni művészet többé már nekik nem nyújthatott.

C. ezek után a *tudományos* mozgalmat fejtegeti.

A katolikus szervezet kedvezett a tudományos kifejlődésnek, a mennyiben a speculativ tevékenységek első fokát fölköltötte azzal, hogy hierarchiáját a személyes képességek elvére alapítá és a tudományos életet végtelenül megkönnyíté. A nevelés, melyet a papok és a laikusok nagy tömege kapott, a szellemeket a tudományok ápolására sarkallá. A *trivium* vagyis a 3 éves stadium, melynél a tanítványok tömege megállapodott, ép úgy, mint most, tisztán irodalmi és metaphysikai természetű volt; a tehetségesebb szellemek azonban rendszeren *a quadriviumig* haladtak, mely matematikai és astronomiai tanulmányokat foglalt magában.

A scholastika kifejlődése megállapítá a metaphysikai szellem uralmát. E szellemi revolutio, melynek horderejét még igen kevésbé ismerik, volt forrása a tudományos mozgalomnak, mely a görög és arab ismeretek élénk művelésében és a chemia megteremtésében nyilatkozott. A scholastikus entitasok, mik maguk között a természet általános entitásával voltak összekötve, a különböző ismeretek között bizonyos harmoniát létesítettek, mely ép úgy volt logikai mint tudományos és a milyen hasonló fokban csak a polytheismusban volt meg és melynek legmagasabb fokban Roger Bacon volt personificatiója.

E tudományos mozgalomhoz kell sorozni az astrologiat és alchimiát is, miket helytelenül szoktak megítélni: Kétségtelen ugyan, hogy a középkor astrologiájának is, a régiek astrologiája felett való minden felsőbbsege daczára, ép úgy mint ennek theologiai szinezete volt, a mennyiben a mindenséget az ember alá rendeltnek vagy legalább is az ember végett alkotottnak tekinté. Mindazonáltal e tan a jelenségeket változhatlan törvények alá igyekszik vetni. Az alchimia is, mint az astrologia azon elv terjesztésén munkálkodott, mely minden jelenséget a természeti törvényeknek rendel alá.

A tudományos haladásban is 3 korszakot vesz föl C. Az első korszakban a tudomány haladása spontan; valami specialis támogatásban nem részesül. Az új speculativ osztály fentartására igen hasznosak voltak az astrologiai chimaerak és az alchimiai csalképek. A még nagyon tökéletlen természetphilosophiát még nem ajánlhatták azon praktikus alkalmazások, mik jelenleg a legerősebb vonzóerejük;

csak a művészetnek volt meg a privilegiuma szerencsés sympathiakat felkölthetni. A tudomány iránt fogékony oly fejedelmek, mint Nagy Károly és Frigyes igen ritkák, ellenben I. Ferencz és XIV. Lajos aesthetikai hajlamai sokkal közönségesebbek. E korszakban egyetlen nagyobb tudományos haladás sem támadhatott. A chemia csak anyaggyűjtésre szorítkozhatott; csak az astronomia és geometria nyerhettek tökélyesbitést. De az első nem merítette még ki azon segédeszközöket, melyeket az epicyclusok mesterfogása megengedett az egyenletes körmozgásokról szóló régi föltevés tartamának meghosszabbítására, melynek kiküszöbölése a következő korszaknak tartatott fenn. A geometria az algebra tökélyetlensége miatt csak a régi geometriai szellem pusztá meghosszabbításában mozgott. A legfontosabb haladás csak az algebra és a tangensek használata által tökélyesedett trigonometria kezdődő, kiterjesztésében állott. Egy másik haladással találkozunk az astronomiában, hol a számok helyettesíték a graphikus eljárásokat ugyanakkor, midőn a szög- és időmérések fontosabbak kezdtek lenni.

A második korszak Copernikustól Newtonig, a tudományra ép úgy, mint a művészetre, a legfontosabb.

A tudományt immár több európai állam pártfogolja s a theologiai és metaphysikai philosophia ellen oltalmukba veszik. E korszakot, csekély számu lángeszü emberekől kiindult csodálatos speculativ mozgalom jellemzi mely két, egymással solidaritásban levő, haladásban nyilatkozik. Az első tudományos vagyis positiv és matematikai s astronomiai fölfedezéseket tartalmaz; a másik philosophiai természetű és azon törekvéseket foglalja magában, mikkel a tudományos szellem magát a régi philosophia gyámsága alól felszabadítani akarja, E második haladást az elsőtől elválaszthatatlanul lehet csak vizsgálni. Az első haladást, melyben Olasz-, Német-, Francia- és Angolország oly nemes részt vett, azon mű jelzi, melyet Kepler lángeszének köszönhetünk és mely Copernikus felfedezései és Tycho de Brahe munkálatai által hozatott elő és mely megállapítá az ég geometriáját. E végtelen nagy munka előkészíté az ég mechanikájának megteremtését és a mozgásról szóló, Galileitől megalapított és Huyghenstől tökélyesített matematikai tan közvetítése folytán. Newton fölfedezésével van összekötve. A munkálatok e két sorozata közé esik a Descartes-től eszközölt matematikai forradalom, mely Leibniz analytikai fölfedezéséig terjed. Mindkét sorozat az egymástól való kölcsönös eredést nyilvánvalóan mutatja. A föld mozgásának fölfedezése és az összes

astronomiai adottságoknak megújított vizsgálata nem engedé meg továbbra is fentartani az epicyclusok segélyével az egyenletes körmozgások hypothesisét; sőt ellenkezőleg ez Kepler szerencsés törvényhozásával helyettesítettett. Ez utóbbi törvények a szabad és kényszerített görbe vonalu, mozgások abstract tanának megállapítása segélyével vezethettek csak a nehézkedés tanához. Vieta generalisáló értelme által előkészítve Descartes felfogása az analytikai geometriában a legfontosabb haladását képezte a matematikai philosophiának és az abstractnak a concrethez való viszonyát rendezte.

Bár a tudományos szellem e kiváló fölfedezésektől absorbeáltott, mégis határozott küzdelmet folytatott az uralkodó philosophiával. Copernikus és Kepler fölfedezései, sőt még Ticho de Brahe fölfedezései is az üstökösökről, a philosophia lényegével és tételeivel oly ellenmondásban voltak, hogy az összeütközést tovább kikerülni nem lehetett. A tudománynak nemcsak a theologiával, hanem a metaphysikával is küzdenie kellett. A XVI. században az antagonismus több symptomában jelentkezett, különösen Ramus merészségében, kinek szomorú sorsa megmutatta, hogy nem kevésbé kellett félni a metaphysikai szenvedélyektől, mint a theologiai gyűlölségektől. A föld kettős mozgásának fölfedezése volt a vita főtárgya, miután Galilei a mozgás ellen támasztható egyetlen ellenvetést is megsemmisítette. Az utálatos üldözés, mely emlékéhez tapad, volt a tudomány és theologia közti első, közvetlen összeütközés eredménye.

A tudományos fejlődést ezen második korszakban e korszakot jellemző matematikai és astronomia nagy haladásokra kell visszavezetnünk. Ezen korszak utolsóharmadát mindenesetre Galilei munkái a nehézségről jellemzik, melyek a legközönségesebb jelenségek törvényeit is fölfedik és melyek a tulajdonképeni physika kezdetét teszik. A biologia Harveynek a vérkeringésről és a nemzésről való fölfedezéseivel gazdagodott. Descartes idegenszerű tana az állatok mechanikus természetéről tisztán mutatja a physiologiai eszmék akkori állapotát, melyek a mechanikai magyarázatok és az ontologiai fogalmak között ide-oda ingadoztak. A pozitív szellem kezdi kimutatni socialis jellegét és hatását a népre. Azon irány, mely csak a realis bizonyítékokra támaszkodó tanokban bízik, ez időszak vége felé a föld kettős mozgásának elfogadásával hatalmasan erősödik és pedig egy századdal előbb, hogy sem a pápaság e tant fölösleges következetlenséggel megengedte. Ekként a régi szellemi fegyelem romlását az új vallás

egy neme kísérte, mely a tudományos előrelátás bekövetkezésén alapult. Az elkülönző nemzeti, energikus törekvések korában az akademiák intézményei a tudományos szellem cosmopolitikus irányzatát mutatják főleg azon általánosan elterjedt szokásaikkal, hogy külföldi tagokat is fölvettek, európai jelleget adván ez által a speculativ osztálynak. E szép vonás főleg Franciaországban mutatkozik, hol idegen genie Nagy Károly óta mindig nemes fogadtatásra talált, mi többször a nemzeti geniének még kárával is járt. A tudományos fejlődés e hatását az általános neveléssel is éreztetni kezdé. A quadrivium növekvő fontosságot nyert a trivium rovására. Ezen haladás még érezhetőbb lett volna, ha a nevelés hűen követte volna a szokások és vélemények haladását.

A harmadik phasisban a tudományos elem a modern sociabilitással összenőtt. Egész eddig a tudomány ép úgy, mint a művészet csak facultativ gyámolításban részesült. Most azonban az összes kormányok kötelességévé lett a tudományok pártolása, melynek elhanyagolása általános ócsárlást vont volna maga után. Ez új helyzetben kifejlődnek azon különbségek, miket C. a világi dictatura két rendszere között felállított. A francia szellem a negativ philosophiához vezetetik a nélkül azonban, hogy a protestantismusra térne és így megtartotta a contemplatio és a generalisálás azon ösztönét, mely a katolikus nevelésből fejlődött ki. Angliában az aristocraták particularis dictaturája függő helyzetben tartja a tudósokat az egyesek pártfogásától. A nemzetiség szelleme, mely azóta az angol politikát jellemzi, fellesz ismerhető a tudományokban is, nevezetesen a mathematicaiakban, a mennyiben csak a honi methodusok és fölfedezések fogadtatnak el és az analytikai geometria és az infinitesimal számítás jelölései kizáratnak. Ez irány annál feltűnőbb, mert ellentéte azon túlzott csodálatnak, mely Franciaországot Newton iránt elfogta Descartes rovására, kinek ép úgy tudományos, mint philosophiai genieje azóta Leibniz-en és Lagrange-on kívül más versenytárrsal nem bírt.

E korszakban a tudományos mozgalom magasabb lendületű volt, mint az egyidejű aesthetikai mozgalom. A mathematicában a haladások két sorozatával találkozunk; az első, mely a Newtontól fölállított elvből indul ki, a rationalis mechanika különböző elméleteivel van összekötve; a második Leibniz analytikai kezdeményezésére visszamenve, a mathematicai analysis fejlődését határozta meg. Az első sorozatban Maclaurin és Clairaut a folyadékok egyensúlyának általános

tanát; Dániel Bernouilli pedig az ár-apály elméletét állítá föl. D'Alembert és Eulera szilárd testek dynamikáját tökélyesíték, a mennyiben a forgó mozgások nehéz theoriáját felállíták. Ugyanekkor az első halhatatlan elvével a hydrodynamika analytikai rendszerét alapítá meg, melyet már Dániel Bernouilli kezdeményezett. Végre Lagrange és Laplace tökélyesbbé tevék a perturbatiok theoriáját. A második sorozat Euler nagy alakját uralja, ki hosszú életét és fáradhatatlan tevékenységet a matematikai analysis kiterjesztésére, továbbá a geometria és mechanika összetartozóságának kifejlesztésére szentelé. Anglián megboszulá magát a nemzeti egyoldalúság, melyben fentartani akarta magát, mert az angol tudósok, Maclaurin-t kivéve, csak kevés részt vesznek Newton theoriájának kidolgozásában, melynek kifejlesztése Francia-, Német- és Olaszországot illeti meg.

A természettan, mely az előző phasisban a nehézkedés és az optika tanának teremtésével gazdagodott, e korszakban a hő és villamosság elméletével tökélyesült. Az első a chimaerikus entitásoktól és a képzelt fluidumoktól megszabadul Black-nak, a halmazállapotok átváltozásairól szóló fölfedezései által.

A második, Franklin munkálatai által népszerűsítve, Colomb vizsgálataival pedig tudományosabbá lett. Az astronomia az ég geometriájára tért vissza és elveszté eddigi túlsúlyát és csak egy lángeszű emberét tudja fölmutathatni — Bradley-t, kinek a fény aberratiojáról szóló vizsgálatai Kepler óta a legnagyobb haladást teremtik meg.

Jellemzi e korszakot a chemia újjáteremtése, a most igen félreismert Stahl felfogása által, melyet Boerhave kísérletei előztek meg és melyet Bergmann és Scheele kezei a chemiai vizsgálatok összeségében a rationalis haladáshoz vezettek. Lavoisier műve, melyet Priestley és Cavendish tapasztalatai készítettek elő, megalapítá a chemiát.

Jóléhet a biologia tudománya csak napjainkban nyújt rationalis alapot, mégis figyelemre méltó azon mozgalom, melynek tárgya volt.

A taxinomia, az anatomia és a physiologia jelentékeny felfogásokhoz vezetett; az első Linné munkálataihoz és azután Bernard de Jussieu gondolataihoz; a második Daubanton összehasonlító vizsgálataihoz és Vicq d'Azyr általános nézeteihez; a 3. végre Haller fejtegetéseiseihez és Spallanzani szellemes kísérleteihez. Egyidejüleg Buffon synthetikus és concret lángesze az élő testekről szóló tudomány encyklopaedikus viszonyait formulázta, a mennyiben az erkölcsi és

socialis hivatást kiemelte, a melyre egyébként Georg Leroy és Charles Bonnet is céloztak.

Ezek után C. a *philosophiai* mozgalmat fejtegeti.

A scholastikai megalkuvások megvalósíták a metaphysika diadalmát, mely kezdetben a szervesen világ tanulmányozására szorítkozott, most azonban már növelte uradalmát, kiterjesztvén entitásait az erkölcsi és socialis emberre is. A vallás az értelem segélyének igénybe vételével soha helyre nem hozható változást szenvedett; ettől kezdve már többé nem a kinyilatkoztatásra, hanem megvitatható bizonyítékokra támaszkodott, alkotván egy új tant, mely sajátágosan a természetes theologiai nevet vette föl. Egy dualismus létesült az isten régi fogalma és a természet új entitása között. E két fogalom között az ellentétet eléggé kiegyenlíthetni hitték azon elv segélyével, mely a positiv ösztön észrevétlen hatása alatt mindkettőt azon hypothesisnek rendelte alá, mely szerint az Isten változhatatlan törvényeket teremtett és ezek alkalmazását a természetre bízta. E különös összeköttetés, melylyel a theologiai elvet a positivvel összeegyeztetni törekedtek, magán viseli a metaphysikai szellem bélyegét, mely azt kidolgozta, miközben a legjobb részt magának tartotta fel.

A természet a naponkénti *contemplatio*, sőt a naponkénti adorationnak is tárgya volt; az istenség tevékenysége pedig ezzel csak a kezdetkor közbelépő tevékenységre korlátoztatott, melyre a gondolkodás hova-tovább, mindig kevesebbszer tért vissza. A józan közérzület soha sem fogadta el ezen doctori subtilitasokat, melyek a szabad akarat és a *permanens actio* összes eszméit elveték, mik nélkül azonban a theologiai hívés jellegét fön nem tarthatja. Nem is szabad csodálkoznunk, hogy akkor a népösztön oly sok tudóst vádolt atheismussal.

Mi sem jellemzi jobban e helyzetet, mint a nominalisták és realisták harcza. E hosszú vita haladása megfelel azon philosophiai növekvő hatásnak, mely előhozta a nominalismus győzelmét a realismus felett. Ezen, mai napság oly üreseknek látszó formák alatt, kezdődött a positiv szellem harcza a metaphysikai szellem ellen, melynek jelleme azon abstractiok személyesítésében áll, melyeknek létük csak neveikben van. A görög iskolák sohasem viseltek oly fontos, oly elhatározó küzdelmet, mely az entítások uralmát megdönthette, sőt mely az igazi philosophiáról való pusztá sejtelmet is előhozhatta volna.

A modern evolutio első phasisába a metaphysika, kritikája által

kedvezett a világi hatalomnak a katolikus constitutio ellen való fölzendülésében, míg a kezdődő tudomány az astrologia és alchimia fakasztotta megfigyeléseket gyarapította. Nevekvő különválásuk daczára köztük nem támadt valamely élesebb összeütközés. Így ez nem lehetett a 2. phasisban. Az ellenkezés kezdetben a tudományra nézve nem volt kedvező, mint azt Cardanus is Ramus szomorú példái bizonyítják. Európának minden nemzete, a retrograd politikában szunyadó Spanyolországot kivéve, részt vett a nagy vitában, mely az emberi rendeltetésre oly nagy hatású volt. Németország az előző században, a reformatió továbbá Copernikus, Tycho de Brahe és Kepler astronomiai fölfedezései által a krisist előkészítette; de a vallásos küzdelmekkel teljesen elfoglalva lévén, abban tevékeny részt nem vehetett. Angol-, Olasz és Franciaország azonban három philosophust, Bacon, Galileit és Descartest szerepelteti abban, kiknek lángeszére, bár mindenik igen különbözött a másiktól, mégis egyformán szükség volt. Galilei tevékenysége elválasztathatatlan levén fölfedezéseitől, a tudományos kifejlődéshez tartozik, azért itt nem kell visszatérni reá. Bacon és Descartes munkái a régi philosophia ellen irányultak és mutatják, hogy e philosophusok mindenikének lénye mily említésre méltó összhangzatban volt környezetük természetével. Mindenik megmutatta, hogy a régi szellemi állapotokat abban kell hagyni és az új rendszer sajátosságait föltünteték. Mindeniknél látszik, hogy elemző vizsgálataik általános synthesisre irányulnak.

E megegyezés daczára e két genie közt, számos különbség van. Baconnak praktikusabb és kevésbé tudományos szelleme volt; határozatlan és össze nem függő nevelésben részesült és végre oly körülmények közé került, melyek hatása a speculatiót a hasznos alkalmazásnak alárendeli, azért jelentkezik a tudományos szellem tökélyetlenül nyilatkozataiban, melyek, különösen a külvilág tanulmányozásában, az empirismus és a metaphysika között ingadoznak. Descartes ép oly nagy geometer volt, mint mély értelmű philosophus; a positivismus értékét forrásánál ismerte föl és ennek lényeges alapját határozottan és pontosan kijelölte azon csodálatra méltó meditatioiban, hol személyes fejlődéséről értesít és ezzel az emberi értelem haladását mutatja ki. Ez iratot még akkor is haszonnal olvassák, ha Bacon műve már csak historiai értékű lesz. Ellenben Bacon az emberről és a társadalomról szóló tanulmányával kétségkívül megmutatja felsőbbségét Descartes felett, ki a szervesen philosophia megállapítása folytán az

erkölesi és socialis tért a régi methodusra látszott bizni. Bacon ujja akarta alapítani a pilosophiai rendszer e második részét, melyről az volt véleménye, hogy hivatva van az emberiség újjászületését eszközölni. Descartes iskolája törekedett kijavítani mestere hiányait, kinek metaphysikája Franciaországban sohasem bírt oly hatással, mint Korpuseulartheoriája. Ellenben Bacon iskolájának hívei alapítójuk magas socialis ispiratióit korlátozni törekedtek, míg alkalmatlan abstractioit túloztak és gyakran náluk a megfigyelés szelleme üres empirismussá fajult el.

Az emberi szellemnek mindaddig átmeneti állapotban kellett maradnia, míg a chemia és különösen a biologia határozott fejlődése be nem köszöntött. Az időköz kitöltésére szolgált a természet- és moral-philosophia közt, Aristoteles- és Platotól eszközölt szétoztásnak utolsó módosulata. Descartes a positiv szellemet annyira kiterjeszté, a mint korábban ezt csak merészelve, a mennyiben még az állatok szellemi és erkölesi tulajdonságának tanulmányozását is e szellemben eszközölte. Az állatok automat természetéről szóló híres hypothesisével a methaphysika számára csak azon területet hagyta meg, melyet még addig elvitatni nem lehetett metaphysikától és ezt az emberi erkölcs és társadalom stadiumára korlátozá. A mennyiben azonban a régi philosophia e kétrészt egymás mellé helyezé, rendszeresítő lángesze nagy fontosságot adott ezeknek.

De csakhamar konstatáltattott, hogy lehetetlen a philosophiának e két extrem részét positivvé tenni és Bacon iskolája is belátta, hogy a Descartes-féle szétoztást kikerülni nem lehet. Az első kísérleteknek tehát azzal kellett végződnie, hogy ismét a többé-kevésbbé kifejezett metaphysika uralma alá helyeztek mindent, mint ezt Malebranche és Leibniz majdnem egyidejű kísérletei mutatják. Mindazonáltal a philosophiai haladást illetőleg az utókornak Bacon-, Galilei- és Descartes-ban a positiv philosophia első közvetlen alapítóit kell üdvözölnie, jóllehet magát a positiv philosophiát, a tanokat és methodust illetőleg, nem is állíthatták föl. Az alapot azonban, melyen a positiv philosophiát egykor fel lehet építeni, ők rakták le.

Ez volna a legelső eredménye a Bacon- és Descartes-tól eszközölt lendületnek. A positiv szellem úr lett a természet-philosophia felett. Igaz ugyan, hogy a metaphysikának azóta izolált szelleme még mindig uralmat gyakorolt a moralis philosophia felett, de ez uralom végét előre lehetett látni. Ezen izolálás folytán a metaphysika csakhamar

elvesztette azon bizalmat, melyet eddig birt és mely a tudományos fejlődéssel való közösségre támaszkodott. A legkitűnőbb gondolkodók csekély kivétellel a tudományokhoz fordultak és a philosophia megszűnt komoly tanulmány lenni; azért csakhamar a tisztán litteratorok kezébe került, kik a régi tudományos organisatio szétrombolására irányzott buzgalmukban a régi görög iskolák legnagyobb szellemi és politikai hibáit ujták meg. Különböző módokon vizsgálat alá vették az értelem abstract nyilvánulásait, úgy, hogy az egyik a külső, a másik a belső föltételeket fejtegette. Ez két, egyaránt irracionális rendszert teremtett, mert a külső környezet és az organismus fogalmait egymástól szétszakíták. Ez nem volt egyéb, mint azon régi rivalitas reproductioja, mely azelőtt Aristoteles és Plato iskoláit elkülöníté egymástól és melyet a közép-korban a scholastika szerencsésen kikerült. Ha Európát a hibák e két fájának megfelelően szétszjtjuk, úgy a szétszjtás nagyjában megfelel a catholicismus és a protestantismus közt levő különbségnek.

A második időszak vége felé Hobbes és Bossuet a politikai philosophiát törekedtek újjáalkotni. Föllépésüket előkészíté Machiavelli néhány szerencsés *essais-je*, ki bizonyos politikai jelenségek magyarázatát természetes okokból igyekezett vezetni. Hobbes híres nyilatkozata az eredeti harczi állapotról és az erő uralmáról, — szerencsés megjegyzés a legrégebb primitiv társadalmak socialis viszonyaiban és katonai állapotában uralkodó világi befolyás túlsúlyának jellemzésére. Bossuet igyekezett először a politikai jelenségeket, mint olyanokat tekinteni, mint melyek bizonyos változatlan törvényeknek vannak alávetve, befolyásolván, meghatározván egyik a másikat. A theologiai elv túlsulya nála alapjában megváltoztatta ezen annyira előrehaladott felfogást, de a történeti tanulmányok tökélyesítésére való hatását nem gátolhatta meg.

A harmadik korszak csak az előzőnek tovább fejlesztése. A moralt illetőleg főleg a skot iskola iránya mondható szerencsésnek, mely a francia iskola hibáit kijavítani igyekezett. Legjelentékenyebb tagjainak egyike, az éles eszű Hume, a positiv nézetek jellemét fejté ki. Meg kell emlékeznünk Adam Smith szellemes, a tudományoknak, nevezetesen az astronomiának történetéről szóló megjegyzéseiről is, melyek talán még jobban megközelítik a positivismus valódi szellemét. A politikai philosophia haladásánál azon jobbitás említendő meg, mely az utolsó században a historiai előadásokban mutatkozik, hol a leghíresebb művek célja a socialis fejlődés.

Az egyetlen főconceptio, mely valójában e harmadik phasishoz tartozik, a haladás fogalmában áll. Az emberi haladás egyetlen nagy politikai eszméje e korszaknak E fogalom a tudományos mozgalom összerejének eredménye, mely mozgalom sokkal világosabban, mint bármelyik más, előtűnteti fogalmát az előrehaladásnak, melynek részei szükségképpen követik egymást. Pascal a matematikai tudományok történetének vizsgálatánál definiálta is a haladás fogalmát. De eddig teljesen gyümölcsöző nem lehetett e fogalom, a míg csak részleges fejlődés alapján igazoltatott. — Szerencsétlen összetalálkozások folytán, a romboló mozgalom a 14. századtól fogva a társadalom minden osztályát azon gondolattal tölté el, mely a középkort, mint retrograd korszakot tekintí.

Érthetjük tehát azon nagy vita fontosságát, melyet Fontenelle és Perault oly szerencsésen előbbre vittek és mely alapos s a társadalom legfontosabb szempontjait figyelembe vevő vizsgálatokra vezetett. Fontenelle a vitának helyes irányt adott, midőn a tudományos kifejlődésre támaszkodott és ennek eredménye lett az, hogy a haladás fogalma oly rendszeresen meg lett állapítva, a mennyire a középkor nagyon hibás felfogása ezt megengedé. A középkornak a haladás törvénye alól való ezen állítólagos kivétele csak a szellemi és socialis egyidejű fejlődés tanával dőlhetett meg, mely tan először Fontenelle művében állíttatott fel. A haladás eszméjének tisztázására közreműködtek a politikai oeknomia fontos tanai is, a mennyiben a figyelmet a modern társadalmak iparos életére vezetéek és megmutatták a mai és a régi kor civilisatioja közt a különbséget. Ily előzmények hatása alatt vezetett a híres nemzetgazdász Turgot a végnélküli tökélyesedés theoriajára, mely Condorcet tervezetének szolgált alapul.

A középkortól a francia forradalomig terjedő philosophiai mozgalom egészében csak a fejlődést előírányzó, előkészítő volt. Ez a modern társadalom más három elemi fejlődéséből is kitűnik. E részleges fejlődések összeköttetések daczára függetlenek voltak egymástól, megkövetelvén a többé vagy kevésbé exclusiv specialitást, a részletek böngészését, a részletekre irányuló ösztönt, mely a részletek iránti szellemet teszi uralkodóvá az egészre irányuló szellem felett. Az új socialis elemek ezen isolalt és empirikus fejlődése csak oly korszakban volt lehetséges, midőn az összes rendszeres nézetek kialudni készülő állapotokra vonatkoztak. Azonkívül e négy haladás mindenikét a kezdetleges empirismus túlhajtásai is gátolták. Az egész újabb philo-

sophiai kifejlődés tehát csak töredékeket mutathat föl; nagyon is elvész a részletekbe, a nélkül, hogy az egységes összefoglalásra gondolna. Ebből a társadalmat tekintve, sok hiány származott.

Az ipari haladás a 14. századtól kezdve a városokban központosult; a mezőgazdaság ipara a jobbágyság eltörlésével csak nagyon lassan és tökélyetlenül vett abban részt. Így azon elem, mely, ha nem is a legcharacteristikusabb, de mégis a legfontosabb, a fejlődésben nagyon hátramaradt. Valamennyinél jobban tapadt a régi organisatiohoz, mint ez p. o. világosan kitűnik azon különbségből, mely a mezei és városi ipar között a tőkepénzesek és a vállalkozók viszonyát tekintve fönáll. Ha csak a városi ipart tekintjük, azt találjuk, hogy az erkölcsi kifejlődés az anyagi haladáshoz viszonyítva igen hátramaradt.

Az ipari társadalom a moderneknél minden rendszeres erkölcsből kivetkőzött. A termelők és fogyasztók, továbbá az egyes industrialis osztályok, nevezetesen a vállalkozók és munkások közötti folytonos érintkezésben úgy látszik azon közmegegyezésre jutottak, hogy a fölszabadult rabszolga primitiv ösztönének mintájára, mindenkinek egyedül csak saját személyes érdekeivel kell törődnie, a nélkül, hogy magát, mint az igazán nyilvános köztevékenység előmozdítóját tekintené. E sajnálatraméltó irány az összes modern helyzetnek annyira eredménye, hogy a nemzetgazdászok azt még védelmezték is és az erkölcs minden rendszeres tana fölé emelték. Mi sem jellemezheti jobban az ily rendellenességet, mint annak ellentéte a régi katonai társadalom rendjével szemben, hol egy hatalmas organisatio hatása alatt minden viszony szabályoknak volt alávetve, melyek mindenki számára meghatározták a jogokat és kötelességeket.

A szigoruan vett philosophiai szempontból az ipar feladata az, hogy a tudományok hatása alatt az emberek szellemi tevékenységét a világra kifejleszse és ennek folytán az alsóbb osztályok helyzetét, sőt jellemét is emelje. Azonban a mechanikai erők alkalmazása gyakran a legszámosabb osztály érdekei ellen van. A gépek használata, míg egyrésztől tökélyesíti az ipari működést, másrészt kevesbiti az alkalmazandó munkások számát és zavarja existentiajukat.

A népesség legnagyobb részénél, különösen a várookban figyelemre méltó visszasság van az ipari haladás és az ember helyzetének fejlődése között. Hallam, angol történetíró kimutatta, hogy a munkások bére, az általuk szükségelt élelmi szerek árát tekintve, alacsonyabb, mint elődeiké a 14. és 15. században. A munkás néposztály helyzete

rosszabbodott. Sokféle befolyás, mint milyen a mértéktelen luxus terjedése, a gépek alkalmazása, a munkások tömege, — megfejtik e szomorú állapotot. A haladás a legszegényebb modern kézművesnek is oly kényelmet nyújt, mit a régiek nem ismertek, az utóbbiak azonban valószínűleg kedvezőbb helyzetben voltak nélkülözhetetlen szükségleteiket illetőleg. Azonkívül az inkább testvéri viszony a vállalkozók és munkások között, a meddig a magasabb osztályok tekintélye megakadályozta a vállalkozók azon önző törekvését, hogy polgári uralmukat a hűbérurak uralma helyébe tegyék, — e viszony azt eszközölte, miszerint a munkásosztály erkölcsi existenciája jobb volt és jogaik, kötelességeik kevésbé ismertettek félre. Azért nyilvánvaló, hogy a modern industria socialis kifejlődése mostanig csak előkészítő volt és a legnagyobb hiányokat mutatja.

Az aesthetikai részt illetőleg a művészet, mely minden vezetést és célt nélkülöz, várja a lendületet, a lökést, mely életrealitásának újra fölbresztéséhez és socialis tulajdonainak kifejlesztéséhez vezet. A művészet nélkülözi a szellemi vezetést és a socialis motívumokat.

A mi a philosophiát illeti, ez minden befolyást nélkülöz, és semmi-ségét, mely visszás izolaltságából származik, nem szükséges újra fejtegetni.

A tudományra nézve nagyon káros volt a specialitasok rendszere, melynek uralma alatt az előkészítő tudomány-fejlődés lefolyt, de a mely képtelen volt e haladás folyamát meghatározni, irányítani.

Egész Nyugat-Európában az új socialis elemek föllendülése, a középkor óta, egy részleges újjáalakítás mozgalmát létesíték, melynek mint az egyidejű romboló mozgalomnak, hivatása volt, az emberiséget regenerálni. De a különböző fejlődések specialitása megakadályozta az egészre irányzott tekintet fejlődését. Így történt, hogy a haladás e kettős sorozata által előkészített francia forradalom kitörésekor hiányzott a múlttól egy általános tekintet és következőképpen a jövőről is egy helyes ítélet.

Kényszerítő szüksége mutatkozik tehát annak, hogy a folyamatban levő nagy átalakulásoknak megadassék a rendszeres irány, hogy így az emberiség végleges regeneratioja megindíttassék. Ez pedig az új politikai philosophia által történhetik meg.

Az általánosítás korszaka.

(*Age de la généralité.*)

A francia forradalom már bevégeződött részének megítélése; a modern társadalmakban nyilatkozó iránynak meghatározása az összes múlt alapján. A positiv állapot, mint az általánosítás korszaka, melyet jellemez az egyetemest szem előtt tartó szellem túlsúlya a részletek böngészése fölött.

A XIV. századtól kezdve uralkodó rombolás és alkotás mozgalmi nem tartottak egymással lépést. A 3. korszak vége felé a negatív haladás annyira kifejlődött ugyan, hogy nyilvánvalóvá lett az új szervezés szüksége, de a pozitív haladás hátramaradása nem határozhatta meg az új organisatio felveendő természetét. Szükség volt egy forradalomra, hogy a régi rendszer korhadó gyengeségei mindenki előtt nyilvánvalóak legyenek és hogy az új socialis elemek kifejlődését mindenki igazán megítélhesse.

Európa egy részeiben feltűnő különbség volt a régi állapotok hanyatlása és az új socialis viszonyok föllendülése között. A monarchia a régi rend összeomlását és az újnak fejlődését jobban elősegítette. Az európai társadalmak nagy krisisében a legelőbbre haladt Franciaországnak jutott a kezdeményezés, hol a politikai, társadalmi, művészi, tudományos és philosophiai régi rendszer leginkább megszabadult avult színezetétől és melyet nemes versenybuzgalma a keresztháborúk óta gyakran tett az európai nagy társadalmak szükségleteinek érdek nélküli organuvá.

E forradalmat, melyről egy század óta a legjelentékenyebb gondolkodóknak előérzetük volt, három esemény jelezte előre. Az első volt a jezsuiták eltörlése, a mi a pápai hatalom helyeslésével találkozott; mi sem bizonyítja jobban a régi, socialis rendszer korhadtságát, mint ezen hatalomnak vak ledöntése, mely egyedül lett volna csak képes e rendszer bukását megakadályozni. Ez eltörlés annál jelentékenyebb, mert a negatív philosophia résztvévése nélkül történt. A második a Turgot-ministeriumtól megkísérlett reform, melynek kudarcza radicalisabb újítások szükségét keltette föl. Végre az amerikai forradalom megmutatta, hogy a francia szellemek ilyen krisist, mint az egész civilisált emberiségre nézve szükségest törekedtek felfogni.

A francia forradalom kezdettől fogva azt látszott mutatni, hogy hivatása a teljes újítást eszközölni, de e célzott szerves tanok hiányában el nem érhetette. A romboló mozgalmat öt századon át vezérlő negatív filosofiát tartották az egyedüli tannak, melyet az új organisatióra fölhasználni lehet. E hatás alatt az újítási kísérletek a sociális hatalmak természetének és feladatának megváltoztatása helyett a régi tekintélyek szétaprózásában, korlátozásában és háttérbeszorításában végződtek akként, hogy minden tevékenységet megakadályoztak. A metaphysikai szellem pedig a társadalmat úgy tekinté, mint a mely ki van szolgáltatva a belső szükség nélkül való constitutionalis kísérletek végtelen sorának. A kritikai nézetek uralkodtak a szellemeken, a nélkül, hogy az új organisatio alapját vetették volna meg, de ennek mellözhetetlen föltételeit mégis formulázták.

A kritikai tanok diadala uralomra juttatá a metaphysikusokat és jogtudósokat. A forradalmi metaphysika elterjedésével a befolyás az úgynevezett doctoroktól az egyszerű litteratorokra ment át. Ennek megfelelő degradatio az ügyvédekre ruházta a politikai túlsulyt, melyet a bírák gyakoroltak, kik most már specialis foglalkozásaikra utasítottak.

A forradalom két korszakra oszlik, egy előkészítő- és egy jellemzőre, miket a két nagy nemzeti gyűlés vezet. A forradalom kezdetén, a midőn az újítás szüksége még nem volt határozott, kibékülni gondoltak a régi rendszer fentartásával, ha ezt lényeges hivatására visszavezetniök és a reá tapadt visszaélésektől megszabadítaniök sikerül. A constitutionalis metaphysika álmai szerint a monarchikus elvet a népnek belevegyülésével, a katholikus constitutiót a szellemek fölszabadításával kibékíteni lehet. A morális kormányzatot összezavarták a politikaival. A francia szellemek Angoloszág sajátos alkotmányát utánozták, de jogtalanul, mert a romboló mozgalom Franciaországban éppen azon politikai elem ellen irányult, melynek éppen túlsulya jellemzi az angol kormányzatot.

Az alkotmányozó gyűlés legjelentékenyebb tagjai, kik a francia forradalom céljául az angol kormányzat egyszerű utánzását tűzték ki, aristokratikus hatalmat akartak képezni, jólehet a francia nép ösztöne ezt megakadályozta. Az ipar főembereit elakarták választani a tömegtől, mely azok védelme alatt állott és angol mintára a régi vezérlő osztályokkal akarták egyesíteni. A Voltaire és Diderot nevelte népnél azon különös kísérletet tettek, hogy az angol protestantismus mintájára megkísértsék a gallikanismus megállapítását.

A forradalmi krízis második fejezetében a socialis szükségletek érzete határozottabb lőn és a szerencsés külső körülmények részben ellensúlyozzák a metaphysika befolyását.

A nemzeti convent mellőzte a politikai fictiokat, melyeken az alkotmányozó gyűlés összefüggéstelen épülete nyugodott és a királyság eltörlését a socialis ujjászületés nélkülözhetetlen előfeltétének tartotta. Ezen eltörlés magával hozta a kereszténység törvényes elnyomatását és minden előbbi testület. tudós társaságok rendszeres ledöntését, melyek inkább az akadályok, mint a haladás forrásaivá váltak. A nagy forradalmi dictatura haladási ösztöne azonban a vezetőket sok helyes intézkedésre bírta, a tudomány tekintetében buzgalmat mutatja a polytechnikus iskola alapítása.

Ez időszak jellemének megismerése végett szükséges az ezen korszak felett uralkodó körülményeknek inkább kedvező, mint kártékony befolyását tekintetbe venni. A Franciaország ellen irányuló európai retrograd coalitio kedvezett a forradalmi vállalatoknak, mert a politikai nézeteknek és az érzelmeeknek a sikerekhez nélkülözhetetlen egységét idézte föl, mely az energia és a moralis nyíltság forrásává lett, a mi a conventet magasan fölemelé az alkotmányozó ülés fölé. A conventet feladatainak követelményei arra kényszerítik, hogy minden constitutiót elodázzon és egy forradalmi kormányzat eszméjéhez emelkedjék föl. A néphatalomra alapított dictaturát szervezett, mely a testvériség érzelmeit keltette föl és az alsóbb osztályokban politikai jelentőségüknek tudatát. Ily vezetés magasztos és megindító áldozatoktól jutalmaztatott meg és a francia népnél kitörülhetetlen emléküvé vált. A forradalmi dictatura szervezése megkísérlé a moralis kormányzatot a politikaitól elválasztani, a mint ez a jakobinusok hires, önkénytes szövetkezetének tevékenysége mutatja.

A forradalmi mozgalom vezetőinek és az ezek iránt csodálatra méltó odaadással viseltető tömegnek érdeme becses igazságokat vezetett diadalra. A közbejátszó nagy hibákat az uralkodó philosophia szülte, mely a helyett, hogy az emberiség törekvéseit a régi átalakulásokhoz fűzné, úgy tekinté a társadalmat, mint mely saját belső szüksége nélkül teljesen alá volna vetve a törvényhozó önkényének. E philosophia a középkort átugrotta, hogy az ó-korból kölcsönözzön egy retrograd és ellenmondásos mintát. A legizgatóbb körülmények között, a szenvedélyeket az ész számára fenntartott feladatokra hívja föl. Ily ellentétek mellett a nagy eredményeket csodálnunk kell, a ki-

kerülhetetlen tévedéseket pedig elnézéssel kárhoztatnunk kell. — A nemzeti egység szükségének érzete a metaphysika feloszlató irányát legyőzte. A praktikus ösztönnek ellenműködése a hamis tanok következményei irányában leginkább nyilatkozott a szerencsétlen girondistákkal való küzdelemben kik Franciaországot kis respublikákká akarták darabolni oly időben, midőn a félelmetes kültámadás a legintensivebb concentratiót szükségelte. Midőn a mellőzhetetlen epuratio folytán a forradalom menetében ezen veszélyes szónokoktól megszabadult, a törekvések emlékezetre méltó egységével, minden hajlamot a szétdaraboló politikára, megszüntetett.

A határozott célra és tartamra alakult kivételes politikát azonban a végső szükség okozta elkeseredés és főleg az uralkodó absolut metaphysika inspiratioi nem engedték lemondani mindjárt, a mint provisorius feladatait megoldotta. Ez szülte azon iszonyu tetteket, melyeknek emléke él még majdnem kizárólag e nagy korszakból. Itt kell megemlítenünk a különbségeket Voltaire és Rousseau iskolája között, melyek a philosophiai mozgalmat vezették, a mennyiben egyik a szellem emancipatioját, a másik a társadalmi agitatiointézte. Az első az uralkodó metaphysikát negatívnak és a köztársasági dictaturát ideiglenesnek tekintette, míg a másik előtt a kritikai tanok a közvetlen újjászervezés alapja gyanánt tüntek föl. Egyidejűleg az egyik modern civilisatio föltételei iránt bár határozatlan, de helyes ösztönt mutatott, míg a másik a régi társadalom határozatlan utánzásán fáradozott. Midőn a közös veszély megszüntével e különböző irányok már nem tartattak vissza, a Voltaire-féle iskola megmutatta tehetetlenségét azon metaphysikai polytheismus egy nemének pontos formulázásával, melyet a nagy scholastikus entitas imádása hatott át. Ebből következett Danton és Camille Desmoulins catastrophaja oly időben, midőn minden diadal az ellenfelek irgalmatlan megsemmisítésével végződött azon tan befolyása alatt, mely a legkegyetlenebb szenvedélyeket juttatta túlsúlyra.

Rousseau iskolájában néhány vezetőnek őszinte fanatismusa elrejtette a tisztán szószátyárok sokkal nagyobb számának hypocrisisét. Elijesztő örültségével ez is megmutatta, hogy titokzatos ígéretei daczára még kevésbé alkalmas a társadalom reorganisatiojára, mint versenytársa. Ez időben a forradalmi metaphysika a civilisatio ellensége gyanánt jelentkezett. Ez ellenségeskedés, mely még a tudománv és művészet körében is észrevehető volt, különösen az ipari rendben

nyilatkozott, melyet végromlással fenvegetett azon politikai kárhoyatos irány, mely eltörülni akarta a munkás osztályoknak szükséges alárendeltségét a vállalkozók alá. A retrgrad reactio, melyet a thermidor napjától keletkeztetnek, visszanzul azon kísérletig, a midön egy törvényes deismust akarnak behozni. Különös revelatiok a mennyei küldetés egy fajával látták el Robespierre-t. e vérszomjas declamatort, ki e különös vallási reorganisatio főpapja gyanánt állittatott föl.

A thermidor mozgalmái, miket kezdetben Danton ellenségei vezettek, symptomái voltak a kárhoyatos politika bukásának, mely a kivételes szabályoknak elrettentő túlzásával csak reactionarius mozgalmat szült.

A convent tehát, bár tökélyetesebb és még most is a helyes czélt mutató politikai programmja volt, mint az alkotmányozó gyűlésnek, de a társadalom újjászervezését illetőleg ez is képtelennek bizonyult.

E kormányzat bukása után a reactio kezdetben a constitutionalis metaphysikához való visszatérésben mutatkozott, mely újra az angol alkotmányt állította föl mintá gyanánt. Ugyanekkor energikus, de botor kísérletek a haladó párt részéről megmutatták azon sajnálatos irányt, mely a socialis megoldást az intézmények tökéletes lerombolásában kereste. E két fajtáju hibák folytán mindenki abstract politikai feladatokkal foglalkozott a viszonyok helyzetének tekintetbe vétele nélkül. Mindenki azt hitte, hogy a társadalmat korlátlanul át lehet alakítani és az erkölcsi rendet törvényhozási szabályokkal akarták helyreállítani.

Ezen, a rendre nézve veszélyes, a haladásra gyümölestelen politikai fluctuatio a nép ellenkezése daczára a retrograd szellem ideiglenes győzelméhez vezetett szükségképpen. Ez utolsó próba elkerülhetetlen volt annak megítélésére, hogy a rendnek mily fajtáju compatibilis a régi hatalmak fennállásával. Az események folyamata egy katonai uralmat azon arányban készített elő, a mily mértékben veszette el védelmi jellegét a háború és minél idegenebb és messzebbre eső területeken volt a hadjárat, a katonai hatalom annál jobban kivonta magát a civil tekintély alól.

Egyébként politikai közbejöttö elkerülhetetlennek tetszett a metaphysikai szellemtől táplált socialis agitatio elnyomására. A katonai dictatura tehát elmellőzhetetlen volt, de retrograd vagy progressiv irányu, az átmeneti reactio befolyása daczára, leginkább annak sze-

mélyes hajlamaitól függött, a ki megtiszteltetik azzal a forradalmi védelem által termelt illustri generalisok közül.

Örökké sajnálatra méltó végzet folytán e suprematia oly emberre bízott, ki Franciaországra nézve majdnem idegen s egy hátramaradt civilisatio szülötte volt. Babonás természetének titkos ösztöneitől áthatva, önkénytelen csodálattal viseltetett a régi socialis rend iránt. Az őt elemésztő végtelen nagyravágyása, durva charlatanismusa daczára, nem állott összhangban egyetlen kiváló tulajdonsággal sem, kivéve tagadhatatlan hadi talentumát.

Oly anyagi hatalommal és morálisbizalommal volt fölruházva, melyeket együtt az újabb korban egyetlen törvényhozó sem birt. A szellemi reorganisatióra fölhasználhatta volna az embereket és megnyerhette volna a tömeget. Ha Bonaparte valódi politikai genie lett volna, úgy nem engedte volna át magát ellenszenvének a köztársasági eszmék iránt. Helyzetében Richelieu, Cromwell vagy Frigyes nem ismerték volna félre az újtó irányt.

Ezen kárhozatos iránynak alapja a határtalan hadi tevékenység folytonos kifejlesztése volt. Hogy a socialis körülményekkel ellenzenves ily kormányzatot visszaállítson, kizsákmányolta különösen a nemzeti jellem tökélyetlenségeit, főleg népének tulhajtott hiúságát. E nélkül nevetséges lett volna a nemesség és papság visszaállításának gondolata és e nélkül a köztársasági krísis alatt a hazafias, nemes szellemtől hevített hadsereg most nem tyrannizálta volna a polgárokat, kiknek a despotismusért és nyomorért azon gyermekes satisfactioval kellett magukat vigasztalniok, hogy a francia uralom Hamburgtól Rómáig terjed. A convent fölemelte a népet a nélkül, hogy megrontotta volna és tökélyetesen fölbomlasztotta a régi társadalmi rendet; ellenben Bonaparte meghamisította az egyenlőség érzületét, a mennyiben a népség tevékeny részét a retrograd politika káros rendszeréhez lánczolta és ennek engedelmissége, jutalmául, Európa kizsákmányolását és elnyomatását engedélyezte.

E szerencsétlen korszakból drágán szereztük meg a súlyos tanokat. A forradalmi meggyőződéseket a sajnálatos politikai ingadozások váltották fel; ez tette lehetővé Bonapartenak oly uralom visszaállítását, mely kevéssel azelőtt általános ellenszenvvel találkozott. A háboru volt alapja a retrograd iránynak, mely e nélkül soha sem jutott volna ily tartósságra. A hadi szellem, kialvása előtt, a modern társadalmak békés természetének hódolt, a mennyiben a háborút a civilisatio eszkö-

zének akarta föltüntetni. Ez a római politika megújítása volt, mely 15 század előtt érvényesülhetett ugyan, de most már megújítható nem volt. Ily politikai ábránd menthető volt a forradalmi védelemkor, melyet a francia eszmék terjesztése lelkesített, de a császári háborúk azon önhittségét, hogy Európa elnyomásaival és kizsákmányolásával a haladást elősegíthetik, senki komolyan nem vehette.

A háborúk e rendszere fölkeltette, hasonlóan a barbárok betöréséhez, a függetlenség és szabadság elvét, mely többé-kevésbé hasonló volt a francia revolutio elvéhez. Az elnyomott Paris a komoediások és versfaragók marakodási helye lett, de Cadix, Berlin, Bécs a zsarnokság ellen intézett erőteljes énekektől és hazafias szózatoktól zengett. De eltekintve e kikerülhetetlen reactintól, a császári politika a helyett, hogy a francia befolyást terjesztette volna, ennek csak ártott, mert a népeket arra ösztönözte, hogy az idegen elnyomatás lerázása végett királyaikkal egyesüljenek. Így azon sympathiát és csodálatot, melyet forradalmi kezdeményezésünk és nemzeti védelmünk mindenütt keltett, lerombolta.

Egy véres tulsúly után a háborúra támaszkodó kormányzatot megdöntötte a háború, midőn ellene az ellenszenv mindenütt behatolt a népbe. E nagy catastrophán a francia nép csak azért sajnálkozhatik, hogy nagyon passiv és igen késői részt vett benne.

Bonaparte befolyása alatt meggyökeresedett politikai szokások megkönnyíték a régi francia királyság örököseinek visszatértét. Bizalom, félelem nélkül fogadtattak, mert a földolog a francziák előtt az volt, hogy a háború és a zsarnokság minden áron megszűnjék. Úgy gondolkodtak, hogy e család, valamint mindenki Franciaországban belátja, miszerint a hódítások rendszere és egy retrograd kormányzat egyformán gyűlöletes előttük. A Bourbonok azonban a francia néptől közönyösen fogadott visszatérésükben a monarchikus utópiához való ragaszkodás jeleit látták és a bukott hatalom retrograd politikáját újra fölvelték. E restauratio szülte bajok ellen könnyen védekezhetett volna Francziország, ha az Elba szigetéről való káros visszatérés Európát újra föl nem szólítja az őrizkedésre Francziország ellen és ha 15 év, nemkülönben végtelen áldozatok árán nem késleltette volna a személyeknek kikerülhetetlenné vált kicserélését.

Francziarszág bár nem tartotta megoldottnak reorganisatioja feladatát és bár e megoldás fölött nem esett kétségbe, mégis a metaphysikai politika diadalában vetett reményeiben esalatkozva,

most csak ipari fejlődésével foglalkozott. Csekély részt vett a terméketlen constitutionalis vitákban, melyek az angol alkotmány utánzásának harmadszori kísérletével végződtek.

E próba is csakhamar megmutatta az utopia jellemét. Az aristocratia tulsulya folytán Angliában a királyi hatalom oly sinecura-vá vált, mely a brit oligarchia névleges fejének oly hatalmat adott, mely kevéssé volt nagyobb a velencei doge-kénál. A királyi ösztön Franciaországban ellenszegült a kormányzat lealacsonyításának, mely kormányzatot állítólag csak korlátozni akarták, holott valójában gyökerestől megsemmisíték. Az angol minta utánzata neutralisálta a királyságot és ez eredmény annál inkább elhatározóbb lön, mivel ily intézmény új formájával a királysághoz való ragaszkodás önkénytesnek látszott.

A történelemnek ez időbe kell helyeznie a világi dictatura bukását. Valójában Bonaparte az utolsó organuma. Egymással antagonismusban levő két részre különülve végződött. Az egyik rész volt az új királyság által csak tökélytelenül megvalósított központi hatalom, a másik a többé-kevésbé népszerű gyülekezettől gyakorolt részleges, localis hatalom. Ezen egymással szemben álló hatalmak ide-oda rándzsgálása miatt a vezetés egysége megszűnt, miközben mindenik tulsulyát akarta biztosítani, a mi lehetetlen volt. A királyi hatalom lealacsonyítása kitűnik az új ministerialis hatalomból, mely először a királyi hatalom önkénytes intézkedése volt, de azután annak korlátlan helyettesítője lön.

A küzdelem a haladási ösztön és a retrograd ellenállás között magának a metaphysikai kormányzatnak előnyeire tovább tartott, melyet azonban hivatalos öröklätüsége daczára az egyes pártok csak bizonytalan átmenetnek tekintettek. Ekkor fejlődött ki a sajnálatos dualismus, mely erkölcsi tekintetben a rendszeres moralis romlottságban, politikai tekintetben a litteratorok és ügyvédek tulsúlyában jelentkezett. A «törvény» névvel diszített entitas tiszteletére a metaphysikai cultus egy faját hozták be, a mi a jogtudósok uralmát szentelte meg. Az alapozó fogalmak hiányában, a végtelen önkénykedések kikerülése végett, a különös határozmányoknak végtelen tömegért halmozták össze. A politikai eszmék confusioja oly fokra hágott, hogy a leggyakorlottabb jogtudósok a törvényes határozmányok megeröltetett tanulmányozása után sem juthattak valamely határozott eset törvényszerüségét illetőleg megegyezésre.

A retrograd tevékenység azon következetlenségekben nyilatkozik, melyeknek legerősebbike abban áll, hogy a régi kormányzatot az állandó béke állapotával kombinálni akarták. E különös politika, alacsonyabb fokon ugyanazon egyenetlenségekhez vezetett, melyek az utolsó 5 században a hűbérrendszer feloszlását idézték föl. A szellemi reorganisatiót a most már nemcsak gyűlölt, de hypocrisisük miatt általánosan megvetett jezsuiták vették át.

Midőn pedig e hiú reactio komoly és a forradalmi mozgalmat fenyegető arczatot vett föl, a minden népies gyökerektől megfosztott politikát egyetlen lökéssel megsemmisítő körülmény a legvakabbak előtt is láthatóvá tette, hogy a Bonaparte bukását nemcsak pusztán a békeszeretet okozta, hanem ép oly mértékben az irtózat a retrogradzsarnokságtól. Így végződött a reactio, mely Robespierre legalis deismusának intézményével kezdődött, Bonapartétól tökélyesítettett és gyenge utódaitól folytattatott.

A philosophiai nyelvezet szabatosága alig engedi meg, hogy a központi hatalomra a királyság régi nevét alkalmazzuk, mióta az összes monarchikus előjogok, az ezeket megszentelő hívással együtt eltűntek. A minden állandóságtól megfosztott tevékenység központja hovatovább a parlamenti gyülekezetek befolyásos embereire ment át.

Mióta a politikai kormányzat a szellemi reorganisatióra való minden befolyásáról lemondott, a morális hatalom mindenkinek szabad rendelkezésére bocsátatott, ki azt hatalmába akarta keríteni. Ebből a napi sajtó uralma fejlődött ki, mely most a litteratorok kezében van, kik képtelenek valamely kérdést rationalis módon tárgyalni és hajlandók a socialis vitákat a szenvedélyek gyümölcstelen körébe vonni. Az ephemer secták sajnálatos befolyása alatt e hatalom anarchikus nézetek terjesztésére használtatott föl. De bár mint álljon a dolog, ezen új hatalomnak tökélyetlenségei mellett, nem szabad fontosságát félreismerni. Így egy félszázad socialis zavarai minden pártot meggyőzték arról, hogy a legelső feladat a szellemi és morális ujjaszületés.

Ily ujjaszületés most már csak a philosophiai kezdeményezéstől függ; csak ez egyedül hiányzik még az ujjaszületéshez és ily munkára törekszik e művében C. Mielőtt azonban nézeteit ez irányban előterjesztené a modern kifejlődés kettős haladását fejtegeti tovább a mostani korszak bírálata közben. ✓

Először is azt fejtegeti, hogy a régi socialis rendszer legfontosabb alapjának, a theologiai-organismusnak hogyan haladt tovább poli-

तिकai szétmállása. A forradalom a régi szellemi hatalom politikai, szellemi és erkölcsi különböző föltételeire egy végső támadást mért. A papi rendnek a világi hatalom alávaló rendeltsége erősbödött; a papság elvesztette a házi életre törvényszerű befolyását, melynek legalább látszatát a protestans népeknél még megtartotta. A javaitól megfosztott papság existenciaja függővé tétetett a papi testületekkel jobbra nem rokonszenvező hitetlen laikusokból álló gyülekezet évi határozatától. A forradalom a katolikus organisatio szellemi hanyatlását azzal is növelte, hogy minden osztálynál a szellemek felszabadításán buzgókodott. Egy nemzet, mely több éven át a közcultus legalis elnyomása ellen nem tiltakozik és mely régi cathedralisaiban egykedvűen hallgatja meg a merész atheismus és a régi vallással nem kevésbé ellenséges deismus praedicatorait, az kellően bebizonyítá theologiai fölszabadultságát, sőt még a gyüölletteljes üldözések sem voltak képesek fölkeltetni a a vallásos buzgalmat, melynek forrásai kiszáradtak.

Számos példa, többek között Spinoza erényes élete, bebizonyította, hogy az összes erények függetlenek minden fajától a vallásnak, mely az emberiség gyermekkorában az erények megszilárdítására nélkülözhetetlen volt. A retrograd declamatiok minden időben hangoztatták azon romlottságot, mely ezen vagy más vallás megszűnésének kikerülhetetlen eredménye lesz. A kereszténység behozatala után még századok mulva is az államférfiaknak sőt még a bölcseleőknek is nagy csapata folyton jajgatott a küszöbön álló demoralisatio miatt, melyet úgy tekintének, mint a polytheistikus tanok bukásának eredményét.

A modern jajgatók sem okosabbak. A legfőbb erények oly népnél fejlődtek ki, mely a theologia hívésétől idegenkedett, sőt azzal ellenséges lábon állott. Ez azon szolgálat, melyért az emberiség emancipatiojának mindig hálásnak kell lennie a franczia forradalom iránt. Nemesak a főbknél, de a legjelentéktelenebb polgároknál is a katonai és polgári erényeknek, a honfíui csodálatos odaadásnak, az elrejtett cselekedeteknél a nemes emberszeretetnek oly magasztos erényeire találunk különösen a köztársaság nagy védelmében, bár ekkor a régi hit lealacsonyítva és üldözve volt, hogy belátnunk kell, miszerint jelenleg a moralitas független minden vallásos hívéstől. A theologiai szellem még csak azzal sem vigasztalhatja magát, hogy ez talán a deismus eredménye. E hiú tanok félmeggyőződéseik sokkal zavartabbak és ingadozóbbak, semhogy ily hatásuk lehetne. Egyéb-ként a tevékeny polgárok nagy része úgy a hadseregben, mint a

népben, ez időben oly közönyös volt a deismus, mint bármelyik vallásos rendszer iránt. A forradalom befejezte tehát a theologiai kormányzat bukását a mennyiben a vallásos tanoktól elvette az erkölcsi attributumokat, miket a szívós előítélet kizárólagos privilegiumuk gyanánt örökké biztosítani látszott.

A modern kifejlődés élén oly soká álló catholicismus a mostani társadalomra nézve idegen; csak egy imposans ruina, mely csak arra jó, hogy a philosophusoknak jelezze a szellemi organisatio alapfeltételit.

Ha a világi organisatio politikai szétomlásának tovább haladását vizsgáljuk, úgy az tapasztaljuk, hogy a forradalom rendkívüli hadi tevékenysége daczára a katonai kormányzat hanyatlásához nem kevésbé hozzájárult, mint a theologia-rendszer bukásához. A nagy köztársasági védelmek alatt az oly kevéssé előkészített polgárok, rövid idő alatt, a legtapasztaltabb mestereket is fölülmúlták és örökre tönkretették azon fényt, mely a katonai mesterség specialitásához tartozott. E próba megmutatta, hogy a pusztán védelmi tevékenységet illetőleg, mert csak egyedül ez egyezik meg a modern társadalmak békés szellemével, — egy katonai kastnak főállása, sőt a hadi dolgokkal való minden állandó foglalkozás, haszontalan.

A forradalom mellőzte azon rendszeres háborúkat, melyek a katonai tevékenységet az ipar szolgálatába helyezték. E régi szellem csak Angliában maradt még fönn, de valószínűleg itt is csak átmeneti lesz és így Európában a modern háborúk utolsó mozgató okai is megszűnnek.

A katonai szellem és kormányzat hanyatlását mutatja az erőszakos ujjonczozás megújítása az utolsó félszázadban. Ez újítás láttatja a modern népek békés érzületét. A hadseregekben találunk ugyan még önkénytes tisztet, de nem, vagy legalább nagyon kevés önkénytes katonát. Ez egyébként sietteti a katonai szokások és tevékenység lerombolását, a mennyiben a hadseregeket oly tömegekből alkotja, melyek számára a katonai élet ellenszenves és ennek terheit csak a mielőbb történő megszabadulás reményében viselik el.

A civilisált tartományokban mutatkozó katonai készütség látszólag ellenmond ezen békés szellemnek, de ez anomalia magyarázatát találja az egész Európa fölött lebegő forradalmi krízisben. A közrend és nyugalom föntartása, mely azelőtt csak mellékes és ideiglenes feladata volt a hadseregnek, most legfontosabb kötelessége. A mostani kormányok nem merik e valódi célzt bevallani s azért a hadi készüldés

jogosultságát mesterfogásokkal okadatulják, ijesztetvén a közelgő háborúval.

Egyébként a katonafaj iránt nem oly nagy a bizalmatlanság, mint a papság iránt, mert mi sem akadályozhatja meg a mostani katonaságot, nevezetesen a tiszteket az új idő szokásainak és szellemének felvételében.

A modern katonát a régitől és a középkortól azon theologiai emancipatio különbözteti meg, mely a papságot gyakran tehetetlen panaszokra birta. A katonai kutatások a positiv szellemet fejtik ki. Három század óta a tudomány vizsgálatai és a hadászat között összeköttetés van, mely a positiv nevelés számára nem egy fontos új intézménynek veté meg alapját. Így a közös antipathiák és sympathiák a modern népek haladási ösztönét beivék, különösen Franciaországban, a hadsereg körébe, a papi osztály ellenben, mozdulatlansága miatt, a mai társadalomban majdnem idegenné lett.

A negatív haladás további folyásának tárgyalása után a C. positiv haladás négy irányu fejlődését világítja meg bővebben.

Az ipari elem socialis tulsulyát a forradalom emelte és megsziárdította; a régi rangfokozat megszüntetésével az első helyre a gazdagságra alapított elemet helyezte. Az ipar technikai előrehaladása a gőzerőnek szelvében való alkalmazásában jelentkezett. De fájdalom, az industrialis organisationak még hiányai vannak. A vállalkozók és munkások érdekei között az ellentét nagyobb lett. Az anarchikus törekvések a munkásokat főnökeiktől elválasztották és a szónokok és sophisták vezetése alá helyezték. A fejnek a karoktól való ezen elválasztását inkább a társadalmi gondatlanságnak, főleg a vállalkozók vak egoismusának kell tulajdonítani, mintsem a munkások követeléseinek. Az előbbiek soha sem igyekeztek a munkásokat az anarchikus utopiákkal való félrevezetés ellen megvédeni az által, hogy széles alapu népies nevelést szerveztek volna, sőt ilyentől látszólag féltek. Ők a hűbérurak helyére léptek, de alattvalóik iránt a régi nemes érzületek nélkül. A nagy ipari vállalkozók politikai befolyásukat fontos monopoliumok elnyerésére s a közönség kárára használták föl. A tőke hatalmával visszaéltek; a munkások viszonyai méltányosan nem szabályoztattak.

Az aesthetikai fejlődés jellemét illetőleg az utolsó félszázad élenkebben érezte a philosophiai elveknek és a socialis destitanationak hiányát a modern művészetben. A negatív philosophia az önhitt újítokat az aesthetikai szemérmetlenség egy fajára vezette, mely szerint

még a rendetlenség a compositioban is érdem számba ment, mely minden más tekintettől fölszabadít. Ennek dacára a halhatatlan alkotások a művészet minden ágában bebizonyíták, hogy az emberiség aesthetikai képességei a legkedvezőtlenebb viszonyok között sem aludhatnak ki. Az összes művészetek fényüket fentartották a nélkül azonban, hogy a zenét kivéve jelentékenyebb jobbulást nyertek volna.

A tudományos fejlődést illetőleg C. szerint a szervetlenekre vonatkozó tudományok minden haladása mellett e korszakot a biologia megteremtése jellemzi. A biologiában megindult e korbéli csodálatra méltó mozgalom jobban közreműködött az emberi szellem előhaladásában mint a többi tudomány összevéve.

A tudományok társadalmi befolyása ez időben hatalmasan emelkedett. A legerősebb politikai viharok között fontos intézmények állítatnak a tudományos oktatás terjesztésére. Franciaország megállapítja a csodálatos méterrendszert, melyet egykor az összes művelt nemzetek el fognak fogadni.

Bármely osztály fölemeltetésének legfontosabb akadályát majdnem mindig azok ellenállásában találhatjuk föl, kik, hogy abban résztvehessenek, kötelezve vannak nehéz előkészületek alá vetni magukat. Azért sem csodálkoznunk, sem nyugtalanzkodnunk nem kell azon ellenszenvén, melylyel a tudósok viseltetnek oly átalakulással szemben, mely nélkül a modern tudomány semmiféle valódi politikai befolyásra sem tehet szert.

A 17. és a 18. században a positiv philosophia első törvényhozói, Bacon és Descartes előrelátták, hogy az analysis szellemének túlnyomósága csak ideiglenes lehet. Erőteljes hatásuk nem maradt nyom nélkül, de a specialitasok uralma mégis a legnagyobb mértékben káros túlzássá fajult.

Ily tulhajtás a tudományos szellem egész lényével ellenkezik. Egyedül a tudományok különböző osztályainak tanulmányozása ismeretheti csak meg a positivitas különböző sajátságait. A mostani tudósok csak izolált töredékeket ismernek, melyek közül egyik sem nyújt elégséges alapot az egész conceptiojára. E különös situatio, melynél minden tudós káros contrastot mutat az egyes részek felfogásában való érettség és a valamennyi többi részben való megszegyenítő közönyság között, — nyilatkozik a tudományos akadémiákon, melyek ez által kényszerítve vannak minden kérdést egy illetéktelen többség elé bocsátani. E testületek fölaprózása növeli a hátrányokat, meg-

könnyíti a közepszerűségek fölvételét, melyek a philosophiai fölemelkedettségre irigyek, minthogy erre képtelenek.

A speciálítások e túlnyomóóságának látszólagos jogosultsága érdekében arra hivatkoznak, hogy csak e specialitások képezik az ismeretek positivitasának egyetlen biztosítékát és az általánosításokat úgy tüntetik föl, mint melyek a mai napság is feltűnő, határozatlan és illusorius conceptiokat szülik. E különös ok hasonlít azon politikai maximákhoz, melyek a szabad szót vagy sajtót eltiltani akarják a visszaélések miatt és mutatja tudós testületeink philosophiai tehetlenségét, melyek ezáltal képteleneknek mutatják magukat arra, hogy megkülönböztessék a téves általánosításokat a helyesen fel-fogottaktól.

Az utolsó 50 év alatt a tudósok számára kijutott socialis fontosság a tudósok erkölcsi aljasságát tárta föl. A forradalom kezdetén a kormányok meggondolatlan nemeslelkűsége a fensőbb oktatás intézeteit a tudós testületekre bizta. Ámde a nevelés az egészre vonatkozó szellemet kíván, mely a legegyszerűbb szempontoknál is mellőzhetetlen. A reájuk bizott socialis feladatokat tehát az akadémiák a tudományos specialitasokra hajló szokásaik miatt meg nem oldhatták. Midőn pedig a francia kormány a legfontosabb tantárgyak tanárainak választását is a tudományok akadémijára bizta, megfélejtkezett minden törvényes elővigyázati szabályról a visszaélés ellen, melyet egy szép napon e társaság, tagjai előnyére, ily felhatalmazással üzhet. Ily rendszer szomorú elbátortalanítást keltett a tanárok között és a legérdemesebb tudósoknak a legfontosabb tanári székekre való minden reményekről le kellett mondaniok.

A személyes érdekekre támaszkodó metaphysikai morál túlsúlya folytán oly mérvben gyengült a kötelesség tevékeny érzete, a mily mérvben hanyatlott az egészre irányuló szellem. Ily elfajzás csakhamar magát a tudományt is mélyen érintheti, mert vagy a sovár versenyzés csábíthatja az alacsonyabb természetűeket az észleletek igazságainak szándékos meghamisítására vagy pedig mert a pénzvágy a tudományoknak az iparhoz való viszonyai folytán, élesztetik.

Ezek után érthetjük a convent tagjainak okosságát, kik a korábbi testületek eltörlése alól a tudós társaságokat sem vette ki. Jóllehet az uralkodó philosophia metaphysikai öncsalódásai e tekintetben is a rombolást újra alkotásnak tüntették fel. Nemesak az akadémiák constitutioját kellett volna megváltoztatni, hanem az eljárás rendszert

is, melyet képviseltek és melyre a politikai szabályok befolyást nem gyakorolhattak.

A philosophia egyidejű kifejlődésére nézve C. megjegyzi, hogy azon mértékben a mint a XVI. és XVII. században a tudomány elvált a törékeny philosophiától, izolálta magát a philosophia is a tudományos kifejlődéstől. Ez elválás óta nem állott elő valóságos philosophia, ha ezen szó az egészre irányuló szellemet jelenti. Ez értelemben az utolsó modern bölcselelő Leibniz volt; utána nem volt senki, még Kant sem, hatalmas logikája daczára. Így tehát az utolsó 50 év, a közelg ujítás néhány szerencsés előérzetét kivéve, csak az ideiglenes helyzetet hosszabbította meg.

Az eredeti philosophia szelleme, mely most is tart, a szellemi és moralis ember tanulmányozását a külső világ tanulmányozásától függetlenül fogta fel, Mióta a minden gyámködés alól fölszabadult tudomány a positiv methodus hatalmát kifejlesztette, a modern metaphysika is saját utját igazolni akarta egy logikai elvvel, mely hasonlít a tudomány elvéhez, melynek valódi föltételeit azonban mindinkább kevésbé értette meg. Ez irány Locke óta fejlett ki. A philosophiat úgy fogták fel, hogy ez, ép úgy, mint a tudomány, az észlelt tények összeségén alapszik. A valóságos megfigyeléssel párhuzamban, mely a megfigyelőre nézve külső, kitaláltak azon hirhedt belső megfigyelést, mely csak hiú parodiaja lehet amannak. Ez előre jutottak, mialatt Gall az agymüködéseket a tudományok körébe vonta. E csalfa elv gyümölcstelen tevékenységre vezette a mostani metaphysikát, mely mindenütt a pöffszkedő bölcselelők önhittségének látványát nyujtja, mely önhittségek végre a régi görög és scholastikus philosophia fordításában és magyarázataiban végződnek. Majdnem sehol sem találunk az egyidejű tanok értelmes megítélésére, mert az emberi szellem kifejlődéséről sincsenek józan tanaik.

A tudományos tanulmányok specialitasát vakon átvitték az erkölesi és socialis tanulmányokra is és pedig ép oly időben, midőn e szervetlen tudományokra soká oly nélkülözhetetlen részletbögészés már időszaki feladatának végére ért. A moralis és politikai tudományok tanulmányozása, szolgálilag utánozván a tudományok Akadémiájának szétदारaboltatását, a metaphysikai akadémia különböző coteriái között részekre osztatott. A Guizot-tól újra helyreállított Akadémiája a tudományoknak a történelmi osztálylyal bővült. Ez ujítás czélja

volt, hogy az időségi sajtót illetőleg legyen egy nyomorult eszköz az állandó megvesztegetésre

C. a mult vizsgálatát befejezván, mielőtt philosophiai végkövetkeztetéseit levonná, még egyszer röviden összefoglalja historiai vizsgálatait, melyek azt mutatják, hogy a haladás és rend föltételeit csak a valódi reorganisatio képes megvalósítani és hogy a modern társadalmak e szellemi ujjaalakítását csak a philosophia megújításával lehet eszközölni. E rövid áttekintés után C. úgy véli, hogy az általa felállított fundamentalis kifejlődési theoria a mult történeti méltatásával kétségtelenné tétetett és ép oly érvényesnek bizonyítottatott be, mint a természetphilosophia bármely törvénye. A három stadiumról szóló társadalmi törvényben megtaláltatott azon homogen kötelék, mely az emberi kifejlődés minden phasisát összefűzi az értelem és a socialitas legelső fősillamlásától az emberiség elite-jének mostani állapotáig. E törvény megvilágosítja az emberi állapotok minden nagy phasisának jellegét a civilisatio legelső fokának kezdetétől a legelőrehaladottabb népek állapotáig; megmagyarázza mindenik részvétét a közös munkában s fokozatos leszármazásukat és tökélyetes egységre, nemkülönbön szigoru összefüggésre vezet e roppant látványosságban. E törvényt föl lehet használni arra, hogy a multat a jövővel összekössük és hogy a mostani civilisatio irányát önkénykedés nélkül meghatározassuk. Megismerhetjük belőle egyszersmind azon irányt, melyet a rendszeres mozgalomnak adnunk kell, hogy ez így megegyezék az önkénytelen, spontan mozgalommal. Hátra van tehát az, hogy azon rendszeres irányítást kijelöljük, mely által a spontan mozgalom czéltudatossá alakul át. A positiv élet elemei az egyes részekben ki vannak dolgozva, csak az általános összefoglalás hiányzik még az új sociális rend megalakítására. A szétszórt elemeket egységesen kell összefoglalni és pedig ez összefoglalásnak először szelleminek, ezután erkölcsinek és végre politikainak kell lennie. Az a fődolog, hogy az emberi nem érettségének megfelelő philosophiai methodus hozattassék be. Minden kísérlet, mely e forrásig nem megy vissza, tehetetlen marad a jobbára szellemi természetü rendetlenségekkel szemben. E tekintetben a három állapot törvénye az ily megoldás elvévé lesz, mert az emberi ismeret rendszerében a positiv methodus túlsulya folytán teljes harmoniát létesít. E módszer túlsulyt akar adni az egész szellemének (l'esprit d'ensemble) és ezzel a köteleesség érzületének is, mely azzal szorosán összefügg. Az erkölcsnek a theologiai fogalmakra támasz-

ködő s jelenleg megingott szabályai ellenállhatatlan erőteljességüket ismét visszanyerik, ha a pozitív eszmékhez fűzetnek. Politikai tekintetben a socialis tanok megújítása nem teljesülhet az új szellemi tekintély érvényeskedése nélkül, mely, miután a tudóst szabályozta és az erkölcsöket újra újjá alakította, az emberiség új uralmának alapjává lesz. Így e philosophiai rendszer fölfedi a legmagasabb problémákat és egyszersmind a valódi megoldás elvét is szolgáltatja.

Végzetes az a tévedés, mely szerint az összes pártok és iskolák vak megvetéssel visszautasítják a socialis kérdésekben a theoretikus munkásságokat s figyelemmel és bizalommal csak azon praktikus előterjesztéseket veszik, melyek a politikai intézményeket hivatvák javítani, de nem veszik figyelembe a szellemi és erkölcsi zürzavarokat. Míg e zavar az egyetlen módon, mely természetének megfelelő, megszüntetve nem lesz, minden intézkedés, a hiányzó alap miatt, kivihetetlen marad. Socialis állapotunk addig mindig csak ideiglenes politikai szabályokat hozhat létre azon czélből, hogy a külső rendet föntarthassa azon vágyakozásokkal szemben, miket a szellemi anarchia előhaladottsága fölkeltett. Ezen czélből a kormányok minden fajtája kényszerülve van, mint jelenleg is, a megvesztegetések elterjedt rendszerére támaszkodni, mit, ha szükséges, a durva hatalommal is támogatnak. Addig tehát, míg a szellemi és az ezt követő erkölcsi reorganisatio ki nem fejlődik, a philosophia kidolgozása sokkal fontosabb mint a politikai actio és a philosophusok e tekintetben elvárhatják a kormányoktól, hogy munkáikban nem háborgatják őket, hanem megkönnyítik a munkák praktikus kivitelét. E tekintetben, a francia convent volt az egyetlen hatalom, mely helyzetének magaslatára emelkedett különösen fölemelkedő korszakában.

Az összes politikai hatalmak még a legelmulőbb jellegű alkotásait illetőleg is azt vélték, hogy az örökkévalóság számára dolgoznak.

A szellemi hatalom oly osztályt fog alkotni, melynek tagja a társadalom minden osztályából előkerülhet. Egyébként e testület magától, önkényt fog megalakulni, mert sociális jelentőségre csak akkor vergődhetik fel, ha az értelmes emberek az új tanokhoz önkényt fognak ragaszkodni. Feladatának megoldása közben magától fog szervezkedni és azért jövő alakulatáról csak bizonytalan részleteket lehetne mondani. Miként a katholikus hatalomnál, úgy ennél is, socialis működésének meg kell előznie törvényszerű szervezkedését. C. azért csak a a modern társadalom rendszerében játszó szerepéről szól.

kodó s jelenleg megingott szabályai ellenállhatatlan erőteljességüket ismét visszanyerik, ha a pozitív eszmékhez fűzetnek. Politikai tekintetben a socialis tanok megújítása nem teljesülhet az új szellemi tekintély érvényeskedése nélkül, mely, miután a tudóst szabályozta és az erkölcsöket újra újjá alakította, az emberiség új uralmának alapjává lesz. Így e philosophiai rendszer fölfedi a legmagasabb problémákat és egyszersmind a valódi megoldás elvét is szolgáltatja.

Végzetes az a tévedés, mely szerint az összes pártok és iskolák vak megvetéssel visszautasítják a socialis kérdésekben a theoretikus munkásságokat s figyelemmel és bizalommal csak azon praktikus előterjesztéseket veszik, melyek a politikai intézményeket hivatvák javítani, de nem veszik figyelembe a szellemi és erkölcsi zürzavarokat. Míg e zavar az egyetlen módon, mely természetének megfelelő, megszüntetve nem lesz, minden intézkedés, a hiányzó alap miatt, kivihetetlen marad. Socialis állapotunk addig mindig csak ideiglenes politikai szabályokat hozhat létre azon célból, hogy a külső rendet föntarthassa azon vágyakozásokkal szemben, miket a szellemi anarchia előhaladottsága fölkeltett. Ezen célból a kormányok minden fajtája kényszerülve van, mint jelenleg is, a megvesztegetések elterjedt rendszerére támaszkodni, mit, ha szükséges, a durva hatalommal is támogatnak. Addig tehát, míg a szellemi és az ezt követő erkölcsi reorganisatio ki nem fejlődik, a philosophia kidolgozása sokkal fontosabb mint a politikai actio és a philosophusok e tekintetben elvárhatják a kormányoktól, hogy munkáikban nem háborgatják őket, hanem megkönnyítik a munkák praktikus kivitelét. E tekintetben, a francia convent volt az egyetlen hatalom, mely helyzetének magaslatára emelkedett különösen fölemelkedő korszakában.

Az összes politikai hatalmak még a legelmulőbb jellegű alkotásait illetőleg is azt vélték, hogy az örökkévalóság számára dolgoznak.

A szellemi hatalom oly osztályt fog alkotni, melynek tagja a társadalom minden osztályából előkerülhet. Egyébként e testület magától, önkényt fog megalakulni, mert sociális jelentőségre csak akkor vergődhetik fel, ha az értelmes emberek az új tanokhoz önkényt fognak ragaszkodni. Feladatának megoldása közben magától fog szervezkedni és azért jövő alakulatáról csak bizonytalan részleteket lehetne mondani. Miként a katholikus hatalomnál, úgy ennél is, socialis működésének meg kell előznie törvényszerű szervezkedését. C. azért csak a a modern társadalom rendszerében játszó szerepéről szól.

Szükséges, hogy e szellemi hatalom (*pouvoir spirituel*) a világi hatalomtól (*pouvoir temporel*) teljesen elválasztva és ettől független legyen; feladata vezetni az eszméket és erkölcsöket, míg a világi hatalom csak a végrehajtó cselekvést tulajdonítja magának. Az emberi fejlődést jellemzi azon növekvő befolyás, melyet a speculativ élet az *activ* életre gyakorol, jólehet ez utóbbi folyton megtartja valóságos túlsúlyát. Ellenmondás lenne tehát föltenni, hogy az ember *contemplativ* része nélkülözheti kiképzését és a határozott vezetést a *socialis* államban, hol az értelmiségnek a legnagyobb tevékenysége lesz, míg ez elválasztás már a középkorban, alacsonyabb civilizatióban, megvolt. Szóval, ha az egész világ belátja, hogy a theoriát a *praxistól*, mindkettő tökélyesítése végett el kell választani, úgy nem lehet vonakodnunk ez elvet érvényesíteni a legnehezebb és legfontosabb működéseknél.

A *katholicismus* kifejlesztette a *sociabilitast* az életben az által, hogy a moralt a politika alól fölszabadította. E magasztos, de még mindig kevésbé értett tett az általános szükségletekre vonatkozó törvényeket oly felfogások védelme alá helyezte, melyek minden *particularis* és másodlagos érdekektől mentek valának. A *katholikus* organismus energikus eszközt adott minden hívő számára minden, a fennálló erkölcs ellen intézett, támadással szemben. A haladásnak nem volna állandósága a szenvedélyek összeütközésében ha pusztán csak *abstract* tanokra támaszkodhatnék és ha nem éltetné a politikai hatalomtól független külön erkölcsi hatalom.

A középkor *socialis* viszonyai között ily szétválasztásnak sok tekintetben erőszakos és ellenmondásokkal teljes jellege volt, mert a katonai szellemmel ellenkezett. De ilyesmitől az *industrialis* élet befolyása alatt nem lehet tartani, mert ez ellenkezőleg a speculativ hatalomnak az *actioval* való minden vegyülését megakadályozni törekszik, mert mindkettő egy s ugyanazon személyben soha sem jelenhetik meg magasabb fokban. A gazdagság túlsúlya, az ipari kiválóság legfőbb eredménye, komolyan soha sem tarthat igényt az emberi ügyek legfőbb vezetésére. Másrészt, bár sok tudós és művész szégyenletes buzgalmat fejt ki, hogy a vagyonban az ipar fejeivel rivalisáljon, — de attól nem kell tartani, hogy az *aesthetikai* és tudományos pályák nagy pénzbeli hatalomra tesznek szert. Az egyiknek nemes könnyelműsége, ha igazi hivatással bír, összeegyeztethetlen azon aggodó gondoskodással, melyet másoknál a siker megkövetel.

Egy rövid életű, jelentéktelen és moralitás nélkül való secta napjainkban a socialis osztálykülönbségek alapjául a gazdagságot akarta tenni, a mennyiben minden szolgálat egyedüli jutalmát csak a gazdagságban látta. Hiú erőlködéseik inkább azon meggyőződésre vezettek, hogy a modern oekonomiában a közvetlen anyagi haszonra irányuló munkák fogják mindig a gazdagság legfőbb forrását képezni a socialis állapotok minden javulása daczára. Ellenben a különböző speculativ munkásságok, mik közvettebb eredményeik és a távolban érvényeskedő hivatásuk miatt nem könnyen méltányolhatók, jutalmukat nagyobb jelentőségükben találják. Ép oly kárhozatos, mint chimaerikus lenne az, ha a legnagyobb vagyont a legfőbb jelentőséggel akarnók összekapcsolni.

A szellemi hatalom természeti szükségszerűség szerint most is, bár elhibázott módon érvényesül.

A szellemi hatalomnak bizonyos fajtáját most is gyakorolják a litteratorok és metaphysikusok, kik szó- és írásbeli, naponkenti oktatással, a pártok kebelében a socialis tanok alkalmazását vezetik. Ily hatalom rendezetlensége elősegíti őket abban, hogy tevékenységüket gyakran a legsajnálatra méltóbb módon éreztessék. E vizsátság annál kiáltóbb, minthogy a társadalmi kifejlődés a kormányzatban a moralis factoroknak — szemben a politikaiakkal, mindinkább nagyobb befolyást enged. A hatalmak szétválasztásának leghevesebb ellenzői gyakran olyanok, kik a legszolgálatkészségesebben alávetik magukat a szellemi vezetés társadalmi szükségének. Arról van tehát szó, valjon a modern népek nyerjenek-e egy, az új philosophiára alapított szellemi organisatiót vagy pedig örökké az ismeretek és meggyőződésekkel nem bíró organumoktól vezettenessenek-e, kik sajnálatra méltó könnyűséggel minden tételt védelmezni képesek és kik magukat az emberiség speculativ vezetői gyanánt föltozlják. A szellemi elemnek a társadalom vezetésében az őt megillető módon kell képviselve lennie. A moral szempontjából a szellemi hatalom absorptioja a világi hatalom által — visszatérés a barbársághoz. A morált nem szabad a politikának alárendelni. A hatalmak szétoztása a szellemi magasaltságnak és az erkölcsi méltóságnak minden tekintetben socialis elve.

A szellemi hatalomnak le kell ugyan mondania az emberi ügyek közvetlen vezetéséről, de a világi hatalomra nézve correctiv szerepet gyakorol, a mennyiben az anyagi hatalom fölött az erkölcs suprematiját juttatja érvényre. Az újjáalakult socialis államban ugyanis a

suprematia nem a hatalmat, sem az értelmet meg nem illeti, hanem a morált, mely az elsőnek tettei s az utóbbinak tanácsai fölött uralkodik. A különböző társadalmi osztályokat figyelmeztetni fogja morális kötelmeikre és kimutatni fogja azok utopijáját, kik a socialis visszások és az osztályok közti harezok, különösen a tömeg sérelmeinek megszüntetését politikai intézkedésekben keresik. Nem új politikai intézmények behozatalában, hanem a nézetek és erkölcsök észszerű átalakításában rejlik a socialis nehézségek megoldásának nyitja.

Az új philosophia a *jogok* helyére az ezeknek megfelelő kötelesegeket fogja helyezni. Az első szempont addig nyomult előtérbe, míg a régi rendszer ellen a reactio teljesen be nem fejeztetett; a második szempontnak az új sociális állapot szervezésénél kell uralkodnia. A helyett, hogy az egyes jogok az általános jogból vezettnének le, megfordítva minden egyesnek joga a többieknek iránta való kötelmeiktől vezetetik le és e két eljárás nem ugyanaz; mert e megkülönböztetés vagy a metaphysikai vagy a positiv szellem túlsúlyát jelenti, mivel az első egy, majdnem passiv moralra vezet, melyben az egoismus uralkodik, a másik activ erkölcsiséghez, melyet a felebaráti szeretet vezet.

Miután ezekben C. az új morális hatalomnak szükségességét és általános irányát előadta, az új szellemi hatalom illetékességének természetét és tekintélyének jellemét fejtegeti.

Mindkét tekintetben példát ad az ilyen organisatióra a katholicus hatalom a középkorban, de bizonyos elővigyázatra van szükségünk e mintánál, a régi szellemi organisatio theologiai elve miatt, mert ez organisatióban a socialis czélok egy chimærikus czélnak vannak alárendelve. Csak ha a vallásos szempontot mellőzzük a katholicus papság socialis feladatának vizsgálatánál, csak akkor járhat ez összehasonlítás haszonnal. A realis élet mindazon ténykedései, melyek a középkorban a szellemi tevékenység alá voltak vetve, az új hatalomnak közbelépését is megengedik.

A szellemi auctoritas ressortját e szóba lehet összefoglalni: nevelés. E téren elhatározó befolyása van és tanácsot adólag szerep a privat és köztevékenység előtt figyelmeztetvén minden közbelépésénél azon szabályokra, melyek a magatartásra nézve megállapítottak. A világi hatalom, mely a cselekvésre nézve souveraine, követhet ugyan a szellemi hatalom tanácsaival ellentétes utat, de a nevelésre csak tanácsot adó befolyása lehet, sürgetvén a revisiot vagy

a véleménye szerint a gyakorlatban be nem váló szabályok tökélyesítését. Az új szellemi hatalomnak legfőbb feladata lesz a nem pusztán szellemi, hanem erkölcsi nevelési rendszernek is fölállítása. A positiv philosophia alkotja e nevelési rendszernek alapját. Ily philosophiai alap nélkül amíg egyrészt a modern nevelés, mely jelenleg oly határozatlan és ingadozó, mint a társadalmi élet, nem állítható fel, másrészt e hivatás nélkül ily philosophiának nem lenne meg azon határozott jellege, mely a tudományokat a specialisáló iránytól visszartartani tudna. A catholicismusnak köszönheti az emberiség a középkorban egy egyetemes nevelés első létesítését, mely hiányai daczára a legalacsonyabban és a legmagasabban álló keresztények számára közös alapot nyújtott; különös lenne egy sokkal előrehaladottabb civilisatióban kevésbé általánosabb intézményt hozni létre. Mi sem bizonyítja jobban a mostani anarchiát, mint a felsőbb körök szégyenteljes közönye a tömegek nevelése iránt; e nép, melyet föl kellene emelniök és melyet mély tudatlanságban hagynak, elijesztő visszafizetéssel fenyeget. A positiv nevelésnek, mint az új socialis rend alapjának legelső föltétele tehát: az általánosság és ki kell terjeszkednie a nép összes osztályaira.

Az új nevelés a moralt fogja rendszeresíteni, mely a theologiaiól megszabadulva, a positiv philosophia egészén fog alapulni. Ily nevelés oekonomiájában az egészséges szokások a gyermekkortól kezdve kifejlesztik a socialis ösztönt és a kötelesség érzetét. Megállapítva lesznek a művelt ember kötelességei személyes, házi és socialis életében.

Mindenekelőtt tehát a morál végleges theoriáját kell fölállítani, mely az emberiség érett férfikorának megfelel. A moral jelenleg, a theologia bukása után nélkülöz minden rationalis alapot.

A hívés most már csak individualis; ily gyöngye alapra nem lehet építeni. A forradalmi tettek után kétségtelen, hogy az erkölcsiség független minden vallástól, — ez oly nyilvánvaló, hogy a rövidlátó, de egyébként loyális megfigyelők ebből minden erkölcsi oktatás haszontalanságára következtettek. Az erkölcsi szabályoknak fölötte hosszantartó összeköttetése a theologiai tanokkal, az előbbieken tevékenységét akadályozta, mert a theologiai tanokhoz tapadt hitetlenség amazokra is visszahatással volt. A szellemek mostani állapotában csak a positiv philosophia képes egyedül szilárd erkölcsi meggyőződéseket megállapítani. A positiv philosophia, mely az emberi természet ismer-

a véleménye szerint a gyakorlatban be nem váló szabályok tökélyesítését. Az új szellemi hatalomnak legfőbb feladata lesz a nem pusztán szellemi, hanem erkölcsi nevelési rendszernek is fölállítása. A positiv philosophia alkotja e nevelési rendszernek alapját. Ily philosophiai alap nélkül amíg egyrészt a modern nevelés, mely jelenleg oly határozatlan és ingadozó, mint a társadalmi élet, nem állítható fel, másrészt e hivatás nélkül ily philosophiának nem lenne meg azon határozott jellege, mely a tudományokat a specialisáló iránytól visszartartani tudna. A catholicismusnak köszönheti az emberiség a középkorban egy egyetemes nevelés első létesítését, mely hiányai daczára a legalacsonyabban és a legmagasabban álló keresztények számára közös alapot nyújtott; különös lenne egy sokkal előrehaladottabb civilisatióban kevésbé általánosabb intézményt hozni létre. Mi sem bizonyítja jobban a mostani anarchiát, mint a felsőbb körök szégyenteljes közönye a tömegek nevelése iránt; e nép, melyet föl kellene emelniök és melyet mély tudatlanságban hagynak, elijesztő visszafizetéssel fenyeget. A positiv nevelésnek, mint az új socialis rend alapjának legelső föltétele tehát: az általánosság és ki kell terjeszkednie a nép összes osztályaira.

Az új nevelés a moralt fogja rendszeresíteni, mely a theologiaiól megszabadulva, a positiv philosophia egészén fog alapulni. Ily nevelés oekonomiájában az egészséges szokások a gyermekkortól kezdve kifejlesztik a socialis ösztönt és a kötelesség érzetét. Megállapítva lesznek a művelt ember kötelességei személyes, házi és socialis életében.

Mindenekelőtt tehát a morál végleges theoriáját kell fölállítani, mely az emberiség érett férfikorának megfelel. A moral jelenleg, a theologia bukása után nélkülöz minden rationalis alapot.

A hívés most már csak individualis; ily gyöngye alapra nem lehet építeni. A forradalmi tettek után kétségtelen, hogy az erkölcsiség független minden vallástól, — ez oly nyilvánvaló, hogy a rövidlátó, de egyébként loyális megfigyelők ebből minden erkölcsi oktatás haszontalanságára következtettek. Az erkölcsi szabályoknak fölötte hosszantartó összeköttetése a theologiai tanokkal, az előbbieken tevékenységét akadályozta, mert a theologiai tanokhoz tapadt hitetlenség amazokra is visszahatással volt. A szellemek mostani állapotában csak a positiv philosophia képes egyedül szilárd erkölcsi meggyőződéseket megállapítani. A positiv philosophia, mely az emberi természet ismer-

retét előtérbe helyezte, képes csak a socialis érzelmek kifejlődésének élére állani, mely érzelmek eddig indirecte ápolottak. A positiv moral, mely a jó cselekvést írja elő és e mellett hirdeti, hogy ebből gyakran más jutalom nem származik, mint a belső biztos megnyugvás, sokkal kedvezőbben hathat a jóakaratu hajlamokra, mint azon tanok, melyek szerint ugyanazon odaadás mindig önző számítgatásokból származik.

A positiv moral megteremtése a philosophiai munkásságnak legfontosabb része és az emberiség mindaddig gyermekkorában marad míg a magatartás legfontosabb szabályai fictiokra támaszkodnak a helyett, hogy egyedül az ember természetének megismeréséből merítenének le.

A positiv nevelés és a szellemi hatalom behozatala továbbá a legjobb eszköz arra, hogy socialis állapotunk egyik legsürgősebb követelményét is kiegészítse, a mennyiben az európai nemzeteket positivvá téve a speculativ osztály vezetése alatt azonos munkára bírja s így solidaritásukat elősegíti és őket egy magasabb egységbe összefüzi.

A szellemi hatalom azonkívül a részletekre hajlandó mozgalmat meg fogja akadályozni abban, hogy elfeledje vagy félreértse az általános elveket, melyeknek eredeti fogalmaira gyakran fog figyelmeztetni. Ebből következik a szellemi hatalomra nézve nemcsak annak szüksége, hogy az emberi szellem tovább fejlődése fölött őrkdjék, hanem kötelessége az is, hogy a catholicismus példájára a nyilvános és privat szokásoknak egész rendszerét is meghonosítsa, mely alkalmas legyen a társadalmi közösség érzetének kifejlesztésére. Ez érzelem nem lenne tökélyetes a történeti összefüggést nélkülöznél, ha a szellemi hatalom az emlékünnepeknek terjedelmes rendszerét nem létesítenél, melynek a catholicismus csak gyöngye kezdetét valósította meg, mivel a theologiai philosophia szelleme igen szűk és uralomravágyó volt. Egy ily rendszer, mely hivatva van az emberi kifejlődés különböző alakulatát és a haladást vezető legjelentékenyebb embereket megünnepelni, nagy haszonnal jár arra nézve, hogy a nép között terjedjen ezen alapvető fejlődési menetnek ismerete.

Azon socialis befolyásról, melyet az új szellemi hatalom fog elnyerni, nem alkothatunk fogalmat, mert a mostani oktatás, melyet jogtalanul nevelésnek mondanak, mély erkölcsi benyomásra képtelen és azért a csakhamar elfelejtett első tanítók további tekintélyére nem következtethetünk. De annyit mondhatunk, hogy a realis, positiv nevelés az egyeseket és osztályokat bizalommal fogja eltölteni azon

testület iránt, mely a nevelést vezette és biztosítani fogja a testület számára azon illetőséget és jogot, hogy minden privat és nyilvános ügyekben consultativ hatását éreztesse. E jelentékeny hatalom, ha teljes pártatlanság fogja éltetni, a socialis mozgalmak vitáiban felső, döntő bíróság lesz. A nemzetközi viszonyokat illetőleg is fontos hivatása lesz e szellemi hatalomnak; egy új diplomatiái rendszer fog kifejlődni, melyben a szellemi hatalom fogja játszani a főszerepet. Ugyanazon tekintély, mely a tulajdonképeni nevelés által a népek, nemkülönbén az egyesek és osztályok számára az erkölcsiséget megállapította, az activ életben is meg fogja őket menteni úgy privat, mint a nemzeti vitáktól.

A mi e szellemi hatalom socialis jellegét illeti, C. megjegyzi, hogy ennek tekintélye teljesen azon spontan bizalmon alapszik, melyet szellemi és moralis fensőbbsege kelt föl önkénytelenül; e szerint tehát a positiv tekintély is lényegét tekintve «relativ». E tekintély azon szellemi és erkölcsi képesítettséghez van kötve, mely az általános vizsgálatnak, a közvéleménynek van alávetve, mert a megítélés normái a positiv nevelés által általánosan ismertek lesznek. Azért tehát, a mi a szellemi hatalom organumait illeti, csakis azon tudósok alkalmazsak ezen erkölcsi és szellemi vezetésben részt venni, kik az egész tudási kört áttekintik és kik soha sem felejtik a socialis célt. Azoknak, kik az emberiség szellemi kormányzatát akarják elnyerni, be kell látniok, hogy ily tisztségre a mély erkölcsiség ép oly szükséges, mint szükségesek a magasabb képességek.

Az új socialis rendszer *világi* organisatioja csak a szellemi átalakulások befejezése után valósítható meg és azért C. szerint nem is lehetséges annak berendezettségét előre részletezni és csak a társadalmi tagoltság általános elveit adja elő. Mindenek előtt meg kell szünnie az új rendszerben a szokásos megkülönböztetésnek a privat és köztevékenység között, mert e megkülönböztetés teljesen irrationalis. A társadalom minden tagja «nyilvános functionarius»-nak tekinthető és kell is tekinteni, mert egyedi tevékenysége beágazik az egészbe.

Azon méltóságérzetnek, mely a legalacsonyabb rangú katonát is élteti legszerényebb körülműködésében, kell, hogy megnemesítse az új socialis rendben a legegyszerűbb foglalkozásokat is, miután a positiv nevelés mindenkit megtanított arra, hogy minden különös tevékenység a közös oekonomiában részt vesz. Ez által mindenki «socialis értékét» igazán átérzi és azon testületi szellem, illetőleg érzelem, mely

a katonaságot áthatja, a legutolsó foglalkozások képviselőire is átszármazik.

Az új socialis rangfokozat elve ugyanaz, mint melyet C. a tudományok hierarchiajánál megállapított: a tárgy és jellem általánosságának és elvontságának foka határoz a ranglajtorjában. Ezen általános «taxonomikus elv»-et a socialis sorozatokra is ki kell terjeszteni, melyek az állati sorozatoknak csak folytatásai, Valamint az állatok rangfokozatát az állati élet fészket képező idegrendszer kifejlődöttségi foka határozza meg, úgy a socialis rangot is a legfőbb képzettségnek, az értelemnek előuralkodása határozza meg. Az állati sorozatban a lények annál magasabban állanak, minél inkább közelednek az emberi előképhez. A theologia úgy tekintette az embert, mint az angyalok legutolsóját; a tudomány úgy fogja fel, mint az állatok legelsejét. Mindkettő különböző utakon jut ezen, a lényeket tekintve, azonos eredményekre.

E theoriának megfelelően a speculativ osztály az activ osztály fölött áll, mert amabban az általánosításra és az abstractiora vezető képességek, melyek az emberi természetet leginkább kitüntetik, magasabb fokban vannak kifejlődve. Az activ cselekvő osztály, jóllehet a praktikus hatalmat bírja, alacsonyabb A speculativ osztály ismét philosophiára vagyis tudományosra és a lényegesen alacsonyabb fokon álló aesthetikai vagyis poetikai osztályra ágazik. Az activ vagyis a praktikus osztály, mely az emberek nagy tömegét öleli föl, a rangfokozat ugyanazon elve szerint a bankárok, kereskedők, iparosok és parasztok kategóriájára oszlik. A classificalás ezen positiv rangfokozati elve mindenütt alkalmazható, az állatvilágban ép úgy, mint a családban. A házi rendre kiterjesztve ez elv a nemek alárendeltségének törvényét adja. E beosztás folytán előállott positiv oekonomiában egy osztály sem ismerheti félre a magasabb osztályok érdemét a nélkül, hogy egyttal a magáénak, az alsóbb osztályokra vonatkozólag, ne ártana.

Az egyes osztályok összeállítására a positiv rangfokozatban szükségképen megmozdítható leendő és nem megmerevedett. A nevelés mindenkit azon állásra képesít, mely legjobban megfelel legkiemelkedőbb képességeinek, tekintet nélkül azon rangra, melybe a születés őt helyezte. Egyrészt az egyes jogosult igényei számára minden állásra való lépést meg kell engedni és másrészt a méltatlanok kizárásának mindig lehetőnek kell lennie. Kétségtelen, hogy az ilyen áttevések kivételesek lesznek, mert azokat jobbára mellőzni fogják a foglalkozá-

sok átöröklésére való törekvések. Igaz ugyan, hogy a legtöbb embernek egy határozott hivatásra nincsenek képességei és a legtöbb socialis foglalkozás illetén különleges képességeket nem is szükségesel, de éppen e körülmény fog nagyobb befolyást gyakorolni a családokban az utánzási ösztönnek. A nevelés egyékbént a legerősebb biztosítékot fogja nyújtani az elnyomó iránynyal, a veszélylyel szemben, mely az öröklésben rejlik. Chimaerikus lenne attól tartani, hogy az osztályok kastokká alakulnak oly oekonomiában, mely minden theologiai elvtől fölszabadítá magát, mert a kastok mindig csak vallásos kenet alatt diszeleghettek.

A positiv nevelés az által, hogy a különböző osztályok számára erkölcsi kötelezettségeket állít föl, melyek a socialis helyzettel nagyobbodnak és szaporodnak, enyhíteni fogja a socialis egyenlőtlenséghez tapadó vizsátságokat.

Az activ osztálynak anyagi jelentősége a hierarchia emelkedő rangfokozata szerint nagyobbodik, a speculativ osztálynál azonban eső arányban kisebbedik, a legelvontabb és legáltalánosabb dolgokkal foglalkozók anyagi helyzete a legjelentéktelenebb. Mert az általános természetű, olyatén socialis szolgálatok, mint pl. Keppler astronomiai fölfedezései a hajózásra nézve, nem mérlegelhetők pénzértékben. A socialis hierarchia középosztálya, a bankárok részére jut a legnagyobb gazdagság és az által, ha intellectualis és moralis szempontokból socialis hivatásuk magaslatán állanak, jut a legelső szerep is a világi kormányzatban, melyre általános áttekintésük és a combinatio bennük kifejlődött szelleme folytán kiválóan képesítvék. A specialis functiokra való kiképzést és azok honosítását, a positiv nevelés és a központi vezetés facultativ közbelépésének föltéte mellett, az egyedi viszonyok játékára lehet bizoni. A speculativ rend functioit azonban a közadakozásnak kell biztosítania. A positiv nevelés éppen az által, hogy egészen a ténylegesnek, a valóságos viszonyoknak talaján nyugszik, a legalkalmasabb arra, hogy mindenkivel kinek-kinek körülményei szerint megtaláltatja az illetőre nézve alkalmas megfelelő hivatást.¹

A szellemi reorganisationnak egyik előnyös sajátága azon szoros solidaritasban és bensőségben rejlik, melylyel az alsóbb osztályok jogosult panaszait fölkarolja. A szellemi hatalomnak már természeténél

¹ L. bővebben: «A positivismus nevelési rendszere.» Irta dr. Buday József, Budapest, 1889.

fogva népszerűnek kell lennie, mert a társadalomban az egyetemes erkölcsiségnek érvényt szerez és az alsóbb osztályok érdekeit figyelembe veszi.

Minden szellemi hatalomnak lényegében népszerűnek kell lennie, mert főleg az a feladata, hogy az összes társadalmi mozgalmakban az erkölcsnek túlsúlyát biztosítsa és az elnyomatásnak leginkább kitett, legszámosabb osztályt állandóan védelmezze. A katolikus hatalom bukását jelezte az, hogy a modern átmenet korában, kettős tevékenységéről, a nép felvilágosításáról és védelmezéséről, melyek a középkorban nemes hivatását alkották, — lemondott. Jelenlegi retrograd jellegét világosan mutatja ellenszenva a népoktatás és előszeretete az aristocratia érdekei iránt. A protestantismus kebeléből kikerült nyomorúságos tekintélyek napfényre hozták socialis semmisségüket, mert képtelenek az alsóbb néposztályok védelmére. Észrevehetjük az aristokratikus vonást igen sok tudósnál és művésznél is, kik feledvén protestans származásukat, szerzett befolyásukat nem a nép tanítására és védelmére, hanem az elnyomók követeléseinek erősítésére fordítják. Az új oekonomiában a szellemi hatalom a nép tömegével közös érülettel lesz összekötve részint a helyzet bizonyos hasonlatossága, részint pedig azon szokás folytán, mely az anyagiakra nem ügyel. Különb a speculativ osztály a nép fölé való emelkedését főleg azon nevelésnek fogja köszönni, melyet a népnek fog nyújtani, nemkülönb azon kibékítő szerepének, melyet a specialis harcok között játszani fog. E hatalomnak mindenesetre gondoskodnia kell az alsóbb néposztályokról, melyeknek mindenekelőtt az állam költségeit terhelő nevelésre van szükségük, mert saját eszközeik e ezélra elégtelenek.

A szellemi hatalom organisatioját jóval megelőzőleg a nemes buzgalom a speculativ szellemek többségét arra fogja ösztönözni, hogy a positiv oktatást, a tudományosat úgy, mint az aesthetikait terjeszszék azon osztályoknál, melyek minden culturából ki vannak zárva. Sőt a mostani elemekkel és az állam minden segélye nélkül is e munkát különösen Franciaországban oly fokra lehet emelni, hogy a nép panaszainak, sérelmeinek érvény és tekintély szerzettetik, a mi a vezérlő osztályok komoly figyelmét lenne képes fölkelteni. A legnagyobb akadályok e tekintetben megszűnnének akkor, ha a speculativ férfiak azon philosophiai meggyőződésektől lennének áthatva, melyek egoismusunkat elnyomni képesek.

A positiv nevelés szerencsés eredménye az lesz, hogy a nép valódi

érdekeiről felvilágosíttatik és ez érdekek a vezető osztályokkal szemben megvédenek. Ha a szellemi reorganisatio uralomra jut, akkor a positiv philosophia a nép kívánatainak alkalmas irányt ad, megismertetvén a moralis megoldás előnyeit a politikai megoldás felett. A nép törekvései ez által elvesztik anarchikus jellegüket és valamint a zavart előidézők és utópisták is megfosztatnak a társadalmat nyugtalanító eszközöktől, úgy a vezető osztályok is megfosztatnak az egyeztetés elodázásának ürügyétől.

Mivel az industrialis nagy vállalkozóknak gazdagsági túlsúlya kellően megmagyarázva és érthetővé van téve, a positiv philosophia éreztetni fogja, hogy a nép érdekeinek szempontjából csekély jelentőségű azon kérdés, valjon kiknek kezében van a tőke, ha e tőkék felhasználása a népre nézve hasznosan, jól történik. A positiv moral a gazdagság minden egoistikus használata ellen rosszalását fogja kifejezni, a mi többet ér, mint minden tyrannikus és minden socialis tevékenységet megszüntető törvény a tőkék felhalmozódása ellen. A positiv philosophia, midőn egyrésről a nép legnyomósabb sérelmeinek erkölcsi jogosultságát kimutatja, egyszersemind a magasabb osztályokat is figyelmeztetni fogja a kötelességeikre. Ekként a tulajdonnal mellőzhetlenül összekötött veszélyek éle elvétetik, mert a tulajdont tekintve, a gazdagok magukat csak mint a nyilvános tőkék letéteményeseit, intézőit tekinthetik.

A modern fejlődés mélyebb tanulmányozása után a positiv philosophia meg fogja mutatni, hogy a proletariusok a személyes szolgaság eltörlése óta még nem vétettek föl a socialis rendszerbe és hogy a tőke hatalma a napi érintkezésben szerfölött nagy lett. A magasabb osztályokra háromló kötelességeket a néppel szemben, akkor nem az alamizsna keresztény elve fogja már szabályozni, melynek többé már magasabb socialis hivatása nem lehet, hanem e kötelességeket azok kötelezettség fogja meghatározni, mely szerint mindenkinek nevelés és munka adandó és mely szerint a napibért réltányosan kell rendezni.

A positiv philosophia a nép ügyének fontos szolgálatokat fog tehát tenni, de a nép mégis többet fog adni a philosophusoknak, mint mennyit ezektől kap. A nép ragaszkodása fogja képezni a szellemi hatalom legbiztosabb garantiaját. Nem lehetetlen, hogy a positiv organismusban is előjönnek a szenvedélyek játékból származott politikai összeütközések, hisz a katholikus hatalom legnagyobb diadalának idejében sem volt biztos a világi hatalmak visszaéléseivel szemben.

Az új szellemi hatalom sem lesz ettől megkimélve, daczára engesztelékenyebb természetének a praktikus eljárásban és daczára annak, hogy az értelemnek nagyobb befolyást enged viselkedésére. A világi hatalom birtokosai vagyoni felsőbbségük folytán, lehet, hogy büszkék lesznek a speculativ osztálylyal szemben, másrészt sértve érezhetik magukat a theoretikusoknak a gyakorlat emberei iránt táplált jogosulatlan lenézése miatt; de a mindkét hatalommal összekötött néptömeg, mely az egyiknek a nevelés és erkölcsi gyámolítás folytán, a másiknak pedig a napi munka és az anyagi támogatás folytán lekötelezettje, szabályozni fogja a két fél harczeit. A nép a szellemi tekintélynek fog kedvezni, melylyel csak szerencsés összeköttetései vannak, míg a praktikus főekkel való napi érintkezését többé-kevésbé az irigység zavarja meg. A katolikus hatalom csak hanyatlásának korában látta, hogy a nép érzelve tőle világi antagonistái felé fordult.

A nép támogatása a szellemi hatalomra nézve mellőzhetlen még akkor is, ha már teljes kifejlődéshez jutott; annál inkább szüksége van ily támogatásra azért, hogy idáig eljuthasson. Ép úgy ad a magasabb osztályok előtt a nép érdekeinek megvédése komoly fontosságot a philosophiai tevékenységnek, a mennyiben az összes osztályokkal érzeti erkölcsi közvetítésének hasznát, egyedül lévén képes mérsékelni az anyagi ellentéteket. Azon osztályok, melyek most legtöbbszörre csak a gazdagság túlsúlyát ismerik el, a keserü tapasztalatok folytán talán ugyanazon szellemi hatalomnak oltalmáért fognak kiáltani, melyet most chimaerikusnak tekintenek. Így a véghezvitt szolgálatok folytán egy hatalom áll elő, melynek alapja csak a szabad ragaszkodás.

Az egész mult arra tanít, hogy a nép érdekeit kell szem előtt tartanunk. A felsőbb körökben uralkodó nyomorult viták eltávolítják a szellemeket minden socialis újítástól és a politikát gyümölcstelen, meddő, zavart előidéző személyes harcokká teszik. Ha nem a nép érdekei vezetnek a politikát, csak nagyravágyókra találunk, kik a régi organismust örökké fön szeretnék tartani, csakhogy vezetését megtarthassák. Az ezen vitákból táplálkozó metaphysikai megszokások a szellemeket egy új socialis rendszer eszméjére való emelkedésre képtelenné teszik. El kell tehát hagyni a politikának ezen szerepét. Azon hiábavaló változások a személyekben, legyenek, ministerek avagy királyok, melyek a különböző pártokat foglalkoztatják, a népre nézve közönyösek, mert ennek érdekei egészen mást kívánnak. Mindenki számára munkát és nevelést biztosítani, ez lesz

mindig a népies politika lényeges tárgya. E czélt pedig, mely távol áll az intriguáktól és constitutionalis vitáktól, csak reorganisatio által lehet elérni, melynek első sorban szelleminek, azután világinak kell lennie. A nép szükségleteit össze kell kötni a philosophiai irányokkal; e felé irányúl a socialis álláspont és pedig annál inkább, minél jobban fogja jellemezni a politikai problemát a proletariusok panaszai. Ámbátor a modern politikának hibái a nép értelmére még mindig rontó hatással vannak, de a népre e hatás kevésbé jelentékeny, mint a társadalom más osztályaira és a positiv philosophia, ha egész a proletariusokig elhatolt, itt sokkal kedvezőbb fogadtatásra talál, mint bárhol másutt. A nép ellenirányú működése képes egyedül az aristokratikus egoismustól megrontott felsőbb osztályokba magasabb szempontokat és nemesebb érzelmeket behozni.

A fájdalmas összeütközésekben, miket a gyűlöletes szenvedélyek és a kárhozatos utopiák alatt álló mostani anarchia készít számunkra a philosophusok, kik ezeket előre látták, el lesznek készülve arra, hogy levonják ezekből mindenki számára a nagy tanokat, a mennyiben meg fogják mutatni az egyiknek is, a másiknak is a tisztán politikai szabályok elégtelenségét a czél szempontjából, melyet az egyik a haladás, a másik a rend érdekében elérni törekszik.

C. reményli, hogy e rövid fejtegetések daczára is érthetővé lesz az összes philosophiai szellemek előtt azon solidaritas, mely a positiv philosophia kialakulását a nép ügyének lendületével összeköti. Az érdekek solidaritasa folytán önkényt támad egy ellenállhatatlan egység, szövetség egy nagy gondolat (a positiv philosophia) és egy nagy hatalom (a proletariatusok) között.

Ha a mostani vélemények és szokások nem esnének oly távol az ily conceptiotól megkivánt állapottól, úgy a positiv philosophia mindenütt jóakaró fogadtatásra találna, mert egyaránt képes kielégíteni a rend és a haladás követelményeit.

A rendet illetőleg azon politikai erőlködések között, melyeket a francia forradalomtól kezdve oly nagy költséggel megkísérlettek, egy sem bir oly hatályossággal, mint azon egyszerü philosophiai tevékenység, mely a mostani vizátságokat forrásukra vezeti vissza és mely először az eszméket akarja reformálni és azután megy át a szokásokra, erkölcsökre és végre az intézményekre. Csak a positiv szellem szüntetheti meg a felforgató utopiákat; a theologiai szellem ellenben már régóta bajba keverte a gyámoltalan védnöksége alá helyezett,

a privát és a nyilvános életet érintő nagy socialis gondolatokat. Az új politikai philosophia nemcsak a tanokat fogja vizsgálni, hanem a módszereket is és felsőbbséget fog szerezni az egészet átfogó szellemnek a részletekbe merülő szellem fölött nemkülönben, a kötelesek érzelmének, a jog érzete fölött, továbbá megmutatja a legfontosabb socialis nehézségek moralis természetét. Már ez által is eloszlatja az illusioknak, a meghíúsult terveknek és vizsályoknak egyik okát. Vizsgálván a metaphysika elégtelenségét, az absolut szempont fölé helyezi a relativot és tudtul adja, hogy a jelenlegi állapot józan megítélésének egyedüli eszköze az, ha ez állapotot, mint a múlt eredményét tekintjük. A különböző időszakokat, phasisokat, mint ugyanazon evolutio fokait mutatja be, miken keresztül az emberi typus hova-tovább kifejlődött. Fölismerve az ontologiai és litterarius tanulmányok ürességét, a mikkel rendszerint socialis vizsgálatokra készítik elő magokat az emberek, a fösúlyt a sociológiára helyezi, de tekintettel a sociológiának rangfokozatára a tudományok hierarchiájában, igen nehéz követelmények teljesítésétől teszi függővé e sociologia tanulmányozását. Ebből következik, hogy az alkalmatlan szellemek egész tömege kizáratik ezen kérdések tárgyalásából, mely oly férfiak korlátolt körére concentra-lódik, kik alkalmas szellemük folytán kellően tudnak e kérdésekben eljárni.

Az új rendszer nem kíván más áldozatot az európai kormányoktól, csak azt, hogy mondjanak le azon reményükről, mely szerint az örökkévalóságig föntarthatni vélik a régi organismust, melynek leglényegesebb elemei már elkorhadtak.

A positiv iskola a társadalom minden osztályából számíthat egyes követőkre. Nemcsak a papok testületéből, nemcsak a katonaság, a tudósok és művészek, az iparosok, a proletariusok, a litteratorok és ügyvédek köréből számíthat hívekre, hanem azon osztályokból is számíthat néhány követőre, melyek az átmeneti korszakhoz tartoznak és melyeknek el kell tűnniök. Az új socialis rendnek tényleges megvalósulása azonban annak daczára, hogy az összes osztályoknak érdekükben állana a hozzácsatlakozás — csak lassanként mehet végbe. Eleinte csakis egyes, szórványos hívekre számíthat az összes osztályokból; általános helyeslésre nem találhat, mert ez osztályok mindenike jobban fogja magát sértve érezni a szenvedélyeikre és előítéleteikre irányzott támadásoktól, mint meg meg lesz hatva azon kielégítéstől, melyet jogosult vágyaik számára a positiv philosophia biztosít. Sőt kezdetben még ifjúságunk tevékeny segélyére sem számíthat, mert az

ifjúságnak legegészségesebb és legjobban előkészített része is a mostani anarchia szülte empirismustól és egoismustól már megfertőzve van. Annyi azonban bizonyos, hogy egyes követői, támogatói minden osztályból lesznek oly iskolának, mely valamennyit kibékíteni képes, anélkül, hogy azokat bajoknak, veszélyeknek szolgáltatóná ki. Az utolsó század negatív philosophiája is, anarchikus irányzata daczára, mindenütt tevékeny protectorokra talált, még a királyok körében is, mert összhangban volt a modern fejlődés közvetlen követelményeivel. És kezdetben az új socialis rendet, addig még kellően elő nem haladt, csak is Nyugat-Európa 5 nagy nemzetére korlátozva lehet kiképezni, mert csak ezek vannak kellően előkészítve. Ha a sociologia eléggé meg lesz alapítva, lehet majd vizsgálat alá venni a hátramaradt népek haladását és lehet szó arról, hogy az emberiség élite-jének mi a teendője e népek civilisatiójának elősegítését illetőleg és hogyan lehet az emberi nem socialis egységét elérni. Az emberi kifejlődés azonossága daczára, az egymásra következő phasisok különböző gyorsasággal és könnyüséggel állhatnak elő. A kiváló népek hosszadalmas és fájdalmas haladásának ismerete nagyon hasznos leendő majd arra, hogy a hátramaradott népeket miként lehet hasonló fejlődési fokra emelni. Ez által a civilisált népeknek a többiekhez való viszonyai felett a valóban általános testvériség érzületei fognak uralkodni, nem pedig a lenézés és a kapzsiság. A míg a positiv reorganisatio kellően előre nem haladt, tekintetét csak a fehér faj azon többségére kell irányítani, mely az emberiségnek előőrseit képezi és mely Nyugat-Európa 5 nagy népét foglalja magában.

E kiválasztott élite-népség, homogeneitasa daczára, a positiv reorganisatio ez öt nemzetenél lényegesen különböző akadályokra és segélyekre fog találni. Legjobban van e reorganisatióra előkészítve Franciaország; ezt lehet a legnagyobb socialis haladás fészkeként tekinteni. E tekintetben Franciaországot, Páriszal, mint szellemi központtal, illeti meg a vezetés. Történeti kifejlődése őt az általános socialis mozgalom definitiv centrumának helye gyanánt jelöli ki. Ő a nagy erópai republicának elővéde; Franciaország után Italia van legjobban előkészülve. Azután következik Németország, bár itt a metaphysikai szellem igen káros hatást fejt ki. Az angol nép minden előnye daczára kevésbé van az új rendszerre előkészítve, mint a nyugat-európai család többi ága, Spanyolországot kivéve. A feudalis és theologiai szellem itt megtartotta oly túlsúlyát, mely minden úji-

tásnak akadály. Mind a szellemi, mind a világi hatalmat illetőleg itt a retrograd vagy legalább a megálló, nem haladó rendszer tökélyesebben van organisálva, mint egyebütt. Az industrialis tevékenység teljes kifejlődése itt a politikai akadály forrásává lett. Mindazonáltal e tartomány felvilágosodott embereinek jelentékeny segélyére mindenesetre számítani lehet. Egyébként helyzetét megóvjá őt azon hibától, mely a többi európai kormányokat az angol rendszer utánzására csábítja. Továbbá Angolországnak a praktikus szellem túlsulya határozott és a valósághoz ragaszkodó oly jellemet kölcsönöz, milyent ily mértékben sem Német-, sem Olaszországban nem találunk.

Legutólján áll Spanyolország, mely népe nemes jellemének daczára a legkevésbé van előkészítve a végleges socialis átalakulásra. A retrograd-rendszer bár itt nem tett szert oly szilárd állandóságra, mint Angolországban, de intensiv nyomást fejtett itt is ki. A katolikus szellemnek hosszú időn át való előtérbe nyomulása itt kevésbé volt kedvező a positiv szellem kifejlődésére, mint Olaszországban. A katolikus szellem igen elrontatott a kormányzati rendszerrel való szoros összeköttetése miatt; inkább theocratikus törekvéseket idézett elő, mint kibékülést a moralis és a politikai hatalom között.

Az őt nagy európai nemzet újjászületését megvalósító munkának alkalmazkodnia kell e népek mindegyikének viszonyaihoz. Hogy e föltétel annál jobban teljesíttessék, kívánatos lenne e feladatot egy e.cinte kevésbé számos, de később fejleszthető associatio igazgatására, vezetésére bízni. A «positiv nyugoti bizottság» («Comité positif occidental») elnevezés jelezné azt, hogy célja ezen associationak Európában a szellemi reorganisatiót terjeszteni. E bizottság tagja lenne 8 francia, 7 angol, 5 német és 4 spanyol. E permanens bizottságnak kellene a positiv philosophiát tovább fejleszteni, az összes fogalmakat átalakítás alá fogni, új munkatársak kiképzésére philosophiai collegiumokat szervezni, a positiv nevelést terjeszteni és a praktikus élet újjáteremtését a positiv philosophia alaptételei szellemében szóval és írással eszközölni.

A mult elemzéséből levezetett e socialis conceptiok kiegészítik az Aristotelestől előkészített, a scholastikusoktól előre jelzett, Bacon- és Descartestól általános jelentőségében és szellemében fölsimert philosophiát. Végezetül C. feladatának tartja, hogy a három utolsó fejezetben összeállítsa azon philosophiát, melynek elemeit successive kifejtette, beszélvén először a positiv philosophia módszeréről, azután tanairól, végre eredményeiről.

A positiv methodusról.

Miután C. sociologiaját positivvé tette, vagyis miután megmutatta, hogy e tudomány is változhatatlan törvényeknek van alávetve, — hierarchiajának legmagasabb fokozatáról megkísérli még világosabbá tenni philosophiajának úgy logikai, mint tudományos jellegét, úgy methodusát, mint tanait.

Mindenek előtt hangsúlyozza, hogy a logikai és a tudományos szempont correlatív és egymástól elválaszthatatlan. Mindkettőt csak határozott megjelenésükben lehet megítélni. A logikai és a methodikai eljárást nem lehet azon studiumoktól elválasztva haszonnal tanulmányozni, melyekben először keletkezett.

A múlt vizsgálata kimutatta a legelőhaladottabb népek szellemi és erkölcsi reorganisatiojának szükségét. Azok, kik socialis tekintetben e szükségről eddig meg nem győződtek, azok is speculativ tekintetben belátják ennek szükségét korunkban, a hol a tudományos munkálatoknak fölprózása az előző fáradozások eredményeit meghamisítással fenyegeti. A legjobban megállapított abstract conceptiok csak szoros solidaritasban állhatnak fenn; ilyenén közösség nélkül a moderneknél is mutatkoznék azon szegyenletes szellemi lealacsonyodás, melyet az ókor és középkor görög népeinél a theologiai és metaphysikai elfajzások szültek. Az empiriai specialis kutatások hatalmas akadályokat gördítenek a tudományos haladás elé. Káros hatásuk különösen jelentkezik a szerves világról szóló bonyolultabb tanulmányokban, hol a vezető egység hiányzik. Ha e tudományos anarchia tovább tart, a szervetlenekről szóló tanulmányokban is, a matematikát sem véve ki, hasonló sivárságokat fog eszközölni. A magas socialis érdekektől eltekintve, már maguknak a tudományoknak érdekei is megkivánják a philosophia egyes részeinek egyesítését egy egyetlen tudós testületben.

A philosophiai egység megkivánja egy elemnek túlsúlyát az összes többi fölött. Melyik legyen ez elem? A tudományos hierarchia megállapításából kitétszóleg, a 6 philosophiai elem közül ily előnye csak az első- vagy az utolsónak lehet. A matematikai philosophia, melylyel az astronomiait összekötni lehet, mivel ez csak annak alkalmazása, ily előkelőségre jogot igényelhet azon ok miatt, mert a geometriai és mechanikai törvények a jelenségek minden fajára alkalmazhatók. Más

szempontból a sociologikus philosophia, melyhez a biologiait is — mint alapját — számítani lehet, érdemli meg az előjogot, mivel minden fogalmat, mint az emberi kifejlődés eredményeit tekinthetjük. A középső pár, a physika és chemia csak a versenyző elemek valamelyikéhez csatlakozhatik, mert mindkettő befolyásának van alávetve.

E szerint az a kérdés, vajjon a matematikai vagy a sociologikus szellemnek felsőbbségét, túlsúlyát ismerjük-e el? A kifejlődés tana megmutatja, hogy bár a matematikai szellemnek a positivitasra előkészítő nevelésben mindenütt uralkodnia kell, mégis csak a sociologikus szellem képes egyedül vezetni a valódi speculatiokat. E distinctio megmagyarázza azon antagonismust, mely három század óta a tudományos és a philosophiai génie között kifejlődött. Mig a tudomány a matematika lendítése alatt egy bizonytalan rendszerezéssel foglalkozott, az alatt a philosophia hasztalan reclamatiokat emelt az emberi szempont elhagyása ellen. A meddig az emberiség kifejlődése törvényekre nem volt visszavezetve, a modern szellem nem fogadhatta el a generalisálás szükségére vonatkozó fölszólamlásokat, mivel oly törekeny rendszerre támaszkodtak, honnan mindenek előtt kilépni kellett.

A matematikai tudomány C. szerint forrása ugyan minden positivitásnak, de egy általános philosophia megalakítására elégtelennek mutatkozott. bár ennek daczára három század óta az új philosophiára irányuló alkotásokat mindig matematikai elvek szerint kísérették meg.

Descartes nagy alkotása volt e tekintetben a minta. Ez emlékezetes conceptio, mely az összes tudományok alapjául a geometriát és mechanikát tette, szerencsésen uralkodott egy századon át és a nagy nehézségek daczára a szervesen uralkodott egy századon át és a nagy nehézségek föllendülése élén állott. A legegyszerűbb biologiai conceptioakra kiterjesztve azonban zavaró hatású volt, bár kezdetben szükséges vala a metaphysikai szellem kiküszöbölésére. Azon előhaladás daczára, melyet a kezdetleges mozgalom óta a matematikai theoriák tettek, nem vala képes megváltoztatni az ily philosophiai elv természetét és a későbbi kísérletek még természetlenebbek gyanánt mutatkoztak. E kísérletek hovatovább alacsonyabb szellemeknek engedtetek át, kik általános conceptioik kiinduló pontját a physikai és chemiai tünemények rendjébe tették át. Ez ábrándszerű kísérletek ekként, bár igen tökélyetlenül, eleget tettek a modern tudás egység után való szükségletének, melynek eddig semmi más módon eleget nem tehettek, mint oly módon, melyre

a philosophusok gyakran, sőt még napjainkban is esábíttattak, mely nem más, mint a moralis és socialis nézőpont elhagyása és hasonló példák, tervek követése a geometerek és physikusok módjára. Hogy e helyzetből kiszabadulhassunk, mellőzhetlen megvizsgálni azon módot, mely szerint a positiv speculatiokat összekötni lehet. A vizsgálat leggyorsabb és legeldöntőbb formája az, ha a két ellentétes menetet, a mathematicait és a philosophiait összehasonlítjuk.

C. kifogyhatatlan azon érvek fölhozásában, melyek szerint az egyesítést mathematicai alapon eszközölni nem lehet.

A mathematicai szellem leginkább módszerére alapítja philosophiai jogosultságát. Igaz ugyan, hogy a tudományos logika itt jelentkezett legelőször, de lényeges jellemvonásait nem itt fejlesztette ki, hanem később, midőn összetettebb tanulmányokra terjeszkedett ki. — Egyedül csak a sociologusok ismerik tökéletesen a positiv methodust és a geometereknek erről a legtökéletlenebb ismereteik vannak, mert csak kezdetén ismerik, míg a sociologusok annak egész fejlődését követték. A mathematicai vizsgálatok hibái nem pusztán abból származnak, hogy a régi philosophia uralkodó korából erednek, mely alól még a legabstractabb tudományok sem szabadulhattak föl. E hibák főleg conceptioinak izoláltságából származnak, mely conceptiokra a philosophia magasabb részei még üdvös reactiot nem gyakorolhattak.

Miután a mathematicai szellem a philosophia részére kétségtelenül elégtelennek bizonyult, a maga részéről a biológiai szellem törekedett alapot adni a positiv rendnek, mint azt Cabanis és Gall példái bizonyítják. Ez új kísérletek mindenestre haladást jeleznek, mert a generalisatio magvának valódi fészkéhez közelebb vivék a gondolkodást, de mégis csak utopiához vezettek. Az egyes lény tudománya nem képes philosophiát létesíteni, mert az igazi universalitasra egyedül fogékony szemponttól távol van. Ellenkezőleg a sociologia tulsúlya az, mely valamint a többi tudománynak, úgy a biológianak is szilárdságot és egységet kölcsönöz.

A biologia tulsúlya csak utolsóját képezi azon előkészületeknek, miket előtte a chemia, a physika és astronomia tettek. Míg a positiv szellem nem emelkedett fel a sociologikus fokra, oly általános nézetekhez nem lehetett jutni, melyek alkalmasak lennének neki jogot és hatalmat adni a valódi philosophia megalakítására. Miután e föltétel beteljesedett, mi sem akadályozhatja meg az újításnak teljesülését

mely már oly régen előkészítettet. Így Bacon és Descartes reményei megvalósultak és C. szerint az ő philosophiája, különösen e két, látzólag ellentétes törekvésű philosophusoktól megindított, előkészítő jellegű fejlődések összeköttetéséből állott elő. — Descartes ugyanis a sociális tanulmányokról lemondott, hogy erejét a szervesen világra vonatkozó speculatiókra centralhassa, mikről érezte, hogy az emberi értelem megújítására szükséges methodust készítik elő. Ellenben Bacon szeme előtt a sociális tanok megújítása lebegett, a melyeket a természet-tudományok tökéletességével akarta felruházni. Ezen egymást kiegészítő munkálatok C. szerint az ő philosophiájában egyesülnek.

Nem kell attól tartanunk, hogy a sociologikus szellem túlsúlya kártékonyan fog hatni a szervesen különböző tudományaira, különösen a matematikára. C. egész munkája bizonyítja, hogy ily félelem alaptalan oly elv mellett, melynek túlsúlyát a positiv szellem összes többi módjaira kell támasztania.

A sociologikus tan megmutatja, hogy az egyes nevelésnek az egész faj nevelését kell, legalább legfontosabb alakulásában, visszatükröztetnie. A matematikai vizsgálatok az egyesre nézve is úgy fogják gyakorolni azon jogukat, hogy a positivitasra nézve az alapot alkossák, valamint e jogot gyakorolták a nemnél is.

A positiv methodus szellemének meghatározása után C. e módszer természetét és hivatását tárgyalja.

Az új philosophia az első és végök minden vizsgálatát, mint haszontalanokat mellőzi. Csak azon viszonyokra szorítkozik, melyek a vizsgálandó események törvényeit képezik és melyek azt eszközlik, hogy egyik eseményt a másikból előrelátni lehet. A míg e tünemények természetfölötti akaratra tulajdoníthatnak, addig a különböző lények eredete és célja fölötti vizsgálatok megérdemlik, hogy a legtevékenyebb szellemek egyedül ezekkel foglalkozzanak. De a vallásos szellem hanyatlásával e kérdések oly mértékben szorítottak háttérbe és lettek értelmetleneknek kijelentve, a mily mértékben kapott jobb táplálékot a szellemi tevékenység. A positiv vizsgálatoknak épügy ki kell kerülniök az empirismus, mint a mysticismus szirtjeit; minden speculatio alapjául a megfigyelt tényeket veszi, de tartózkodik azon rendszertől, mely a tudományt összefüggés nélküli tények fölhalmozására vezeti vissza. A tudomány törvényekből és nem tényekből áll, jöllehet ezek a törvények felállítására és megoszlopozására nélkülözhetetlenek. A positiv szellem, a nélkül, hogy a constatatalt valóság túlnyomóságának fontos-

ságát félreismerné, folyton nagyobbítja a rationalis területet az experimentális terület rovására, a mennyiben a megfigyelések helyére az előrelátást teszi. A tudományos haladás az egymástól független különböző törvények kevesbitésében áll, a mennyiben hova-tovább több törvény összeköttetését eszközli és a törvényeket folyton kisebb számra reducalja.

A theologiai és metaphysikai uralom a speculativ szokásoknak bizonyos chimaerikus emelkedettséget adott, mely a közönséges okosság szerény eljárásától távol tartotta magát. Míg a közönséges ész (la raison commune) megelégedett azzal, ha az adottságok megfigyelésével bizonyos viszonyokat födezhett föl, melyek a praktikus előrelátást vezethették, a philosophiai nagyravágyás ily eredményt kicsinylett és egy természetfölötti fénytől várta a kinyomozhatatlan titkok kinyilatkoztatását. A józan philosophia ellenben mindenüvé a valódi törvények vizsgálatát teszi a lényeges okok helyére és speculatioit az általánosan érthető fogalmakkal köti össze.

A fokozati különbségektől eltekintve, szellemi identitást vesz föl' mely nem engedi meg többé, hogy a speculativ osztály magát a dolgozó-társak tömegétől izolálja. A kérdések tárgyalásához nem titokzatos kenet, hanem megfelelő előkészültség kívántatik. A megélesített philosophiai szellem a józan ész (le bon sens) akarja az értelemtől elérhető összes tárgyakra kiterjeszteni. A positiv methodus azon spontán okosságot veszi mintául, melyet a mindennapi eredmények ajánlanak és csak az általánosításra és rendszeresítésre szorítkozik, kiterjesztvén azt az abstract speculatiokra. A philosophiának fensőbbsege a józan emberi értelem fölött abban áll, hogy az elsónél nagyobb az általánosítás és coordinálás, melyek a tudományos tanok értékét alkotják. Nem az egyes szerencsés összehasonlításokra szükséges helyesség és éles értelmiség hiányzik a közönséges szellemeknél, hanem azon képesség, mely az abstract vonatkozásokat általánosítja és a különböző eszmék között teljes logikai összefüggést talál ki. Az új philosophia leglényegesebb ismertető jele az összes gondolkodó embereknek összeköttetése a speculativ osztállyal és ebből látható, mily befolyásra van hivatva a társadalomban oly speculativ rendszer, mely csak a közönséges okosság pusztá erősödésének tartja magát.

A positiv philosophia minden tüneményt, a szervesetleneket úgy, mint a szerveseket, a physikaikat úgy, mint az erkölceiket, az egyénét úgy, mint a társadalomét, változhatatlan törvények alá veti, melyek nélkül

lehetetlen az előrelátás és a tudomány csak száraz tudakosság maradna. A természettörvények változhatatlanságának elve lassan bár, de folytonosan fejlődött ki a theologiai felfogás köréből, és pedig először a szervesetlen tanulmányokba, később az emberről, mint értelmes és morális lényről szóló tanulmányokba nyomult be. A természettörvények változhatatlansága addig azonban összeköthető nem volt a socialis kifejlődéssel, míg az emberiség kifejlődése egy isteni akarat alá vetettnek tartatott. Most már a természettörvények e változhatatlanságáról szóló elvvel csak a^a monotheistikus vallás meghosszabbított befolyása ellenkezik, ragaszkodván az önkényes közbelépés lehetőségéhez. Ezen, minden theologiai philosophiának járulékát képező utógondolat nélkül, a modern gondolkodás már elfogadta volna azon meggyőződést, melyre szükségképpen vezet a mindenféle tünemények egész tömegének naponkénti lefolyása, mely lefolyás az emberi előrelátásnak megfelelően történik.

Tudományos szempontból a természettörvények fontos különbséget mutatnak a szerint, a mint vagy a megfelelő tünemények hasonlóságára vagy a tünemények egymásutánságára vonatkoznak. A positiv magyarázatok vagy a hasonló vagy az egymásután következő tünemények összeköttetésére szorítkoznak a nélkül, hogy ezen hasonlóság vagy egymásrakövetkezés forrásairól és módjáról, melyek mindig kikutathatlanok maradnak, szólnának. E hasonlóság és következés ismerete teljesen elégséges czél a természet minden positiv tanulmányára nézve, mert megmagyarázza a tüneményeket és egyiket a másik által előreláttatja. Ez előrelátás a tünemények kölcsönös viszonyából a bekövetkezendő eseményeket akarja megismerni.

A hasonlóság és egymásutánság törvényeit statitikai és dynamikai törvényeknek is mondhatjuk; különbségüket a harmonia- és a melodiával is feltüntethetjük. Legjobban kitünik e különbség a sociologiában, hol a reud és a haladás törvényeinek felelnek meg.

Logikai tekintetben a természettörvények egy más különbséget is mutatnak, a szerint, a mint forrásuk vagy a kísérletek, vagy az értelem. E különbség nem befolyásolja biztosságukat vagy hasznosságukat. A logikai tökéletesség abban áll, hogy ez eljárások egyikén megerősítették az, mi a másikon nyeretett. Egyébként minden tudományban vannak bizonyos fogalmak, melyek ez utaknak csak egyikén nyerettek, a nélkül, hogy kevésbbé biztosak lennének. A geometerek előítéletei daczára Keppler fölfedezéseihöz hasonló genie kívántatott, mint Newtonéhoz. Mindkét eljárásra azonban ügyelni kell, mert az

inductioval való visszaélés igen könnyen az összefüggés nélküli törvények fölhalmozása folytán a tudomány elfajzására vezet, a deductionnak tulzott használata pedig a speculatiók hasznosságának, határozottságának, sőt igazságának is árthat. ✓

A positiv methodusnak logikai szempontból tekintve legfontosabb sajátása az, hogy a megfigyelés túlsúlyban van a phantasia fölött, mely utóbbi a theológiai állapotban az uralkodó. A metaphysikai állapotban nem a phantasia, nem is a megfigyelés az úr, hanem az argumentatio viszi a philosophiai kormányzatot. E gondolkodás nem a fictiókkal, nem a realitasokkal, hanem csak entitásokkal foglalkozik. Ez átmeneti állapot a vizsgálódások előbbi természetén mit sem változtat: a priori okoskodások, melyek minden megfigyeléstől függetlenek, vezetnek a magas speculatiókat. E bizonytalan és kétértelmű régime nagyon veszélyes a modern értelem kifejlődésére, mely jóllehet komolyan nem félhet már a theológiai fictióktól, de a metaphysikai entitások nagyon megakadályozhatják.

Egy tulajdonság sem jellemzi jobban a positiv szellemet, mint a relativ szempontnak az absolut helyére való felállítása. E tulajdonság kevéssé tűnik elő a matematikai fogalmakban: a deductiók nagy könnyüségére gyakran illusioba ejt az emberi ismeret horderejéről. A természeti tüneményekre alkalmazva e fogalmak a megfigyelés helyére az argumentatiót teszik. A socialis vizsgálatokban ellenben a történeti álláspont a kiemelkedő és azért a positivitas e tulajdonságának legtökélyetesebb megnyilatkozását nyújtják. A természettörvények változhatatlanságának érzete kevéssé fejlesztetik ki a matematikai tanulmányoktól, mert a matematikai és geometriai tünemények nagy egyszerűsége nehezen engedik meg ezen philosophiai fogalom általánosítását. A többi tudományok határozottabban nyilatkoztatják ki a természettörvények változatlanságát. De csak egyedül a sociologikus tudomány fejleszti ki tökéletesen ezen elvet, kiterjesztvén ezt a legbonyolultabb eseményekre, miket így kivon a theológiai és metaphysikai szellem suprematiája alól, melyet a Descartes-féle transactio még jogosultnak tartott az erkölcsi és társadalmi jelenségek vizsgálatára.

Az összes eljárási módok, melyekből a positiv methodus összetéve van, egységek folytán a hat alaptudomány mindenkéiben megtalálhatók. A matematikai tanulmány előnyei tárgyának egyszerűségéből származnak, mely a bizonyítás sokasítására és folytatására szolgáló eszközökkel példákat szolgáltat mindazon mesterfogásokra, miket

az értelem alkalmazhat. De éppen ezen egyszerűsítés folytán a logikai eszközök legfontosabbjai eléggé nincsenek meghatározva.

A sociologikus szellem elsőbbsége a matematikai felett még nyilvánvalóbb lesz, ha a methodus helyett a tanokat vizsgáljuk. Jóllehet a geometriai és mechanikai szempont általános, de következtetései annál tökéletlenebbek lesznek, minél bonyolultabb tárgyakra akarja vonatkoztatni. Különösen látszik ez a sociális és erkölcsi tünényeknél, mik ki lettek zárva Descartesnak, egyedül a matematikára támaszkodó általános philosophia felállítására irányuló, kísérleteiből. Az állati élet legegyszerűbb jelenségeit csak is az automatismus tarthatatlan hypothesisével magyarázhatták meg. Így a matematikai szellem igényeit a szervesen philosophiára korlátozta és még a chemiai terület incorporatioja is a távoli jövőbe utasított. Ekként az universalitástól, melyre kezdetben törekedtek, igen messze elmaradtak. A matematikai szellem ekként a szervesen világra lévén korlátozva, suprematioja csak addig maradhat meg, a míg — és ez idő kétségtelenül igen közel van — a physikusok kellő nevelés által előkészítetnek arra, hogy maguk vezessék a hatalmas logikai eszköznek használatát, mely eszközt csak egyedül ők képesek helyesen alkalmazni minden specialis czélra. — A matematikai szellem a physikai tények fölött csak az által uralkodik, hogy haszontalan hypothesiseket állít föl a tünények keletkezésének módjáról. A tudományos törekvések tehát a positiv methodus szabályaival ellentétes irányt mutatnak, a mennyiben megoldhatatlan problémákra bukkannak és egy hatalmas fölszerelés segélyével a régi philosophia határozatlan és önkényes jellemét újra előhozzák. A positivitas e megrozsabbodását a physikában csak a geometerek túlsúlya idézheti elő. A physikusok, eléggé hajlandók lennének belátni a phantastikus fluidumok ürességét és ellenmondásos jellegét, hogy theoriájukat ezen metaphysikai állványoktól megszabadítsák, de nem vonhatják ki magukat az algebra túlsúlya alól, mely illetén alapot nem nélkülözhet. A matematikai philosophia azért nem sokára saját területén kívül csak még az astronomiai tanulmányokban fog uralkodhatni, melyeknek általános vezetése reá tartozik, tekintettel problémáiknak geometriai és mechanikai természetét. C. azt hiszi, hogy a matematikai szellem túlsúlya csakhamar megcsappan és csak tulajdonképeni, ép úgy abstract, mint concret, tárgyának határai közé szorul, a mint ezt C. művében meghatározta.

A különböző vizsgálatok más általános szempontot nem engednek meg, mint az emberit vagy pontosabban a társadalmi. Hogy a sociológus szellemnek jogigényeit a felsőbbre megérthessük, elégséges, ha az összes fogalmakat, mint az emberi értelem mindmegannyi eredményeit tekintjük. Mióta a philosophusok a szellemi jelentőségekről gondolkodnak, a metaphysikai állapot illusioi daczára el kellett ismerniök az ezen tüneményeket meghatározó törvényeket. E törvényeket Tracy szellemes kijelentése szerint minden tanulmánynál föl kell tételezni, mert végkövetkeztetésekre nem juthatnánk, ha az eszmék képződése és átalakulása az egyes akarástól független rendnek nem lenne alávetve. Comtenak, az emberi szellem és társadalom együttes menetéről szóló tanai pontosságát — szerinte — kétségtelenül kimutatta az ő történeti előterjesztése. Ekként a sociológus philosophia egy legfőbb elv védelme alatt áll, mely elv alkalmas arra, hogy a speculativ terület minden részére a sociologia közbelépését vezesse. E philosophia igazságát és termékenységét, hasznosságátbizonyítja Comte munkájának léte is, melyben a különböző tudományok egy közös szempont alá vannak alárendelve. C. számos új nézetet sorol föl a matematika, physika, chemia köréből, melyekre ő munkájában ráutalt és melyek mint jobbitások az új philosophiai szellemnek köszönhetők. E jobbitások, melyek mind a tudomány jellegének megszilárdítását és eljárásának tökélyetesítését czélozzák, a történeti szempont túlsúlyából vezettettek le.

A vizsgálódó osztályok minemüése minden időben az emberi szellemnek egyidejű helyzetét tükrözteti vissza. A speculatioval megbizott testületek, melyek az utolsó három században alakultak, a geometereket ruházták föl azon túlsúlylyal, melyet a középkor végeig az erkölcsi és socialis tanulmányok birtak.

E visszasság végörája ütött. Ki sem ellenkezik most már azon követeléssel, mely szerint az emberi szempontnak kell az összes vizsgálatokban a túlsúlyt elnyernie. Az új philosophiának e közben harczolnia kell egy oly osztály szenvedélyei és érdekei ellen, mely bár nem számos, de mely különösen Franciaországban nagyon elhatalmaskodott. A geometerek igájától függő tudós társaságok a philosophia kifejlődésének hatalmas akadályai. A geometer igája, mely a biológiára elviselhetetlen, a tudósok minden osztályára ártalmas, mert jogosulttá akarja tenni az alsóbb tanulmányok azon követelését, hogy a felsőbb tanulmányokat vezessék és mert a legegyszerűbb és legtökélyetlenebb szempontnak túlsúlyt akar kölcsönözni a bonyolultabb és terjedelmesebb fölött.

A socialis tanulmányok természetében annyira ben van az elsőbbségre való jog, hogy e fölött vitának nem is lenne szabad uralkodnia. Az új philosophia megvalósítása elé azonban több nehézség gördült, miket C. legyőzött. A főnehézség a kétféle szükségletnek, a positivitás és az általánosság követelményeinek kielégítésében rejlett, melyek egyaránt szükségesek és melyek mégis egymással össze nem egyezhetőknek látszottak. Az utolsó két század matematikai módjai és a régi theologiai és metaphysikai módok között C. a sociologia teremtésével új philosophiai módot állított föl, mely egy magában egyesíti azon föltételeket, mikre az előbbi módok mindenike különváltan törekedett, de a miknek kellően még sem felelhettek meg. C. philosophiája tehát megmutatja, hogy e megvalósítás, melyre eddig hasztalanul törekedtek, tényleg eléretett.

A concret studiumok érdeke is megköveteli a sociológiának a philosophiában való vezető és uralkodó szerepét már azért is, mivel nem szabad felednünk, hogy az abstract tudományok, melyekre nézve ki lön mutatva a sociologikus szempont szüksége, képezik a concret tudományok alapját.

Az aesthetikai vizsgálódásokra is kedvező a sociologia módja. Az aesthetikai vizsgálódás a tudományos szellem csak azon módjával egyezik meg, mely leginkább törekszik az emberiségbe legjobban bevéődött egység után. Mi sem ellenkezik jobban az aesthetikai ítélkedéssel, mint a geometerek szokása, mely szerint mindig bizonyítani akarnak, midőn pedig érzelmekről van szó. C. a művészetre kedvezőtlen irányt a matematikai szellem uralkodásának tulajdonítja. A positiv szellem, mely a matematika uralma alatt távol tartotta magát a szépművészetektől, kényszerítve lesz magába fölvenni azokat, mihelyt sociologikus fejlődési fokára jutva, az emberi kifejlődés törvényeit feltárni törekszik, mely kifejlődésnek egyik elemét éppen az aesthetikai kifejlődés alkotja. Ily tanulmány a legjobban fogja megismertetni azon viszonyt, mely szerint az ideális tökélyetesség érzületét a valódi lét fogalma alá kell rendelni. A mennyiben a sociologia mellöz minden természetfölötti közvetítést, a tudomány és művészet között kölcsönös haladásukra egyaránt kedvező megegyezést teremt, mely mindkettő socialis hivatására nézve mellözhetetlen.

A sociologikus szellemnek a philosophiában való uralkodása egyedül csak az ipari törekvésekre nézve lehet talán kedvezőtlen. De nem lesz baj abból, ha egy kevésbé mérsékelteknek ezek, melyek rend-

kivüli túlsúlyuk folytán most az emberi tevékenység legnemesebb irányait elnyeléssel fenyegetik. Attól nem kell tartanunk, hogy e mérséklés veszélyes elhanyagolássá lesz. Az új philosophia, melyet mindig az egészre vetett tekintet vezérel, meg fogja azt akadályozni. Az ipar tökélyetesítése inkább a már nevezett eszközök értelmes alkalmazásában, mint újak összehalmozásában áll.

Minden positiv speculatioban elsőbbséget kell tehát adni a sociologikus szellemnek. Minden új philosophusnak, mint én tettem, mondja C. hosszas és fáradságos előkészületnek kell magát alávetnie; ez előkészületnek épp úgy tudományosnak, mint logikusnak kell lennie és a philosophia különböző ágainak tanulmányozására kell támaszkodnia. Ily előkészület nélkül senki sem tarthat igényt philosophiai jelentőségre, mely az általánosra irányuló mozgalmat az egyesekben való haladással kapcsolja össze. A geometerek csalfa túlsúlyát könnyebben el lehet érni, mert saját tanulmányain kívül más előkészültséget nem kíván és mert tanulmányaik egyszerűségük miatt sok középszerű agy által könnyen elsajátíthatók, ha néhány évig szabályszerűen foglalkoznak azokkal.

A positiv philosophia egész rendszerére kiterjeszkedő valódi egység megszerzésével megszűnik a mostani anomalia, mely szerint a positiv tudományok csak részlegesek és nem általánosak, az általános eszmék pedig nem pozitívek. Az a positivitás, melyet a matematika által eszközölt lendítés az összes speculatiókba bevezetni akart, megerősítették az új philosophiában; az általánosság pedig, melyre nézve a theologia és metaphisika joggal, de erőtlenül biztosítékot követeltek, teljesebb lesz, mint valaha volt. Ezzel megszűnt azon sajnálatos ellentét is, mely a görög fejlődés óta a szellemi és erkölcsi haladás között fenállani látszik, s minek folytán az erkölcsi szükségletek hova-tovább elhanyagoltantak. Az egész nem nevelését szükségképen visszatükröztető egyedi nevelésben csak az értelem kifejlődését vették figyelembe és nem ügyeltek a moralra.

A hatalomnak természetes felsőbbsege és az értelem igényelt felsőbbsege között a positiv philosophia a moral tulsúlyát valósítja meg, melyet a catholicismus nemesen hirdetett a középkorban, de nem valósíthatott meg, mert az erkölcs akkor egy törékeny philosophia alá volt rendelve. Az erkölcsiség azon sajátságait, melyek az isten nagy eszméjén alapultak, igaz ugyan, hogy nem helyettesíthették azok, melyeket a természet entitasának határozatlan fogalma meg-

engedett; de e sajátságok alacsonyabbak, mint azok, melyek az emberiség fogalmával vannak összekötve. Ez emberiség fogja az összorganizmus teljes érettségében a szellemi és socialis összes szükségletek kielégítését eszközölni. A moral túlsúlya a szellemi fejlődésre épügy nélkülözhetetlen, mint a socialis hivatásra. Az erkölcsi szabályok iránt való közönyösség a szellemi törekvések őszinteségének és méltóságának árt-hatna, mert e törekvések csak a személyes nagyraevágás eszközeivé lesznek.

Az utolsó metaphysikai öncsalódások is eltűnnek, ha a szükségképpen socialis jellegű emberi szempont természete lép előtérbe. Mind statitikai, mind dynamikus felfogás szerint a tulajdonképeni ember, mint egyed, csak abstractió. Csak az emberiség az igazi, a valódi, különösen szellemi és erkölcsi tekintetben. A theologiai philosophia volt eddig az egyedüli, mely ezen általános követelménynek eleget tett, ép azért törekenysége daczára még most sem lehetett helyettesíteni. A metaphysika soha sem merészkedett az individuum egyszerű álláspontja felé emelkedni és hiú erkölcsi pretensioja daczára legtöbbször csak egoistikus érzelmeket hirdet s az isolaltság gondolatait preadicalja.

A speculatiok különböző fajai tért engednek a phantasianak, de a kiindulópont vagy a vezetés sohasem illetheti meg. Még akkor is, ha a priori járunk el, okoskodásunknak megfigyelésekre kell támaszkodnia. Az igazi tudomány jelszava: lássunk, hogy előreláthassunk. Voir pour prévoir. Minden előrelátás nélkül, hogy valamit láttunk volna, absurd metaphysikai utopiahoz vezet.

Tudományos szempontból a positiv philosophiának legfontosabb tulajdonsága a relativ felállítása az absolut helyére. A régi philosophia absolut fogalmakra törekvő irányzata ellen sikertelenül lépett föl a híres Kant, a modern methaphysikusok legnagyobbika, ki ez által örök hálánkat érdemelte ki. Eredményre ez irányzattal szemben addig nem lehetett számítani, míg a socialis vizsgálatokra ki nem terjedt a tudományos haladás. Ily föltételnek tett eleget C. műve, mely az egész absolut philosophia ledöntésére vezet. A szervetlen természet tanulmányai mutatják meg legelőször fogalmainknak relativitasát, miket a külvilágról nyerünk, melyben az ember csak mint a tőle független tünemények szemlélője lép föl. Azután a biologiai philosophia érezteti velünk, hogy a szellemnek tevékenységei, mint az élet tüneményéhez tartozók, valamint a többi emberi tünemények azon viszonynak vannak

alávétve, mely az organismus és a környezet között van, tehát egy dualismusnak, mely az életet alkotja.

Ismereteink egyrészt e reánk ható környezettől, másrészt organismusunktól függenek. Azt nem vagyunk képesek megítélni, hogy e két elem mindegyikének mily befolyása van érzelmeinkre és gondolatainkra. Legjobban megmutatta fogalmaink relativitását C. művében, midőn föltárta azon kifejlődést, melynek az emberiség szellemi evolutioja, az organismus transformatioja nélkül is alá van vetve. E végső fordulat a philosophiában teljesen kiküszöböli az absolut philosophiát. Comte azt hiszi, hogy sikerült e positiv methodust véglegesen fölláztatni még azon esetben is, ha socialis doctrinája, a kifejlődési törvény hibásnak bizonyulna be.

A szellemi merevség elmozdításával a relativ philosophia megállapított. Az egymásra következő theoriák csak fokozatos közeledések oly valósághoz, melynek teljes ismerete soha el nem éretik. A legjobb theoria minden egyes korszakra nézve az, mely az akkori megfigyelések összegét a legjobban képviseli.

Az absolut philosophiának még egy más hibáját fogja a positiv philosophia kiküszöbölni és e hiba abban rejlik, hogy hajlandó a modern értelem felsőbbségét túlozni és az előző véleményeket egy megzavart szellemi állapot jelei gyanánt tekintti, mely állapot az utolsó századokig tartott és e mellett nem tárja föl ezen állapot kezdetének és végének okát. Az egyes tudományok egymásután következő különböző tana és az egyes különböző korszakok egymásra következő vallásos nézetei keletkezésükkor és tartamuk idejében a legjobb rendszert képezik, mely az emberi fejlődés illető korszakaival a legjobban megegyezett. ezeknek legjobban megfelelt; vagyis az akkor lehető legkevésbé tökéletlen módon közeledtek a fundamentális igazsághoz, melyhez mi jelenleg közelebb jutottunk.

Ezek után C. a positiv methodusnak hivatásáról szól az egyest és a fajt illetőleg és pedig először a speculativ, azután a praktikus életre vonatkozólag adja elő nézeteit.

Az egyesre vonatkozólag ezen methodus theoretikus feladata a szellem két szükségletét kielégíteni; az ismereteket ugyanis kiterjeszti és azokat rendezi. A positiv philosophiát mi sem jellemzi jobban, mint azon képesség, mely az összeköttetés és a kiterjesztés szükségleteit, melyek eddig ellentétesek valának, ki tudja békíteni. Ha e logikai összefüggés megvan az összeköttetés és kiterjesztés között, ez annak

bizonyítéka, hogy a felfogások igazak és hogy ezek megegyeznek a megfigyelésekkel, vagyis arról kezeskedik, hogy az igazság annyira megközelítettett, a mennyire az emberi kifejlődés állapota azt az illető korszakban megengedte.

A positiv philosophia maga az ismeretek ez összeköttetéséből meríti a legerősebb eszközt azok kiterjesztésére és viszont minden bevégzett kiterjesztés az eddigi összeköttetés tökélyetésére szolgál, a szellemi rendszer különböző részei közötti harmonia létesítése által.

E logikai összefüggés, harmonia, midőn az ismereteket egymás mellé helyezi, az ismereteket ki is terjeszti és azért hivatása a racionális előrelátást eszközölni, vagyis azt, hogy egyik fogalomról a másikra juthassunk azok kölcsönös összekapcsolása folytán. Ez előrelátás a valódi positivitásnak legbiztosabb kriteriuma.

A hosszú előkészítés minden fokozatán a positiv nézetek nagy lelkesedéssel fogadtattak és azért, bár igaz, hogy a legtöbb embernél a gondolkodó tevékenység gyenge energiaja miatt kevésbé lépnek előtérbe a szellemi szükségletek, C. mégis reményli, hogy a gondolkodók egész tömege fog sorakozni e philosophusok körül, kik az emberiség vezetőivé válnak, a mennyiben ők lesznek az elsők, kik a szellemi revolutiot fölkarolják. Minden szellemi kifejlődés, a positiv methodus is ép úgy, mint a theologiai és metaphysikai, az egész emberiség munkája; ámbátor a nagy geniek először mennek át a fejlődésen és így lesznek az emberiség vezetőivé. A positiv szellem magával fogja ragadni a gondolkodók tömegét; szellemi közösséget fog létrehozni, melyben minden embernek, mint munkatársnak részt kell vennie az igazság feltalálásában és hasznosításában.

Minden összeköttetés megkívánja az érdekeknek, az érzelmeknek, de főleg a véleményeknek bizonyos közösségét. E hármassal alap nélkül egy társaság sem lenne, kezdve a családtól egész a fajig, tevékeny, még kevésbé maradandó. A modern kifejlődés tanulmányozása eléggé megmutatta, hogy egy valódi szellemi közösség egyedüli alapja csak positiv szellemben állhat fön. Ez hivatása azért épúgy a fajra, mint az egyesre nézve a positiv methodusnak, melyet a speculativ életre vonatkozólag, mint a logikai összefüggés és harmonia elvét lehet tekinteni.

A positiv methodus rendezzi a tudománynak a mesterségekhez való viszonyait is.

A tudomány főleg az értelmes cselekvés alapja gyanánt ápol-
tatott és e tulajdonságban fog rejleni mindig értéke. A positivitást
mindenütt a praxis szükségletei idézték föl, mert ezek sürgetőbbek és
sokkal határozottabbak, mint a tiszta *speculatio* szükségletei. A tanoknak
a praxishoz való viszonya hatalmas befolyást gyakorolt a philosophiai
szellem kifejlődésére. A legkisebb praktikus feladatok a legjelenté-
kenyebb theoretikus vizsgálódásoktól függenek, mint azt az astrono-
miára vonatkozó mesterségek régóta bizonyítják. A *positiv methodus*
az előrelátást, a tudomány legfontosabb tulajdonságát, teszi minden
értelmes cselekvés alapjává.

Az emberi tudásnak, minden praktikus alkalmazása nélkül, meg-
van a szükséglete, hogy a tüneményeket megismerje és összekösse, de
e törekvés, néhány kevés, kivételes szellemet nem tekintve, sokkal
gyengébb, semhogy oly philosophiai régimét hozhatna létre, mely az
emberiség eredeti hajlamait megzavarja. A praxis szükségleteinek lehet
első sorban tulajdonítani a *positivitas* kifejlődését.

A *positiv methodus* tisztába hozza a tudományoknak a művé-
szetekhez és mesterségekhez való viszonyát, ez utóbbiakat a tudomá-
nyok alá helyezvén. A sociologia minden lehető esetben összeköti
a *speculatiót* a cselekvéssel. A tudományoknak a mesterségekhez való
viszonya rendezve és tökéletesítve levén, — ez forrása lesz a philo-
sophiai lendületeknek, melyek az emberi ismeretnek növekedésére és
az ismeretek jellemének tökélyetesítésére fognak szolgálni.

Comte ezek után a *positiv methodus* berendezését és kifejlődését
tárgyalja.

A *positiv methodus* rendszeres alakulása megkívánja a három
fokozatu *abstractiot*. Jóllehet a *positiv philosophia* az embernek összes
tevékenységét átöleli és azért előre láttatja, hogy végtére is egykor
nemcsak az összes tudományokat, hanem minden emberi művészetet,
az *aesthetikaikat* épúgy, mint a *technikaikat* föl fogja karolni, —
ennek daczára mégis megköveteli az *apamethodus* rendszeres *insti-
tutioja*, hogy Bacon példájára először is a *speculatio* az *actiotól*
elkülöníttessék, azután elválasztassék a tudományos *contemplatio* az
aesthetikaitól és végre elkülöníttessék az általános tudomány a *con-
crettől*. Az általános tudomány a *philosophia prima*, az egész intellec-
tualis rendszer alapja.

C. szerint a *theoria* függetlensége a *praxistól* a szellemi kifejlö-
désre nézve a legelső föltétel. A theoretikus szellem általánosságra,

mely tulajdonképen értékét teszi, csak akkor júthat, ha az analytikus abstractio szempontjára emelkedik, mely azt eszközli, hogy az egyes esetekben azt, a mi közös, elválasztja attól, a mit és a miket az egyes eset, mint különöst, sajátost magában foglal.

A művészet és tudomány szétosztására nézve C. megjegyzi, hogy még azon korszakban is, midőn a phantasia uralkodott a philosophiában, a költői szellem a philosophiai szellemnek alárendelve volt, a nélkül, hogy ez által önállóságát elvesztette volna.

Az abstract és concret tudományokra való felosztás már a két utolsó században vezette a tudományos kifejlődést. Tényleg a concret tudomány egy ágában sem tárgyalható rationalis módon addig, míg az abstract tudományok a tünemények összes ágában ki nem fejlődtek. E föltétel csak napjainkban teljesült és pedig C. munkájában. Nem esodálkozhatunk tehát azon, hogy Bacon óta a tudományos speculatiok abstractak valának. A folytonos abstractio eszközölte a philosophiai haladást és az abstractio e harmadik foka nélkül lehetetlen lett volna a positiv philosophia. A legegyszerűbb tüneményekben, sőt még az astronomiában sem lehetett általános törvényeket fölállítani addig míg a testek egész concret létükben vizsgáltattak; a legfontosabb tüneményt analysis által el kellett tőlük választani.

Az abstractio e három fokát kívánja tehát meg a positiv methodus institutioja. E methodus csak a mindennapi okosságnak bizonyos abstract speculatiokra való szerencsés alkalmazása. Alapjai tehát ugyanazok, mint a józan emberi értelem alapjai.

Ezek után C. a positivitas kifejlődésének öt phasisáról szól.

Azon philosophiai hibák, melyeknek forrása volt a matematikai szellem, nem érintik ennek azon tulajdonságát, mely szerint úgy az egyes, mint a faj számára minden logikai nevelés alapját képezi. Ez előnye a legegyszerűbb, legabstractabb, legáltalánosabb és a zavaró szenvedélyektől legmentesebb tárgyának természetében gyökerezik. Semmiféle személyes felsőbbség sem vonhatja ki magát ez alapot adó gyakorlás alól; sőt e föltétel teljesítése után a legjobban szervezett szellem is szükségét érzi annak, hogy erejét itt újra megerősítse. A tapasztalás tanítja, hogy matematikai alap nélkül a legkitűnőbb gondolkodók is oly kérdésekben, melyeket a legjobban ismernek, nagy hibákba esnek, ha a tárgy csak kevéssé is bonyolult. Az emberi természet tökéletesedése főleg abban áll, hogy lehetőleg a tisztán intellectualis befolyásokat juttatjuk túlsúlyra. A matematikai oktatás az ilyenén

haladás első föltételének tesz eleget. Az okoskodás művészete itt van teljesen kifejlődve. A matematika abstract részeiben a logikai segéd-eszközök egész tömege van összehalmozva. A matematika mindig bölcsője az összes rationalis positivitasnak. Bevezet a logikai gondolkodásba, de azért még nem végső foka a logikai kiképzetésnek. Sőt a positiv logika ezen első phasisára, még saját speculatioit illetőleg is, fényt kell nyernie a logikai hierarchia következő fokaitól, — így a másodiktól, az astronomiai phasistól, melyben a megfigyelés szelleme jut előtérbe; a harmadiktól vagyis a physikai- és chemiaiától a kísérleti methodus által, a negyedik, vagyis a biologiai phasistól az összehasonlító és végre az ötödik phasistól, a sociologiai szellemtől a historiai methodus által. Ez utóbbi methodus valmennyi között a legtranszcendensebb.

Ilyetén természetű a positiv methodus öt phasisa, melyeknek egymásra való következése a tudományos szellemet a philosophiai szellem méltóságára emelte, a mennyiben eltörülte azon különbséget, melynek közöttük addig kellett fönnállania, míg a modern genie kifejlődését eléggé elő nem mozdíták munkájukkal. Ha meggondoljuk, mily nyomorult theoretikus állapotból indult ki az emberi értelem, nem csodálkozhatunk a hosszú előkészítés felett, melyet szükségelt, hogy abstract speculatioira is azon eljárási mód kiterjeszhető legyen, melyet a közönséges értelem magától használ egyes cselekedeteinél. A modern szellemeknek át kell menniök ezen sorozaton, melyben a philosophiai kifejlődés valósága foglaltatik. Ily nevelés, mely most csak instinctive történt, de mely egykoron rendszeressé válik, ez által gyorsabbá és könnyebbé lesz. C. végül megjegyzi, hogy e fejezet foglalja magában általános következtetéseinek legnehezebb és legfontosabb részét. Oly időben, midőn a tanok még kevésé haladtak előre, a philosophiai munkásságnak főleg a methodus teljes berendezésében kell állania.

A positiv doctrina összege.

(Ensemble de la doctrine positive.)

Könyvének 59. fejezetében C. arról értekezik, hogy az egyes tudományok a positiv tanok szempontjából eddig mennyire vannak előkészítve és mit kell az egyes ágaknak a positiv tanok végleges fölépítésére vonatkozólag tenniök.

Szerinte a philosophia minden ága még most csak ideiglenes, előkészítő állapotban van. A tudományok eddig kevéssé philosophiai módon munkáltattak. Az utolsó 3 század tudományos kifejlődésének legfontosabb eredménye a positiv methodus folytonos kiképzésében állott, mely methodus képes egyedül a tudományt valódi egységre vezetni. A positiv philosophiának tudományos oldala tehát annyira nem haladt előre, mint a logikai. A matematikai és astronomiai tanulmányoktól eltekintve, a többi tudományok positiv alakulása csak kezdetleges állapotban van. Mindazonáltal a positiv rendszer tudományos oldala is eléggé jellemzetesen domborodik ki. A különböző abstract tanulmányok abban egy egységes tanegészet alkotnak. Megfelelően a természet szükségelte harmonianak, mely realis ismereteink és valódi szükségleteink között fönnáll, csak azon tünemények törvényeit kell kikutatnunk, melyek az emberiségre valamely hatást gyakorolni képesek. Azon ismeretekről, melyek csak az üres kíváncsiságot elégitik ki, le kell mondanunk. A positiv rendszer tehát míg egy részről magát az emberiséget felöleli mindazon szempontokból tekintve, melyek létére és tevékenységére vonatkoznak, másrészt felöleli azon eszközöt is, melynek állandó hatása alatt kifejlődése végbe megy.

Mielőtt az emberiséget individualis és collectiv organismusában tanulmányoznók, ismernünk kell a külvilágot, melynek alá vannak rendelve mindazon összes létföltételeink, miknek befolyása alatt kifejlődésünk végbe megy; nevezetesen tanulmányoznunk kell az organizmust, mely ismét az alaptünemények törvényeiuek van alávetve. A tudományos sorozat azért a logikaival egyezik meg. Legelőször a matematikai létezési módot kell szemügyre vennünk. Mivel az összes tünemények a statikai rendben a nagyság-, forma- vagy a helyzetviszonyokra, a dinamikus rendben a részek vagy az egész mozgásaira vezethetők vissza, úgy a matematikai létezésnek minden magasabb és összetettebb létezési módokban elő kell jönnie, ha nem is mint ezek egyetlen vagy legfőbb eleme.

Hasonlókép átmegy C. hierarchiai rangfokozatának többi tudományain is kimutatván ezek mindenikének szerepét a positiv philosophiában, jelezvén mindenikénél a positivvá levés eddigi fokát és a kiegészítés követendő módját, mi közben ismételve hangsúlyozza, hogy bár a magasabban álló tudományok az alsóbbaknak, általánosabbnak alá vannak rendelve, de ezektől mégsem szabad absorbealtatniok;

ellenkezőleg az előzőkre reagálniok s azoknak irányt adniok kell. Ez különösen áll a legfőbb tudományról, a sociológiáról.

Annak daczára, hogy majdnem az összes specialis tudományoknak állapota kevésbé megnyugtató, mégis befejezettnek mondhatjuk a hosszú előkészítést, mely Bacon és Descartes óta, folyton előmozdította a modern philosophia létrejöttét. Minden elem, melynek e philosophia képzésénél szerepelni kell, annyira eléggé ki van fejlődve, hogy minden elem jellemét meg lehet ítélni.

A különböző tudományok végre egy rendszert alkotnak, mely ugyanazon hierarchiának és ugyanazon közös kifejlődésnek van alávetve. Így a harmonia a speculatio és a cselekvés között helyre van állítva, mert a szellemi törvények, a logikaiak úgy, mint a tudományosak, azon fogalmakat juttatják tlsúlyra, miket a közértelem a legfontosabbaknak tartott. Az erkölcsiség, melynek követelményei az előkészítő munka közben félreismertettek, a socialis szempont uralkodása mellett jogait újra visszakapja, mely szempont az egésze irányuló szellemet újra visszaállítja, a mivel a kötelesség érzete van mindig összekötve. Az emberi kifejlődés tudományos szempontból abban jelentkezik, hogy az emberi természet folyton növekvőben van az állati fölött s hogy az intelligentia suprematiara tesz szert a hajlamok fölött, a sympathia érzelmei pedig a személyes érdekek fölé emelkednek. E szerint tehát a szellemi kifejlődés egészéből a moral uralma származik legalább oly mértékben, mint azt tökéletlen természetünk megengedi. Az új philosophia a legmagasabb fokban kifejleszti a solidaritásnak és a socialis continuitasnak érzelmét; megszilárdítja a rend fogalmát, melyet a realis világ oekonomiaja a privát és nyilvános életben a magatartás alapjául állít föl.

Comte utolsó fejezetében azon működésről szól, melyet az a philosophia teljes kifejlődése után fog gyakorolni.

A positiv philosophia végleges hatásáról.

(Action propre à la philosophie positive.)

Az emberiség előbbi forradalmi közül egyik sem alakította át úgy az egyes és a társadalom existenciáját, mint a közeljövőben a positiv állapot beköszönte ezt tenni fogja. Az új régime az emberi lét minden nemére nagy befolyást fog gyakorolni mind szellemi, mind erkölcsi, politikai és művészeti szempontból.

A positiv állapot legfontosabb szellemi tulajdonsága azon képességben fog állani, mely szerint fön fogja tartani a szellemi összefüggést, melynek a múlt csak kezdetét adhatta meg. A polytheismus kétségkívül hosszú időn át a speculativ egység bizonyos fáját nyújtotta, mely egység az akkori fogalmak vallásos természetéből eredt. Az emberi tudás hasonló harmoniara később nem tett szert. De e kezdetleges egység mégsem volt teljes, mert p. o. leghátramaradottabb korban is a közönséges fogalmak positivitasa megzavarta az általános speculatio theologiai tisztaságát. Az új rendszer azonban az összes fogalmaknak a legelemibbektől a legmagasabbakig, egyöntetű jelleget ad a nélkül, hogy egy másként szervezett philosophiából valami belekevertetnék.

Mostani átmeneti korunkban a legjobb szellemek, a három, egymással kiegyezhetetlen antagonismusban levő vezetés járma alatt nyögve, még azon gondolatra sem tudnak fölemelkedni, hogy egy tudományos és logikai egység szervezése lehetséges. Csak az által alkothattak maguknak erről fogalmat, hogy abban a józan emberi ész kiterjesztését látták, mely hosszú ideig a praktikus vállalatokra szorítatva, lassankint a speculativ terület különböző részeit hatalmába keríté, a mennyiben az értelmet a phantasia fölött uralomra juttatá. Ha az új philosophia ily egységre jut, az értelem a legmagasabb vizsgálatokban is ugyanazon okosságot fogja érvényesíteni, melyet a tevékeny élet követelményei a legegyszerűbb dolgok elintézésével biznak meg. A mennyiben a tünemények lényeges okainak és belső természetének minden magyarázatáról lemond, csak a törvények ismeretének szenteli magát. Ha ekként a tudás relativ jellege elismertetik, a különböző tanok megközelítik a valóságot, melyről a titok fátyolát teljesen sohasem lehet levonni és mely tanok oly mérvben lesznek megnyugtatók, a mennyire ezt minden korban az emberi kifejlődés állapota megengedi.

Az abstract speculatiokat illetőleg a positiv szellem a philosophia sok ágát szoros összeköttetésbe fogja hozni.

A modern haladás eddig inkább az abstract tudományok kiképződésére fordítá gondját; az új philosophia szellemének egyik legfontosabb feladata lesz a coneret tudományok fölépítése.

A praktikus ismeretekre vonatkozólag az új philosophia a legtekélyesebb harmoniat fogja megállapítani a speculativ és a tevékeny zempont között, a mennyiben mindkettőt ugyanazon szellemnek

rendeli alá. Különösen érthető lesz a positivitas hatása a legnehezebb és legfontosabb emberi tevékenységekre, t. i. az orvosi és politikai művészetre.

Az emberi moralitást illetőleg a positivitas elterjedése az által, hogy a socialis szempontnak túlsúlyt ad, megszünteti azon káros szétválást, mely a modern átmenet tartama alatt a szellemi és morális szükségletek között kifejlődött.

Azon mély meggyőződéseket, melyeket a theologia elaludni hagyott és a metaphysika pótolni képes nem volt, — az erkölcsiségben csak a positiv szellem túlsúlya által lehet újra helyreállítani. A jelenlegi anarchia ingadozásai között a legszükségesebb morális elvek kétségbe vonatnak. Ha azonban ezen elvek az emberi természet törvényeinek összletén fognak nyugodni, akkor nem fognak tért foglalni azon menteségek, mikkel az igazbivők a morális parancsok szigorát kijátszák, mióta a papi hatalom bukása folytán a vallásos tanok hatásukat elvesztették. A positiv és vallásos moral összehasonlításánál egyébként nem szabad felednünk, hogy az első még alig körvonaloztatott és minden rendszeres intézményt nélkülöz, míg az utóbbi százados munka által kidolgozva és az egész socialis apparatus által, melyet alkalmazása megkövetel, támogatva van. A positiv philosophia befolyását most csak tanai szerint mérlegelhetjük intézményeire való minden tekintet nélkül. A positiv moral rendkívüli hatással lesz az egészre, a családra és a socialis közösségre.

A sociologiai szellem philosophiai túlsúlyával a moral örök jogait ismét visszakapja, mert a socialis solidaritas és continuitás érzelmét a legmagasabb fokra fejleszti és privát, valamint közéletünk számára, magunkviselőre nézve a legjobb, legtermészetesebb törvényeket fogja tartalmazni. Az emberiség nagy eszméje, melybe torkollik az egész kifejlődés, a moralt illetőleg elsőbbséggel bir az isten eszméje fölött. Ez valódi, realis moralt teremt, mely minden chimaerikus remények és félelmek mellőzésével az ember nagyságát kifejti és mely más korlátot nem ismer, mint csak a realis rend korlátait, mely vendet egyébként erőnkhez képest javunkra kell felhasználnunk.

Különösen a socialis moralnál fogja a positiv philosophia derék-ségét megmutatni. Sem a metaphysikai philosophia, mely az egoismust megszenteli, sem a theologiai, mely az életet chimaerikus czéloknak rendeli alá, nem képesek úgy előtérbe juttatni a socialis szempontot, mint ezen új philosophia. A régi régime oly kevéssé fejlesztette ki a

jóakarató és érdektelen hajlamokat, hogy ez által egészen megtagadta ezeket. Egy érzelem sem fejlődhetik ki specialis és huzamos gyakorlás nélkül.

Az erkölcsi érzelem eddigelé csak közvetett, vagy mesterséges módon ápoltatott. Ha egy valódi nevelés megismertette a modern szellemeket a solidaritas és a continuitas fogalmaival, mikre az emberi kifejlődés vizsgálata vezet, — úgy be fogják látni azon philosophiának felsőbbiségét, mely valamennyünket az összes időket és helyeket magában föllelő emberiség létével összeköti. A vallás ellenben csak szegényes példát nyújthatott illetően egyesülésről, mivel értelmes célja nem volt, midőn egyeseket, kik csak az égi üdvvel foglalkoztak, ideiglenesen egyesített e földön és kiknek határozatlan végleges egyesülését a mennyekbe helyezte. Ha az összes reményeket a való életre korlátozzuk, úgy ez új eszközökhöz fog vezetni, melyeknek célja az egyes haladását az emberi faj haladásával összekapcsolni és ez utóbbi vizsgálata képes csak megnyugtatni a természetünkben rejlő szükségletet az örökkévalóság után. Az emberi életnek tisztelete, mely a társadalmi hajlamok kifejlődésével arányosan növekedett, még inkább gyarapodni fog a chimaerikus remények kialudtával, mert e remény tönnyomósága könnyen minden mostani existentia megvetésére vezet, mely existentia a jövő élethez képest oly jelentéktelennek tűnik föl. A positiv philosophia tehát valamennyinél sokkal ügyesebb a közérzület ápolására. Minthogy a valódi philosophiai szellem csak a rendszeresített józan emberi ész, úgy azt állíthatjuk, hogy a józan ész volt az, legalább spontan alakjában, mely több mint három századon át egyedül tartotta fön az általános harmoniat a régi philosophiából eredt vagy ettől megengedett dogmatikus zavartatások daczára. A theologia és a metaphysika tévelygéseí régen rombadöntötték volna a világot, ha a közönséges, józan értelem ösztönszerű ellenállása e tévelygések alkalmazását a társadalomra meg nem akadályozta volna.

E különböző, alkalmas képességek folytán a positiv moral minden egyes boldogságát úgy állítja az emberek elé, mint amely össze van kötve az egész emberi faj, sőt az ember alá rendelt összes érző lények iránti jóakarató cselekedetek és sympathikus gerjedelmek legteljesebb gyakorlásával. Hatása annál inkább biztosítva lesz, mert minden egyedi és társadalmi helyzethez odaillően alkalmazkodhatik. Ellenben a vallásos moral merevsége és mozdulatlansága miatt, még legnagyobb

uralma ilejében is, majdnem az összes erejét elvesztette azon viszonyokra vonatkozólag, melyek csak fölállítása után fejlődtek ki és mikre épp azért a vallásos moral figyelemmel nem lehetett.

Mielőtt a jövő a positiv philosophia erkölcsi sajátságait kinyilváníthatja, az emberiség természetes vezetőinek, a bölcsészeknek kötelességük e tulajdonságokat magasult életmódjukkal személyi, családi és társadalmi tekintetben mindenk szemei előtt föltárni.

A positiv philosophia továbbá függetleníteni fogja a politikától a moralt, melyet ismét a socialis szempont alá rendel, a mennyiben nem az emberekre, hanem az emberiségre vonatkoztat mindent. A napi tevékenység vezetését a praxisra bizza; a theoretikus tekintélynek pedig a tanácsadás szerepét tartja fön. Hosszas tapasztalás a legegyszerűbb esetekben megmutatta annak szükségét, hogy a theorianak a saját körében függetlennek kell lennie és hogy a praxist sem kell megakadályozni körében. Bonyolultabb esetekben még érezhetőbb e szükség. A haladás főleg abban áll, hogy az emberi okosság e két faja egymással megegyezzen. A közhaszon a napi életben mindig a praktikus vagyis a materiális hatalom túlsúlyát fogja megkövetelni, de a praktikus hatalom a maga részéről be fogja látnia theoretikus vagyis a szellemi hatalom függetlenségét és annak szükségét, hogy az abstract szabályokat minden concret határozatának elemei közé föl kell vennie.

A positiv régime bár eleinte csak Nyugat-Európa népeire szorítkozik, de később, ha kellően elő van készítve, az egész fehér fajra, sőt az egész emberi nemre ki fog terjedni. Az új philosophia sokkal kiterjedtebb szellemi összeköttetésre, associatióra képes, mint bármelyik vallásos közösség. Nyugat-Európa öt század óta független nemzetiségekké esett szét; ezek solidaritását csak a teljes reorganisatio hajthatja végbe.

A szellemi és erkölcsi anarchia következtében a közel jövőben nagy belső harcok fognak kitörni és pedig első sorban a vállalkozók és a munkások, azután a városok lakói és a vidék, mezőség lakói között. Most csak az van systematisálva, a mi destinalva van az elenyészésre; mindaz tehát, mi eddig rendszeresítve nincs, kikerülhetetlen collisiokat fog szülni. E viharos helyzetben a positiv philosophia politikai befolyásának első próbáját kell kiállania, de egyúttal ellenállhatatlan ösztönzést kell éreznie a socialis túlsúly megragadására.

A philosophiai törekvések és a nép ösztönei között egy belső

közösség, solidaritas fog képződni. E kölcsönös, hatalmas összeköttetés nemcsak elősegíti a positiv oekonomia létrejöttét, hanem ennek továbbra is legszilárdabb támasza lesz. E philosophia, mely az általános közértelem suprematijának elismertetésére fog vezetni, egyszersmind, a nélkül, hogy anarchiatól kellene tartani, a nép-szükségletek túlsúlyát juttatja előtérbe oly moral alapításával, mely uralkodik a tudomány inspiratioi és a politika határozatai felett.

Miután e viharok megszűnnek, melyek főleg a praxis szükségleteinek és a theoria eredményeinek egyenlőtlen kifejlődéséből származnak, a positiv philosophia megvalósulása az emberiséget természetének legmegfelelőbb rendszerhez fogja vezetni, mely egyöntetűség, kiterjedtség és szilárdság tekintetében mindazt felülmulja, mit a multnak fölmutathat.

A positiv philosophia hatása a művészetekre nézve is kedvező leend.

A művészetek kifejlődésére nézve a legalkalmasabb viszonyok csak a polytheismus uralma alatt voltak meg. A nyilvános élet akkor nagyon előtérbe lépett és a harci tevékenység volt jellemvonása; de ennek idealisálása most már ki van merítve. A munkás és békés tevékenység, mely a mostani civilisatio sajátja, aesthetikai tekintetben még nem értékesítettett. A modern élet idealisálásra fog találni, a mint jelleme teljes határozottságát elérte. Az igaznak és jónak kettős érzelme nem fejlődhetik ki a nélkül, hogy a szépnek érzelmét ne szülje. A positiv philosophia ezen utolsó hatása azért az előző hárommal bensőleg összekötve van.

A modern haladás legfontosabb eredménye az összes conceptioknak az emberiség fogalmában való spontan összetalálkozásában áll, mely fogalom minden mesterkéeltség nélkül rendkívüli aesthetikai tartalommal rendelkezik. Az ember fogalmában a poetikai nagyság kiapadhatatlan forrása rejlik, ha az ember úgy fogatik föl, mint legfőbb feje a természetes oekonomiának, a mint ezt bölcs merészséggel folyton előnyére változtatja, menten minden hiú utógondolatoktól és minden lealacsonyító félelemtől és más törvényeket el nem ismerve, csak az értelem által fölhalált positiv törvényeket. Azelőtt az emberiség tétlenségben egy önkényes hatalomnak volt alárendelve, melytől minden vállalata függött. Az ember hatása a természetre teljesen csak a moderneknél nyilatkozott. A művészet, a régi költészetet utánozva folytatá tovább a természet csodálatos bölcseségének megéneklését, annak daczára,

hogy a tudomány ezen úgy dicsőített rendnek tökéletlenségét bebizonyítja és annak daczára, hogy az embernek művei, a legegyszerűbb mechanikai készülékektől a legkiválóbb socialis intézményekig, mindazokat fölülmulják, miket a legtökéletesebb, de az embertől nem vezetett oekonomia nyújt és mely oekonomiában a tömegnagyság volt mindenek előtt oka az előző csodálatnak. Az ember nagy műveinek, a természet leigázásának, socialis képességei csodáinak dicsőítésében fogja az aesthetikai genie az új és hatalmas inspiratiók forrását megtalálni, mely inspiratiók a legnépszerűbbek lesznek, mert meggyőződéseink összességével és fensőbbseink aspiratioival harmoniában vannak.

De a modern művészet újjászületése nemcsak a költészetre szorítkozik egyedül, hanem a művészet többi ágára is kiterjed. A positiv szellem ekként az aesthetikai reorganisatio alapjává lesz, mely újjászületés époly szükséges, mint a socialis, melytől elválaszthatatlan.

A positiv philosophia e hatásainak vázolása után C. bevégzi művét, melyre azért vállalkozott, hogy a philosophiának Bacon és Descartes-tól megkezdett megújítását tökélyesítse.

«A metaphysikától épügy, mint a theologiától fölszabadúlva és a teljes positiv állapotra jutva azon fáradszellemem, hogy az összes energikus gondolkodókat ugyanazon álláspontra emeljem».

Dr. Buday József.

A POSITIVISMUS MINT VALLÁSRENDSZER.

E folyóirat előző folyamaiban megismerkedtünk a Sociologia dinamikai részével vagyis azon törvények összeségével, melyek szerint az emberi társadalmak fejlődnek azon végleges állapot felé, melyet a teljes positivitás jellemez az emberi természet minden aspectusa alatt. Ezen theoria, a mint már megjegyeztetett, megfelel a mozgás mechanikai theoriájának. Hátra van még, hogy, a hasonlatot folytatva, a mechanikai egyensúly vagyis a nyugalom törvényeinek megfelelő sociologiai statikával ismerkedjünk meg vagyis a társadalmi szerkezetet constituáló abstract elemek ismeretével, úgy a mint azok bármely időben és helyen feltalálhatók minden emberi társadalomban. E fejtegetés szükségképi kiegészítő része, sőt alapja az előbbinek. Mert a fejlődés vagy haladás különböző fokai csakis ez alapelemek állapota révén bírálható meg, úgy hogy valódi kriteriumot csak is ezek tanulmányozása szolgáltatathat, a különböző társadalmak összehasonlításánál.

A társadalom abstract alapelemei a következők:

1. A religio, 2. az anyagi tulajdon, 3. a család, 4. a nyelv, 5. a társadalom normalis functiói s a szervek melyek ezeket végrehajtják, 6. a társadalom központosító szervei vagyis a világi kormány és szellemi hatalom. A következőkben kizárólag a religióval foglalkozunk a helyszüke nem engedvén a statikát rendszeresen tárgyalni incidualiter azonban az említett elemek mindegyikére reá térünk.

A religio abstract theoriája,¹

A religió fogalma már magából a szóból világos. Ugyanis *relief* (*religare*) annyit tesz mint kétszer összefűzni; tehát a religió is először az egyes lényt, illetőleg az azt constituáló ösztönöket és képessége-

---

¹ E fejezetre vonatkozólag lásd: Aug. COMTE, *Système de Politique positive*, tome II, p. 7. 7—24.

ket egységes egészbe fűzi, másodszer az egyedeket egy nagy közösségbe, azaz egyházba foglalja. Természetes, hogy e helyen a religiót legelvontabb értelmében vesszük s eltekintünk minden ideig-óráig divatozott vallásrendszertől, melyek az abstract religiónak egy-egy oldalát, aspektusát emelték érvényre különböző helyen és időben.

A dinamikai elvnek megfelelőleg a religió legelőbb inspiratió, majd revelatió alakjában érvényesült, most végre demonstratió tárgyát képezheti. Normális állapotában kell, hogy egyaránt kielégítse az érzelmet, a képzelőerőt és az értelmet, míg az előző stádiumokban ezeknek mindig csak egyike nyert kielégítést. De még kell, hogy ezeken kívül a religió a tevékenységet is felölelje, melyet az előbbi korok egészen szem elől tévesztettek.

A religiónak főrendeltetését, melyet eddig fölváltva az érzelem és az értelemre fektettek, ime képesek leszünk pontosabban vázolni. Először is hangsulyoznunk kell, hogy a religió, ellentétben a használattal, csakis *egy* lehet; ismertető jellege, hogy az emberi lét teljes harmóniáját szüli, még pedig úgy az egyénét, mint az összességét, midőn ezek alkotórészei megfelelő coordinatiót nyertek. E definitió egyformán alkalmazható a multban létezett főbb vallásrendszerekre s magába öleli az érzelmet és az értelmet is. A religió tehát a léleknek (ezalatt értvén az értelmi és morális functiók összeségét) olynemű consensusa, a minőt a testre nézve ez egészség képez. Sőt tovább menve, a religió már mintegy feltételezi az utóbbit, ama szoros kapocs alapján, mely a testi és erkölesi lét között fennáll. Innen van pl. hogy a régi theokrátiákban minden hygiénikus szabály vallási törvényen alapult. A test ügyeinek alárendelése meglazult a későbbi rendszerekben, de világos, hogy ez abnormis állapot s a végleges religió hivatása leendő ezt orvosolni.

Világos, hogy a religió eme definitiója kizárja a többféleséget; mert ép olyan absurdum volna többfajta religiót feltenni, mint többfajta egészséget. Legfőlebb azt lehet mondani, hogy a morális és physikai egység a valóságban többé vagy kevesebbé lón megközelítve s valósítva. Az emberiség evolutiója csakúgy mint az állati hierarchia összessége azt mutatja, hogy a harmónia annál teljesebb, minél inkább közeledünk a felsőbb typusokhoz. Az egység természete azonban ugyanaz marad s csak valósulásában mutatkoznak egyenetlenségek.

Különbséget csak annyiban lehet feltenni, a mint az emberi létet majd mint egyénit, majd mint összet tekintjük. E két felfogás

szerint a religiónak egy-egy megfelelő attribútuma érvényesül, a mennyiben az első esetben *szabályozza* az egyéni létet, a másodikban pedig *egybegyűjti* a különböző egyedeket. E két fő functió, melyek ugyanazon célra összeműködnek, képezi a religió positiv theoriájának első fő ismervét. Összhatásuk egyébként önként következik a két-fajta lét elemei közti szükségszerű azonosságból. Az egyén és társadalom élete ugyanis csak nagyságban és tartósságban, következőleg gyorsaságban különböznek, míg ellenben elvök, céljok és ebből folyólag eszközeik ugyanazok. Másképp lenne a dolog például valamely lényegileg insociabilis fajnál, a hol az individuális egység s a collectív harmonia, mindegyik különböző, sőt egymással ellentétes feltételeket igényelne. Ilyenek pl. a ragadozók, melyeknél az egyéni consensus a tiszta egoizmuson alapul. De az ember, különbözvén ebben a legtöbb állatfajtól, mindegyre jobban egy lényegében altruista egység felé törekszik; ez bár nehezebben érhető el, de hasonlíthatatlanul tökéletesebb úgy teljesség mint tartósság tekintetében. Ebben az esetben tehát a szabályozás és egybegyűjtés ugyanazon követelményekkel lép föl.

Vizsgáljuk kissé tüzetesebben e tényt az emberi lét három fő oldala: az értelmiség, az érzelem és a tevékenység szempontjából. Az értelemre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy, ha az egyének különbözőek, nem kevésbé egy és ugyanazon egyén is, különböző állapotában (pl. korban), belső és külső feltételek reá hatván, majdnem olyan fokú divergentiát mutat. Olyan doctrina tehát, mely képes teljes mérvben szabályozni egyetlen értelmet, e ténnyel magával kimutatta képességét arra, hogy több lelket is csoportosíthat, ezeknek kisebb-nagyobb száma legfőlebb a hosszabb-rövidebb időtartamra folyván be. Ezen természetes kriterium szolgált mindig kutforrásul a vallás-újítók azon bizalmának, mely szerint egyéni meggyőződésük szilárdsága előbb-utóbb magával ragadandja kortársaik véleményeit s tetteleiket győzelemre segíti.

Az érzelem szempontjából a religió szabályozó és csoportosító képességének összeműködése még közvetlenebb és jobban érezhető. A biológiában ugyanis meggyőződünk arról, hogy a társulásra hajló fajoknál azon érzelmek, melyek az egyéneket csoportokba gyűlni készítik, egyszérsmind azok, melyek azokat szabályozzák. Igaz, hogy az insociabilis állatok egyéni disciplinája csak valamely egoistikus hajlam fölénye alapján létesülhet. Nem kevésbé bizonyos azonban,

hogy ezek morális egysége tökéletlen és felületes, mi nem is lehet máskép, ha szemügyre vesszük a különböző egoistikus ösztönök egybeférhetlenségét, ezeknek mindegyike egyformán kívánván kielégítést. Valóságos érzelmi disciplina, a mely egyuttal teljes és tartós legyen, csak úgy támadhat, ha a személyes, egoista érzelmek egyformán alárendeltetnek a társas hajlamoknak. Főleg ez az oka, hogy ilyen egység valójában csak az emberi fajban jöhet létre. *Másoknak élni* (Vivre pour autrui) ez legyen jelszavunk.

A tevékenység szempontjából végre a fent vázolt összeműködés világossá lesz, ha tekintjük az együvé törekvést, mely egyfelől a magunkviselőletét irányzó hajlandóságaink s másfelől az azokat módosító véleményeink közt létezik. A társas állatoknál a tevékenység nem lehet tartós, mert nincs összetartás. Az insociabilis állatok magukviselőlete általában híjával van az egységnek, s mert összefüggéstelen, ritkán támadhat valóságos előrelátás. Csak úgy lenne az szabályozható, ha a személyes ösztönök egyetlen ösztönben központosulnának; ez azonban csak a legalsóbb rendű állatoknál van így, a hol az önfensartási ösztön mindent absorbeál s a nemek elkülönítése sincs meg. Világos, hogy ideálunkat ezeknél hiába keresnők.

Miután így kimutattuk a religio két főtulajdonságát, melyeknek egyike is ezentúl elegendő lesz jellemzésére, megjegyezzük még, hogy teljes összhangjok csak a végleges positivitásban valósul meg, mely felé az emberiség hova-tovább erősebben tendál. A meddig ugyanis az ideiglenes theologismus uralkodott, az említett tendenciák hol egyike, hol másika volt tulsúlyban, a szerint a mint többé vagy kevésbé sociális jellegű volt a megfelelő hit: így pl. a polytheismus sokkal inkább csoportosított mintsem szabályzott, míg a monotheismus csakis szabályozva volt képes híveket gyűjteni. Normális állapotban azonban e két jelleg elválaszthatatlan s egymást kiegészíti.

A religio alapjellegei. A vallásos állapot két spontán befolyás folytonos működését tételezi föl, melyek közül az egyik külső (objectiv) és lényegében értelmi természetű, a másik ellenben subjectiv s tisztán morális: olyformán, hogy a religio az értelemhez is, az érzelemhez is szól, melyek közül bármelyik magában véve nem volna képes az egyéni vagy collectiv egységet megteremteni. Más szóval, okvetlenül szükséges, hogy az értelem egy kívülünk létező olyan, elegendő mérvben felső lény conceptiójára emelkedjék, a melynek egész létünk folyto-

nosan alárendelve legyen; másrésről ép oly elodázhatlan szükség, hogy belsőleg oly érzés hasson át bennünket, a mely képes legyen egyéb érzéseinket maga alá rendelve csoportosítani. E két alapfeltétel egymást önkényt kiegészíteni törekszik, mert a külső világ alá való alárendelés előmozdítja a belső disciplinát, s megfordítva ez utóbbi könnyebbé teszi az alárendelést.

Azon nehézségnél fogva, melylyel az intellectualis föltétel kellő megértése jár, sokakat ama hitre csábít, hogy az emberi egységet kizárólag a morális feltételtől tegyék függővé. Tagadhatatlan, hogy az érzelem az, mely a jelenlegi anarchia közepette néminemű convergentiát tart fönn. De ép oly bizonyos, hogy ez elv maga elégtelen a szabályozás és egybegyűjtés, a religio e két fő funkciójának teljesítésére. Még ha agyunk szervezete tökéletesebb volna is mint a minő a valóságban s tulsulyra engedné jutni a jobb, nemesebb hajlamokat, e körülmény nem volna elégséges a valódi, teljes egységet megvalósítani, nem volna különösen a tevékenység befoglalható. Tehát okvetlenül szükség van egy külső alapra, melyet csak az értelem képes szolgáltatni. Midőn a külső hatalomba való hit nem teljes vagy ingadozó, a legtisztább érzelmek sem képesek gátat vetni a végnélküli divagatióknak s a mélyre menő szakadásoknak. Még sokkal veszedelmesebb lenne az emberi létet a külvilágtól való függés alól egészen felszabadultnak tartani, mert azonfölül, hogy tevékenységünk elvesztené valódi rendeltetését, jóakaró érzelmeink merőben szétfolyó ingatag jelleget ölnének s összefüggéstelen sivár gyakorlatban csakhamar kimerülnének.

Tehát hogy a religió szabályozó és csoportosító működését gyakorolhassa, szükséges mindenek felett, hogy az embert egy rajta kívül levő hatalomnak alárendelje, olyannak, melynek ellenállhatlan felsőbbsege iránt legcsekélyebb kétség se merülhessen fel, s ez a külvilág. E szükség nem egyéb különben mint amaz elv, melylyel már a biológiában találkoztunk s mely azt hirdeti, hogy minden szervezet ama közegnek van alárendelve, melyben fejlődik. Ezen elv bizonyítékait főleg a vegetatív élet tanulmányozásakor találjuk, a mely minden magasabb életfunkciónak alapja. E jellemző esetben meggyőződünk, hogy a közeg folytonos közbenjárása három szempontból fontos az elő lényre: 1-ör azzal, hogy a fenntartására szükséges tápanyagokkal látja el, 2-ör stimulálja életerejét, s 3-ör szabályozza ez utóbbi gyakorlatát. Ugyanez a hármás befolyás érvényesül az animalis életben

is, melynek körében az érzékenység és izomösszehuzódás (contractilité), szintúgy hatásuk alatt áll. Épen így van a magasabb agyi funkciókban vagyis az értelmi s erkölcsi életben, a melyet a közeg táplál, serkent és szabályoz, csakúgy mint az imént említett két alsóbbrendű életet, melyen maga is alapul. Mindebből világos, hogy mellőzhetlen szükséges a külső hatalom létezése a végből, hogy az emberi egység (legyen az bár egyéni vagy collectiv) létrejöjjön.

Ugyanezen biológiai fejtegetésből kitűnik azonban az is, hogy alapjában a religió morális feltétele mindamellettt fontosabb mint az értelmi. Mert bizonyos, hogy a külvilágnak való alárendelésünk kétséget nem támaszt, s a legebizakodottabb metaphysikus sem merte soha egészen kétségbevonni. Míg ellenben a morális feltétel, mely valamely érzelmünk tulsulyát köti ki a religiósus egység létrejöhetésére, nem foly szükségképen az élő lények constitutiójából; de sőt az állatfajok egy jó részénél határozottan nyomát nem találjuk. Igaz, hogy létezik minden sociabilis fajnál; de a collectiv élet csak az emberi nemből érvén el tetőpontját, a religio morális kelléke csakis az emberi társadalomban érvényesül teljesen, míg az intellectualis feltétel a tökéletesebb állatfajoknál eléggé megvan. Innét van, hogy e morális feltétel nem oly szembeszökő s magyarázata szövevényesebb; a mint hogy tény, hogy valamennyi theologico-metaphysikus doctrina e magyarázatban kudarcot vallott. Hogy erről jobban meggyőződünk, menjünk vissza azon, nem nagyon régi időre, mikor még a jóakaró hajlamokat nem tekintették az emberi természetben gyökerezőknek (mit csak a lángelméjű Gall mutatott ki e század elején). Ekkor a morális egységet egoistikus elvre kellett fektetni, pedig már fentebb szóvá tettük, hogy ez nem arra való; a külső világ befolyása sem pótolhatja e hiányt, mert ez utóbbi legfőlebb kényszerült megnyugvást szül, a mely lényegesen különbözik az érzelmi disciplinától, mint a mely szabad elhatározásból ered. Erre nézve állítsuk szembe egy házi eb és egy fogoly oroszán állapotát. Ez utóbbi, bár a hosszú tapasztalat passiv resignatióra készíti, még sem ér el a morális egységre, hanem folyvást az eredménytelen küzdelem és alacsony tespedés közt ingadozik; ellenben az első morális egysége azon percztől fogva létrejön, mihelyt egoista hajlamait alárendelte sympathicus ösztöneinek. Hasonló, sőt még szembeszökőbb ellentét létezik az ókori rabszolga és a modern proletár között, bár anyagi helyzetök különben hasonló. Ez utóbbinak a szabadság adja meg a morális egységre való képességet s ez engedi

jóakaró hajlamait kifejlésre jutni; míg az előbbinek cselekményei mindig a kényszer folyamánynak látszottak. Mindezek alapján nem lesz korai a következtetés, hogy bármely lelkes lénynek boldogsága és önérzetes méltósága csak a külső kényszer hatása s a szabad sym-
pathia kölcsönös együttthatásából fejlődhetik.

A morális feltétel egyuttal kuforrása az értelmivel való szükségképi harmóniának. A külső hatalom eszméje ugyanis lényegében módosíthatlan, tehát a megegyezésnek az önkénytes alárendelés feltételétől kell kiindulnia. Ha már most keressük, hogy a jóakaró indulatok melyike viszi ebben a főszerepet, úgy találjuk, hogy a vonzó-dás (attachement), a tisztelet (vénération) és a jóság vagy szeretet (bonté, amour) közöl a középsőtől függ főleg a vallásos érzelem, a mennyiben egy felsőbb hatalom forog szóban; bizonyos azonban, hogy a másik kettő is csekélyebb mérvben arra befoly. Már Gall localisatióiban, bámulatraméltó tapintattal, a veneratio szervébe helyezte a vallásosság székhelyét s tényleg nem tévedt csak abban, hogy kizárólag morális dispositiót látott, mikor értelmi is főforog. E tévedés azután a sociológiában véghetetlen aberratiókat eredményez, a mennyiben az emberi egység objectiv alapját elrejtven, lehetetlenné teszi a religió történetének helyes fogalmát, az által, hogy érthetlenné lesz, hogy véleményeink a külső világi rendre vonatkozólag mi okon variáltak pl. különböző korokban. Így kénytelen Gall volt a relativ eszméket absolut értelemben venni.

Az előzők alapján kimondhatjuk a következtetést, hogy a teljes harmóniára, melyet religiónak nevezünk, két egyformán lényeges feltétel folytonos egymásra hatása szükséges, ezek a *hit* és a *szeretet*. Mindegyikök a másikban találja szükségszerű kiegészítőjét. Gyarló agyi szervezetünk mellett a hit nem lehet teljes szeretet nélkül, bármily teljessé válik is a demonstratió; de viszont a legteljesebb érzelem sem volna képes elegendő szeretettel környezni az olyan külső hatalmat, melynek létezése bármi tekintetben kétségessé válhatik. Másszóval a szeretet előmozdítja a hívést azzal, hogy segíti a góg érzelmét legyőzni, a hit pedig a szeretetre képesít az által, hogy alárendelést prédikál.

Ime az érzelem és az ész szerepe az emberi egység nagy szerkezetének fokenkénti megalkotásában, a melynek hivatása leszen immár az emberi tevékenységet — az egyénit úgy mint a collectivét — szabályozni. Míg egyfelől a morális harmónia úgy létesül, hogy az

egoismus alárendelődik az altruismusnak, az értelmi következetesség a külső hatalom tulsúlyának tényén alapul. Egyrésztől ösztöneink azon hajlam alá csoportosulnak, mely egyedül képes disciplinálni; másrésztől conceptióink (fogalmaink) egy tőlünk független rend szemlélete alapján koordinálódnak. Ugyanakkor e külső rend egyenes alapjává lesz magunkviseletének, a melynek legfőbb rendeltetése lesz, hogy amazt méltóan elviselje, mikor kell, vagy módosítsa, a miben lehet. Így támad a religió vagy teljes egység, a midőn a belső hajlamok egymásközött koordinálódnak s összeségök szabadon alárendeli magát a külső kényszernek vagy fatumnak. A religió szó alkotásának e két elemére czéloztunk e fejezet elején, hogy t. i. a belsőt összefüzi s a külsőhöz is köti. Ime ez a megfejtése ama nagy positiv dualismusnak, mely a szervezet és közege, vagyis az ember s a világ, még jobban az Emberiség és a Föld között fönnáll.

Az előbbieket kiegészítéseül megjegyzendő még, hogy a synthetikus állapot egyfelől az érzelmi s másfelől a gondolati elem folytonos s állandó combinatióját tételezi föl. E két elem természetes vonzódása mellett is megtörténhetik azonban, hogy összhangjok megbomlik ama viharok alkalmával, miket úgy az egyéni mint a socialis lét szövénységére támaszthat, ugyannyira, hogy az összhangot többé-kevésbé heves ellentétek váltják fel. Az ész és szív közti eme küzdelem fő jellemvonása az emberi nagy revolúcióknak, mik egyformán támadhatnak az egyénben úgy mint a társadalomban. Ilyen nagymérvű zavar és anarchia vett erőt az európai Nyugaton a legutolsó ideiglenes synthesis (a katholicismus) helyrehozhatlan hanyatlása óta s tart még mai napig. Tévedés volna tehát azt hinni, hogy a szeretet és a hit közti összhang valóságos egyensúly jellemével bír; helyesebb azt egy folytonos mozgalomnak tekinteni, melynek törvénye az, hogy folyvást egy tökéletesebb egység felé törekszik. A teljesség, melyet a kombináció az idők folyamában elér, képezi egyszersmind az emberi tökéletesség mérvét vagy kriteriumát. Más szóval kifejezve az emberi — egyéni és collectiv — természet mindig inkább és inkább religiosussá, vallásossá lesz, bármily ellenmondónak látszassék is e törvény a tényleges állapottal.

A religió alkotó részei. Az előzmények után nem lesz nehéz ezeket megtalálni. Miután a religio úgy az észre mint a szívre vonatkozik, természetes, hogy értelmi és morális részre oszlik. Az első képezi a szorosabb értelemben vett *dogmát*, melynek feladata leendő a külső rend összeségét körvonalozni, a melynek egységünk szükségképen alá

van rendelve. A kölcsönös függés elvénél fogva (lásd ezt alább), a természetes rend összeségét felosztjuk koszmológiai, biológiai és sociológiai elemeire s miután az így keletkezett tudomány-hyerarchiat egyenként s fokozatosan tárgyaltuk, áttérünk a szeretet birodalmára vagyis kívülről befelé haladunk. Ezen eljárási mód akkor van helyén, midőn rendszeresen megszerkesztjük az emberi — egyéni vagy társadalmi — egységet. A spontán fejlődés az ellenkező irányban halad, t. i. belülről kifelé, a szeretetből indul ki s a hit felé tart. Az első az objectiv, a második a subjectiv irány.

Bármelyikét kövessük különben ezen irányoknak, a religió imént vázolt két része egybe nem foly, de sőt elkülönítésük mindig fenntartandó. A dogma azután nem tűr más felosztást, mint a természetes hierarchia három országára a cosmológiára (mely megfelel az élettelen természet törvényei ismeretének, azaz a matematikát alapul vévén az astronomiai, physikai és chémiai ismereteknek), a biológiára (mely az élő szervezetek törvényeit tárgyalja) s a sociológiára (mely a társas szervezetek s az egyén morális életének törvényeit kutatja) A belső rend eme felosztása, mely a logikai és tudományos egymásután következés kifejezése, ne tévesztesse el szem elől azon tényt, hogy a világrend egy s a religio mindig egészében tekinti azt. Más-ként van ez a morális rendben; a religió e második része két főosztályra különül, a szerint amint az érzelmeket vagy a cselekedeteket vesszük szemügyre. Tény, hogy az érzelmekek alárendelve kell, hogy legyenek a szeretetnek, s a cselekedeteket is ennek kell vezérelnie, mind a mellett a kettő különálló nyilatkozatai a fő uralkodó elvnek, miket összezavarni nem lehet, mert az előbiek kizárólag a belsőre vonatkoznak, míg az utóbbiak már a külsőt is érdeklik. Innét következik a szeretet körének széttagolása a tulajdonképeni *kultusra*, s a *régimere*, mely utóbbi ismét feloszlik morális és politikai régimere. A religió systemájának összeségében úgy a kultus mint régime alárendelvék a dogmának, melyből merítik úgy feltételeiket mint a törvényeket, melyek szerint az első szabályozta az érzelmekek s a másik úgy a magán-, mint a nyilvános életben való magaviseletet. Viszont a szeretet eme kettős dominiuma visszahat a hitére, úgy hogy folyvást visszatéríti subjectiv rendeltetése felé, melytől objectiv természete sugallatára egyre eltérni törekszik.

Ime ez a religio rendszeres fogalma, a mely az emberi egységet megalkotván, létünk három főbb ágazatát: gondolatainkat, érzelmein-

ket és cselekedeteinket felöli. Előkészítő része: a dogma, főleg objectiv; közbelső része: a kultus, inkább subjectiv, míg az utolsó, a régime, e két jelleget együtt mutatja. Módszeres menete, kívülről befelé terjedvén, a valódi hierarchia alapvető típusául szolgál, a mennyiben a dogma szolgál alapjául a kultusnak, míg ez utóbbin alapul a régime. Innen magyarázható a közhasználat, mely a religio fogalmát a kultusban összegezi mint középső tagban, az első tagot használván vezérül, a harmadikat pedig czélul tűzvén ki. Az emberi lét a maga valóságában a teljes religióban tömörül, a mely egyformán tudományos, eszthetikai és gyakorlati; ez által pedig felöli e három nagy emberi konstrukciót: a philosophiát, a költészetet és a politikát. Ezen egyetemes synthesis mindenekelőtt az *igaz* tanulmányát rendszerezi, majd a *szép* ösztönét idealizálja, végre a *jó* teljesítését valósítja. Összefoglalható e formulában: *A szeretet mint elv, a rend mint alap és a haladás mint cél* (L'Amour pour principe et l'Orde pour base, le Progrès pour but.)

Mielőtt a dogma, a kultus és a regime részletes tárgyalására áttérnénk, szükséges, hogy az *Emberiség* fogalmával ismerkedjünk meg mely a Positivismusban nagy helyet foglal, s mely körül csoportosul az imént jelzett három konstrukció.

*Az Emberiség theoriája.*¹

Mondottuk fennebb, hogy a religio két feltétele: a szeretet és a hit közül az első előbbre helyezendő, mert bár igaz, hogy a hit megszilárdíthatja a szeretetet, az ellenkező hatás mindamellet erősebb és közvetlenebb. Ezzel elesik a Positivismus ellen felhozott egyik fő érv, mely ebben áll: doctrínák, hogy a meggyőződés teljes legyen, feltételezi a dogmának, vagyis az abstract tudományok összeségének alapos ismeretét. Ámde ez oly szövevényes, hogy csak ritka ember érhet el a bizonyosságra, a nagy tömeg előtt pedig mindig hét pecsétel elzárt könyv marad. Igaz, hogy a Positivismus, kizárván az inspiratiót s a kinyilatkoztatást, olyan doctrína, mely mindig *kimutatható*, melyben a végső következtetésektől szakadatlan láncolatban vissza lehet menni a legegyszerűbb törvényekig s a magukban evidens igazságokig; de nem szükségképen *kimutatandó*. Azaz, hogy a tanulatlan is, feltéve,

¹ Az inntentul következőkre nézve lásd: Aug. COMTE, *Catéchisme positiviste*, 61—327 l.

hogy némi bizalommal, tisztelettel s tevékeny rokonszenvvel fog hozzá, elegendő ismeretét szerezheti meg a positivista dogmának, a mely igaz, hogy szövevényes, de legalább érthető, holott pl. a theologiai fejtegetések merőben érthetetlenek. A főelvet Molière bámulatos praecisitással mondta ki a *Tudós nők*-ben: A nőket mindenről fel kell világosítani. Ámde a nők felét teszik az emberi nemnek, s a munkásosztálylyal, vagyis a proletariatussal, azt a részét, mely a tanultság hijával van. Különbséget kell ugyanis tenni a tanultság és az észtehetség között, mely utóbbi nagy mértékben létezhetik, mikor az első hiányzik is. Emlékezzünk csak vissza a középkori hősökre és államférfiakra, kik nagyot alkottak anélkül, hogy csak az írásolvasásban is jártasak lettek volna.

Midőn tehát a Posivitismus a szeretetet a hit fölé helyezi, messze áll az obscurantismustól. Ellenkezőleg egyenesen kötelességé teszi a nem iskolázott embertömegnek is, hogy elegendő ismeretet szerezzen a világot s az embert érintő természeti törvényekről s különösebben a Positivismus szelleméről s eszmemenetéről, hogy egyrészt ellenőrizhesse a szellemi hatalmat s másrészt ennek tagjait, vagyis a papságot kényszerítse, hogy tudományos s logikai készütségük a kellő magaslaton maradjon, miután ez képezi tulajdonképeni tisztüket. Világos ennélfogva, hogy a nagy közönség és a szellemi functiókat teljesítő osztály vagyis a papság értelmi tekintetben ugyanazon föltételnek vannak alávetve. A tudomány maga nem egyéb mint a józan ész általánosítása, rendszerezése. A valódi philosophicus szellem, — csakúgy mint a józan ész — abban áll, hogy megismerje a létezőt, hogy azután előreláthassa a jövődőt, a végből, hogy ezt, a mennyire lehet, javítsa s tökéletesbitse. A Posivitismus e szerint az emberi lét összességét e rövid formulában jellemzi: *Cselekedjünk szeretetből s gondolkodjunk, hogy cselekedhessünk* (Penser par affection et penser pour agir). Semmiféle szellem nem tesz s nem tehet le arról, hogy a világrendről, legyen az külső vagy emberi, valamilyen fogalmat ne alkosson magának. Az eddigi vallásrendszerek többé-kevésbbé plausibilis módon fejtegették e problémát. A positivista dogmának sincs más célja. Csak az egy lényeges különbség van közte és az őt megelőzőtt vallások dogmája között, hogy benne a törvények ismerete helyettesíti a végokok kutatását; miután az emberi szellem, hosszas előkészület után, végre meggyőződött arról, hogy ez utóbbi céltalan és eredménytelen. A természeti törvények ismerete, a tünemények minden osztályára

nézve, bár nehéz, de megközelíthető az emberi értelemnek, míg az okok keresése merőben felette áll tehetségünknek. Az oktatásnak nem lehet más célja mint megszerkeszteni és kellő kifejlésre juttatni a tudományt, oly módon, hogy minden egészséges észszel rendelkező ember ezt bármikor felfoghassa és magáévá tehesse. E lényeges feltétel nélkül a tudomány veszélyes mystificatióvá nőné ki magát s arra szolgálna, hogy a tudósok osztálya korlátlanul kiaknázza és leigázza a tudatlan tömeget. Ellenben a tudományok ismeretének általánosítása folytán a nagy közönség is mindinkább képes lesz a szellemi s világi hatalmat ellenőrizni s kötelességei teljesítésére szorítani. Eme sociális rendeltetésen kívül az oktatásnak hivatása az egyes úgy mind collectiv létnek vezérfonalul szolgálni; reá vár tehát a nagy feladat: véget vetni a Nyugaton elharapózott anarchiának, mely lényegében nem más mint az értelem fellázadása a szív disciplinája ellen. Pedig Vauvenargues-nak e maximájában: *A nagy gondolatok a szívből fakadnak*, eléggé pontosan jellemezve van a szív benső visszahatása az értelemre. Midőn tehát szív kellőleg inspirálja a szellemet, a dogma kellő felfogásának s megértésének nehézségei legyőzhetőek lesznek, különösen a morális és socialis conceptiókban, a hol az értelemnek oly jelentékeny szerep jut, de az inorganikus fejtegetésekben is, a hol e befolyás kevésbé jut érvényre.

Ez előzmények után lássuk, miben áll az Emberiség fogalma, mely különben a következőkben még pontosabb magyarázatot nyer. Az Emberiség nem más mint a multban létezett, a jelenben élő s a jövőben születendő emberi lények összesége. Megjegyzendő azonban, hogy e Nagy-Lénynek (Grand-Être) csakis azon emberek képezik alkotó részét, a kik assimilálhatók, azaz a kik hasznosan közreműködnek a közös létezés teremtésére, fentartására s fenmaradására.¹ Az irányát vesztett, anarchikus korszakokban ugyanis számos oly parasita lény támad, kiket sehogy sem sorozhatunk az Emberiség szolgálóinak táborába. Horatius és Dante a lángész sugalmazta inspirációval jelezték már e ténytet s ostromozták ez ingyen élő s garázda fajtet. Ellenben kárpótlásul igenis felveendőket abba hasznos segéd munkásainket: a háziállatok. Szóval minden hasznos közreműködés az emberi rendeltetés kellő betöltésére, feltéve, hogy öntudatosan gyakoroltatik, az illető lénytet a nagy összlét kiegészítő tagjává avatja, a melyben való

¹ L'ensemble continu des êtres convergens. Pol. Pos., t. IV. p. 30.

rangfokozatát az illető egyén hatékonysága s a fajnak, melyből ered, méltósági rendje határozza meg. Ebben az értelemben pl. nem egy ló, eb, vagy ökör többre becsülendő mint némely ember.

Ami az Emberiség ezen első conceptiójában először szembe szökik, az a térben való solidaritás (érintkezés); de szorgosabb vizsgálatnál kitünik, hogy az időbeli folytonosság túlnyomó. Minden időben érezték amaz igazságot, hogy az elődök összesége nagyobb mértékben működik közre úgy a társadalmi leendületben, mint az egyéni fejlődésben, mintsem az egy bizonyos időben létező kortársak, vagyis egy generáció, azt tenni képes. Ebben leli alapját ama kultus, melyben a holtakat mindenkor részesítették, a mint ezt Vico igen helyesen jegyzi meg. E tényből vonjuk le egyszersmind az ember rend alapvető törvényét: *A holtak folyvást s mindig fokozottabb mértékben kormányozzák az élőköt.*

Az Emberiség minden igazi szolgálójánál két egymásra következő létet különböztetünk meg: az egyik megszabott idejű és közvetlen, a másik közvetett, de végnélküli s a halál után kezdődik. Másképen objectiv és subjectiv élet névvel is megkülönböztethetjük. Ez utóbbi képezi az egyedüli, valódi halhatatlanságot, azaz lelkünknek (e szó alatt értvén az értelmi és morális functiókat) a halál után is fennmaradását és hatását. Ezen felfogás szerint az emberi népesség két nagy tömegeből áll, melyeknek aránya folyvást változik, de melyben a holtaké tova-tovább inkább túlsulyra törekszik az élők fölött. A cselekvés és az eredmény az objectiv elemtől függ, az impulsio és a szabály pedig a subjectivtól. Elődeinktől bőkezűen elláttatván mindenekkel, annak idején átadjuk ingyenesen maradékainknak az emberi dominium összeségét, nagyobbítva azt a saját szerzésünkkel. De ez utóbbi rész mindig és mindig kisebb lesz összehasonlítva azzal a mit elődeinktől átvettünk. Az ingyenesség pedig jutalmát találandja az Emberiségbe való felvétel a subjectiv bekebelezésben (incorporatio), a mely lehetségessé teszi szolgálatainkat örökös tartamúvá tenni, más formában.

A múltban létezett evolutiók már némi spontán csiráját rejtik e theoriának (lásd a lélekvándorlást stb.), de kivált a nagy költők sejtették s gyakran kifejezést adtak annak. A nagy Szent-Pál is jelezte a conceptiót eme mondásában: Mi mindnyájan egymás tagjai vagyunk.

Bár igaz, hogy az Emberiség összesége képezi mindig physikai, értelmi és morális tevékenységünk legfőbb indító okát, mindamellet a Nagy-Lény nem cselekedhetik máskép mint csak egyéni organum által. Ezért van, hogy az objectiv népesség — vagyis az élők — bár

mindig alá van rendelve a subjectiv népességnek, a mellett nélkülözhetlen akármilyen hatás előidézésére, még ez utóbbi czélzatai kivitelére is. A társas (collectiv) működés, vagyis a tömeges vállalatok, mindig és szükségszerűen a személyi erő kifejtések közti szabad és önkénytes összeműködésen alapszik. Ezen köztudomású tényből következik, hogy a személyes önérték s méltóság az új Legfőbb Lényvel szemben egészen másképen alakul és domborodik ki mint a régebben ilyennek tisztelt istennel — vagy istenekkel — ki semmikép sem szorult a mi szolgálatainkra. A *Krisztus utánzása* című különben jeles mystikus munka egy kitétele sajtóságot világozott meg: Tu mei indiges, non ego tui indigeo. (Neked rám szükséged van, de én rád nem szorulok.)

Kevés amaz emberek száma, kiket úgy lehet tekinteni mint nélkülözhetetleneket az Emberiség életében, de minden hasznos és méltó existencia kell, hogy tudatával birjon közremunkálása üdvös eredményének ezen mérhetlen evolutióban, a melynek természetesen vége szakadna, ha az egyéni erő kifejtés megszűnnék. A Nagy-Lény fennmaradása s tovább fejlődése gyermekeinek szolgálataitól marad föltételezve; igaz, hogy egyik vagy másik renyhésege mások buzgalmából kipótlódhatik: mindamelletts is világos, hogy mily vészes következményekkel járna az általános tespedés.

A) A dogma.

1. A dogmáról általában.

Egyszer s mindenkorra le kell tennünk arról, hogy valaha absolut, külső vagy objectiv egységet alkothassunk, másszóval, hogy a mindenségét egyetlen elvből magyarázhassuk (monismus); ezen praetensio merőben összeférhetlen a természeti törvények tanulmányozásával. Törvénynek nevezzük, legáltalánosb értelemben, amaz állandó relatiót két vagy több tünemény között, melyet a véghetetlen változatosság közepett megragadnunk sikerült; ezek pedig csakis relativ, az emberre vonatkoztatott vagy subjectiv egységet bírnak el s engednek meg. A törvények különböző neműek és sokfélék, mert hogy tovább ne menjünk, mindjárt észrevehetjük, hogy lehetetlen egymásból fejleszteni vagy egy kategóriába szorítani a világot s az embert, conceptiónk ezen két általános alkotó elemét. Mert ha lehetséges

volna is egyetlen törvényben összeszegezni e két nagy dominium mindegyikét, ez a tudomány egységét semmivel sem vinné előbbre, mert a kettő közti ellentét áthidalhatlan, s eme legkedvezőbb esetben dualismus jönne létre egység helyett. Igaz, hogy a világ tanulmányozása s ismerete föltételezi az embert, de azért létezhetnék éppen ember nélkül is, a mint sok égi test is megvan nélküle (pl. a hold). Másfelől az ember függ a világtól, de nem ered ebből s nem fejlődik ezen szükségképen.

Azonban az iménti föltevés nagyon messze áll attól, hogy valaha valósulást nyerhessen, azaz, hogy lehetséges volna az objectiv egységet létrehozni a föntebb kifejtett dualizmus elemeiben külön-külön. Ellenkezőleg ezek minden egyes ágazatában, a mint fölfelé emelkedünk a tudományok hierarchiájában, mindig több-több s complicáltabb törvény áll élénk, a melyek egymásra vissza nem vezethetők, sem egy közös elvre. Pedig nem egyszer kísérelték meg egy elvből kifejteni a világ s a szerves élet összes tüneményeit; csak emlékezzünk azon fellengző reményekre, melyeket a gravitatio törvénye keltett e tekintben, a múlt században s melyek ép oly kevésbé realizálódtak mint több más napjainkban felkapott egyetemes elv. Mindamellet, hogy a törvények legnagyobb része (és különösen a concret törvények összessége) ismeretlen s az is fog maradni mindig, mégis elég azt tudnunk, a mit a positiv dogma alapelve gyanánt constatálhattunk, hogy t. i. a tünemények kivétel nélkül alá vannak vetve változhatlan relációknak. Az ekkép előállt rendet a *végzet* (destin) vagy *véletlen* (hasard) névvel jelöljük, a szerint a mint a törvényeket ismerjük vagy ignoráljuk. Ezen megkülönböztetés igen fontos, mert a törvények nem ismerése ránk nézve egyenértékű azok nem-létezésével, s ez által lehetetlenné válik az előrelátás csak úgy mint az interventio. De ha a törvényeket ignoráljuk is, mindamellet szabad remélnünk, hogy oly concret szabályokat sikerül találjunk, melyek a gyakorlatban útmutatásul szolgálnak s megóvnak a fej nélküli, czéltalan tevékenységtől.

Ezen véghetetlen különféleség közepette tehát az Emberiség dogmája adja kezünkbe az egyedüli egységet, melyet conceptióink megtűrnek s az egyetlen összekötő kapcsolatot, melyre szükségünk van. A törvényeket általában három osztályba sorozhatjuk: a physikai, értelmi es morális törvényekébe. A két szélső fajta már a legrégebb időktől fogva napjainkig elég szorgalmas mivélésben részesültek, bár

különböző sikerrel. A physikai törvények ugyanis nem függvén a morális törvényektől, az emberi szellem azok körén belől szilárd és állandó meggyőződésre tehetett szert, bár a kellő összefüggés hijával voltak is ; a morális törvények ellenben függésben lévén a physikaiaktól, azok kezelői — s pedig első sorban a nők — nem voltak képesek azokat szilárd rendszerbe foglalni, legfőlebb azt érték el, hogy bizonyos értelmi visszahatást keltettek. A theoretikus művelődés tehát a physikai rend körében támadott, de mivel gondolkodásunk végpontja a morális rendben székel, a logikai és tudományos egység csak úgy jöhetett létre, hogy összekötő kapcsolatot létesítettünk a két szélső tagozat között: ez pedig az értelmi törvények rendeltetése.

Az értelmi törvények statikai és dynamikaikra oszlanak ; az előbbiek ama tárgyakkal, melyekre vonatkoznak, változhatlan elrendezését vagy fundamentalis feltételeit, az utóbbiak pedig ugyanazok lényeges változásait vagy egymásra következő állapotait veszik vizsgálat alá. Ebből következik egyszersmind, hogy a statikai kutatások kell hogy megelőzzék a dynamikaikat. Ez volt a történelmi következés sorrendje is. Így az ókor meg sem kísérelte a dynamikus tanulmányt egyik téren sem, míg ellenben a legmagasabb rendű statikai conceptióknak lényegesebb alapjait megvetette (Aristoteles Ethikájában és Politikájában, holott a társadalmak fejlődéséről sejtelve sem volt). Mindamellett tudnivaló, hogy a statikai fejtegetés egymagában elégtelen s meg nem állhat a dynamikai kiegészítés nélkül, sem a gyakorlati életben való alkalmazásra elegendő támpontokat nem nyújt.

Az értelem fő statikai törvénye nem más mint egyszerű alkalmazása a már érintett alapelvnek, melynek értelmében az ember alá van rendelve a külvilágnak, s abból áll, hogy subjectiv konstrukcióinkat folytonosan és szükségképen alá kell rendelnünk az objectiv anyagnak, vagyis a külvilágból merített észleleteknek. E törvény első megközelítését e lángészről tanuskodó axioma fejezi ki: *Semmi sincs az értelemben a mi megelőzőleg az érzékelésből nem eredt volna.* Ezen axiómát később Leibniz és Kant kiegészítették. Ez utóbbinak köszönhetjük ama nagy horderejű megkülönböztetést, mely szerint minden conceptionnak objectiv és subjectiv realitása van. A Positivismus ez elvet a következő általános érvényű törvényhez kapcsolja: hogy a szerveséleti tüneményekben minden organismus a megfelelő közegtől függ. Mint már fentebb mondtuk, az anyagi úgy mint a legmagasabb szellemi functiókban a külvilág táplál, stimulál és szabályoz

bennünket. Ez első statikus törvényt még eme másikkal kell kipótolni: Normális állapotban a subjectiv képek kevésbé tiszták és kevésbé élénkek mint az objectiv benyomások, a melyekből erednek. Ha ez máskép lenne, akkor a külső nem szabályozhatná a belsőt.

A felsorolt statikai törvények értelmében conceptóink a világ és az ember között szünetlenül végbemenő kölcsönhatásnak köszönik eredetüket, a melyben a világ szolgáltatja az anyagot s az ember állapítja meg az alakot, úgy hogy e conceptiók egyformán vonatkoznak az alanyra és tárgyra. Feladatunk e folyamatban abban áll, hogy mindinkább tökélyesbítsük az embernek a világ alá rendelését, a végből, hogy agyunk hova-tovább hívebben ábrázolja, mintegy tükörben, a külső rendet. Őrizkedjünk azonban attól, hogy ez ábrázolástól abszolút pontosságot igényeljünk; elég ha megközelítőleg hű képét adja a külvilágnak. olyant a milyen elegendő a gyakorlat szükségleteinek eleget tenni. Ezen véghatár bizonyos speculativ szabadságot enged értelmünknek, a mely lehetőségessé teszi, hogy conceptioinkat szabályosabbakká és tetszetősebbekké alakíthassuk (aesthetikai kidolgozás).

A mondottak nemcsak az agy normális állapotára vagy az eszeségre nézve állanak, hanem a pathologikus állapotokban s különösbben a téboly és a hülyeségben is nyernek alkalmazást. Az eszeség állapota ugyanis abban áll, hogy az objectiv impulsiók s a subjectiv inspiratiók normális arányban vannak. A hülyesség nem más mint az objectivitás túlsulya, a midőn az agy tevékenysége kelleténél gyengébb, azaz tulpassiv; a téboly pedig akkor áll elé, midőn a subjectivitás a kellő mértéken túl lép s midőn az agyműködés túlságosan tevékeny. Azonban még a normalis állapot is a két szélsőség között bizonyos mértékben hullámozást enged meg; innen van, hogy sok esetben nehéz megállapítani egész biztossággal az örültséget és fölötte kényessé válik az erkölcsi beszámíthatóság kérdése.

A mi értelmünk dynamikus törvényét illeti, az már az előzményekből ismeretes, mégis röviden itt is rátérünk: Minden theoretikus conceptió szükségképen három, egymásra következő állapoton megy át; ezek a theologikus vagy képzeleti, a metaphysikus vagy elvont és a positiv vagy reális állapot; melyek közül az első ideiglenes, a másik átmeneti s egyedül a 3-ik végleges, a mennyiben a viszonylagosság (relativitás) lép mindenütt az abszoltnak helyébe. Az első két stadium között lényeges különbség nincs, legalább teoriában: az istenségek entitásokká változnak át (ilyen pl. az erő stb.). A metaphysika

nem egyéb mint a theologia oldószere, a mely lehetőségessé teszi a fokenkénti átmenetet a theológiából a positivitásra.

Ezen evolutio elve értelmünk azon statikus törvényében leli alapját, mely szerint saját belsónkből kénytelenítettünk szolgáltatni a subjectiv kapcsolatot, melylyel objectiv impressióinkat egybefűzzük, s mely nélkül ez utóbbiak összefüggéstelen képzelelhatmaz állapotában maradnánk. Ámde kezdetben képtelen levén a való és tényleges relatiókat észrevenni — a mi fejlettebb korban is nehéz és fáradságos feladat — az emberi szellem képzelt hypothesisek alkotására szorítkozott. A végokok kutatása ekkor tehát elkerülhetlen volt, mert csak ez uton bontakozhattunk ki a kezdetleges tespedésből. Így vált lehetőségessé, a kellő anyag híjával is, rögtön deductiot alkalmazni okoskodásunkban s a szükséges, de lehetetlen inductiókat mintegy átugorni. Ilyenformán módosíthattuk a világot is kényünk szerint. Ugyanez áll az evolutió logikus elvéről is. Mert minden logika ezen egyetlen szabályra reducálódik: Mindig a legegyszerűbb hypothesis alakítandó, föltéve, hogy az megfelel a magyarázatot igénylő s ismert tényadatok összességének. Így történt, hogy a fetisisták ösztönszerűleg követve e törvény rendeletét a világot az egyetlen előttük ismert dolog után, vagyis az ember után magyarázták, s hogy következőleg minden tüneményt emberfeletti akaratsnak tulajdonítottak. A tények között ilyenformán bizonyos, ideiglenes jellemű kapcsolatot hozván létre, a theologia az emberi szellemnek megnyitotta az akkor egyedül lehetséges utat a haladásra s továbbképzésre.

E dinamikus törvény azonban kiegészítésre szorúl, mely nélkül homályos maradna: erre szolgál a következő második törvény, mely szerint conceptioink menete és fejlődése, a tüneményeknek, melyekre vonatkoznak, növekvő szövevényessége (*complication croissante*) és csökkenő általánossága (*généralité décroissante*) szerint történik. Az általánosabb rendű tünemények, sokkal egyszerűbbek lévén, tanulmányozásuk könnyebb és gyorsabb. Ezért van, hogy az ezekre vonatkozó theoriák a positivitás állapotára jutottak el, míg a felsőbb rendű tüneményekre vonatkozó, következőleg szövevényesebb tünemények metaphysikus vagy éppen theologikus állásponton maradtak. A felsőbbrendű és kevésbé általános theoriák szükségképen függnek az egyszerűbb és általánosabb theoriáktól. E szerint létezik egy olyan encyclopaedikus lépcsőzet, mely megszabja conceptioink menetét s fokozatos fejlődését, a végből, hogy azok tartós construtiók teremté-

sére képesek alkalmasok. Ebben nyilvánul a positiv logika egyik fontos ismérve.

Ez az osztályozás törvénye (*loi de classement*), a mely egyuttal subjectiv és objectiv és az előbb vázolt filiatio-törvény után a legfontosabb. Mielőtt vele foglalkoznánk, vizsgáljuk egy kissé szerepét és működési körét. Ez utóbbi azon különbségnek köszöni eredét, mely a gondolkodás és cselekvés között fennáll: a gyakorlat mindig részletező, specialis, míg a *theoria* mindig általános; persze csak az elvonás (*abstractio*) által válhatik azzá, de ugyanakkor *conceptio*inak valódisága, realitása rovására, mely több-kevesebb módosulást szenved. Ezen azonban nem lehet segíteni s bele kell nyugodni annál is inkább, mert csak így tehetünk szert az összefüggésre, mely viszont szükséges, hogy a theoretikus törvények teljes általánosságra emelkedjenek. Mindamellettt hogy mintegy közmondásossá lőn e szólásmód: nincs szabály kivétel nélkül, értelmüknek mégis oly szabályokra van szükség, melyek sohasem hagyják cserbe. Ilyenekre úgy tehetünk szert, hogy elválasztjuk a lények tanulmányozását amaz általános tüneményekétől, melyek az előbbieket létét alkotják. Az ekként nyert abstract törvények igazgatnak minden concret lénycsoportot különkülön. Emezt irreductibilis törvények sokkal kevésbé számosak mint a különleges szabályok, a melyeken uralkodnak. De ez utóbbiak, szövevényességüknel fogva kijátszszák inductiv úgy mint deductiv erőlködéseinket s legnagyobb részt megközelíthetlenné. Ezért van, hogy legtöbb esetben empirikus (a tapasztalásból elvont) szabályokkal kell megelégednünk, melyek mindamellettt elegendők a gyakorlati életben, főleg ha itt-ott theoretikus útmutatás is segítségünkre jön. Ilyenek pl. a meteorologikus észleletek és más concret vizsgálatok. A valódi tudomány ennél fogva abstract jellemű marad; nem mintha concret törvények nem léteznének, csak hogy legnagyobb részük előttünk ismeretlen és talán mindig az fog maradni.

Bár az abstract hierarchia általános elve e szerint csak is a tünemények — az események — coordinatiójára s rangfokoztára vezet, mind a mellett a lényekre is kiterjeszhető lesz; mert a tünemények általánosságának mérve attól függ, a mint a lények mind nagyobb számára vonatkoznak. Így a legegyszerűbb tünemények oly lényeknél találhatók fel, melyek nem rendelkeznek másokkal (ilyen az alak, mennyiség és mozgás). A tünemények minden újabb categoriája oly lényeken tanulmányozható, melyek az utána következő categoriától

függetlenek, míg az előttevalónak alávetvük. Nem szükséges okvetlenül, hogy a lények magok különbözők legyenek, elég hogy külön-külön állapotokat tüntessenek föl. (Így pl. ugyanazon test az alak és helyzeten kívül, physikai, vegyi, sőt szerves tulajdonságokat tüntet fel.) Ilyenformán a theoretikus hierarchia, mely a tünemények lépcsősorozatát van hivatva megalkotni, egyuttal a lények vagy létezők rangsorozatba foglalására is szolgálhat s abstract vagy concret lesz, a szerint a mint rendeltetése subjectiv vagy objectiv. Ime az az oka, hogy a művészetek coordinatioja egybeesik a tudományokéval.

A tudományok hierarchikus lépcsőzete lehet felmenő vagy lezálló azaz objectiv és subjectiv, különbség nélkül. Egymásután való képzése s fejlődése az első szerint történt, míg a rendszeres institutio vagy a tanítás menete az utóbbit teszi szükségessé. A kétféle menet combinatioja lehetségessé teszi, hogy egyesítsük előnyeiket és elkerüljük hátrányaikat. Mert pl. a világtól az ember felé való emelkedés (objectiv haladás) azon veszélylyel járhat, hogy tulságos időt s fáradságot szentelünk az alsóbbrendű tanulmányoknak, szem elől tévesztvén tulajdonképi rendeltetésüket; a kapcsolatot s a méltóságot illetéknépen feláldoztuk a pontosságnak s a realitásnak. Mindamellett is azon hosszú időközben, melybe a tudományok fejlődése esik s mely Thalestól Bichatig és Gallig terjed, ez a menet volt egyedül és szükségkép uralkodó. De manap, midőn a subjectiv módszer ép annyira positiv jellegű mint az objectiv, az egyéni beavatás, s az encyclopaedikus tanulmányban az első használandó.

Hogy az abstract synthesis jellegét kellőleg megértsük, szükséges, hogy emlékezetünkbe idézzük az emberi élet célját: ez nem más mint az emberiség (a Nagy-Lény) fentartása és tökélyesbítése, a melyet minden egyesnek ismernie, szeretnie és szolgálnia kell egyidejűleg. A religió ezt rendszeresen a dogma, a kultus és a régime által éri el. A philosophiai constructio, midőn a másik kettőt megelőzi, ez által csak megszilárdítja s fejleszti ezeket. Magukban ugy a kultus mint a régime degenerálódhatnak, ha eltévesztetik szem elől a főcél, hogy t. i. a Nagy-Lényt csak a végből kell minél alaposabban ismerni, hogy annál bensőbbben szerethessük és annál jobban szolgálhassuk. Ez az oka, hogy a tudományok rangsorozatában a legfelső fokot a *morál* vagy az egyéni ember tudománya foglalja el. A Nagy-Lény ugyanis csakis egyéni organumok közvetítése által működhetvén, mindenekelött ezek lesznek tanulmányozandók. Így szentesíti a Positivismus az ókori

theokratiák eme szabályát: *Ismerd magadat, hogy javulhass.* A morál a legteljesebb és leghasznosabb valamennyi tudomány között, miután subjective a többieket felöli és objective valamennyinek alá van rendelve. Itt kezdődik teljes mérvben a Positivismus különbsége a theológiától: ez utóbbi a morális élet körét természetfölötti elveknek engedte oda s mindent felsőbb akaratból magyarázott. Igaz, hogy belső észleletekre ösztönzött, de egyuttal szentesítette a lét személyességének elvét s az egyént egy véghetetlen hatalomhoz kötvén ugyanakkor az emberiségtől elszakította és izolálta. A Positivismus ellenben a morál tudományát inkább a mások mint önmagunk észlelésére fekteti. Következőleg szükségképen a társadalmat kell e célra tanulmányozni. Így történik, hogy a morál első sorban a *sociológiát* vagy a társadalom tudományát instituálja, mint a melynek tüneményei egyszerűbbek és általánosabbak.

Első tekintetre úgy látszik, mintha a morális szempont kevésbé szövevényesebb és egyszerűbb volna a sociális szempontnál. A valóságban azonban nem úgy áll a dolog; mert a mi a felmerülő esetek sokféleségét illeti, az egyének száma hasonlíthatatlanul nagyobb a népekénél; a mi pedig a szövevényességet illeti, azon befolyásokon kívül mik a sociális tudomány körébe esnek, a morál tudománya még mindama egyéni impulsiókat is felöli, melyeket amaz számon kívül hagy, mert ellentétes eredményeik egymást megsemmisítik a nagyobb collectivitások vagy népek életében, míg ellenben a morál ezeket figyelmen kívül nem hagyhatja.

A társadalom tanulmánya feltételezi az élet általános törvényének ismeretét. A népek ugyanis élő lények lévén, a szerves élet rendje szükségképen uralkodik a társadalmi renden, a melynek fejlődése azonnal módosulna, mihelyt pl. agyunk vagy testünk alkata bármi változást szenvedne. Ilyformán instituálja a sociologia a *biológiát*. Ennek tárgyát az állatok és növények képezik, bár legfőképp az emberi szervezet tanulmányával foglalkozik. E három első tudomány annyira összefüggő s egymásra van utalva, hogy egy egésznek lehet tekinteni s a középső tag, a sociologia nevével felruházni, melyet később az *anthropologia* név vagyis az ember tudománya fog helyettesíteni, midőn majd eddigi értelme eléggé kiment a szokásból. Az élő lények: testek, a melyek az anyagi (materiális) rend általánosabb érvényű törvényeinek alávetvék. A biologia és következőleg a sociologia és morál is az inorganikus tudománynak vagy *cosmológiának* vannak alávetve.

Ennek köre az emberi planéta, a föld tanulmányában áll, ebből kifolyólag később *geológiának* is lesz nevezhető, midőn e név disponibilissé lesz. A cosmologiában két tudományt kell megkülönböztetni: a *physikát* és *mathematikát*; ezek közül az első a materiális rend összességével foglalkozik, míg a második a legegységesebb léttel, a mennyiben ez a szám, az alak és a mozgás egyedüli tüneményeire redukálódik. Valóban megrendíthetetlen meggyőződés csak úgy képződhetik, ha a positiv philosophia összességének megmásíthatlan alapján nyugszik.

Az emberi conceptiók hierarchiája theoretikus.

Az abstract tudományok táblázata.

Dogmatikai felosztás	Cosmologia	Abstract vagy az egyetemes lét tudománya	1. Mathematika	Temészetphilosophia	
		(Alcsoportok: számolás, geometria, mechanika)			
	Sociologia	Concret vagy az anyagi rend tudománya	2. Physika	égi vagy <i>Astronomia</i>	Történelmi felosztás
				földi { általános vagy <i>Physika</i>	
			speciális vagy <i>Chemia</i>		
Sociologia	Előzetes vagy a szerves rend tudománya	3. Biologia		Moralphilosophia	
		4. Sociologia (szorosabb értelemben)	Végleges v. az emberi rend tudománya		collectif
					egyéni

Mondottuk, hogy ellenkező irányban is lehet végigmenni az encyclopaedikus sorozaton, t. i. az objectiv általánosság csökkenése szerint: ez a történelmi vagy inductiv menet; ebben a matematikából indulunk ki, azaz ama tudományból, mely legkevesebb ismerveit adja a lényeknek, melyekkel foglalkozik, s ezeknek épen csak legalsóbbrendű törvényeit deríti ki. Ez áll a fokozat szemmeltartásával a többi tanulmányról. Egyedül a morál az, a melyben a tudomány és a művészet egy név alá foglalvák. Ez üdvös hatásu disciplinát léptet életbe; a mennyiben meghagyja, hogy minden encyclopaedikus fokot csak annyira kell művelni, a mennyi a következő fokozat előkészítésére szükséges, a részletesebb tanulmányokat pedig a gyakorlati észnek tartva fenn (subjectiv módszer).

A tudományok hierarchiájának lényegesebb tulajdonai a következők: 1-ször az encyclopaedikus sorrend kitüzi a theoretikus nevelés

menetét s az okoskodás fokozatos fejlődését. A positiv módszer a matematikában leginkább deductiv s azon mértékben válik inductivvé, a melyben közeledik a magasabb fokozatokhoz. Négy főbb fokot különböztethetünk meg a szerint, a mint a tünemények complicatiója kifejlésre juttatja sorban: az észlelést (astronomiában); a kísérletezés (a physikában); az összehasonlítást (a biológiában) és a filiatiót (a sociológiában). A helyes módszer így lesz logikussá és rendszeressé. Csakis okoskodva lehet az okoskodást megtanulni. A positiv módszer minden lényegesebb része azon tudományszakban tanulmányozandó főleg, a melynek keblében maga is kifejlett. — 2-szor. Lehetségessé teszi az egyetemes rend rendszeres conceptióját. A különböző rendek a következő alaptörvény szerint helyezkednek egymás fölébe: a nemesebb tünemények³ mindenütt alárendelvék a durvábbaknak. Ez az egyetlen egyetemes érvényességű szabály. Függsünk és méltóságunk illő módon evidens kapcsolatba kerülván, szívesebben fogadjuk az önkénytes alárendelést, a mely főfeltétele morális, sőt értelmi tökéletesedésünknek.

E törvényt a következővel kell még kiegészíteni. A reális rend mindinkább módosítható lesz azon mértékben, a mint complicáltabb tünemények fölött uralg. A szövevényesség nagyobbodásával a tökéletlenség is fokozódik, következőleg a tökéletesítés lehetősége is, az emberi gondviselés is ugyanolyan arányban nyer hathatóságban. Azonban a compensatió nem egészen teljes, úgy hogy a legkevesebb complicatióval járó rend mindig a legtökéletesebb lesz. Azonban a módosíthatóság (modificabilité) eme kettős törvénye a morált a legfőbb művészet magaslatára emeli, egyrészt nagyobb fontosságánál fogva is, de még azért is, mert ildomos beavatkozásunknak a legtágasb tért nyitja a működésre.

2. A külső rend (Cosmologia).

A matematika az egyetemes létet legegyszerűbb tüneményeire reducálva tanulmányozza, a melyeken a többi tulajdonságok mind alapulnak. E tünemények: a szám, a terjedelem és a mozgás. Mindaz, a mi e tulajdonságok fölött nem rendelkezik, csakis értelmünkben létezik. Más oldalról meg számos oly lény van, melyeknek csak eme legegyszerűbb tulajdonságait ismerjük; ilyenek a csillagok, miket

csak a matematika útján tanulmányozhatunk. E kutatási mód különben elegendő arra, hogy velök való viszonyunkat szabályozza. Az astronomia alapjában nem is más, mint a matematika alkalmazása; de kezdetben szükséges volt ez utóbbi tudományt más, hozzáférhetőbb tárgyakon tanulmányozni. A fokozatosan növekvő complicatio elve szerint felosztjuk a matematikát három részre: számolásra, geometriára és mechanikára. A szám-ideák a legáltalánosabbak és a legegyszerűbbek, mert alkalmazást találnak pl. a csillagokra, — miknek legnagyobb részére nézve tudományunk abból áll, hogy megszámlálhatjuk, — de sőt gondolatainkra is, mik pedig objectiv realitás hijával vannak. A terjedelem és mozgás tulajdonságai azonban már kevésbé általánosak s a lényeknek mindig inkább s inkább szűkebb körére alkalmazhatók. A matematikának előadott felosztása ugy a módszer mint a történelem tekintetében progressiót képez; innét van pl., hogy a gyermek számokkal való okoskodáson kezdi tanulmányait s csak azután tér át a geometriára. Összehasonlítván a matematika három részét, ugy találjuk, hogy a számolás — melynek az algebra képezi lényeges elemét — rendeltetése főleg logikus, a mennyiben deductiv képességünket fejleszti, míg tudományos szempontból a geometria és mechanika képezik a tulajdonképeni matematikát, mert ezek fejtegetik az általános lét teoriáját, még pedig elsőbb a passiv, azután az activ létét. Ez utóbbi theoria, vagyis a mechanika képezi a physikákához való átmenetet, a mennyiben ekkor mind inkább érezhetővé válik az inductiv alap szüksége. Innét van, hogy a mechanika csak a XVII-ik században fejlődött; az ideig a matematikus szellem deductiv törvényeket talált a geometria és számolás terén. Az idétt jöttek rá a mechanika alapítói az enemű törvények — mint némikép inductiv jelleműeknek — felfedezésének nagyobb nehézségére.

A mozgás három törvénye fontosságuk és egyetemeségükre való tekintettel, valóságos típusául szolgálhatnak a valódi természet-törvényeknek vagy általános érvényű tényeknek, melyek maguk alig szorulnak a magyarázatra, ellenben mindent megmagyaráznak. Az 1-ső, Kepler törvénye abban áll, hogy minden mozgás természetesen egyenes vonalú és egyenletes; a görbevonalú és vegyes mozgás ugyanis csak több egymásután következő impulsió összetételéből áll elő. A 2-ik, Galilei törvénye ez: a több test között létező viszonylagos (relativ) mozgás mind független egy vagy több általánosabb mozgástól, mely ama testek összeségével közös. Ez magyarázza, hogy bizonyos testek

ugyanabban a viszonylagos nyugalmi vagy mozgási állapotban maradnak, mintha összeségük mozdulatlan volna (innét pl. a földön levő tárgyak viszonylagos nyugalma és mozgása). A 3-ik, Newton törvénye abban áll: hogy minden mechanikus ütközésben a hatásnak mindig ugyanakkora ellenhatás felel meg; föltéve, hogy a mérésekben vagy számításokban tekintettel vagyunk úgy a tömegre mint a gyorsaságra. Az első törvény a mozgások természetére, a 2-ik azok combinatiójára s a 3-ik közlésükre vonatkozik. Ennyi elegendő a mechanika deductiv tanulmányának megkezdésére, a midőn t. i. valamennyi problémát fokozatosan s esetről esetre különböző fogások segélyével eme három egyszerű esetre vezetjük vissza. E törvények egyszersmind számos mindennapos tünemény magyarázatára elegendők. Mindegyikök azonkívül egy bármely rendű — anyagi, tarsadalmi vagy morális — tüneményekkel közös törvény kifejezése gyanánt is szolgál. Így pl. az elsőre visszavethető az állandóság vagy tartam törvénye (loi de persistence); a 2-ik alapul szolgál azon ténynek, hogy a részletes hatások függetlenek bizonyos közös feltételektől: a miből a társadalom tudományában levezetjük haladás és rend egybeférhetőségét; a 3-ik pedig kétségbevonhatlanul és egyenesen alkalmazódik mindenemű tüneményekre nézve.

A második kozmologiai tudomány 3 különálló szakra oszlik: az astronomiára, a tulajdonképeni physikára és a chemiára. Midőn ezen tagot így megnyújtjuk (körülbelől úgy a mint egy messzelátó csövet kitolnánk), az encyclopaedikus sorozat hét tudományra egészül ki. Értelmi szükségleteink szerint a tudományok hierarchiáját többféleképp alkothatjuk meg, a nélkül, hogy a következés sorrendjét megmáskísítsuk. Összevonhatjuk két tagra, majd ötre vagy végül hétre egészíthetjük ki.

A mi a három említett tudomány természetét és rendeltetését illeti: az astronomia nem egyéb mint az emberi planéta, a föld égi vagyis térbeli tanulmánya; a mely megállapítja geometriai és mechanikai viszonyunkat a többi égitesttel, ha és a mennyiben ezek befolyással vannak földünkre. A föld körül csoportosítjuk és tömörítjük subjective az astronomiai teoriákat és kiküszöbölünk minden más tanulmányt, mint pl. a siderális astronomiát, az astrophysikát s. b.; úgy hogy e tudomány az öt főbolygóra szoritkozik, a nappal, mint központtal s a holddal mint társbolygónkkal. E szerint a régi és új astronomia közti különbség abban áll, hogy relativ felfogással helyet-

tesitjük a régente divott abszolút eszméket, s hogy a központot, mely addig objectív volt, subjectívvé tesszük. E szempontból tekintve a föld kettős mozgásának felfedezése a modern szellem legnagyobb vívmánya, a mely gyökeresen felforgatta a gondolkodást; ugyanis a pozitív dogmát összeférhetlenné tette bármely theologikus dogmával s gondolkodásunkat relativ alapra fektette. Ehhez járult nemsokára a gravitáció törvénye, mely az előbbinek következménye és kiegészítő része. Az astronomia főleg a physikai tanulmány előkészítő részéül szolgál, a mennyiben az anyagi rendet csupán geometrico-mechanikai szempontból veszi szemügyre és kizárja köréből az égi testek hőmérsékére, belső szerkezetére stb. vonatkozó kutatásokat.

A physika ellenben a szerves természetet már behatóbb tárgyává teszi. Mindamellet a Positivismus ama szabálya értelmében, hogy a közbeeső eseteket csak a két szélső után, melyeket összekapcsolnak, kell vizsgálat alá venni, — a chemia előbb tanulmányozandó, mint a kosmologikus rendnek legmagasabb lépcsőfoka. Es e tekintetben figyelemre méltó, hogy a chemia jóval régibb eredetű a physikánál, mert már a középkor megkísérelte kapcsolatot hozni létre az astronomia és a chemia között, természetesen chimerikus alapon. A physika és chemia ugyanazon általános befolyásoknak vannak alávetve; ezek csakis a módosulások intensitására nézve különböznek, melyeket az anyag szerkezetében előidéznek. Igaz, hogy e különbség véglegesen határvonalat von a kettő között. Mert bár áll az, hogy a fény, a meleg s az elektromosság is megváltoztatják a természeti testek belső alkatát, mindamellet a chemia képezi a vegyülés és bomlás általános törvényeinek tulajdonképeni tárházát. A vegyi hatást általában úgy tekinthetjük mint két anyag között létrejövőt (bináriust), ritkán terjed három anyagnál többre; az egyesülés nehezebb és kevésbé állandó lesz abban a mértékben a mint jobban-jobban complicálódik. Midőn az anyagi természet rendjét a physika szempontjából vizsgáljuk, úgy tapasztaljuk, hogy ugyanazon módosító befolyások egyedül a testek állapotában idéznek elő változást, de nem érintik a belső szerkezetet. A mint az egyikről a másikra térünk, megbizonyodunk arról, hogy a csökkenő általánosság és növekvő complicatio törvénye itt is érvényes. Mert a physika egyformán foglalkozik valamennyi testtel, amaz egy különbséggel, hogy némelyiket jobban, másikat kevésbé alaposan tanulmányozza; egyes szakaszai pedig különböző érzékeiknek felelnek meg, melyek segítségével a világról tudomást

veszünk. Míg ellenben a chemia az anyagokat mint különbözőket fogja fel s megállapítja a köztük levő lényeges különbségeket. A tüneményeket, melyeket vizsgálata tárgyává tesz, csak ritkábban állanak elő önkényt valamely testben, hanem csak bizonyos speciális feltételek mellett, a melyek sok esetben az emberi beavatkozásra szorulnak. A physika fontosabb a logika, a chemia pedig a tudomány szempontjából. A physikába esik az inductio kifejlődése, a megfigyelés és kísérletezés rendszeresen csak e tudomány körében jutván teljes érvényre. A chemiának, mindamellett hogy a theoria szempontjából hasonlíthatatlanul tökéletlenebb, encyclopaedikus fontossága nagyobb. Az ő feladata a földi hármas — légnemű, folyékony és szilárd — közeg elemzése. Ekképen ismerjük fel a természet fundamentális gazdaságát, a midőn meggyőződünk, hogy a természeti lények kivétel nélkül — legyenek bár élők vagy élettelenek — ugyanazon elemekből állanak. Ezért van, hogy a chemia átmenetet képez a kosmologiából a biológiára. Az előzőkben foglalt subjectiv logikai appreciatiót kiegészíthetjük egy másik objectivvel és tudományossal, midőn az említett három tudomány sorozata értelmében, ha nem is a lényeknek, de legalább a tüneményeknek concret lépcsőzetét megalkotjuk.

Hogy a biologia s a kosmologia közt kapcsolatot létesíthessünk, a végre az életet előbb legegyszerűbb és legalsóbb rendű functióiban kell tanulmányoznunk, azaz a tengőéleti tüneményeket, hogy azután reátérhessünk a nemes életfunctiókra vagyis az állatéletiekre. A két élet megkülönböztetését Bichatnak köszönhetjük, a biologiai philosophia alapítójának. Az életfunctiók a homlási és egyesülési folyamatokon alapulnak, a melyek lényegükben hasonlók a vegyi átváltozásokhoz s tőlök csak a combinatiók bonyodalmassága és állhatatlanságára nézve különböznek. Az organikus vagy tengőélet tisztán csakis a növényekben észlelhető; ezek ugyanis a szervesetlen anyagokat szervesekké változtatják át, a mely functióra a tökéletesebb lények képtelenek. Az állati élet megkülönböztető jellege abban áll, hogy az állatoknak életök fentartására oly anyagokra van szükségük, a melyek maguk is éltek, azaz növényekre vagy más állatokra. Ezért vannak felruházva az érzékenységgel és összehuzódási képességgel (contractilité), hogy zsákmányukat megkülönböztethessék és megragadhassák. A tengő élet székhelye a sejtszövet, mely a növény- és állatországgal közös; az állati élet pedig az ideg- és izomszövetekben központosul. Ama logikai alapelv erejénél fogva, mely szerint a különböző

tünemények oly lényeken tanulmányozandók, melyeknél legjobban vannak kifejlődve s menten minden más bonyodalomtól: a növények theoriája képezi a biologia alapját. Ebben jutnak érvényre a táplálkozás általános törvényei menten minden complicatiótól s a legnagyobb intensivitással. Ugyanitt megy végbe az átmenet a szervetlen létből a szerves életre.

Hogy képesek legyünk megszakitás nélkül a növényi élet leg-egyszerűbb alakjától a legtökéletesebb állati typusig felemelkedni, a természetvizsgálók az ókortól fogva napjainkig, Aristotelestől Blainville-ig, azon fáradoztak, hogy az élőlényeket lépcsőzetes sorozatba foglalják, melynek rendeltetése ép annyira subjectiv, mint objectiv. Eme segédeszköz nélkül a theoretikus egység valóban tökéletlen maradna, a mennyiben az encyclopaedikus folytonosság nem volna eléggé érezhető. A lények eme sorozata azonban szükségképen megszakitott s nem folytonos, miután minden állatfaj lényeges tulajdonságaiban ugyanaz marad s csak másodrendű változásokat szenved (az állatok egymásból és egy őstypusból való fejlődése oly hypothesis, melyet lehetlenség bizonyítani). A régebbi felfogás ezen lénysorozatnak absolut és objectiv jelentést tulajdonított; a subjectiv módszer szerint ellenben e sorozat igazi rendeltetése tulnyomólag logikus s nem tudományos. Tehetségünkben áll, de sőt kötelességünk kiküszöbölni e sorozatból néhány olyan fajt, a mely megszakitja a menetet és megnehezíti az áttekintést, míg más oldalról hasznosnak mutatkozik néhány ideális fajt beállítani, a milyen tényleg nem létezik. Ezenkívül ama fajok tanulmányozására kell nagyobb figyelmet fordítani, a melyek valamiben hasznunkra vannak és a többiekben csak könnyedén átsurranni; másképpen végtelen akademikus dissertatiókba tévednénk. A szerves lények sorozata még azon előnnyel jár, hogy mindegyik alsóbbrendű funkciót alaposabban tanulmányozhatjuk, olyan fajokban vevén azt szemügyre, a hol legnagyobb egyszerűségükben nyilatkozik. Végül még megjegyzendő, hogy legmagasabb sociologiai és morális conceptióink kezdetleges vázát a biológiában találjuk fel. Eme szempontból minden állatfajt oly nagy-lénynek tekinthetünk, mely nem jutott teljes kifejlésre, a mennyiben az emberi nem, mint a legtökéletesebb, egyedül fejlődhetvén csak ki, ez a többi sociális fajt elnyomta és fejlődésükben megakasztotta.

A tengőélet functiói folytonosak és megszakitás nélkül működnek, míg az állati vagy relatió élet functiói felváltva működnek és

pihennek, intermittensek. Mindegyik élet három-három törvényt vagy általános tényt tüntet fel. A tenyészálet törvényei ezek: 1. az anyagi megújulás, melynek minden élő lény kivétel nélkül alá van vetve; 2. a kifejlődés és hanyatlás, melyet a halál követ; 3. a reproductió vagy a faj fennmaradása, az egyének elenyészése daczára. Az állatiság törvényei a következők; 1-ször a gyakorlat és a nyugalom egymást felváltják; e tényt kiegészíti Bichat fontos észlelete, mely szerint az ezen functiókat végző szervek kettős vagy többes számban lévén, symmetricusan vannak elhelyezve, úgy, hogy egyik részük működésben van, mialatt a megfelelő másik oldal pihen; 2-szor minden intermittens functio bizonyos idő mulva megszokottá válik, azaz hogy önkényt is működésbe lép, midőn az első impulsus hatni megszűnt; ezt kiegészíti az utánzásra való hajlandóság, a mi a megszokásnak csak más formája; 3 or a megszokás eredményekép előáll a tökéletesedés, még pedig úgy statikai mint dynamikai szempontból. Valamennyi állatéleti functiora áll a szabály, hogy a gyakorlat edzi a functiót is, az azt végző szervet is, míg a tétlenség mindkettőt gyengíti. Ezekhez járul mint hetedik törvény az átöröklés ténye, a mely nem más, mint a reproductio útján átszarmaztatott tökéletesedés; ez utóbbi így a fajban állandó gyökeret ver. E törvény mintegy összezegezése a két életre vonatkozó három-három törvénynek. Mind e törvényt tér hiánya miatt csak röviden jelezzük, az olvasóra bizván a következtetések levonását.

3. Az emberi rend.

Az első kérdés, mely e téren felötlik, az, valljon a sociális és morális világnak természeti törvények alá rendelése megfér-e az emberi szabadsággal, avagy ellenkezőleg nem semmisíti-e meg ezt. Erre nézve először is tisztába kell jönnünk azzal, mi az igazi szabadság. Valamely lény szabadsága ama tényben nyilvánul, hogy akadály nélkül követheti a minden egyes tüneménycsoportnak sajátos törvényeket. Például midőn valamely test esik, szabadsága abban nyilvánul, hogy a föld középpontja felé iparkodik, még pedig az idővel egyenes arányban álló sebességgel; épen úgy a tengő-életi vagy morális tüneményekben, minden functio szabad, midőn a megfelelő törvények szerint megy végbe. Hogy ha a szabadságot oly értelemben vennők, hogy az minden szabály alól való felmentés, az ilyen

szabadság ép oly érthetetlen lenne, mint a milyen immorális, mert lehetetlenné tenné az egyéni vagy collectiv szabályozást. Az értelem szabadsága abban nyilvánul, hogy hű tükrévé lesz a külvilági rendnek, az ellentétes befolyások daczára. Semmiféle szellem nem tagadhatja meg beleegyezését valamely demonstratiótól, mihelyt azt kellőleg megértette; sőt, mi több, nem áll szabadságában senkinek az általánosan elfogadott véleményeket elvetni — még akkor sem, ha képtelen azokat tudományosan kimutatni, — minő pl. a föld mozgása vagy más hasonló. Szintugy lehetetlen volna a morális rend, ha mindenkinek szabadságában állna gyüloletet táplálni ott s akkor, a hol és a mikor szeretni kell s viszont. A valódi szabadság tehát alája van rendelve a rendnek, még pedig ugy a külső, mint emberi rendnek. Másrésről azonban áll az is, hogy minél szövevényesebbek a tünemények, annál inkább vannak kitéve a megzavartatásnak, s a morális állapot fentartása annál több erőfeszítéssel jár. Morális szabadságunk ilyenformán abban áll, hogy a jó hajlamoknak a rosszak fölött való túlsúlyát biztosítani iparkodunk. A morális szabadságot — oly értelemben, mint azt a metaphysikusok veszik, — ugy tekintetjük, mint a modern anarchia fattyuhajtását, a mennyiben — a középkor ellen való protestatióképpen — abban áll, hogy elvet minden disciplinát; holott a positivismus épen ellenkezőleg azt tüzi ki czéljául, hogy még szigorubbat léptessen életbe, — természetesen kellőleg indokolván is azt.

A sociologia két részből áll: a statikából, mely a rend theoriáját állapítja meg és a dynamikából, mely a haladás theoriáját fejtegeti. Az első az Emberiség (Nagy-Lény) természetével és alapszerkezetével, a második annak egymásután következő fejlődési phasisaival foglalkozik. E két tanulmány szerves összefüggésben van egymással azon mechanikai elvnel fogva, hogy a lét tanulmányozásának szükséges kiegészítő részét képezi a mozgást illető theoria. *A haladás a rendnek kifejlődése*: emez elv a tünemények minden osztályára nézve bebizonyul, de legkivált a sociologiában, a hol alkalmazása a leggyakoribb. Sőt megfordított rendben is lel alkalmazást, a mennyiben az Emberiség egymásra következő fejlődési phasisai mind jobban s jobban nyilvánossá teszik alapszerkezetét, a melynek lényeges csirái megvannak már a társadalmak legelső körvonalaiban. A dynamikára még a régimeben visszatérünk.

Az Emberiséget csak ugy mint az egyént az érzelem igazgatja,

az értelem fölvilágosítja s a tevékenység fenntartja. Ebből foly a társas rend 3 alapeleme: a nők, a papság vagy szemlélődő osztály és a gyakorlati osztály; a sorrend, a melyben felhoztuk, egyszersmind a csökkenő méltóság (dignité) és a növekvő függetlenség elve szerint jön létre. Az utolsó osztály a Nagy-Lény összes oeknomiájának vagyis anyagi létének alapját képezi, miután a szükségletek, melyek testi szervezetünkől folynak, anyagi munkálkodásra készítetnek s ez összes létünknek uralkodó jellemvonása. Eme munkálkodás serkenti értelmünket s még inkább társas hajlamainkat (sociabilité), mert folytonosan növekvő összműködést (cooperatiót) feltételez. Mindamellett a solidaritás alá van rendelve a folytonosságnak, mert a cooperatio anyagi eredményei sokkal nagyobb mérvben függenek a generációk összeségének működésétől, mint a kortársakétól. Így a gyakorlati élet a legjobb biztosítékát nyújtja az emberi egységnek, mert az észnek és szívnek egyaránt pontos irányt és rendeltetést jelöl ki, nélküle ellenben legjobb impulsióink összefüggéstelen állapotban maradnának s eredmény nélkül enyésznének el. Sajnos, hogy tevékenységünk személyes indoka és forrása ennek egoista jelleget kölcsönöz, a melyet altruistává csakis az összműködés nagyobb lendülete változtathat. Innét következik a gyakorlati osztály két elemre való különítése: a vállalkozók és a munkások rendjére, melyek közül az előbbi a személyiséget s az utóbbi a sociabilitást fejleszti ki. Másként kifejezve: az első osztály a concentrált erőt vagy a gazdagságot képviseli, míg a második a szétszórt erőt vagy a tömeget; az első a folytonosság, a második a solidaritás képviselője.

A nők morális gondviselése és a patriciusok (tőkepezesek) anyagi gondviselése kiegészítésre szorul; mert az első ama veszélynek van kitéve, hogy félreismeri az emberi lét anyagi feltételeit, a második pedig, hogy szem elől téveszti ugyanannak morális feltételeit. Ezért kell hozzájuk csatolni az általános Gondviselést vagy a proletariátust (munkásokat), melynek feladata leendő, hogy az előbbi kettőt, de sőt még a papi rendet is ellenőrizze. A mi működési körüket illeti, a női gondviselés a solidaritás és a folytonosság kellő felfogására képesít bennünket az által, hogy a család keblében intézi az elsőfokú spontán nevelést. A papi gondviselés a Nagy-Lény természetéről és rendeltetéséről világosít föl, a mennyiben feltárja előttünk a reális külső és emberi rend törvényeit. Az anyagi gondviselés a gyakorlati életbe vezet be bennünket. Eme hármas előkészítés vagyis a

nevelés összessége után következik az érettség, s vele egy másik életkorszak, a melynek főjellege a tevékenység. Ez egyedül mérvadó arra nézve, hogy az Emberiség minden érdemes szolgáját a subjectiv létre képessé tegye és érdemesítse az Emberiségbe való végleges bekebelezésre (*incorporatio*). A papság s a patriciatuſ tulajdonképen két osztályt képeznek, és pedig az elsőnek functiója általában a tanácsadás, s feladata az Emberiség szellemi kincsének megőrzése s továbbfejlesztése; míg a másodiknak functiója, a parancsolás s tiszte az anyagi kincsek és készletek fölött való rendelkezés. Emez utóbbi osztály szolgáltatja a többinek pénzeszközökkel való ellátását (*salaire*). más szóval kifejezve helyettesíti az anyagokat, miket az egyes sociális organumok elfogyasztanak, valamint a fentartásukra szolgáló készleteket és a kellő munkaeszközöket. Mert minden emberi tisztet úgy kell tekinteni, mint alapjában ingyenest (*gratuitus*), s a teljesített szolgálatok más jutalmat nem igényelnek mint az elégtételt, melyet teljesítésök okoz, s a hálaérzet, mely velök jár.

A társulásoknak három fajja létezik, melyek a cökkenő intimitás és a növekvő terjedelem szerint osztályozva a következők: 1. a *család*, a legbensőbb és legszűkebb körű társaság, melyen a másik kettő alapja nyugszik, 2. az *állam* vagy *haza* (cité) bizonyos számú családok szövete, a melyben az összekötő kapcsot a szokásos együttműködés képezi; 3. az *egyház*, melyben a létező államok mind össze vannak kapcsolva a közös hit kötelékével, s melynek köre egyetemes. E három fajta társulás központjai sorban a következők: a nő, a patriciatuſ és a papi rend. A család, melynek okvetlenül mindenki eredeténél fogva tagja, valamely államhoz vagy hazához és az egyház kötelékéhez tartozik. A jelenleg létező államok legtöbbje tulságos nagy, mert hijával vannak a szükséges kapocsnak: a közös hitnek, a mely lehetővé tenné leszállítani terjedelmöket. A középkor e tekintetben tanulságos példával szolgál; ekkor ugyanis több nép önkénytes egyesületet képezett, a katholikus Nyugatot, melynek alapját a közös hit képezte, s melyet egy és ugyanazon papi rend igazgatott szellemileg, míg világi tekintetben e nemzetek függetlenek voltak egymástól s saját kormányaik alatt éltek. De midőn a religiosus kapocs lazulni kezdett, akkor vette kezdetét a világi hatalom concentrálása s ezzel egy időben a nyugati államok rendkívüli és abnormis kiterjeszkedése, a mely azonban a Positivismus általánosulásával bizonyára véget fog érhetni.

A morál vagy az egyéni ember tanulmánya synthetikusabb jellegű a többinél, a mennyiben bensőleg összefügg a gyakorlati élettel. Ebben mindennemű abstract tekintet egyesül és utmutató gyanánt szolgál a concret gondolkodásnak, más szóval a mindennapi életre való alkalmazásnak. A nagy szellemek minden korban sejtették a különböző tanulmányok közt létező eme kapcsolatot s egyformán művelték a geometriát és morált (a modern korban még Descartes, Pascal és Condoreet). A morál az egyetlen tudomány, a mely magában teljes, a mennyiben egyetlen lényegesebb szempontot sem hanyagol el, holott minden más tudomány ezt többé-kevésbé megteszi. Maga a sociologia, ámbár teljesebb mint a többi, nem öleli fel az egész emberi természetet. Az emberben csak az értelmet és a tevékenységet veszi szemügyre, de a nélkül hogy ezeket alárendelné az érzelemnek, a mely a sociológiában csak annyiban szerepel, hogy az impulsust adja a közéleti viszonyokban, vagy a módosításokat vizsgálja, melyet ezek az érzelmekben előidéznek. Az érzelmeknek sajátos törvényei egyesegyedül a morálban tárgyalatnak.

A mennyiben a társadalom tudomány a folytonosan reászorul a morál körébe tartozó ismeretekre, ennek eleget tehetünk a spontán megszerzett ismeretekkel, még mielőtt reátértünk volna a rendszeres tanulmányozásra. Mondottuk, hogy a tudomány sohasem egyéb, mint a józan észnek mintegy kiterjesztése s lényegileg új ismeretet nem teremt; csak általánosítja és coordinálja a józan ész nyújtotta empirikus észleleteket, ezeket consolidálja és kifejti. Ez különösen a morálra nézve áll, a mely, bár csak utolsó sorban rendszeresített, mindamellett folyton foglalkoztatta az elméket, különösen a nőket. Ezen spontán mivelésnek számos értékes észlelet és ismeret köszöni eredetét, miket csak azután lehetett igazában felhasználni, hogy a positiv szellem megállapította a morál tudományát. Ugyancsak emez empirikus ismeretek találtak alkalmazást a társas létre vonatkozó conceptiókban.

Az érzelmek két osztályra különülnek: személyes és társas hajlamokra. Ime ez ama tér, melynek rendszerezése és kifejzése képezi a morálnak mint tudománynak rendeltetését. Mindamellett hogy a theologia képtelen eredményyel megindítani a morál mint tudomány mivelését, kiváló figyelmet érdemel a nagy Szent Pálnak a természet és malaszt között való folytonos küzdelemre vonatkozó doctrinája, mint a mely először vázolta a morális problémát teljes összeségében. Ez az

egyetlen lényeges lépés, mely a morál-tudomány terén azon hosszú időközben, mely theocratikus kezdetétől egész positiv megállapításáig terjed, történt.

Az emberi terüészet positiv theoriáját Gall alapította meg, de ő sem szerkeszthette meg kellőleg, hiájával lévén a sociológiának, a mely akkor még nem létezett. Gall két alapelvet mutatott ki, egy statikait és egy dynamikait, melyek e következők: 1. a felsőbb functiók, ugy az értelmiek mint az erkölcsiek nem egy egységes apparatust képeznek, hanem több egymástól független képességet és hajlamot; 2. ezeknek székhelye az agy. Theoriája, bár elégtelen, mindamellert elegendő mérvben megalapította lelki életünk decompositióját s kimutatta jóakaró hajlamaink létezését. Ezen alapon építette fel Comte az agy és a lélek végleges theoriáját.

Az agy functióinak positiv theoriája.

Elv.

10 hajlam vagy ösztön (Impulsio, Érzelem)	7 személyes (Egoismus)	Önfentartási ösztön	{ egyéni, vagy táplálkozási ösztön	..... (1)		
				faji	{ nemi ösztön	..... (2)
			{ anyai ösztön		..... (3)	
		Tökéletesedési ösztön	{ rontás által vagy katonai ösztön	..... (4)		
				{ szerkesztés által vagy ipari ösztön	..... (5)	
		Gőg, vagy uralkodási hajlam				..... (6)
		Hiuság vagy elismerést sóvárgó hajlam				..... (7)
	3 társas (Altruismus)	Rajaszkodás			..... (8)	
		Tisztelet			..... (9)	
		Jóság (általános szeretet, emberség)			..... (10)	

Eszköz.

5 értelmi functio (Ész)	Conceptio	{ Passiv vagy	{ Concret (lényekre vonatkozó) <i>syntheticus</i> (11)	..... (11)
				{ Contemplatio
		{ Activ vagy	{ Inductiv (hasonlítás utján) <i>Generalisatio</i> (13)	
				{ Meditatio
	Expressio			
Kifejezés : mimikus, szóbeli, írásbeli közlekedés				..... (15)

Eredmény.

3 gyakorlati tulajdonság (Jellem)	Törekvés	{ Bátorság (initiativa)	..... (16)
			{ Körültekintés (okosság)
	Szilárdság — kitartás		

A táplálkozási szervek, miket hajdan az értelmi és erkölcsi functiók székhelyének tekintettek, tényleg csak a hajlamokra folynak be. Az agy ama tájai, melyekben a gondolkodás és tevékenység székel, csakis oly célból vannak idegek közvetítésével összeköttetésben az érzékekkel és izmokkal, hogy észlelhessék és módosíthassák a külvilágot. Az érzelmi tájék ellenben nincs közvetlen viszonyban a külsővel, hanem csak az értelem és tevékenység közvetítésével; de igenis viszonyban vannak, külön e célra rendelt idegek segélyével, a táplálkozási szervekkel. Ebben áll a testnek (physique) befolyása a lélekre (moral).

Mindamellet, hogy az agyi functiók, mint általában az állati élet szervei intermittensek (fölváltva működnek s pihennek), az érzelmi életet úgy kell tekinteni mint megszakítatlanul működőt, csakugy mint a tengőéleti szerveket, melyekre vonatkozik. Ez ama tényen alapul, hogy az agy szervei, hasonlólag az érzéki szervekhez és a végtagokhoz, két symetrikus félből alakulnak össze, melyek különben érintkezők avagy különváltak, s' egyik fél működik, míg a másik nyugszik. Az érzelem ennél fogva megszakítás nélkül működésben van. Ugyan ily módon működik néha az ész is alvás közben, legalább a meditatio szerve, a mely független az érzékektől. Ez az eredete az álomnak, a mely nem egyéb mint futólagos téboly állapota, a meny nyiben ekkor a subjectiv impulsiók kerekednek felül rövid időre. Az álom mindig az uralkodó hajlam jellegét viseli magán. Az agy theoriája ennél fogva lehetségessé teszi az álmok helyes megfejtését, de sőt azok módosítását is remélhetjük ez uton.

Az agyi functiók osztályozása a csökkenő általánosság elve szerint történik. Az ösztönök általánossága fogy azon mértékben a mint nemesebbekké és kevésbé energikusokká lesznek. Erre nézve az állati élet hierarchiája teljes objectiv bizonyítékot szolgáltat. Az állatvilág utolsó lépcsőfokozatain egyesegyedül az önfentartási ösztönt találjuk, melyhez kissé magasabb fokon a nemi ösztön járul. Ehhez az emelkedettebb lényeknél folytonosan újabb és újabb, még pedig előbb személyes, majd társas ösztönök csatlakoznak, a táblázatban feltüntetett sorrendben, egészen az emberig. Már az emlősök és madarak valamennyi functióval el vannak látva s köztünk s köztük egyedül fokbeli különbség van.

Azonban a lélek positiv theoriája kimutatható akkor is, ha egyedül az emberi nemre vagyunk tekintettel, s különösebben az értelmi

functióké, bár ez kényesebb feladat. Így például a tapasztalatból ismert tény, hogy a *contemplatio* szerve jobban van kifejlődve a nőnél, a *meditatio*é ellenben a férfunál. Viszont a *meditatio* két ágazata közül az *inductio* inkább a nő sajátja, a *deductio* pedig a férfié. — Első tekintetre úgy látszik, mintha az anyai ösztön inkább az altruistikus hajlamok sorába volna osztályozandó. Azonban alaposabb vizsgálatkor úgy találjuk, hogy helyes az osztályozás; mert ismeretes, hogy megvan az alsóbbrendű állatoknál is. Azután elég egy kevésbé *sympathikus* nőt szemügyre venni: a gyermeket olybá veszi, mint egy személyes tulajdont vagy pedig mint oly tárgyat, melyen felsőbbségét vagy kapzsiságát gyakorolhatja. Nem ismeretlen senki előtt, hogy az ókorban eladták vagy pedig kitették s meg is ölték a gyermekeket. Másrésről azonban tény, hogy emez ösztön *sympathikus* visszahatást enged meg, melyeket a civilizáció még hova-tovább jobban fejleszt; de ugyanezt lehetne felhozni a nemi ösztönre vagy bármely másra vonatkozólag. Mindeme viszonzhatások megkönnyítik a nagy emberi problémát, mely abban áll, hogy az *egoismus* alárendelendő az *altruismus*nak; de önön magában is megvan az előbbinek létjogosultsága, főltéve hogy *socialissá* lett, azaz, hogy a személyi hajlamok a köz javára hozatnak működéséb.

Az emlékező tehetség az ítélő- s a képzelőerő, melyeket eddig egyszerű functióknak tekintettek, valójában inkább az értelmi szervezett eredményei. Az egyszerű megfigyelés meggyőzhet arról, hogy pl. bármely ítélet mind az öt értelmi functió szükséges közremunkálása mellett jön létre épúgy mint a képzelő- és emlékező tehetségek valamely *actusa*. Ellenben a nyelvezet a különálló értelmi functió minden jellegével bir. Midőn ugyanis nem az agy szabályozza ezen szerv működését, olyankor legfőlebb badar fecsegés jó létre, melyet csak az ész segítsége változtat összefüggő beszéddé. Más oldalról meg eme szerv gyengesége vagy atoniája megakadályozza sokszor a legjobban kidolgozott gondolatok közlését. A nyelvezet az állatokban is létezik s csak néha vannak ezek a hang-műszer hijával; mert az állatfajok kivétel nélkül megértik egymást, csak a kifejezés *physikai* eszközei tökéletlenek némelykor. A civilizált népek nyelve, igaz, fölötte szövevényes szerkezetű, de ennek alapja is ugyanabban az agyi szervben található fel, mely mesterséges jelek teremtésére képesít és készít bennünket.

Az agyi functiók táblázata még arra is használható, hogy

kutassuk, hogy felebarátaink úgy mint a saját magunk cselekedeteit minő érzelmek és gondolatok sugalták. Az agy ilyenformán nyílt könyvvé válik, melyben némi fáradtsággal olvashatunk, bár miként iparkodnék is a tettetés félrevezetni a figyelmet. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy az ész és erkölcs, mint eredmény, legtöbbször több egyszerű functió összemunkálásából ered; az agyi functiók táblázata tehát csak elemeit nyújtja emez analysisnek. Így például az irigység nem egyéb mint a romboló ösztön combinatioja a többi öt személyes ösztön valamelyikével, az egyéni felsőbbség-hiány deprimáló érzetének befolyása alatt. A táblázat egyedül az agyi szervek számára és megközelítő helyzetére ad felvilágosítást az objektív kutatás majd később ezek alkotását is felderíti. De tökéletlen állapotában is e táblázat elegendő arra, hogy a szervek szomszédsága és érintkezése folytán támadt kölcsönhatásokat megmagyarázza, ilyen pl. a nemi és rontó ösztönök egymásra való hatása. Az agyi functiók táblázatának fő alkalmazása abban áll, hogy a sociabilitást diadalra segíti a személyi érdek fölött. A három gyakorlati (jellemi) tulajdon cselekvésre vágyik, az öt értelmi functió pedig segítségére van a három jóakaró és a hét személyi ösztönnek. Az ész nem téveszti el hivatását, mihelyt a személyi érdek, mely különben irány hijával van, alárendeli magát a társas hajlamoknak. Ilyenformán létrejövén a harmonia az érzelem és az ész között, a tevékenység annak az impulciónak engedelmeskedik, a mely tágabb teret nyit neki a cselekvésre. A Positivismus szent formulája (szeretet az elvünk és rend az alap, a haladás célunk) kifejezésre juttatja ama három érintkező szerv harmoniáját, melyek az emberi természet három oldalát külön-külön összefoglalják (a 10., 14. és 18. számú functiók).

B) A cultus.

1. A cultusról általában.

Nem imádjuk az Emberiséget, mint régebben az Istenséget szokás volt, a végből, hogy magasztaló epithetonokkal halmozzuk el, hanem igenis, hogy jobban szolgálhassuk a Nagy-Lényt, megjavulván magunk is. Mindig szem előtt kell tartani a cultus eme rendeltetését, különben a mysticismusba tévednénk, azaz t. i. kizárólag az érzel-

mekhez ragaszkodnánk és mellőznők a cselekedeteket, melyeket azoknak elő kell idézniök s a melyek a lényegét képezik. A kultus rendeltetése a dogmát a régime-mel összekapcsolni és mindkettőt eszményíteni. Az elsőt kiegészíti és összegezi az által, hogy imposánssabbá és familiarisabbá teszi az Emberiség eszméjét; mint a régime típusa arra törekszik, hogy érzelmeinket javítsa, hatáskörébe vonván az emberi élet három fokozatát, az egyéni, a családi és a társas életet. A kultus két oldala, az értelmi és erkölcsi, vagy a theoretikus és praktikus bensőleg összefügg, ámbár épen combinatiójok az egyetlen nehézség, melyet a positivista kultus megteremtésének útjában áll; a mennyiben két oldalt a mysticismus és empirismus zátonya fenyegeti, a szerint a mint az általánosítás vagy abstractio tulságos vagy hiányos mértékben van meg.

A positivista kultus rendeltetését abban összegezhethük, hogy a subjectiv életet helyes módon instituálja. A Nagy-Lény sokkal több holtból és még születendő személyből áll, mintsem élőből; hogy tehát a Nagy-Lényről kellő fogalmat nyerjünk e végből a kultusnak a subjectiv életet kell kifejteni, még pedig oly képek segítségével, melyek alkalmasak érzelmeinket ápolni. A subjectiv élet ugy magános körben mint nyilvánosan való kifejlődése nagyon lehetséges, csak szemügyre kell venni, hogy mi történt az emberiség hosszú előkészítő stádiumaiban. Köztudomásu dolog, hogy ekkor a lelkeken bizonyos képzeleti lények uralkodtak, a miknek valóságot, reális létet tulajdonítottak. Az emberek összesége nem hitt ugyanazon bizonyos subjectiv lényekben, ellenkezőleg az emberiség egy része mindig elvetette és nevetségesnek találta a másik rész hitét, de annál jobban ragaszkodott a magáéhoz. Más oldalról bizonyos az is, hogy az ész legfőbb tulajdona: alárendelni a subjectiv conceptiókat az objectiv világnak a végből, hogy belső, észbeli operatióink képesek legyenek elég hü képét nyújtani a külvilágnak. Azonban emez eredmény csak az emberiség fejlett, érett korában lett elérve, melyhez mindinkább közeledünk. De nem hogy elhanyagolnók azért a subjectiv életet, inkább annál jobban iparkodjunk kifejteni, a nélkül azonban, hogy az ellenkező végletbe esnénk, azaz hogy a belsőnek tulsulyt engednénk a külső fölött. Az egyetlen különbség az új és a régi subjectivitás között abban áll, hogy amaz teljes mérvben érzi és vallja magát subjectivnak, a vallásos contemplatiók bensőnkben mennek végbe, holott elődeink külről is iparkodtak azt szemlélni, ami csakis belse-

jükben létezett. Eme különbség kifejezését találja az ellentétes fogásban, mely a főbb értelmi functiók dolgában a régi és az új doctrina közt létezik. A mi nézetünk szerint a contemplatio könnyebb, miután abban értelmünk ugyszólván passiv marad, és csak anyagot szolgáltat a meditációnak. A régieknek a meditatio tetszett könnyebbnek s arra szolgált, hogy contemplálni segítsen bizonyos megfoghatatlan chimerikus lényeket, melyek objective seholsem léteztek.

A kultus és a régime közti különbség abban áll, hogy az első inkább a subjectiv étellel, míg a második az objectiv étellel foglalkozik, de egyik sem kizárólag. Ebből foly a kultus felsőbbsege is, mert a subjectivitás magasan fölötte áll az objectivitásnak az emberi lét összeségében. A subjectiv élet alaptörvénye, hogy mindig alá kell rendelni azt az objectiv életnek. A külvilág sohasem szünik meg szabályozni a belsőt, s ugyanezt táplálni és tevékenységre serkenteni. Még legfantasztikusabb conceptióink sem tesznek kivételt e szabály alól, miután elemeiket a külső világban meritjük, követvén ebben Aristoteles fentebb idézett törvényét. A mesterséges rend mindig csak tökéletesbítheti a természetes rendet, kifejtvén és bővítvén ezt; tehát itt is mint egyebütt szabadságunk az önkénytes alárendelés eredménye. Hogy e szabályt a subjectiv életre is kiterjeszthessük, vizsgáljuk emez új szempontból a természetes rend mibenlétét, mert ez utóbbinak minden törvénye nem lel alkalmazást a subjectiv életben. Hogy erről meggyőződjunk, egy egyszerű és speciális esetet kell felvenni, azt pl., midőn egy kedves távollevő lény képét akarjuk felidézni, ugyszólván feleleveníteni. Az ekkép nyert ismereteket azután kiterjeszthetjük később a társas typosok tiszteletének (sociolatriának) egyéb eseteire.

Az ideális lét, melyet a subjectiv cultus teremt, egyszerű megnyújtását (folytatását) képezi az objectiv létnek, mégis némi módosításokkal; ezek abban állnak, hogy elhanyagoljuk az alsóbb rendű törvényeket, hogy annál jobban érvényesülhessenek a felsőbb törvények; míg az objectiv életben a külső rend uralkodása közvetlen és folytonos, addig a subjectiv életben e rend passiv marad: kedves halottaink nincsenek többé alávetve a physikai és élettörvényeknek, hanem egyedül a sociális és morális törvényeknek. Az ő létök, mely kizárólag értelmi és érzelmi természetű, egyes-egyedül képekben áll, melyek irányukban táplált érzelmeinket élesztik. A belső felidézés (evocatio) szigoruan követi az észtörvényeket, melyeket a dogmában előadtunk.

Igy a felidézés mindig az utolsó objectiv benyomásokra vonatkozik, miket a szeretett lény reánk hagyott, különösen az életkorra vonatkozólag; innét van, hogy a holtakat nem képzelhetjük idősebbeknek annál, mint a minőknek utoljára láttuk. Az objectiv és a subjectiv lét közti ellentét főleg abban nyilvánul, hogy míg az első a physikai törvényeknek van alávetve, a második ezek befolyását csak a morális törvények közvetítésével érzi meg, míg az érzelmi törvények mindkettőt egyiránt illetik. A morális törvények tulnyomó uralmát a subjectiv életben érezték és kifejezték a nagy költők a legrégebb időktől fogva; innét magyarázható, hogy nem haboztak az anyagi élet feltételeit megmásítani, például hőseiket megsebezhetlenné tenni, míg a sociális és morális élet főbb törvényeit mindig tiszteletben tartották.

Hogy megkönnyítsük a szeretett lények belső (agyi) evocatióját gondosan megtartandjuk a külső viszonyokat és körülményeket, mert csak így elevenedik meg igazán ama lények képe. Nevezetesen előbb meg kell állapítani a külső környezetet (az élettelen tárgyakat) s erre helyezni az élő képet. Mindenek előtt tehát a helyet körvonalozzuk, majd a tartást vagy az ülőhelyet s végül a ruházatot. A kép ez által oly tiszta és erőteljessé alakulhat, hogy túlhalad minden várákozást s más uton meg nem lenne közelíthető. Az ily fajta constructiók némileg hozzávethetők a tudományos miveletekhez, minők pl. az astronomiai praevisiók hosszabb időre stb. Ami a subjectiv életre vonatkozó tevékenységünket illeti, ez abban áll, hogy inkább elvonás mintsem hozzáadás útján járulunk hozzá az idealizáláshoz; azaz, hogy el kell felednünk holtaink esetleges fogyatkozásait s csak jó tulajdonságaikra emlékeznünk; még ez utóbbiakat sem kell nagyítani vagy legalább nem a lényegesebb vonásokat. Mert az idealisatio legfőlebb csak javíthatja a valóságot némileg, különben pedig ragaszkodják ahhoz, csakis ily módon compensálódik némileg az ideális kép csekélyebb tisztasága és élénksége. A mysticismus és az empirismus ama két véglet, melybe esünk, ha szem elől tévesztjük a valót, vagy tulságosan ragaszkodunk hozzá. Dante előre sejtette az imént vázolt eljárást, hogy a hibáktól elvonatkozzunk, ama szép fictióban, midőn a boldogság állapotára való előkészüléskép meghagyja, hogy a Feledés folyamából kell inni, azután pedig az Eunoé vizéből, mely utóbbi csak a jó tulajdonok emlékét őrzi meg.

A subjectiv élet igazi theoriája abban áll, hogy meghagyjuk a

külvilágot módosítás nélkül s erőfeszítéseinket az emberi rendre irányozzuk. Halottaink felszabadultak az anyagi és szerves élet szükségletei alól, de nem szünnek meg szeretni és gondolkodni, bennünk és általunk. A Positivismus megszilárdítja és tökéletesíti a halhatatlanságot; objectivból, a milyen eddig volt, subjectivvé változtatja. Szintugy tisztázza az imádság intézményét, a melynek szabályos gyakorlata minden kultusnak lényeges feltételét képezi. A theologikus ima könyörgésekből áll, még pedig minden theologismus egoista jellemének megfelelőleg, többnyire anyagi előnyök kéréséből. Nálunk az ima az egész élet ideálja, mert midőn imádkozunk, egyszerre szeretünk, gondolkodunk, sőt cselekszünk: a kifejezés maga is a tevékenységnek egy neme lévén. Az emberi élet mindhárom főágazata egyesül tehát emez ömlengésekben, melyekben a hála és a szeretet nyilvánul az Emberiség és ennek méltó képviselői iránt. Mindamellet sem akadályoz abban, hogy kérjünk, feltéve, hogy csupán nemes haladásért esedezzünk: így kérés tárgya lehet, hogy gyengédebbé, tisztelőbbé és bátrabbá legyünk, felismervén e részbeli hiányainkat, ami a javulás legelső feltétele. Szintugy kívánhatjuk, hogy értelmebbek legyünk s helyesebben gondolkodjunk; mig gazdagságért vagy hatalomért könyörögni, époly alacsony, mint a milyen absurdum. Összes erőlködésünk egyszóval oda irányuljon, hogy az emberi rendet javítsuk, mint a mely nemesebb is és módosíthatóbb is.

Az imában két részt kell megkülönböztetni, az egyik passiv és a multa vonatkozik, a másik activ és a jövőt illeti, a kettőt a jelen kapcsolja össze. Az ima akár magán, akár nyilvános jellegű, megemlékezésen kezdődik, ez előkészíti, a képek és jelek combinatioja által, az effusiót és végül evocatio fejezi be. A kultus visszahatása tökéletesedésünkre két alakban nyilvánul: morális, majd értelmi befolyása által. A mi az elsőt illeti, emlékezzünk vissza, hogy a kultus gyakorlatot képez s mint ilyen a dogmában előadott törvény alá esik. Eme tulajdonság különösen észrevehető lesz, midőn az ima szóbelivé lesz (hallgatag, elmeiből), mert ugyanazon izmokat használjuk hang és gestus általi kifejezésre, akár a valóságos cselekvésre. Így tehát érzelmeink mindenki fejezése azokat tökéletesíteni is törekszik, csak úgy mint a cselekmény. Mindamellet hiba lenne összetéveszteni e két fajta morális reactiót: a cselekedeteknek mindig több értéke lesz mint az egyszerű ömlengéseknek, még pedig ugy a külső hatásra, mint a belső javulásra nézve. Azonban a jó cselekmények után semmi sem

képes jobban tökéletesíteni érzelmeinket mint ezek kellő kifejezése; annál is inkább, mert ez utóbbi inkább hatalmunkban van és nem kíván oly sok feltételt, gazdagságot, befolyást stb. mint a jó cselekedetek végrehajtása.

A mi a kultus értelmi visszahatását illeti, két esetet kell megkülönböztetni, a szerint a mint a hatás esztetikai vagy szorosabb értelemben tudományos. A mi az elsőt illeti, a kultus hatékonysága közvetlen és nyilvánvaló, első sorban a költészetre, majd a zenére és a formai művészetek: a festészetre, szobrászatra és építészetre iránt. A poézis a kultus lelke, mint a tudomány a dogmái és az ipar a régiméi. Minden egyes ima, a positivistákra nézve, művészeti alkotássá lesz, miután legjobb érzelmeinket fejezi ki. Mindenki belső kultusa érdekében költővé lesz némileg; bár a formulák szükségkép állandókká alakulnak, mégis az ima bizonyos spontán jelleget tart meg összeállításában, különben félő, hogy hatástalan marad. Eme költői eredetiség később jobban fog kifejlődni, a midőn a jobb nevelés hatása alatt mindenki eltulajdoníthatja az alaki művészeteket. Szabadságában állandó mindenkinél, a magán és nyilvános kultust az Emberiség költészeti tárházából vett idézetekkel kiegészíteni; mert a költők minden időben az emberi természet hangadó érzelmeit juttatták kifejezésre, s ezért a belőlök vett idézetek mindig bizonyos fokú hasonlatosságot mutatnak saját kedély hullámzásunkkal. Az ilyeténkép kölcsönvett passusok, a mellett, hogy a kifejezés tekintetében tökétesebbek s némileg a személyes rokonszenv eredményei, még megszilárdítják érzelmeinket az összhang folytán, mely köztünk s a szerző közt egyrésztől, s másrésztől a nemzedékek hosszú sora közt létrejön, melyek ugyanazon műben gyönyörködtek. Megjegyzendő mégis, hogy e segédeszközök alkalmazása csak másodrendű fontossággal bír, bár szerepe a körülmények szerint változó.

A mi a kultus tudományos befolyását illeti, könnyen azon téves hit kaphatna lábra, hogy a positivisták papságnak majdan két osztályra kell elválnia, melyek közül az egyik tanítaná a dogmát, a másik pedig a költészetet fejlesztené. Azonban a tudósok és költők ilyetén különválása csak a modern anarchia eredménye, Normális időben és állapotban a theoretikus mivelődés egységes és oszthatatlan s csak a gyakorlati munkák kívánják a specializációt. Visszamenve a historiában úgy találjuk, hogy a cultura egysége csakugyan létezett a régi theocratiákban; ekkor ugyanis a tudósok (orvosok és birák)

és a költők is a papi osztályból teltek ki, és mikor a költők kiváltak a papi kötelékből (Hesiod és Homér) ekkor, kezdődött a költői osztály hanyatlása, a mennyiben a tömeg elismeréstől vagy épen egyes pártfogók tetszésétől függtek. Alapjában a költői és tudományos tehetség lényegileg nem különbözik egymástól és csak a társadalmi feltételektől függ, hogy melyik felé fordulnak a szellemek egy bizonyos korban. A különbség a kettő között abban áll, hogy a philosophikus (tudományos) tiszt folytonos, míg a költői megszakításoknak van kitéve. Egyedül a nagy költőknek van társadalmi hatékonyságuk, s a művészet általában nem tűri meg a középszerűséget; míg a tudósok, ha mindjárt középszerűek is, hasznosíthatók, föltéve, hogy becsületesek, józan ítélettel és morális bátorsággal bírnak. Mindebből következik, hogy fölösleges külön osztályt alakítani a költészet művelésére, a papi osztály tagjai, philosophicus tisztük mellett, elvállalják a szükséges poétikus termékek előállítását s e feladatban a nők és a proletárok is kezökre járnak. Csakis a speciális formai művészetek, melyek csak hosszú gyakorlat által sajátíthatók el, igényelnek majd néhány szakbeli mester fentartását; ezek vagy a papi osztály tagjai lesznek vagy egyszerűen évdijasok.

A kultus tudományos visszahatása abban áll, hogy kifejlésre juttatja mindenütt az universalis logikát, a mely a jelek, a képek, és érzelmek együttműködésén épül fel. Az érzelmek logikája közvetlenebb és erőteljesebb mint a másik kettő, de eszközei nagyon is gyengék s nem elég hajlékonyak. A jelek logikája némileg segít a hiányon, de a jelek csak igen lazán függenek össze eszméinkkel. Hogy tehát a logika kellőleg megalakuljon, erre a képek okvetlenül szükségeseek. Ámde épen a képek tekintetében fejtí ki a kultus teljes hatékonyságát, a mint már fentebb mondatott. A positiv kultus fő tudományos eredménye eunélfogva nem annyira a doctrinát illeti, mint inkább és főleg a methodust. De ez utóbbinak magában véve mindig nagyobb lesz az értéke mint az elsőnek, és a logika mindenha föltötte áll a tulajdonképeni tudománynak, még pedig úgy a nagy tömeg tekintetében, mint a papi osztályra nézve. A kultus magános- és nyilvánosra oszlik, az első a nőhöz fordul, a második az Emberiséget illeti.

2. *A magán-kultus.*

Ez két részre oszlik: a személyes és házi kultusra, melyek közül az első az őrangyalokra s a másik a kilencz sociális szentségre vonatkozik. Valamint a nyilvános kultus a magán-kultuson alapul, ép úgy, a házi kultus a személyes kultusban leli alapját; mert csak ez utóbbi képes eléggé kifejleszteni és megszokottakká tenni az őszintén átérzett emótiókat, melyek nélkül úgy a házi kultus tényei, valamint a nyilvános ünnepélyek hatás és eredmény nélkül maradnának s csupán formaisággá lapulnának. A sociolatria ilyenformán természetes progressióban halad az egyszerűből az összetett manifestatiók felé.

A benső kultus az Emberiség ama kiváló személyesítéseinek mindennapi imadásából áll, melyeket magánéletünkben ismerni tanulunk. A Nagy-Lény egész léte a szeretetre lévén alapítva, annak legjobb képviselője, úgy mint segédje a nő. A művészet sohasem fogja tudni máskép ábrázolni az Emberiséget, mint egy nő alakjában. A nő morális gondviselése nemcsak a férfi-nemre gyakorolt collectiv hatásban nyilvánul, hanem főleg ama személyes befolyás révén hat, melyet minden tiszteletre méltó nő családjára gyakorol; a családban veszi kezdetét és ott érezteti üdvös hatását a morális gondviselés főleg abban, hogy megóv az erkölesi romlástól, mely úgy a gyakorlati mint a theoretikus életben fenyeget bennünket. Ezért van, hogy a család körén belül tanuljuk igazán a nőt ismerni és becsülni. Minden ember talál ilyformán körülötte néhány őrangyalt, kinek tisztelete és imádása jobba és boldogabbá tesz bennünket, túlsúlyra segítvén fokonként bennünk az altruismust az egoismus felett. Minden őrangyal patrónus és utázandó minta gyanánt szolgál.

Az őrangyalok három fő típusa: az anya, a hitves és a leány; ezek a jóakaró hajlamoknak felelnek meg, t. i. a tiszteletnek, a ragaszkodásnak és a jóságnak; összeségök az emberi folytonosság három módját képviseli: a múltat, a jelent és a jövőt, szintúgy a solidaritás három fokát is, melyek a fölebbvalók, az egyenlők és az alárendeltekkel kötnek össze. A vezérszerep ezek közül természetesen az anyát illeti meg. A mi a nők belső kultusát illeti, ebben a hitves és leány helyét a férj és fiu foglalja el, az anya típusa közös lévén mindkét nemnél. E fő típusok mellé még mások is járulhatnak, viszont a hiányzók helyetteseikkel pótolhatók. Lehetséges ilyenformán egész

subjectiv családot alkotni, mikor a valóságos család vagy idejekorán megszűnt, vagy bármi tekintetben kifogás alá esik.

A belső kultus három imát kíván naponkint. Az első, a reggeli arra készít elő, hogy az egész napon át erőnket jól és jóra használjuk fel; ez a házi oltár előtt végzendő. A második a hálát fejezi ki, melylyel az oltalomért tartozunk s este az ágyban teljesítendő. A harmadik a gyakorlati élet praecupatióitól von el rövid ideig s időpontja a viszonyok szerint változhatik, bár minden esetben következetesen ugyanazon időben végzendő. Mindhárom ima összes tartama mintegy két órára teendő; ennél több időt vonnak el rendesen a felületes, sőt káros olvasmányok a legtöbb embertől.

A házi kultus átmenetet képez a házi és nyilvános kultus között s abban áll, hogy a magánélet minden phasisát mintegy megszenteljük a mennyiben mindegyiket a nyilvános étellel hozzuk összeköttetésbe. A kilencz társadalmi szentség névszerint a következő: a *bemutatás* (presentatió), a *beavatás* (initiatió), az *életbelépés* (admissió), a *rendeltetés megállapítása* (destinatió), a *házasság*, az *érettség*, a *visszavonulás* (retraite), az *átalakulás* (halál) s a *bekebelezés* (incorporatió). Lássuk ezeket egyenként rövideden.

Az első szentség minden egyes születést ünnepel meg, úgy mint ez a megelőző vallásokban is szokás volt. A szülők bemutatják az újszülöttet a papnak s előtte fogadalmat tesznek, hogy kelleleg előkészítik az Emberiség szolgálatára. Bemutatják a kkomákat is, akik kötelezik magokat, hogy szükség esetében pártfogásuk alá veszik a gyermeket; ugyanezt teszik a tanuk is. A második szentség, az initiatió az első lépést jelzi a nyilvános életben, midőn a gyermek nevelése 14 éves korában az anya kezéből ki azt eddig vezette, átmegey a papság kezébe. Hét évvel később, 21 éves korában a harmadik szentségben részesül a fiatal ember: az admissióban ettől fogva szabadon szolgálhatja az Emberiséget, melytől eddig mindent kapott. Életpályáját azonban még nem választja ekkor véglegesen, ezt csak 28 éves korában, a destinatio szentsége alkalmával teszi. Eme szentség a megelőzőtt vallásokban is létezett, de csak a magas functiók látattak el vele, ilyen volt pl. a papi ordinatio és a királyok felkenetése. A Positivismus ellenben társadalmilag instituálja az összes hasznos foglalkozásokat, tekintet nélkül arra, hogy nyilvánosak-e vagy magános jellegűek. A házasság szentsége idősorban a destinatio után következik, tehát rendes körülmények között a férfi csak huszonnyolczadik

évének betöltése után fog családot alapítani. A nőknél az admissió és destináció szentsége egybeesik, rendeltetésök legtöbb esetben ismeretes lévén; férjhez fognak mehetni 21-ik évökben. E korhatár mindkét félre nézve legjobban biztosítja a kellő harmoniát. Az alsó korhatárt nyomósabb ok nélkül, nem is czélszerű még, lejjebb szállítani. A mi a felső korhatárt illeti, ezt bajos megállapítani, de normális állapotban férfiak a 35-ik életév után és nők a 28-ik éven túl csak ritkán fognak a házassági kötelékbe lépni.

Az ötödik szentség, az érettség, azon korban adatik (42-ik életév), midőn az ember szervileg teljes kifejlésre jutott és társadalmi készsége tetőpontját érte. Ez is kizárólag a férfinemnek van fentartva. Ettől fogva a visszavonulás koráig vagyis 21 éven át, az ember objectív életének második korszakát tölti, a mely véglegesen döntő fontosságú a subjectív halhatatlanságra nézve. E korban érvényesül minden embernek teljes felelőssége, magán- és nyilvános életének minden cselekedetéért. A visszavonulás szentsége (63 éves korban) egyike a legfontosabbaknak, amennyiben egy utolsó lényeges szolgálatot teljesít minden egyes társadalmi functionárius, t. i. átadja tisztét — legyen az akár világi, akár szellemi — utódjának, egyenes felelősségével beleegyezése mellett s ezentúl csak a tanácsadás funkcióját végzendő. A hatodik szentség, a transformatió (halál) alkalmával a papság appreciálja a befejezést nyert életet s ha méltó volt reá, kilátásba helyezi a végleges incorporatiót. két évvel később, midőn a szenvedélyek és gyűlölet csillapodtak, de az okmányi és egyéb adatok még léteznek, a papság kimondja ünnepélyes ítélet nyomán az incorporatiót. A földi maradékok ekkor a köztemetőből az Emberiség temploma körül elterülő szentelt berekben helyeztetnek el. Itt a sirok felirattal, mellképpel vagy szoborral diszittetnek, az elhunyt érdemei szerint. A méltatlan élet is elveendi jutalmát, a mennyiben az illető tetemei az elkárhozottak sirmezejébe vitetnek a kivégzettek, öngyilkosok és párbajban elesettek közé.

A mi a nőket illeti, kik nem vesznek részt a nyilvános életben, ezek amaz egyénekkal együtt fognak dicsőíttetni, kiknek képzéséhez és tökéletesítéséhez hozzájárultak. Bármelyike e szentségeknek minden törvényes kényszer nélkül tisztán facultatív jellemű, s egyedül morális köteleesség gyanánt szerepelnek. Hogy e jellegök megőriztethessék, a főbekkel párhuzamosan világi vagy polgári ceremóniák fognak életbe lépni. Így pl. érvényben marad a polgári

házasság, mely mindig megelőzi a vallásos czeremóniát s e nélkül is teljes érvénynyel bír. A Positivismus vallási szabályai mindenkor önkénytelen és szabadon fognak követtetni s jutalmukat egyedül az öntudatlan s a közvélemény elismerésében találандják.

3. Nyilvános kultus.

A pozitivisták közünnepélyek ellen amaz ellenvetést hozták fel, hogy azok az önimádás egy faját képezik, miután egy olyan lényt illetnek, a mely azonos az imádókkal. Ámde a Nagy-Lény szükségkép subjectiv természetű lévén, azok, kik tisztelettel és hálával járulnak elébe, épen nem bizonyosak abban, hogy egykor beléolvadnak-e, miután ez egész életpályájuktól függ s az utódok megbírálása alá esik. Tehát nem hogy a gógöt legyeznék, a közünnepélyek inkább az alázatosságot fejlesztik. Mert bármi nagyfokúak legyenek is collectiv erő kifejtéseink, nem leszünk képesek visszaadni a Nagy-Lénynek legfőlebb csak egy részét annak, mit tőle vettünk.

A mi a kultus színhelyéül szolgáló templomokat illeti, korai volna azok alakját már most körülírni akarni. Az építészet, a művészetek legkevésbébbé aesthetikus, legtechnikusabb fajtája, s az új synthesis szelleme csak később fogja azt áthatni. Az egyetlen utmutatás, melyet már most adni lehet az, hogy a templomok az élite-sirok közepette foglalnak majd helyet. A mi pedig az épületek irányását illeti, azok tengelye a Positivismus egyetemes érvényességéhez képest, a Religio központja felé lesz irányozva, azaz Páris felé. A belső berendezésre nézve csak annyi mondható, hogy a fő szentély a kiválólag szentéletű nők részére lesz fönntartva, a végből, hogy az Emberiség papjai mindig annak legméltóbb képviselőitől legyenek környezve.

Az Emberiség jelképes alakja, festészetben úgy mint szobrászati műben, egy körülbelül 30 éves nőt ábrázol, ki fiát karjaiban tartja; és pedig a szobrok inkább állandó képmásokra lesznek használandók, melyek a templomban, a szószék mögött foglalandnak helyet; a festett képek pedig az ünnepélyes körmenetekben szereplő zászlókra fognak alkalmaztatni. Ezek egyik lapja fehér s ezen lesz a kép, másik oldala zöld, melyen a politikai formula: «Rend és Haladás» lesz látható. A mi a vallásos actust kísérő karakteristikus jelet illeti, ez abban áll, hogy a religiosus formula (A Szeretet mint elv és a Rend mint

alap, a Haladás mint cél) elmondása közben kezünket egymásután a szeretet (jóság), a rend (deductiv meditatio) és a haladás (kitartás) agyi szerveinek székhelyére helyezzük. Az első kettő határos s a harmadik is közel lévén, a gestus egy folytatásban is lesz végezhető (a kéznek a fejtetőtől előre a homlok felső részéhez vonásával). E jel szükség szerint az idézett functióknak az agyi táblázatban közölt számának elsorolására (10, 14, 18) lesz reducálható.

A abstract kultus mibenléte kitűnik az túloldali táblázatból és rendeltetése az, hogy, mint az egyéni és házi kultus tették, jobban megértesse és teljesíteni segítse a megfelelő létkört. E szerint feladata lesz idealisálni a fő alapvető kötelékeket, milyenek: az Emberiség, a házasság, az atyaság, a fiúi viszony (filiation), a testvériség, a gazdai viszony (domesticité); majd a lényeges előkészületi stadiumokat, melyek a következők: a fetisizmus, a polytheismus és a monotheismus; végre a normális functiókat, melyek a társadalom életét alkotják, minők: a nő, a papság, a patriciatu, a proletariatu. Ez ünnepélyek kitöltik az évet, mindegyik egy hónapot jellemezvén. A positivista év 13 hónapból áll, a hónap 28 nappól; ehhez járúl még egy, a holtak emlékének szentelt nap. A napok nevei megtartják az abstract naptárban nevüket, mert a fetiszitikus, polytheisticus és monotheisticus mult emléket őrzik meg.¹ Hogy teljes szabályosság érethessék el, szükséges hogy a hét minden napja változhatatlan helyet foglaljon el, azaz, hogy ha pl. az új aerában az évet hétfői napon kezdjük, ezentúl mindig így kezdődjék az év s a dátum mindig változatlanul a hét ugyanarra a napjára essék. Ezt úgy érhetjük el, hogy ha a pótnapnak (a holtak emlékére szentelt napnak) nem adunk külön nevet s ugyanúgy a szökő évek fölös napját is név nélkül hagyjuk. A naptár ez által örökös jelleget nyert. (Lásd a túlsó lapon s a mellékleten.)

A mi az abstract naptárnak hetek szerint való felosztását illeti, a következők jegyzendők meg. Az év mindig az Emberiség ünnepével kezdődik; az első hóba eső négy hét a társadalmi kötelék különböző fokainak ünneplésére van szentelve a csökkenő kiterjedés és a növekvő intimitás szabálya szerint; ezek: 1-ör a vallási kötelék, a mely egyedül általános; 2-or a történelmi, a mely a régebben fennállt politikai

¹ Eme szabály természetesen a román nyelvek (s az angol s némileg a német) nevekre vonatkozik. Így volt: Lunae dies, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris, Saturnii dies és a Domini ☿ előbb Solis dies.

Az Emberiség abstract kultusa.

(Az év 13 hónapra, s a hónap négy hétre, 28 nappal, oszlik).

Alap-kötelezések	1-ső hónap. Az Emberiség	{ a vallási a történelmi a politikai a községi }	egyesülés heti ünnepe.
	2-ik hónap. A házasság	{ a teljes. a szüz. az egyenetlen. a subjectiv. }	
	3-ik hónap. Az Atyaság	{ a teljes } természetes. { a nem teljes } mesterséges. szellemi. világi.	
	4-ik hónap. A Fiuság (filiatio)	Az előbbitel azonos felosztás.	
	5-ik hónap. A Testvériség	Ugyanaz.	
	6-ik hónap. A gazdai viszony	{ örökös } teljes. { időleges } nem teljes. Azonos felosztás.	
Előkészítő állapotok	7-ik hónap. A Fetisizmus	{ spontán } nomád. { rendszeres } letelepedett. papi. katonai.	
	8-ik hónap. A Polytheismus	{ conservativ } { progressiv } értelmi } esthetikus. katonai. } tudományos.	
	9-ik hónap. A Monotheismus	{ theokratikus. catholikus. islamista. metaphysikus.	
Normális funkciók	10-ik hónap. A Nő vagy a morális Gondviselés	{ mint anya. « nővér. « hitves. « leány.	
	11-ik hónap. A Papság vagy az értelmi Gondviselés	{ nem teljes. teljes } előkészítő fok. való } másodrendü. elsőrendü.	
	12-ik hónap. A Patriciátus vagy a materialis Gondviselés	{ bankár. kereskedő. gyáros. földműves.	
	13-ik s utolsó hónap. A Proletariátus vagy általános Gondviselés	{ tevékeny. érzelmi. contemplativ. szenvetődő.	
Kivételes napok	{ Pótló nap (minden év utolsó napja) ... .. Halottak ünnepe. A szökő évek kiegészítő napja ... .. A szent nők ünnepe.		

függésre vonatkozik s melynek emlékét a nyelv közössége őrzi meg; 3-or a politikai, mely ugyanazon kormány eredménye és 4-er a községi, a mely legteljesebb valamennyi között s közeledik a családi benső viszonyhoz. A házasságnak szentelt hónapban ünneplésre kerülnek sorban: az első héten a teljes, kizárólagos és felbontatlan házasság; a második a szűz házasság, melyet akár morális, akár physikai okok követelnek s melyben a házasság igazi rendeltetése, a két hitvestárs morális jobbulása, tisztábban kitűnik; a 3-ik hétben az egyenetlen házasság (kor, állás stb. tekintetében); a 4-ikben a subjectív házasság. A következő hónap felosztása lényegileg ugyanaz. É szerint az Atyaság lehet teljes és nem teljes; az első még azonkívül feloszlik akaratlan vagy természetes és akart vagy adoptív viszonyra; a nem teljes paternitás szintén lehet kétféle, a szerint a mint szellemi tekintély- vagy világi védnökségről van szó. Az 5-ik hónapban a domesticitás is kétféle, t. i. örökös vagy átmeneti; az első még feloszlik teljesre (a szolgálai viszony) és nem teljesre (a segédi viszony), a második ugyanazon alosztályokra különül s megfelel az apród s a tanonc viszonyának, a szerint a mint a gazda szegény vagy gazdag. A mi a 6-ik hónapot illeti, megjegyzendő, hogy a fetisizmus két alakja ismeretes, az egyik az, midőn a testek maguk vannak akarattal felruházva, vagy pedig azt fictiv lények gyakorolják. Az első a tulajdonképeni fetisizmus, a második a theologismus. Eme 3 hónap felosztásáról a religió történetében még lesz szó.

A nők hónapja nem szorul külön magyarázatra. A mi a 11-ik hónapot illeti, megjegyzendő, hogy a papság kiváló morális, tevékenységi és érzelmi tulajdonokat s azonkívül aesthetikus, értelmi és tudományos tehetségeket feltételez. Ha ez utóbbiak vannak túlsúlyban, az illető egyének a szellemi hatalom külső évdíjas tagjai maradnak a nélkül, hogy a papság létszámába felvétetnének: nem teljes papok. A teljes papság noviciatust vagy előkészítő fokot feltételez, melynek kellő betöltése után 35 éves korában a jelölt valóságos pappá lesz, de csak alsóbb fokozaton, mint helyettes vagy vicarius. A teljes papi grádust 42 éves korában kapja meg. A 12-ik hónap szintén nem szorul magyarázatra. A proletáriatus havában az első hét a tevékeny proletariatusnak vagy a munkásoknak van szentelve; 2-ik a női proletariatusnak (ez kiegészíti a 10-ik hónapról közölt appreciatiót); a 3-ik hét a contemplatív proletariatusnak ünnepli vagyis az emez osztályba tartozó oly egyéneket, a kik kiváló theoretikus, aesthetikus vagy tudományos

képességgel vannak felruházva, de mindamellet nem bírtak a papságba felemelkedni. Ezeknek van fentartva az ellenőrzés a politikai, materiális és szellemi hatalom fölött. A 4-ik hét az átmeneti vagy épen végleges koldusságnak van fentartva. Midőn kellőleg indokolva van és a tisztesség határai közt gyakoroltatik, a koldus osztály megérdemli rokonszenvünket, sőt sokszor dicséretet is. Különben a gyakorlati élet nagyfoku tökéletlensége mellett ez osztályt végleg kiűszöbölni alig lehet; azonkívül valamennyi társadalmi osztályban meríti elemeit s azért alkalmas a proletariatus visszahatását az emberi hatalmakra kifejleszteni.

C) A régime (életrend).

1. A régime általában.

A dogma tanulmánya azon következtetésre vezet, hogy az emberi egység ez elvben nyer kifejezést: *Másoknak élni*. A kultus viszont az eme dispositionnak megfelelő érzelmeket fejleszti. A régime rendeltetése az említett elvet a gyakorlati életben érvényre emelni. E feladat mind a két nem közremunkálását feltételezi: a papság és a nők egyaránt részt vesznek az erkölcsi életrend megalapításában. A pap a szellem által hat a szivire, a nő a sziv utján befolyásolja a szellemet. E kölcsönös hatás az ifjú korban kezdődik s egész életünkön át kísér.

A régime az activ életet veszi tekintetbe, de csak a legáltalánosabb intézkedésekkel foglalkozik s nem egyszersmind a részletekkel is. Igaz, hogy a különböző functiókat egyenként s külön-külön vizsgálat alá veszi, de ezt csak a végből teszi, hogy általános szabályokat teremtsen, olyanokat, melyek az egyetemes harmóniát fentartsák és kifejleszszék. Minden ami a részletes kivitelt illeti, az a kormány — még pedig szűkebb vagy tágabb körű kormány — hatáskörébe tartozik. A dogmában az egyetemes rendet felosztottuk külső és emberi rendre; e felosztást most a haladásra is ki kell terjeszteni: az emberi haladás saját természetünkre, a külső haladás pedig helyzetünkre vonatkozik. Ez utóbbi anyagi haladásnak is mondatik, bár nem egészen helyesen, miután a szerves rendet is felöleli; igaz, hogy ebben majdnem kizárólag ama fajokra van csak tekintettel, melyek eszköz vagy provisio gyanánt szolgálnak az embernek. Valamennyi társadalmi erőnek rendeltetése az egyetemes tökéletesedésre közremunkálni, ha

mégis megkülönböztetjük a szerint, a mint a külső vagy emberi rendet javítják, ezzel jellemeztük egyszersmind a világi és szellemi hatalmak illető hatásköreinek szétválását. A religio gyakorlati működési tere: az emberi rendnek — még pedig physikai, értelmi és morális tekintetben — javításában áll. A mi a külső rendet illeti, ennek tökéletesítése a politika vagy ipar körébe tartozik. A religio erre csak közvetett uton foly be, a mennyiben az emberi tényező állapota minden egyes operációban számba jó. A siker elérése végett szükséges, hogy minden közreműködő becsületes, értelmes és munkaszerető legyen.

A morál művészete (különböztvén a tudománytól) általános természetű s mindenkinek abban jártasságot kell szerezní, míg rendszerezése a papság hatáskörébe tartozik. E utóbbinak része van még minden iparág általános oldalában, miután egyedül ismeri a külső rend lényegesebb törvényeit. Igaz, hogy ezek ismerete nem teszi nélkülözhetővé a gyakorlati tanulmányokat, de mégis alapul és zsinórmértékül szolgálhat a részletekkel foglalkozó embernek empirikus inductióinak felépítésében.

A világi és szellemi hatalom elkülönítése a gyakorlat és az elmélet közt létező szükségszerű ellentétén alapszik. Ez főleg a haladásra vonatkozik, de még az emberi rend statikus tanulmánya is a két hatalom elválasztására vezet. Kiinduló pontul erre az Aristoteles-féle elv szolgál: A társadalmi functiók egymástól független organumokra bizandók, de kell, hogy ez utóbbiak összeműködjenek a közös célra. Ámde az Emberiség minden szolgálja két szempontból kerül megbíralás alá, t. i. speciális tiszte és az általános harmonia szempontjából: más szóval kell, hogy mindenki teljesítse előbb speciális functióját, azután, hogy közrehasson a többi functiók kellő teljesítésében. Ámde e két tiszte egyenes ellentétben van egymással; az első a mentől további részletezésre tör s ez által elvonja a figyelmet az általános érdek kellő felfogásától. Ime a világi és szellemi kormány eredete. Minden functiót kivétel nélkül csakis egy külön erre rendelt közeg (organum) teljesít; minden emberi csoportosulásban nélkülözhetlen tehát egy olyan erő, melynek tiszte az általános nézpontokra és közös érdekre visszavezetni az egyes functionariusokat, kik ettől folyvást eltérni törekszenek. Másfelől meg az egyenlőtlenség, melylyel az emberi fejlődés össze van kötve, szükségkép életet ad egy oly hatalomnak, mely megszorítja a divergentiákat és kifejleszti a convergentiát. Ez pedig így van a legszorosabb körü emberi társada-

lomban, még az egyszerű családban is. Innét az első alapelv: *Nincs és nem lehet társadalom kormány nélkül.* Minden családcsoportban vagy államban támad egy gyakorlati főnök, a kinek tekintélye addig terjed, a meddig hatalma és anyagi eszközei: ez a világi hatalom. Minden nagyobb hatáskörrel felruházott hatalom szellemi forrásból veszi eredetét. A gyakorlati főnökök egymással alá- és mellérendelési viszonyba lépnek s általánosabb kormányt léptetnek életbe, melynek attributumai mindig az anyagi hatalomra szorítkoznak, ennek tagjai természetesen nem fogják föl a végrehajtandó műveletek összeséget. Az egyszerű solidaritás is eléggé kimutatja egy theoretikus hatalom szükségét, de a folytonosság ezt kétségbevonhatlanul demonstrálja. Az empirikus hatalom sem a múltat, sem a jövőt nem ismeri, azonkívül fensőbb helyről való szentesítésre szorul, a mely csak a papi osztálytól jöhet. Innét a másik axioma: *Semmiféle társadalom nem conserválódhatik s nem fejlődhetik tovább papság nélkül.* Ez utóbbi amint egyrészt nélkülözhetlen a nevelésben s a tanácsolásban, úgy másrészt egyedül képes szentesítést adni a kormányzóknak és védelemben részesíteni a kormányzottakat. A papság e szerint valóságos mérséklő elemét szolgáltatja a nyilvános életnek, mint a nő a magános életnek; röviden összefoglalva: tanácsoló, szentesítő és szabályozó hatáskörét legjobban hasonlíthatjuk a bibliai Birák tisztéhez. A mi a két hatalom attributumait illeti, a következőkben összegezhettük: az egyik az akaratokat disciplinálja, a másik a cselekedeteket; az egyik a solidaritást alapítja meg, a másik a contimnitást; az egyiknek tere az objectív élet, a másiké a subjectív élet; az egyik örökös tartamu és egyetemes elterjedésü, a másik időhöz és helyhez kötött.

A papság főtiszte a nevelés vezetése. Ennek révén azután nagy befolyásra tesz szert az emberi élet összeségére; egyéb társadalmi functiói mintegy természetes folytatását és kiegészítését képezik eme főfeladatának. Ezek közé tartozik: a prédikáció, mely arra szolgál, hogy az egyetemes harmonia elveit fel-felujtssa; továbbá ama képessége, hogy a társadalmi functiókat és szerveket megszenteli egy olyan doctrina nevében, melynek célja az emberi élet szabályozása; ilyen tanácsoló befolyása is, mindenki szivesen folyamodván amaz egyének felvilágosodott és jóakaró tanácsához, akik nevelését igazgatták. Végre a papság közös akarattal és megegyezéssel szabályozója lesz a gyakorlati életben felmerült vitáknak, a bizalom folytán, melyet úgy a felsőbbek mint alárendeltek részéről élvez.

A papság fő functiója a nevelés ; ebben a pap és nő közremunkálása föltétlenül szükséges. A nevelés csak a harmadik társadalmi szentség után végződik és két részből áll, egy spontán s egy rendszerből. Az elsőben a nőé a főszerep, a mennyiben a szív művelése forog ekkor kérdésben, másodikban pedig főleg a pap szerepel s a szellem rendszeres művelése lép előtérbe. Az első korszak még két egyenlő tartamu szakra oszlik, miket a fogzás választ el. Az első alkorszakban (a 7-ik évig) az anya vezeti a spontán nevelést, még pedig a physikai, értelmi és morális nevelést egyaránt. A gyermek első vázlatát alkotja meg a positiv kultusnak, a mennyiben anyját imádja : szelleme ugyanakkor empirikus ismereteket halmoz össze, melyek anyagul szolgálnak a későbbi rendszeres tanulmányhoz ; tevékenysége szintén fejlődik valamely anyagi munka rendes teljesítése által. A második alkorszakban, a fogzástól a pubertásig, a nevelés rendszeresebb lesz egy tanulmány-sorozat bevezetése által, bár még mindig az anya vezeti. Ekkor kezdődik a kifejezés tehetségének fejlődése aesthetikai gyakorlatok által ; ezek leginkább költői olvasmányokból állnak, összekötve ének- és rajzgyakorlatokkal. A morális fejlődés is folytatódik ez által, ugyanakkor a gyermek az Emberiségről is teljesebb fogalmat nyer, midőn a művészet minden ágazatának remekműveivel megismerkedik. Minden személyes evolucionak szükségkép ugyanazon lényegesebb phásisokon kellvén keresztül menni, mikén a collectiv emberi evolutió is átment, a gyermek is követi az értelmi fejlődés fokozatait, azaz a fogzásig fetiszta lesz, majd a pubertásig polytheista. A mi a kérdéseket illeti, miket szüleihez intéz, mikor észreveszi, hogy azok máskép gondolkodnak mint ő, a Positivismus relativ természete lehetővé teszi, hogy hypocrisia nélkül felelhetünk olyképen, hogy véleményei megfelelnek korának s hogy azokat megváltoztatja csak úgy, mint szülei is tették. A gyermek szelleme ekkép megszabadul az absolut gondolkodástól, szíve pedig rokonszenvez ama népekkel, melyek értelmi állapota az előbbi phasisok valamelyikén megállapodott.

Az initiatio szentségének felvétele után, a fiatal ember, mindig anyjának felügyelete mellett, hetenként ellátogat a theoretikus előadásokra az Emberiség templomában. Ezek terve és felosztása az encyclopedikus táblázatban van feltüntetve azaz 7 évre terjed a kurzus, minden év egy-egy tudománynak lesz szentelve, hetenként egy leczkével, az első és második év kivételével, a mikor 2 leczke lesz

hetenkint, tekintve az akkor előadott tudományok nehéz voltát s a csekélyebb gyakorlati elfoglaltatást (az ifjaknak a theoretikus előkészülettel egy időben kellvén egy mesterséget is elsajátítaniok). A szokásos vándorlások (a fiatal segédek országos vagy épen európai utazásuk) ugyanekkor lesznek végezhetőek, miután a tanítás mindenütt egyformán lesz szervezve. Az aesthetikai művelés ugyanakkor szintén folytattatik, ezuttal a görög-római forrásokot is felölelvén, miután az ifjak az előző korban — s külön mesterek nélkül — elsajátították a főbb nyugati nyelveket. A mi a zavarokat illeti, melyet az e korban kifejlő nemi ösztön az ifjak életében s tanulmányaiban előidézhet, ezeket igen nagyították a modern orvosok, a kik nagyobbára kevés competentiával bírnak e tárgyban, a memyiben az emberi lényt felületesen tanulmányozzák, csakis testét veszik szemügyre s a lelket egészen elhanyagolják. Semmi sem állja útját, hogy ifjaink tiszták maradjanak egész a házasságig, a munkás élet s a családi affectiók eléggé elvonván a figyelmet. Azonkívül az anya előkészíti az ifjat, hogy vonzódását illő személyre helyezze, nem várván be, hogy véletlen találkozás- s érintkezésekből eredjen.

A mi a nők ektatását illeti, Moliére fent jelzett szabályát követve, ugyanolyan lesz mint a férfiaké s ugyanazon tanárok tartják nekik is — bár elkülönítve — az előadásokat, azzal a különbséggel, hogy a matematikai évben a heti leczkék száma egyre marad szorítva.

Ama befolyáson kívül, melyet a papság a tanítás révén szerez, szellemi tekintélyét még a következő két módon gyakorolja: azon lesz, hogy módosítja azokat, akik a tanítás utolsó két évében előadott morális szabályok ellen vétének, még pedig úgy, hogy első sorban szívükre, majd eszükre iparkodik hatni; ez a legtermészetesebb út, miután a szellemi hatalom mindig rábeszélés és meggyőzés útján fejt ki hatást, nem pedig kényszerítő eszközök alkalmazásával. Ha ez eljárás sikertelen marad, úgy a bűnös ellen a közvéleményt hívja sorompóba. E második procedurában három fokozatot különböztetünk meg: az első a házi figyelmeztetés a külön e célra egybehívott barátok és szomszédok jelenlétében; majd a nyilvános feddés, mely az Emberiség templomában lesz kihirdetve; végre a socialis kiközösítés (excommunicatio), a mely lehet ideig-óráig terjedő vagy örökös. Ezen végső esetben a bűnös, bármily hatalmas és gazdag legyen különben, minden alárendjelteitől és cselédeitől elhagyatván, kénytelen lesz személyesen gondoskodni szükségleteiről. Ezen végső rendszabály

mindig csak kivételesen jön alkalmazásba s magától érthetőleg a nagy közönség beleegyezését tételezi föl, a mely oly esetben, midőn szembeszökő igazságtalanság forog fönn, megtagadandja beleegyezését s ezzel a társadalmi kiközösítés büntetése dugába dől. Magától értetik, hogy a papság morálizáló működése mellett a büntető jogszolgáltatás is érvényben kell hogy maradjon, amaz esetekben, midőn a morális szabályok elégteleneknek mutatkoznak. A durvább fajta bűntények ezután is a világi hatalom illetékessége alá fognak tartozni. Vannak és valószínűleg mindig lesznek az emberi nemből oly egyének, akik oly romlott és gonosz természetűek, hogy javításuk kárbavesztett fáradság marad s kiket azért ki kellend küszöbölni az emberi társadalomból. A helyett, hogy a könyörületességet eme javíthatlan gonosztevőkre fecsereljük, jobb lesz azt a társadalmi tökéletlen szervezet ártatlan áldozatai számára fentartani. Természetes különben, hogy a világi hatalom büntető attributumai abban a mértékben csökkennek, a mely arányban a tömeg moralisatiója jobban előrehalad.

A mi a papi osztály constitutióját illeti, megjegyzendő, hogy ennek tagjai lemondanak minden világi befolyásról, sőt még a gazdagságról is; épügy tiltva lesz örökség útján vagyonna tenni szert: egyszóval a contemplativ osztályt egészen és kizárólag az activ-osztály fogja fentartani, előbb a hívők szabad járulékai, majd, midőn a Positivismus általános elterjedend, a közpénztárból való utalványozás útján. A papi állás eme lényeges feltételét, hogy évjárulékon kívül más vagyonnal ne bírjanak, már érezte Szt Ferencz s ezért hagyta meg tanítványainak a föltétlen szegénységet. A papi osztály fölött a főhatóságot az Emberiség főpapja gyakorolja, ő intézkedik a positiv papság fölött, kinevezi és leteszi tagjait stb. Ezen tisztében segélyére lesz a négy nemzeti főnök (provinciális), a kik az olasz, spanyol, angol és germán egyházakat igazgatják. A főpap székhelye Páris s Franciaország részére ő töltendi be a nemzeti főnök teendőit, mindamelllett a négy nyugoti nemzet bármelyikéből származottak foglalhatják el e tisztet. A főpapi méltóság betöltése a hivatalban levő kijelölése alapján történik, melyet a négy nemzeti főnöknek helyben kell hagyni. Meg nem egyezhetés esetében a számra nézve mintegy 2000 presbyteriális előjáró választása útján történik. Egy presbyterium 7 papból és 3 vikáriusból áll. Az egész földre való kiterjeszkedésének idején a positiv papság mintegy 100.000 tagból fog állani.

2. *Magános régime.*

Ebben először a személyes, majd a családi élet jó tekintetbe. Az elsőre nézve a positivista regeneráció abban áll, hogy sociális tekintetekre alapítja azt, a mit nem volt eddig lehetséges. Bár minden emberi functio egyéni organum által hajtatik végre, mindazáltal igazi természete mindig társadalmi. Minden, mi bennük van az Emberiségé, mindenünk tőle ered. A Positivismus, midőn a morált eme formulában összegezi: *Másoknak élni*; csak egy általánosan érzett igazságot fejez ki explicite. Az egész positiv nevelésnek nem lesz más célja, mint hogy megszokottá tegye előttünk az Emberiségtől való függésünket és rendeltetésünket, mely abban áll, hogy szünet nélkül azt szolgáljuk. Gyermekkorára nézve mindenki nehézség nélkül beismeri, hogy képtelen szükségleteiről önmaga gondoskodni s úgy véli, hogy a családnak tartozik elismeréssel neveltetésének gondozásaért. Később beismerjük, hogy az anya csak egy magasabb gondviselésnek, az Emberiségnek megbízottja; a nyelv intézménye mutatja ezt ki leginkább (anyanyelv). A fiatalság könnyen félreismeri ezen gondviselést és tulhajtja az egyéni érték érzetét. Némi gondolkozással azonban rá jövünk, hogy még a legügyesebb ember is csak egy részét képes visszaadni annak, a mit kapott; hogy később is az Emberiség oltalma alatt állunk csak úgy mint gyermekkorunkban: azzal a különbséggel, hogy ennek megbízott közegei változtak, a mennyiben már nem a család révén, hanem egy sereg más tényező által gyakorolja a gyámkodását.

A Positivismus jellegző elvét e formula fejezi ki: *Másoknak élni*; ebben úgy a kötelesség mint a boldogság törvénye befoglalatik. Ez utóbbiak megegyezése a jóakaró hajlamok létezésén alapul. A morális harmónia bennünk az altruismuson épül fel nemcsak, hanem ez egyedül adhatja meg életünknek a lehető legnagyobb intensitást. A sympathikus ösztönök egyedül képesek nagyobb fejlődésre, mint már a dogmában előadtuk. Mindezeket figyelembe véve, felismerjük, hogy az igazi boldogság az öntudatos alárendelésben áll, a mely egyedül valóságos alapja a nagyszabású tevékenységnek. A helyett, hogy fellázadnánk a fatalitás ellen, iparkodjunk ezt körülbástyázni oly módon, hogy mesterséges szabályokat tűzzünk magunk elé a bennünk gyökerező egoismus legyőzésére (ilyenek a Descartes-féle önmagavi-seleti szabályok *Discours de la Méthode* című művében).

A Positivismusban lehetséges lesz altruista jelleget adni még a

személyes életre vonatkozó szabályoknak is, miket az előbbi vallások egoista okosságra alapítottuk, mint ezt a szabályaikra vetett egyetlen pillantás mutatja (pl. szeresd felebarátodat *mint tenmagadat* stb.). Az Emberiség religiója a személyes hajlamokat — a mennyiben kielégítésük helyes és czélszerű — megnevesíti, úgy hogy alárendeli gyakorlatukat társadalmi rendeltetésüknek. Így, hogy példát idézzünk, a meddig mértékletességünk csak a személyes óvatosságon alapszik, addig mindig ki lesz téve a nyalánkság sophismáinak, így pl. hivatkozik az oly egyénekre, akik sokáig ellen tudnak állni a luxuria romboló hatásának. Míg ellenben mi társadalmi tekintetekre alapítva a józan élet szabályait, megértetjük, hogy, ha a meglevő készleteket a személyes szükség határain túl fecséreljük, ez által elvonjuk a másoknak szánt és szolgálható anyagokat s a mellett gyengítjük s rontjuk értelmünket a hiágásokkal szükségkép vele járó utóhatásokkal. A különböző hajlamok közt létező összefüggésnél fogva természetes, hogy ha az egyiket excitáljuk, a többiek is azonnal működésbe lépnek. Idején való lesz a táplálkozási ösztön szabályozását még jobban megszigorítani és kiküszöbölni a használatból bizonyos, nélkülözhetetlenek tartott, de tényleg nem szükséges izgatószer, milyen a bor stb., a tapasztalás bőven bizonyítván a mohamedánok és a nők példájával hogy használata nem felel meg egy valódi szükségnek.

A mi a családi élet regeneratióját illeti, ez a házasság altruista szellemben módosítása által lesz elérhető. A házasságot eddig tisztán egoista szempontból fogták fel, mint a nemi ösztön kielégítését a faj fenntartása s terjesztése szempontjából. Mi ellenkezőleg a házasságot mindenekelőtt a két fél tökéletesbítését czélzó intézménynek tekintjük. E felfogás különösen a férfi és női agy alkatából meríti jogosultságát, melyek t. i. a legszerencsésebb módon kiegészítik egymást. A szűz házasság, melyet két oly fél köt, kik egy vagy más okból a szaporításra nem alkalmasok, ez által ép oly jogosult lesz mint a teljes házasság; szabadságában állván az ily pároknak a szerencsésebb házaselek gyermekeit adoptálni s ez által ezek terhén is könnyíteni s a leszármazók hiányán is segíteni. A házasság eme felfogásából következik, hogy ennek feloldhatlannak kell lenni, hogy a viszonyok s az ezekből kifejlő érzelmek szert tehessenek a teljesség és szilárdság ama fokára, a mely szükséges, hogy teljes morális hatékonyságukat elérjék. Az elválás csak igen ritka esetekben lesz megengedhető, vagy jobban mondva, abban az egyetlen esetben, midőn az egyik házásfél valamely

meggyalázó s a társadalmi halált maga után vonó büntetéssel sújtatott. De még ez esetben sem lesz megengedve az ártatlanul szenvedő félnek új házasságot kötni. A Positivismus kiegészíti a házasságot az örökös özvegyesség intézményével, mi által a kötelék az egyik félnek korábbi elhúnyta utánra, vagyis a siron túl is, fennmarad, megakadályozván így az egymásutáni polygamiát, a mint kiküszöböltetett eddig a szimultán többnejűség. Mert csakis ily módon lehető, hogy a házassági kötelék teljes érvényre s hatékonyságra emelkedjék. S valóban nem tulajdonságos hosszú idő az egész élettartam arra, hogy a házaselek jól megismerjék és szeressék egymást. Azután egyedül az örökös özvegyesség biztosítja a nő befolyásának ama teljességet s erőt, mely nélkülözhetlen a morális epuratióra, s mely az objectiv élet folyamában egoista hajlamok befolyása által tisztaságában sokszor alteratiót szenved.

A mi a házasság anyagi feltételeit illeti, ezek a nő rendeltetéséből következnek, a mely egyenrangú a szellemi hatalomával az államban, — tehát a nő részére is az activ élettől való teljes felmentést igényli. A nő tehát minden külső munkától felmentendő eme fundamentális szabály értelmében: *a férfinak kell a nő tartásáról gondoskodni*; e szerint előbb atyja vagy fivérei, majd férje és fiai fognak a nőről gondoskodni. E természetes istápok hiányában, a kötelezettség általánossá válik s a normális állapotban a magános nőkről a kormány fog gondoskodni. Ellenzolgáltatásképen a nők lemondanak az öröklés minden neméről, sőt a hozományról ir; ez, a mint egyfelől elősegíti a tőke összpontosítását, másfelől nem fogja befolyásolni a választás szabadságát és méltóságát, felszabadítván ezt az anyagi feltételek zavaró befolyásától.

Hogy a házi tűzhely constitutiója befejezést nyerjen, még egy más intézményre van szükség: ez a végrendelkezés szabadsága, összekötve a korlátlan adoptio jogával, a családfő személyes felelőssége mellett s azonkívül a papi osztály és a nagy közönség ellenőrző felügyelete mellett. Ime rövid vonásokban a család jövődöbeli jelleme a papság folytonos felügyelete alatt. Ez utóbbinak főleg az lesz hivatása, hogy átéreztesse a nőekkel az engedelmesség érdemét az Aristoteles-féle elv alapján, mely szerint a nőnek legfőbb ereje s befolyása abban nyilvánul, hogy az önkénytes engedelmesség nehézségét legyőzi. Csak is ily módon szabadúlnak meg a nők a parancsolás minden velleitásától, a mely okvetlenül lealacsonyítaná őket; hanem ellenkezőleg: morális fölényük által tesznek szert amaz uralkodó szerepre, mely a családi életben őket teljes joggal megilleti.

3. Nyilvános régime.

A *jog* eszméje arra van hivatva, hogy fokozatosan eltűnjék az életről. A Positivismus bárkinek is csak amaz egyetlen jogát ismeri el, hogy mindig teljesítse kötelességét. Helyesebben, religiónk minden egyes embert arra kötelez, hogy felebarátjának a saját functiója teljesítésében segélyére legyen. A *jog* fogalmának el kell tűnnie a politika teréről csak úgy mint az *ok* fogalmának a philosophiából; mert mindakettő egyformán felső és vitatást nem tűrő akaratra vonatkoznak s természetfölötti forrásra utalnak. A theokratiákban, hol a főnökök személyében voltak a jogok koncentrálva, még volt sociális hatékonyságok, a mennyiben a theológiára és háborúra alapított régimében a a feltétlenül szükséges engedelmesség garantái voltak. De mióta a monotheismus hanyatlásának külső jeleképpen a kormányzottak nagy tömegére szálltak át a jogok, attól fogva anarchia és retrogradatió kútforrásává lőnek. A positivismus tehát csak kötelességeket ismer el, de nem jogokat. Születésünk pillanatától fogva mindennemű kötelezettségek terhelnek bennünket, elődeink iránt úgy, mint az utódok és kortársaink iránt; később pedig e kötelmek mindinkább szaporodnak, még mielőtt bárminemű szolgálatot tehetünk volna. Minő emberi alapja lehetne ilyformán a jog eszméjének, ha egyszer szakítottunk a praedestinatióval. Bármily hosszúra terjedjen is éltünk, s bárminő legyen is iparkodásunk, csak eltűnő csekély részét szolgáltatathatjuk vissza annak, a mit kaptunk. Holott csak teljes restitutió után lehetne észszerűleg igényünk új szolgáltatásokra. Emberi jogokról beszélni: époly absurd mint immorális; valaminthogy nem ismerünk isteni jogokat, épügy amazoknak is el kell tűnniök a végleges régimében, a mely csak kötelességeket ismer el, meghatározott functiók nyomán.

A magános régime, valamint a belső cultus, a melyen alapul, nagy mértékben befoly a nyilvános régimere. A három őrangyal intézménye, a mellett, hogy az intim erények fejlődését előmozdítja; azonkívül a nyilvános életre is gyakorolja hatékonyságát, a mennyiben eltérít a rosztól és jó cselekedetekre ösztönöz. A női cultus eme befolyását megvalósította már a középkori lovagok intézménye. Eme hősök ugyanis oly teljes harmóniáját valósították meg a magán- és nyilvános életnek, hogy a szeretett hölgy képe nemcsak élénkítette a harczias jeleneteket, hanem gyengéd emotiókat támasztott a pusztítás es borzalmak közepette. Ha tehát a gyengéd érzelmek a destructiv

tevékenységgel egybefértek, mennyivel hatalmasabb, lesz, befolyásuk az emberi boldogságot célzó és előmozdító munkálatok közepette. A mi a családi existenciát illeti, a nyilvános régime személyes alapjául eme szabály szolgál: *a nyilvánosság előtt élünk* (Vivre au grand jour). Eme szabály alapján a közéletben szereplő egyének magános éltét is szabad lesz kutatni mint garantiáját a közügyek helyes vitelének, mely kutatást a metaphysika eddig méltatlankodva elutasította. Egy-egy ember csakis azoktól óhajtván becsülni, kiket maga is megbecsül, ebből következik, hogy nem mindenkinek különbség nélkül tartozunk számot adni cselekedeteinkről; de bármily korlátolt számúak legyenek is bíránk, elég lesz arra, hogy a nyilvánosság előtt való élés elve megtartja érvényét és hatékonyságát, visszatartván minden olyas tett elkövetésétől, melyet szabadon megvallani restellnénk. Ezen eljárásnak következménye lesz, hogy az igazmondás elvétől el nem térünk s az ígéret teljesítését el nem mulasztjuk. Eme kettős kötelesség, melynek gyökerei szintén a lovagias középkorba nyúlnak vissza, mintegy összegezését képezi a nyilvános morálnak. Eme szabálynak engedelmeskedett önkénytelenül a nagy Dante, midőn a lovagias impulsió nyilvánulásakép az árulókat a pokol legborzalmasabb fenekére helyezte; egy másik költő pedig e jellemző sorokban összegezte heroikus őseink fő maximáját: «La fide unqua non deve esser corrotta, o data a un solo, o data insieme a mille.» A sociocratia erkölceinek eme sejtelmeit a positiv religio, ime, rendszerbe foglalja, a mennyiben a hazugságot, a szószegést és árulást egyenesen összeférhetlennek proklamálja az emberi összeműködés tényével.

A nyilvános életben két fokozatot különböztetünk meg a szerint a mint a különböző országok közötti s az általános emberi viszonyok jönnek tekintetbe. Azonban előjáróban meg kell jegyezni, hogy a haza fenséges fogalma újabb időkből vág s épen ezért némileg sivár természetű lett, főleg az egyes államok tulságos terjeszkedése következtében. A dogmában már jelzett módosítás kiegészítése gyanánt tudni való, hogy a jövődő állama, vagy köztársasága, sokkal csekélyebb terjedelmű lesz, mintsem a katholicizmus dislocatiója folytán keletkezett államok nagyobb része. A végleges rend idejében a Nyugat államai nem igen lesznek nagyobbak mint Belgium, Holland vagy Sicilia és Szardina szigetek, egytől három millióig menő lakossággal (körülbelül Erdély terjedelme és lakossága). A béke hosszú tartama s a külső támadások vagy rétrograd szövetkezésektől való félelem

megszűnése következtében a tulnag agglomeratiók önkényt feloszlanak kisebb csoportokra, a hol az összetartozóság érzete és a tevékeny solidaritás hasonlíthatatlanul jobban lesz érezhető. Így pl. a francia köztársaság tizenhét önálló államra bomlik majdan fel, melyek mindegyike öt département-t foglal magában egy-egy nagyobb város körül csoportosulva; hasonló bomlási processus fog a többi nyugati nagy birodalomban is végbemenni, úgy hogy Portugallia és Irland lesznek ez átalakulás után a legnagyobb államok Európában. Az ilyen szűkebb értelemben vett hazákra kell a nyilvános régimere vonatkozó szabályokat alkalmazni: a nemzeti érzelem, más szóval a hazaszeretet ekkor valóban közbenjáró kapocs lesz a családi érzelem és az emberiség szeretete közt.

Emez előzmény után a nyilvános régime-t a következő kettős maxime-be foglalhatjuk: *az erősek önfeláldozása a gyengékért; a gyengék tisztelete az erősek iránt* (Dévouement des forts aux faibles; vénération des faibles pour les forts). Semmi társadalmi szervezet nem lehetséges, ha az alárendeltek nem tisztelik fölebbvalóikat. Semmi sem bizonyítja jobban eme törvényt, mint a modern degradatio, melyben szeretet híján mindenki csak az erőszaknak engedelmeskedik; s e mellett a metaphysikus góg elég merész, megvetéssel szólni elődeinkről, a kik képesek voltak szeretni felebbvalóikat. A sociális élet fentebb közölt kettős feltétele közül a második minden időben érvényesült, az első azonban csak a középkorban jött létre; az ókor, kevés kivétellel, máskép gondolkodott, a mit a Lucanus által formulázott e kedvenc aphorismája is bizonyít: «Paucis nascitur humanum genus.» Innen foly, hogy a nyilvános élet harmóniája e két legkiválóbb altruista ösztön: a jóság és tisztelet combinatióján alapul, melyek közül az első leginkább a felsőbbek s az utóbbi az alárendelteknek felel meg egymásközti viszonyaikban. Meg kell jegyezni azonban, hogy e combinatio csak a családi életben eléggé megedződött lelkekben keletkezhetik és maradhat fenn. A társadalmi állapotok ez ideálja mindenekelőtt a szellemi és világi hatalom különválasztásán alapul. Az erősek önfeláldozása a gyengébbek iránt csak úgy lehetséges, ha az erősek egy oly osztálya támad, a mely társadalmi befolyását épen önfeláldozó működésének köszöni: más szóval a papság. Ez képezi tehát a valódi sociokratianak lelkét. Erre pedig egyik kellék, hogy mindig a tanácsra szorítkozzék s a parancsolástól tartózkodjék; szükséges továbbá, hogy lemondjon a világi hatalomról és gazdagságról; sőt még irodalmi munkái és nyilvános előadásai révén sem lesz szabad jövedelemre

szert tennie, s e tilalom megszegése szigorú rendbüntetéseket fog maga után vonni. Végül a papság tisztaságának megőrzésére szükség arról is gondoskodni, hogy el ne nyomhassa az ellentétes véleményeket. Ez okból a positiv régime egyik főkélléke a teljes vélemény- és vitaközzési szabadság mert ez felel meg legjobban egy kimutatható (s ép azért a vitástól nem idegenkedő) doctrinának. Eme szabadság korlátjait a közvélemény a fenforgó viszonyok alapján, maga fogja megállapítani, midőn az általános nevelés reformja ezt kellőleg felvilágosítandotta. Föltéve, hogy törvényileg az ellenmondás szabadsága biztosítva van, senki sem fog panaszkodhatni arról, hogy a közönség idegenkedik tőle és véleményeitől. Másfelől e feltételek arra fogják serkenteni a papságot, hogy meggyőzés és rábeszélés alapján gyakorolja befolyását nagyokra s kicsinyekre egyaránt.

A papság sociális befolyása leginkább a patriciátus és proletáriátus (munkásrend) közötti viszonyok szabályozásában nyilvánulván, mielőtt erre rátérnénk, lássuk a modern ipar (industria) normális alakulását. Ez két fő feltételen alapul, melyek már a középkor vége óta léteznek s azóta folyvást fejlődnek: az egyik a vállalkozók és a munkások közötti elkülönítés; a másik a patriciusok rendjének belső hierarchiája, a mely utóbbiból foly a proletáriátusé is. E szervezetet kiegészíti a vidék alárendelése a városok iránt. A rabszolgaság és jobbágyság eltörlése óta az ipar eléggé kifejlődött arra, hogy a rendelkezésre való munkásságon túl, a közszükségletnek előre való kielégítésére rendszeres munkálkodást fejtsen ki. E munkarendszer folytán a vállalkozók csakhamar kiváltak a munkások tömegéből s különálva szervezkedtek. E különállás idővel mind jobban kifejezésre jutván, létrejött a hierarchia, melyet már a kultusban említettünk, t. i. a földművelőkön kezdődvén, felemelkedik az iparosokhoz (gyárosokhoz), majd ezektől a kereskedőkhöz s végre bankárokhoz, olyformán, hogy minden osztály az előbbin alapuljon. Emez osztályozás alapja: hogy a míveletek fokozatosan kevésbé közvetlenek lesznek, a végrehajtók válogatottabbak s mindinkább korlátolt számúak, a conceptiók mindig általánosabbak és elvontabbak s a felelősség is jelentékenyebb. Alapjában az osztályozás elve ugyanaz s mintegy folytatását képezi annak, melyet a tudományok- és művészetekre nézve már fentebb megállapítottunk. Az ipari hierarchia társadalmi hatékonysága azon alapul, hogy a patriciátus eléggé koncentrálva legyen arra, hogy minden egyes tagja annyit kezeljen a mennyit megterhelés nélkül elbir, hogy

így a kezelési költség kevesbedjék s a felelősség jobban biztosítva legyen. És erre nézve az alsóbbak valóságos érdeke teljesen egybeesik a felsőbbek természetes hajlamával s törekvésével: nagy kötelmek nagy erőt igényelnek. A jelenlegi anarchiát főleg az alsóbb polgári rend (bourgeoisie) irigy hatalomvágya okozza s azzal karöltve az alsóbb nép (munkások) iránt tanúsított souverain megvetése. Midőn az erkölcsök regeneratiója eléggé létrejött, a meggyőződések és a helyzet nyomása alatt a bourgeoisie felsőbb rétegei a patriciátusba, nagy tömege pedig a proletáriátusba fog beolvadni, úgy hogy a közbeeső osztályok egészen eltűnnek.

A gazdagság (a tőkék) koncentrálását a nagyvárosi proletariatus már régen óhajtja, mint egy sociális jótéteményt, s csak a falusi lakosság pártolja ellenkezőleg annak dispersióját. A tőkék eme condensatiója nagy részben a birtokok öröklés által való átszármazásával van kapcsolatban. Ámde ez utóbbi szükségképen összefügg a functionáriusok általános öröklési rendjének kérdésével s némely előző észrevételre szorul. A választás rendszere mintegy protestatiókép lőn alkalmazva (még pedig sokáig nélkülözhetlen ellenhatásul) a kaszt-rendszer ellenében, a mely utóljára oppressif jellemű lett. De magában véve a felsőbbeknek az alsórendűek által való választatása teljesen anarchikus eljárás: melynek egyedüli jogosultsága mindenha azon tulajdona volt, hogy segédkezett egy tarthatlanná lett rend lerombolásában. A végleges állapot csak annyiban különbözik e tekintetben e kezdetleges régimettől, hogy a theokraticus öröklés helyébe, a mely kizárólag a születésen alapult, a sociokraticus öröklés lép, a melyben a functionárius szabad initiatioájára van bízva az örökösödés rendje. Minden szövvényes intézkedés, melyet társadalmi tekintetben a bizalmatlanság inspirál, végső eredményében a felelősség alóli kibúvársra vezet. Korlátlan bizalom és teljes felelősség: ime a positiv régime kettős jellemvonásra. Az, ki méltóan betölt valami functiót, egyszersmind leghivatottabb arra, hogy utódját is kiszemelje, felterjesztvén azt mindenkor a saját felebbvalójának megerősítés végett. Csakis a spirituális functióka nézve van ebben kivétel, a hol a főnök választja kivétel nélkül a közegeket, mert eme nehéz és sokoldalúságot igénylő functiókban csak is ily módon tartható fenn a szükséges központosítás. A temporális functiókban, még a legmagasabb rendűekben is, a felsőbbek ellenőrzéséről kellőleg gondoskodik a papság és a közönség. Ezért a főnök maga jelöli ki utódját ünnepélyesen akkor, mikor a visszavonulás

szentségét felveszi, olyan korban tehát, midőn választása még módosulást szenvedhet, ha ennek szüksége fenforog. Kivételes esetekben a papság, ama szentség megtagadása által, megakadályozhatja a helytelen választást. A gazdagság birtoklása sociális szempontból szintén a közügy egy részének tekintetvén, átszarmazása lényegileg ugyanazon szabályok alá esik. Az örökös szabad választása összekötve a végrendekezés és adoptio korlátlan szabadságával a leghelyesb óvó-rendszabály a vagyombirtoklással járható visszaélések ellen. Ily módon a rendelkezőt teljes felelősség terheli a helytelen választásért, míg a jelenleg fenforgó körülmények között nem eshetik az megbírálás alá. Nem lesz akkor ritka dolog, hogy az arra nem méltó fiu kizáratik is öröklésből. Ugyanez most is előfordul, midőn a *cég* vagy a *ház* fennmaradása iránti tekintet substitutiókra készíti a főnököket; csakhogy ilyenkor legtöbbször leányát kénytelen feláldozni a főnök, midőn saját leszármazói körében nem talál méltó utódot. Világos ebből, hogy a sociokratikus öröklés nem hogy csorbítaná a a gazdagok hatalmát, ellenkezőleg azt szilárdabb alapra fekteti.

A mi már most a papságnak a polgári ügyekben gyakorolt csillapító közbenjárását illeti, tudnivaló, hogy a Positivismus a polgárokat különbség nélkül úgy tekint mint társadalmi functionariusokat, csak működési körük hasznossága tekintetében tévén különbséget, s ez által megnemesíti az engedelmességet s szilárdítja a parancsoló tekintélyét. És valóban ama felfogás, mely szerint minden emberi munka úgy tekintetik mint lényegileg és szükségképen ingyenes, hatalmas eszköz arra nézve, hogy kifejleszsze és érlelje az érzelmeket s meggyőződéseket, melyek minden társadalmi osztálynak legjobban megfelelnek. Mihelyt a fizetést (salariumot) nem úgy tekintjük mint a functionárius értékének megfelelő egyenleget, hanem egyszerűen mint a felhasznált anyagokért járó kárpótlást: minden egyes embernek személyes érdeme azonnal jobban szembe tűnik. A papság is ily módon jobban teljesítheti társadalmi főszerepét, a mely abban áll, hogy hangsúlyozza és érvényre emelni iparkodik az egyének abstract osztályozását, a mely az értelmi és morális benső érték mérlegelésén alapul, ellentétben a concret osztályozással, mely a társadalmi kötelmek coordinatioját veszi tekintetbe. Emez ellentét kellő felfogása kedvezőleg befoly a felsőbbrendűek érzelmeire alárendeltjeik irányában, midőn belátandják, hogy saját emelkedésüket inkább helyzetüknek, mintsem érdemeiknek köszönik. Viszont a papság kellőleg feltünteti a proletáriusok előtt

társadalmi helyzetük előnyeit, a boldogságot, mely az önkénytes (és az önérzetét ki nem záró) alárendelésnek s a felelősség érzete alóli felmentésnek eredménye, midőn a családi élet, mely az ő körükben jut legjobban érvényre, kárpótlást nyujtand a rang és gazdagság hiányaért. A proletariátus ekkor tudatára jut annak, hogy a patriaciátus legfőbb tiszte abban tetőzik, hogy az emberi sokaságnak biztosítsa a családi lét gyengéd emótióit, melyek a valódi boldogság egyedüli forrásai. Ez utóbbiak fogyatékosabb kifejlődése a világi és szellemi hatalom bírlalóinál — kiket a felelősség nyomasztó érzete ezek iránt kevésbé fogékonyakká tesz — inkább sajnálatot, mintsem irigységet keltend a hatalmasok iránt, kik jutalmukat legfőlebb a közjó előmozdításának érzetében találандják s kiknek a proletariátus szívesen elnézi még a gőg vagy hiúság kielégítése által nyujtott elégtételt.

Már most az a kérdés merül fel, hogyan lesz a proletariátus részére biztosítható a házi, családi lét, mely a polgári rendnek s békének legfőbb garantiája? Erre nézve kell, hogy a proletariátus előbb tulajdonos, azután fizetett (sabariatus) minőségben jöjjön tekintetbe. Minden munkás kell, hogy tulajdonúl bírja a saját kizárólagos vagy családjá részére folytonosan szükséges anyagokat. E tekintetben, fájdalom még messze vagyunk a desideratum megvalósulásától; mert sokan még a legszükségesebb butodarabokkal, de még ruházattal sem bírnak; a mi pedig a lakást illeti, köztudomásu dolog, hogy a proletariátus nem is annyira lakik mint inkább csak tanyáz a modern városi központokban. Pedig elégséges volna, — a mint ez tényleg létezik több városban — a házakat nem egészben, hanem egyes lakrészek szerint áruba bocsátani, hogy így a munkás is megszerezhesse, a lakbéren felül fizetett csekély törlesztési részlet árán, lakóhelyisége örökös tulajdonát. Az állandóság, mely e rendszabály eredménye volna, nélkülözhetetlen kellék a társadalmi békére s nélküle, mondhatni, tökéletlen marad az emberi társadalmak első nagy átalakulása, t. i. a nomád életből a letelepedésbe való átmenet. Az ipari viszonyok állandosítására is nagy befolyással lenne e rendszabály. Ide vonatkozik a Positivismus ama törvénye, hogy, az emberi rendelkezés szabadságának fentartása mellett, mindenkinek kötelességévé tétetik, hogy nyomók nélkül sem felebbvalóit, sem alárendeltjeit ne változtassa; de sőt az iparos vagy kereskedő, kitől élelmi és egyéb szükségleteinket beszerezünk, sem változtatandó, mert e czél- és oktalan vándorlás mellett az előrelátás s becsületes megélhetés lehetlenné lesz. A mi már most

a pénzbeli járulékot (salariumot) illeti, ez két, különben nem egyenlő részre oszlik, melyek közül az első a végzett munkától független, s egyedül a hivatási kör sajátja, a másik pedig a naponkénti tényleges eredménynyel van arányban. Ez az egyetlen mód egyfelől a munkásokat a munkaszünetek ellen biztosítani, melyek őket önhibájok nélkül sujtják, — s másfelől a főnököknek lehetővé tenni a különböző ipari a különösebben a műszaki részre vonatkozó javításokat életbe léptetni. Ekkor a gépek tökéletesítése, mely oly nagy mértékben emeli a munkás emberi méltóságát (felmentvén őt az erőkifejlést igénylő durva munkától), szabadon fog végbemehetni s nem fog ama panaszra okot szolgáltatni, hogy a tökéletesebb gép a munkást kenyerétől fosztja meg. Azonban megjegyzendő, hogy a fizetés állandó és változó része közötti arány a különböző iparágak szerint módosul s ennek megállapítási módja s törvénye a patriciátusnak marad fentartva.

Ha mindazonáltal, a természetünkben rejlő egoistikus hajlamoknál fogva, összeütközésekre kerülne a dolog, a papság közbejövetele mellett ezek könnyebben lesznek kiegyenlíthetők. Ez utóbbi először is elejét veendi azoknak a szellemi disciplina alkalmazásával, a mely abban különbözik a világi törvénytől, hogy inkább a jó hajlamokat excitálja, mintsem a rosszakat korholná. Eljárása tehát inkább positiv, mintsem negativ, a mennyiben nem annyira elnyomás mint inkább összehasonlítás útján javít, s hogy inkább jutalmaz, mintsem fenyt, bár ez utóbbi lehetősége nincs kizárva. Ez eszközök összevéve alkalmasok az egoista szenvedélyek természetes játéka folytán a gyakorlati élet terén támadó összetűzéseket megelőzni s orvosolni. A positiv religió összesége mind nagyobb mérvben érezteti, hogy a társadalom a szabad összeműködés elvén nyugodván, tartóssággal bíró transactiók s méltányos módosulások csakis a különböző rendű cooperáló tényezők önkénytes megegyezésén alapulhatnak. A legnagyobb társadalmi forradalom, t. i. a rabszolgaság eltörlése Nyugaton, a középkorban, egyetlen lázadás nélkül ment végbe. A mennyiben pedig a papságnak nem lesz hatalmában a méltányosságot diadalra juttatni s conflictusra kerül a dolog, legalább azon lesz, hogy ezeket lehetőleg mérsékelje. Fő kötetme lesz ilyenkor a modern civilizáció szellemében és nevében tiltakozni minden katonai rendszabály alkalmazása ellen a fensőbbek részéről az alárendeltek irányában, a mely ép annyira anarchikus mint a minő retrográd. Az ipari társulásokban az el nem kerülhető küzdelem kell, hogy mindig a concentrált és

szétszórt gazdagságon alapuljon (egyfelől a tőkén s másfelől a munkások solidáris tömegén) és nem repressív erő alkalmazásán, mely utóbbit kizárólag a gonosztevők ellenében illik alkalmazni. Mert erőszakkal csak oly cselekményeket kell elnyomni, a melyek egyhangu megrovás alá esnek, még azok részéről is, a kik elkövetik. A romboló ösztön illetén átalakulása mindig lehetséges nemcsak, hanem tényleg végbe is ment az idült (chronicus) megzavarások tekintetében (még ha collective követtetnek is el) s most csak még a a heveny zavarokra kell kiterjeszteni. Így pl. az üldözések, melyek régente az életet fenyegették, most nemcsak ezt, hanem a szabadságot is megkimélik s kizárólag a vagyont (megélhetési forrásokat) veszik cél-táblául s így jobban elkerülhetők s a mi a fő: helyrehozhatók. Ugyanily változás észlelhető a büntettek tekintetében is, a hol régebben a gyilkosságok uraltak, most inkább a lopás s egyéb vagyon elleni merényletek szerepelnek. A positiv vallás befolyása révén tehát remélhető, hogy az emberek még leghevesebb vitáikat is tulajdonképeni háboru nélkül — még polgárháború nélkül is — fogják kiküzdeni. A köztársaságok fentebb vázolt korlátolt terjedelme is elősegítendő emez átalakulást, a mennyiben egyszerre öregbitendő a patriciatus hatalmát s a proletariátus függetlenségét.

Első tekintetre úgy látszik, mintha a materiális harcok eme módosulása nagyobb előnyére szolgálna a felsőbbeknek, mintsem az alárendelteknek. Tény, hogy a munkások azzal, hogy az erő alkalmazásáról lemondanak s csak pénzügyi térre viszik át a küzdelmet, ez által a társadalmi nagylelkűség — különben teljesen indokolt — cselekményét követik el; kérdés azonban, hogy az által, hogy a küzdelmet a vállalkozók sajátos terrenumára helyezik át, nem lesznek-e gyakran a gazdagok egoismusának áldozatai — még akkor is, midőn szövetkezési joguk általánosan el lesz ismerve; mert bár igaz, hogy közreműködésök megtagadása (a strike) nagy hatású eszköz kezükben, a patriciusok mégis nagy tőkéik segítségével erőt vesznek az ellenálláson. Itt jön főleg tekintetbe a papság közbelépése, a mely az által, hogy a munkások szövetkezését helyesli és szentesíti, nagy hatékonyságot ad ennek. Ezen kívül mérlegbe esik a papságnak állandó befolyása a patriciátusra személyes vonatkozások révén: így az általános hatáson kívül, melyet a tehetség és az erény gyakorol, segédkeznek egyfelől a saját neveltetésükre való visszaemlékezés s másfelől gyermekeik nevelésének ügye. Mert habár, szigoruan véve, elkerülhetendi

is a patricius e fontos ügyben a papság közbelépését, a mennyiben gyermekeit a positivitas iskolák mellőzésével külön tanítók által oktathatja; mégis nem valószínű, hogy ezt tegye; mert a legjobb erőket a papság vonván körébe ezen kívül csak bizonyos tekintetben hiányos tanítóerők léteznek, kik kevésbé hivatottak s következésképp nem oly keresettek lesznek. De emez általános befolyáson kívül a positivista papság, az ipari összeütközések esetében való közbelépésben s a patriciátus befolyásolásában hatalmas segédeszközöket találand, mihelyt az önkénytes protektorátus intézménye kellőleg reorganizálva lesz. Erre vonatkozólag tudni való, hogy a lovagi intézmény nem függ szükségképen össze a hadi étellel, a melynek elve a brutális erő lévén, ellenkezőleg számos akadályt gördíthetett a középkorban a lovagiság teljes kifejlődése s bámulatos eredményei elé. Emez intézmény — különb formák alatt — sokkal jobban megfelel a positiv régimennek hol a védelem — bár lényegileg pénzügyi alakot ölt — mégis gyakorta támaszt, talán kevésbé feltűnő és kápráztató, önfeláldozó ténykedést, de mindesetre hatékonyabbat s rendszeresebbet. Az ipari főnökök közül számosan, különösen ennek felső osztályából, tagjai lesznek serdülő koruktól fogva a lovagok szabad társulatának, a mely óriási tőkékkel rendelkezvén, saját jószántából, vagy a papság felszólítására közbelép a támadt viszályokban s gyakorolja önfeláldozó működését. Protectiója nevezetesen nem szorítkozik az elnyomott proletiáriusra, hanem kiterjed a papságnak a világi zsarnokság elleni megvédésére is.

Lássuk már most, hogyan gyakorlandja befolyását a papság az államok közötti egyetemes viszonyokban. Erre nézve két esetet kell megkülönböztetni, t. i. a szerint a mint oly népekről van szó, melyek a positivismust már elfogadták vagy olyanokról, melyek még kívül állanak ezen. Az első eset nehézséget nem támaszt s csak egyszerűen ki kell terjeszteni a megelőző fejtegetéseket. A papság befolyása annál könnyebb és döntőbb jellegű lesz, a mennyiben a jelenleg létező államagglomeratumok felbomlása után a Nyugat köztársasága hatvan, egymástól független köztársaságra bomlik majdan föl, a melyek között más kapocs nem lesz, mint a szellemi régime. Olyan világi hatalom, mely mindenre kiterjesztené uralmát, sohasem fog támadni, sem oly névleges főszemély, minő a középkori császár volt; különben ez a katholicizmus rendszere mellett soha nem volt más mint üres reminiscencia a római korból vagy legfőlebb néha zavaró elem. A collectiv jellemű műveletek, melyek különben is kizárólag világi ügyekre vonatkoznak,

a köztársaságok élén álló hármias directoriumok előleges megegyezése alapján fognak végrehajtatni. Ami a gyakorlati intézményeket illeti, melyek egyetemes érvényességre szánvák, azokat már eme rendeltetésök is a papságnak tartja fenn, a mely egyedül képes a nemzeti versengés ellenében általánosan elfogadtatni. Az egyes kormányok csak annyiban fognak közbelépni, a mennyiben megkönnyítik az alapítást, nevezetesen a költségek teremtése tekintetében. Ily módon fognak pl. a pénz- és mértékegység stb. gyorsan és békés uton általános elterjedésre szert tehetni. Egy szóval: a regenerált Nyugatot alkotó 60 köztársaság, a nevelés és erkölcsök azonosságán s közös ünnepélyeken kívül más közös kapocszal nem birand. Azaz: a közöttök létező egység vallási és nem politikai jellemü leend, kivéve némely, az előbbeni összetartozóságból következő, história vonatkozásokat, a melyekből csak a nyelvközösséget illetők maradnak fenn. Az Emberiség főpapja az egyetlen központi hatalom, melynek köre az egész Nyugatra kiterjedend, hasonlóan a középkori pápákhoz, de még általánosabb érvénnyel. Szükség esetében tehát ez felemelhetendi szavát s latba vetendi az egész szellemi hatalom befolyását a zsarnokias hajlamokat tápláló bármely politikai triumviratus ellenében, segítségére híván még a környékbeli lovag-osztályt, sőt a szomszéd, részrehajlatlan kormányok beavatkozását is. De ha pl. az ipar terén az összeütközés elkerülhetlen leend, úgy fensőbb és okadatolt sanctiójával a munkásszövetkezeteknek ellenállhatlan erőt kölesönöz, a mennyiben szükség szerint belevonja a küzdelembe az egész Nyugat hasonló foglalkozásu munkásait, de sőt más iparágakat is. Ellen esetben, midőn helyteleníti a munkások álláspontját és követeléseit, akkor megtagadandja ezektől támogatását s így a munkaadók könnyü szerrel mellőzendenek minden méltánytalan követelést.

Áttérhetünk most már a positivismust valló népek viszonyaira a többi népekkel. Erre nézve tudnivaló, hogy a Positivismus legelőbb Nyugaton vagyis a Föld ama részén találand elfogadásra, mely a római bódoltság után a catholico-feudalis initiatióban teljes mérvben részesült (tehát odasorolandók a római uralom határain kívül eső országokból Porosz-, Magyar- és Lengyelország a skandináv államok és az ujvilági gyarmatok). A convergentia, melyet e területen a positiv evolutio, tudományos, aesthetikai és technikus szempontból, teremtett sok tekintetben erősebb, mint a széthuzó törekvés, melyet a katolikus kötelék meglazulása s a tulhajtott nemzetiségi tendenciák okoztak. Eme

spiritulis köztársaság azonban mindössze csak egy ötödét teszi az összes emberi nemnek. Midőn tehát a Nyugat regenerációja elegendő mérvben meg lesz alapítva, a positivista papság egyik főgondja leend az új synthesis kiterjesztése a Föld többi népei között. És e tekintetben sem a positivista papság competentiája sem a Nyugat fölénye s civilisatorius hivatása nem eshetik komoly kifogás alá. Egy tekintet a históriára meggyőzhet mindenkit ama tényről, hogy, a nyugatiak világi hódításai s ephemer uralmi törekvései mellett: a Nyugatnak a Föld többi népeivel való igazán hasznos és tartós relatiói egyes-egyedül a tudományos és technikus fejlettségnek köszönhetőek kizárólag. A Positivismust jellemző relativitás tehát kizárólag képesíti ezt, a Nyugat békés hódításait, kiterjeszteni s az emberi nem egységét a közös hit alapján megteremteni. A mi az erre nézve követendő eljárást illeti, attól függ, hogy a különböző népek és a positivista Nyugat közt több vagy kevesebb érintkezési pont s rokonvonás létezik, s e szerint a conversio nagy művelete első sorban az monotheistikus, majd a polytheistikus s végre a fetiszista népekhez fordul. Legelőbb tehát a monotheistikus Kelet, még pedig közelébb a keresztény: Oroszország, majd a mohamedán: Törökország és Perzsia jönnek tekintetbe. Nem kell azonban hinni, hogy a népeknek a Nyugat niveau-jára való emelése végett szükséges lesz nekik a nyugati népek veszélyes és zavarokkal teljes evolutióját szolgálólag utánozni. Ellenkezőleg a Positivismus történelmi theoriája alapján felvilágosítandja az illető kormányokat, hogyan védekezzenek hathatósan a nyugati anarchia ellen népeik felemelését célzó törekvéseikben. Így pl. Oroszország, mely a múlt században Franciaország nyomain haladt, ez idő szerint, igen böcsen, ettől elzárkózni iparkodik, mivel az utánzás folytatása a szláv népeket mérhetetlen zavaroknak tenné ki anélkül, hogy bármely értelmi vagy sociális haladással járna. E helyett a Positivismus a népek boldogságát előmozdítani akaró csároknak azt javasolná, hogy fordítsanak nagyobb figyelmet a helyzetükben rejlő előnyökre s iparkodjanak azokat kifejleszteni. Így a feudális nagybirtokok decompositiója szükséges volt Franciaországban, hogy előkészítse az új patriciátus létrejöttét. Oroszországban ellenben fontos a vagyon concentrálását (a mirt) fentartani, — melyet később itt is, mint mindenütt, nagy fáradságba kerülend visszaállítani; a kormánynak legfőlebb kötelességévé teendő, hogy a katonai jellemből lassanként kivetkőzve, a társadalom ipari átalakulásán munkálkodjék.

Áttérve a monotheisták másik nagy csoportjára, a muszulmánokra, tudnivaló, hogy nagyon túlozták az erkölcsök és vélemények dolgában köztük s a nyugatiak közt fenforgó különbséget, mi kiviláglik abból is, hogy a mohamedánok tényleg elég hajlandóságot mutatnak minket utmutatókul elfogadni. Mahomet, hogy a katonai theocratiát jobban megalapíthassa, elvetette a világi és szellemi hatalmak különválasztását, mint időelőtti rendszabályt. Ha a keletiek ennek következtében a középkorban számos nagyfontosságú haladástól elestek, miket a catholicus impulsus teremtett, más oldalról az anarchiától, mely az utolsó öt század alatt a Nyugaton uralkodott, szerencsésen megmenekültek. A mohamedán régime előnye, hogy hijával voltak és vannak mai napig a metaphysikusoknak s törvénytudóknak s e körülmény nagy segítségükre leend a végleges assimilatióban, föltéve, hogy tartózkodnak a nyugati institutiók utánzásától.

A polytheistikus népek (a hova az emberiség zöme Khina és India sorozandó) s a Nyugat között a különbség kétség kívül lényegesebb mint az előző csoportokkal. A Positivismus nagy szolgálatot tehet e népeknek, a mennyiben nélkülözhetővé teszi rájuk nézve a monotheismus phasisán való átmenetelt. Ettől különben is idegenkednek, látván, hogy egy század óta úgy Nyugaton mint Keleten hanyatlik ennek tekintélye. És valóban a monotheismus csakis az eredeti evolutióban volt nélkülözhetlenül szükséges, míg az egyéni fejlődésben is csak másodrangu phasis, melytől ifjaink az encyclopaedikus tanulmányok folyamán spontán módon emancipálódnak majdan. Mennyivel inkább fog ez sikerülhetni a nyugati papság rendszeres beavatkozásának a polytheistikus népekkel szemben; elegendő lesz főbb dogmáikat (milyenek a nap-, a földimádás) positiv ismeretekké változtatni s elosztatni lassankint a természetfölötti burkot mely e notióknak sokáig jellemvonását képezte.

Végül még a fetisisztákról van még néhány szavunk, a kik Afrikának kevéssé ismert belsejében lagnak. E naiv hitű népeket lehetséges lesz idővel a végleges religióra téríteni, megkimélvén őket úgy a polytheismus mint a monotheismus átmeneti stádiumaiban való vesztegléstől. Eme kísérlet lehetősége a positivismusnak a fetizizmussal való benső rokonságán alapul; az egyedüli különbség köztök dogmai tekintetben abban áll, hogy az utóbbi összetéveszti a tevékenységet az étellel; kultus szempontjából pedig abban, hogy anyagokat imád, reproductiumok helyett. Az emberi evolutióban, legyen az egyéni vagy

összetes, a fetisizmus az egyetlen phásis, a mely igazán elkerülhetlen, mert olyan időben keletkezik, mikor az egyén és a faj képtelen a reflexióra. Minden későbbi phásis mellőzhető s ha az egyén initiációjában hátrányokkal jár is az ugrás, a collectiv evolutióban s névszerint az afrikai népek végleges assimilációjában csak üdvös lehet.

Befejezésül még egy kételyt kell eloszlatnunk s ez az, hogy a positiv hit egyetemessége nem-e fog hajótörést szenvedni az emberi fajok különféleségén. E végből tisztába kell jönni az emberi fajok valódi, biológiai theoriájával. Legkielégítőbb e tekintetben Blainville conceptiója, ki a faji különbségeket a közegtől függő változatokként tekinti, de a melyek megállapodtak, főleg az átöröklés folytán, midőn intensitásuk elérte a maximumot. E szerint subjective véve fel a dolgot, bár az objectiv megfigyelés is megerősíti e nézetet, a valóságban három külön emberfajt különböztetünk meg: t. i. a fehér, a sárga és a fekete fajt. És tényleg lényeges és tartós különbség csak a szerint fejlődhetett, a mint az agyi apparatus három fő alkotórészének egyike: az értelem, a tevékenység vagy az érzelem jutott tulsulyra. E szempontból tehát egy bizonyos tekintetben mindegyik emberfaj különb a másik kettőnél, a fehér fajban az értelem, a sárgában a tevékenység s a feketében az érzelem lévén túlnyomó; de absolut fensőségről s ennek révén kölcsönös vagy egyoldalú lenézésről nem lehet szó, hanem igenis mindháromnak közreműködéséről az igazi Nagy-Lény megalkotására.

Hátra volna még, hogy a Religio általános történetét fejtegyessük, de erre nem rendelkezvén már térrel, meg kell elégednünk, hogy a mellékelt táblázatra utaljunk, a mely az Emberiség fejlődését egészében még pedig concret alakban feltünteti. A concret naptár a nyugoti transzió tartamára készült, minden nap egy-egy főbb emberi typusnak tiszteletére lévén szentelve. A kiválóbb történelmi egyéniségek a hetek és hónapok patronusai lettek (Lásd a mellékelt *Táblázatot*). A Positivismus az egész Emberiség multjában gyökerezvén s e mellett theoriái a történelem helyes s elfogulatlan megítélésére képesítvén, megteremthette már kezdetben a társadalmi hála és tisztelet (sociolatria) nagy rendszerét s nem kellett bevárnia, míg a saját hitvallói s való vagy hypothetikus mártyrjai betöltik a keretet. Mennyiben felel meg ezéljának, azt az elfogulatlan olvasó a Naptárból, valamint a fentebbi, — sajnos, elég hiányos — értekezésből megítélheti. — Vale.

Kun Sámuel.

ÉRTESÍTŐ.

Természetbölcselet. *Az aquinói szt. Tamáson alapuló bölcselkedés legújabb örökbecsű vívmányainak nyomán. Irta Lubrich Agost.*

Szerző a mű bevezetését így kezdi: Mi az ember, honnan jött, hová megy? Ki uralkodik ott benn a lelkiismeret szentélyében? Ki lakik ott fent a csillagok felett? Oly kérdések melyeknek megoldása a gondolkodás, illetve a bölcselkedés világába tartozik. Mivel pedig a bölcselkedés álláspontja különböző, kijelentjük, hogy a többi álláspont tarthatlanságának kimutatása után *egyedül a peripatetica-scholastica álláspontot* tartjuk olyannak, a melyről a kijelölt kérdésekre megnyugtató választ adhatni. (3 l.) Némelyek merészségnek fogják tartani oly ügyet védeni a melynek veszett volna magától érthető; mert hát igen rossz érteményt csatolt e szóhoz a közönséges tudós nyelv; úgy hogy ha valamely tudós és nem tudós valamire rádörghi e jelszót *scholasticus* annak vége van. Azonban bár mennyire akarták is leszállítani a scholastica becsét egynémely könnyü vérü bölcselők — a kik olyasmiről is írnak a mit nem ismernek, — bizonyos hogy a *nominalismus* és *realismus* a bölcséleti tudomány legbonyolultabb és legfontosabb problémáit rejtik méhökben. (Hogy mindkét tan épen a tulajdonképi scholasticusok által üldöztetett s tanítóik vértanúságot szenvedtek rendre az egyedül csalhatlan scholasticusoktól, azt nem említi.) Az Istentől való elpártolás s az anyagelvi bölcsélet leakarták dönteni a schol. legkimagaslóbb s legnemesebb képviselőjének szt. Tamásnak dicsőségét, a megvetés, rágalom, gúny nyilait szórva tudományára; azonban sem a protestans subjectivismus sem a Cartesius-féle rationalista irány nem birták elhalványítani a Summát. Nem esoda, mivel ez nemesak hit, de észmű is. A tudomány kezett fog benne a vallással, észérveket és rendszert kölesönözvén neki s vizont a vallás tágasbítja a tudomány látókörét (7 l.) Tamás mintegy előtudatában a kelet-

kezendő sokféle tévelynek, előre megczáfolta valamint az empirismusnak minden lehető árnyalatait, úgy a többi közt a traditionalisták iskoláját is. Az ő bölceletében az ész szabadon és függetlenül repül a legmagasabb szemlélődésig.

E bevezetés után a könyv czélját szerző e szavakban foglalja össze: Az iskolás bölcelet több irányban nyilvánult s mi csakis szt. Tamás bölceletéről szólunk s kívánjuk, *hogy újra visszhangozzanak attól tanintézeteink*; mert csak az írthatja ki a sokfél: tévedéseket s adhat óhajtott egységet a bölceleti tanulmányoknak s keresztény irányt a gondolkodásnak: főleg pedig azért óhajtjuk szt. Tamás bölceletét, mert ez ment a Cartesius előidézte rationalismustól a mely főforrása a bölcelkedés sokféle tévedéseinek egész a mai napig. Már a bevezetésben szükségesnek tartja «*a divó bölcelkedés dudvájának e melegágyára figyelmeztetni, hogy már itt legyen jelezve a különbség mely közte és a szent egyháztudor szellemi kertjének főséges virágai és gyümölcsei közt van.*»

Lehetőleg saját szavaival idézett e kifejezésekben olvashatjuk szerzőnek czélját és szándékát, melyet következőleg okol meg.

Miután Castesiusra mint a divó bölcelkedés dudvájának melegágyára figyelmeztetett s elmondja, hogy Spinoza az állag föltétlen egységét akarja kihozni a cartesianismusból. Malebranche tagadja a másodrendü okok létét s veszélyezteti az emberi szabadságot. Kant az eszmeelvi visszahatás munkájára vállalkozik, de úgy hogy tana a kételgés és minden istenlés magvait foglalja magában, Hegel megszilárdítja a minden istenlési elméleteket, Strauss megtagadja Jézus istenségét Owen, Jouriez Saint Simon socialista elméletekkel eszelőködnek: mindezek ellenében egyedül szt. Tamás bölceletét tekinti tévmentesnek, csalhatatlannak. Ennek visszaállításában látja a bölcelet ujjaszületését mire igen nagy szükség van, mert a sok ellenkező rendszer hitel vesztetté tette a bölceletet (21. l.) Igazat ad Brentánó Ferencznek, hogy «*a jelen bölceletben nincs semmi a mi a tudomány fejlődéséhez hasonlítana, semmi nyoma szilárd ismereti kincsnek, melyet a következő nemzedékek határozott örökségkép tisztelnének, e helyett örökké új leromboló alakok keletkeznek.*» Az igazság ma mellékes dolog a tudományban, — folytatja Lubrich (39 l.) a kutatás, gondolkodás, tudás nem igazságra vezető út, hanem a kutatás és gondolkodás kielégítésére szolgáló eszköz; hajsza a szellem számára. Az igazság ezen kicsinylése és megvetése az egész modern

életre rányomja annak sajátos jellegét a *liberalismust*. A pillanatnyi haszon megenged és a siker igazol mindent. A hazugságtól való irtozás jó formán eltűnt. A nyers erő, vagy az én, vagy a pénz istenítése, ez az antischolastikus szellem, ez a philosophia! — Mig a középkor a legnagyobb gondot fordította a syllogistikára; az újabb kor a logikát megveti s többet ad az értelmiség és lángész sugalatára (43. l.) (Hogy a logikát az újkor bölcselei emelték tudományos magaslatra az nem jön számításba!) A modern bölcseletnek főátka a kétkedés «Azoknak kik a keresztség és hitvallás által a ker. vallásba fel vannak véve, nincs megengedve, hogy komolyan kételkedheessenek vallásuk tanáról vagy épen annak isteni voltáról». — De azon igazságokra nézve sincs megengedve az igazi kétely melyeket Isten természeti kinyilatkoztatásából vagyis a teremtett dolgokból megismerni képes minden ember. (55, 56 l.) Mert szót. Tamás szerint «a kétkedő bebizonyítást kíván ott, a hol bizonyítani nem lehet s nem tudja, hogy az emberi szellemben oly igazságok is vannak, a melyek épen oly bizonyíthatlanok, mint a milyen bizonyosak.» — Azon igazságokról melyek az ész vagy a természeti rend körébe tartoznak teljes oktatást az isteni kinyilatkoztatásban nyertünk; ennél fogva bátran állíthatjuk, hogy nem feladata a philosophiának az igazságot előbb fölfedezni s bennünket ennek birtokába juttatni (72 l.) A katolikus föltétlen szabálynak ismeri el az egyház egyetemes hitét az általa bölcseletileg is bebizonyítani szándékolt tanra nézve; míg a protestáns a maga egyediségét állítja oda az írás zsinormértékeül s belátásától teszi függővé, elfogadja-e vagy elvesse-e az illető tant. (73 l.) Van ugyan különbség a philosophiai és theologiai bizonyítás között és pedig míg a theol. igazságok s azok forrásainak bebizonyítása a szó szoros értelmében veendő addig a philosophia a körébe tartozó egyes tanokat ismeretforrásaikból bebizonyítja; de ez nem mondható bizonyításnak «mert a természetes ismerés folyamata oly szükségképi kezdetet tételez föl a mely nem szorul más igazságok általi bebizonyításra, mert különben végtelenig tartana a bebizonyítás és így a bölcselet nem bizonyít, hanem csak magyaráz.» (74 l.) A bizonyosság kérdését nem lehet megoldani egészen elszigetelten az igazság elméletétől; a tárgyi igazság pedig nem más mint a való dolognak az isteni értelemmel való megegyezése; mert a tárgyi, a metaphysikai, a transcendentalis igazság maga a dolog lényegisége, léte, a mennyiben összhangzik az isteni értelemmel, azaz külső megvalósulása az örök isteni eszmék

valamelyikének. Ennélfogva az isteni értelem mintegy szabálya, mértéke a dolgok igazságának stb. A logikai igazság nem egyéb mint ama mód a mely szerint a tárgyat észleljük s róla ítélünk, azért nem lehet változhatlan, szükségképi és csalhatlan mint az isteni; s így a viszony is értelmünk és a való dolog közt eseteges, csalékony, nem lényegesen bizonyosság minő az isteni értelem és a való dolgok közti viszony (90 l.). Közvetlen szemlélésre jutni természeti úton lehetetlen (105). A mi által az (erkölcsi) törvény kötelezővé lesz sem az észben, sem valamely teremtettt dologban nem található, hanem egyedül az Istenben mint föltétlen jóban (109 l.) Minden bölcelet a mely csak szemlélődő s nem ver gyökeret a szívben is, csak sophistikus vállalat. (125 l.)

Ezekben igyekeztem lehetőleg híven s mindenütt a mű saját szavaival ismertetni annak sark tételeit s a bölcsészeti igazságokról vallott nézeteit. Az egész 3 kötetes munka nem áll egyébből mint e nézetek hangoztatásából s propogálásából szemben korunk gondolkozásával, tudományos és bölcsészeti nézeteivel. Üsse föl az olvasó a műnek bármely kötetét, olvassa el bármely fejezetét vagy lapját, mindenütt ugyan-e felfogás nyilvánul, ezen szellem lengi át okoskodásait s e nézetek nyernek abban kifejezést. Ezért nehogy e lapok kimért hasábjain szükségtelen ismétlésekbe essem, fölmentve érzem magam a mű további menetét ily kivonatosan ismertetni. Tájékoztatóul elég lesz annyit említenem, hogy a szerző művének többi részében e nézeteket mint értékmérőt alkalmazza a különböző bölcsészeti irányokra és iskolákra, melyek mindegyikének külön fejezeteket szentel. E tárgyalásában sehol sem tér el azon fennebb eléggé ismertetett nézetétől, hogy egyedül az egyház tanain alapuló scholastika van a csalhatatlan igazság birtokában, csak az gondolkodik tárgyilagosan és tévmentesen, mivel csak annak van a ker. egyház tanaiban és nyilvánlatkoztatásaiban biztos alapja s az ész korlátlan csapongásai mellett soha cserben nem hagyó vezér fonala s az objectiv gondolkodáshoz nélkülözhetlenül szükséges fékezője. Minden más bölcselkedés csupa tévelygés kárhozatos Isten tagadás és nihilistikus örvöngés. Es meg kell neki adni, hogy ítéleteinek kimondásában consequens, mert minden iránynyal szemben egyenlő mértékkel mér, a mennyiben kivétel nélkül mind elítéli azokat. Vitatkozni vele nem lehet, nemcsak azért mivel sajátos irmodoránál fogva az olvasó sohasem tudja mi a műben az idézet s mi a szerző sajátja, hanem azért sem mivel csak egyetlen

igazságot ismer s annak egyedül és csakis ő van birtokában; a többiek által megállapított igazságok merő tévelyek, káprázatok, melyeket meghallgatni is véték és kárhozat. Ő elfogultsággal vádolja az újkort a régivel szemben, de hogy az ő egész műve, az alapeszmétől fogva az utolsó szóig a legsubjectivebb elfogultság, mely a leghangosabban szóló igazságok iránt süketté s a legvilágosabb tényekkel szemben vakká teszi őt, — azt nem tudja.

A scholastikának egykori történeti jelentőségét minden elfogulatlan író elismeri. Nemcsak átmenet volt azaz újkor szabadabb gondolkozásához, hanem a fejlődésnek oly szükségképeni processusa, mely nélkül a gondolkozás felszabadulása nem mehetett volna végbe. Mikor az egyház szellemi felsőbbseget követelt magának az emberi gondolkodás és tevékenység minden ágában, mert hitte és tanította, hogy egyedül ő van az egyetlen igazság birtokában, az általa dédelgetett scholastika készítette elő az alapot a tudományok lehetőleges fejlesztéséhez s ő adta meg az emberi észnek azt a gymnastikáját, mely az egyház gyámkodása alatt egyedül volt lehetséges s melynek megszerzése nélkül nem lett volna képes, az egyháznak a gondolkodási szabadságot lenyűgöző jármát lerázni. Ép oly — bár akaratlan — előkészítője volt az a későbbi bámulatos haladásnak, mint az elemi ismeretek a tudományok magasabb fokú fejlődésének. Ennek elismerésével azonban nemcsak érdeme, de teljes értéke is ki van fejezve. A ki ma azt követeli a világtól, hogy térjen hozzá (már mint a scholastikához) vissza s vigye be tanodáiba e böleselkedést, az többet kíván, mint a ki Peru mesés gazdaságú bányáinak munkásaitól azt követeli, hogy hagyják abba e kimeríthetlen érc erek ásását s térjenek vissza Európa rég kiaknázott bányái salakjának miveléséhez mint sokkal jutalmazóbb fáradozáshoz.

Szerzőnek — bár szándéka ellenére, — teljes eredménynyel sikerült kimutatni, hogy a scholastika mennyire tarthatatlan, és elavult a mai kor böleselkedésével összehasonlítva. Olvasóját alaposan meggyőzi arról, hogy diametralis ellentétben áll az nemcsak a metaphysikai szabadon csapongó képzelődéseivel, — a mi még nem is volna nagy baj, — hanem a mai kor tudományos felfogásával s az ezen fejlődött józan ész egyenes gondolkozásával s korunk legbecsesebb vivmányával: a gondolkozás szabadságával. Meggyőzi továbbá olvasóját arról, hogy a scholaérveit czáfolni, ma már fölöslegesebb mintha a mai tudományosság apparatusával akarna valaki síkra szállani az

alchimianak elavult tanai ellen. Az ő küzködése a modern bölcselekedés tanai ellen nagyon hasonlít ahhoz, mintha a középkornak minden mozgást akadályozó vasöltönyébe bujtatott lovagja akarna síkra szállani korunk ágyú ellen. Már maga a kísérlet oly frappans, hogy az ember kénytelen felette kacagni mielőtt a kimenet tragikumára gondolhatna.

És nem gondolom, hogy igazságtalanságot követnék el a szerzőn ha őszintén kimondom, hogy a művében nyilvánuló naivság, az a feltevés, hogy a tudomány bebizonyított igazságaival szemben alkalmazott s a kinyilatkoztatásokra s a hit tanaira alapított argumentumait ma még komoly számba veszik; a komikumnak oly eleméntáris erejével hat ez az olvasóra, hogy művével lehetetlen komolyan foglalkozni. Az a haszontalan erőlködés, hogy a kor tudományos kutatásaira alapított következtetéseknek s a gondolkodás szabadságának, a hit országába tartozó argumentumokkal szabjon határt s minden oly gondolatot vagy igazságot, mely az egyház tanaiból ki nem magyarázható vagy azokkal ellenkezik, hárhozatosnak bélyegezzen, s a társadalom összes bajainak kútforrásait azokban keresse: akaratlanul is a lamanchai hős lovagnak küzdelmét juttatja eszünkbe a szélmalomokkal. A hiába való küzködés komolyságának látása minden komikum daczára szánó könnyet csal az ember szemébe.

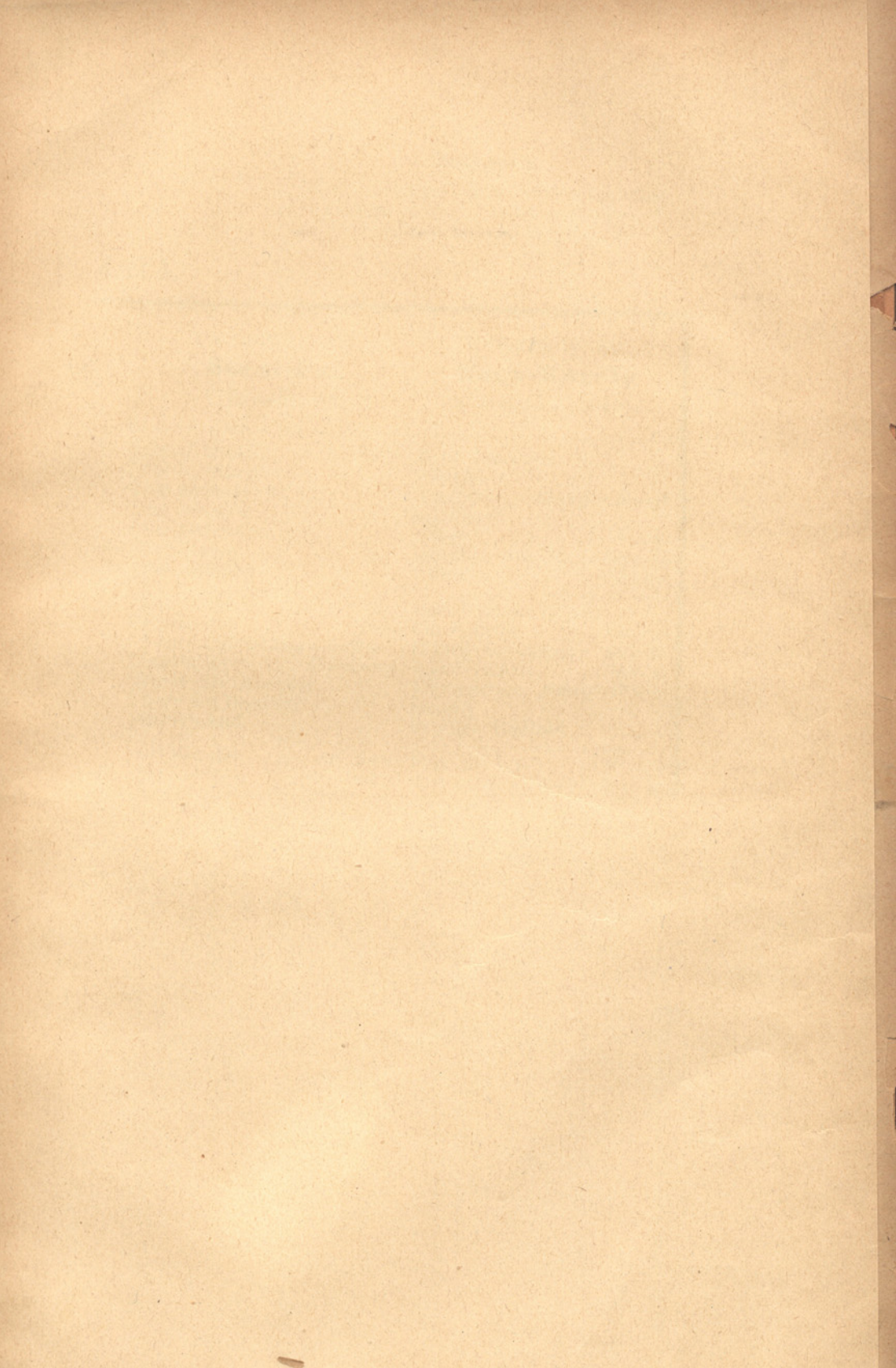
A scholastika a fejlődés vagy haladás kellekeivel nem bír, mert alapja a theologia sem haladó tudomány. Az emberi ismeretek minden ága folyton fejlődik, halad: új meg új igazságokat derít föl, új felfedezéseket hoz napfényre a szünetnélküli kutatás és kísérletezés. Ezek az emberi nemet nemcsak újabb ismeretekhez vezérlik, de annak egész gondolkozását megváltoztatják. A theologia azonban ez igazságok és felfedezések daczára ma is ott áll, hol századok előtt állott és sem a gőz erejének, sem a villanynak vagy magnetizmusnak felfedezése egy fonálnyit sem változtatott sem a hitcikkelyeken, sem a hagyományokon, sem a végokoknak ezek alapján megkísérlett magyarázatán. És a theológián alapuló scholastika magyarázata lehet egyesekre megnyugtatóbb mint a természettudományok alapján megkísérlett magyarázatok, de semmivel sem kielégítőbb. A végtelen fogalma a maga rejtélyességével, ma ép úgy rá nehezedik a gondolkozó emberi észre mint évszázadok akár évezredek előtt. E homály fátyolát a scholastika egy hajszálnyival sem bírta feljebb lebbenteni. Ott állunk utána a hol előtte állottunk ha csak a vakhit szavával

nem akarjuk elnémitani a kutató elme kérdéseit. És így van ez jól. Mert van-e a tudományos kutatás szenvedélyének hatalmasabb ösztönzője azon törekvésnél, hogy a világ egyetem rejtélyébe egy fonalnyi-
val beljebb hatolhassunk? Lessing mondása: «A kutatást engedd nekem, a tudásra majd rájövök» — azon örök igazságnak a kifejezése, hogy az emberi haladásnak, fejlődésnek egyedüli forrása a tudás utáni törekvés. A mely pillanatban ez kielégítő megfejtésre talál, az a pillanat lesz az emberi fejlődésnek befejezése.

Ma midőn az emberi elme megszokta az élet minden tényére s minden körülmények közt a tudomány szolgáltatta eszközöket alkalmazni, minden gondolkozni tudó ember bele nyugszik abba, hogy a hit tanaira a tudós kritikáját né alkalmazza. Ezt alkalmazni nem kell, sőt nem szabad mivel e téren nem juthat megnyugtató eredményekhez sem Newtonnak mély tudománya, sem Kantnak mély bölcselkedése. A hit országában tudományos kritika nélkül kell elfogadnunk a tényeket a mint azokat az egyház tanítja s a mint azokat apáinktól örököltük. Azt azonban, hogy a hitnek a tudományokkal semmi közös vonással nem bíró tanait alkalmazzuk a tudományos kutatásokra s azok eredményeire s hogy a hit tanai által szabjunk korlátokat gondolkozásunk szabad röpte elé, megengednünk nem szabad, ha csak emberi nemünk haladásáról lemondani nem akarunk. Ha ezt valaki erőszakolja, az ha talán czelul tüzné is maga elé, nem tudományos fejlődésünket akasztaná meg, hanem a hit iránti bizalmunkat s annak tanaiban való megnyugvásunkat gyöngítené s épen a vallásnak tenné a legrosszabb szolgálatot.

Sebesztha Károly.

A positivismus tanszéke. E folyóirat lezárásának utolsó perceiben érkezett Párisból az a hír, hogy a francia köztársaság elnöke ki-nevezte *Pierre Lafitte*-t, a Monsieur le Prince utczai positivista felekezet elnöki székében Comte Ágost utódát s örökösét a Collège de France rendes tanárává, az exakt tudományok általános történelmének tan-székére.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

AZ

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

ELSŐ ÉVFOLYAMÁRA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

A M. T. Akadémia II. osztálya 1892 elején a fentebbi czimen, philosophiai és államtudományi folyóiratot indit, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa.

A folyóirat az említett tudománykörökbe tartozó szaktanulmányok mellett, figyelemmel fogja kísérni úgy a bel- mint a külföldi irodalmat és kimerítő tájékoztatást fog nyújtani az összes e körbe vágó tudományos mozgalmakról.

Megjelenik nagy nyolczadrét alakban, negyedévenként nyolcz-tíz íves füzetekben; egy egész évi folyam harminczkét ivre terjed.

==== Előfizetési ára 5 frt. ====

A pénztalványok, reclamációk a M. T. Akadémia könyvkiadóhivatalának (Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények Pauer Imre osztálytitkárnak (M. T. Akadémia palotája) czímzendők.

A Magyar Philosophiai Szemle szerkesztő és kiadóhivatalában
Budapest, IV. ker., Keckskeméti-utcza 6. sz. megrendelhetők:

A Magyar Philosophiai Szemle 1884., 1886., 1887. 1888., 1889.,
és 1890-iki évfolyama   Ára évfolyamonként 5 frt.

Megjegyzendő, hogy az 1886—1890-ki, összesen öt évfolyamból sikerült néhány teljes példányt összeállítani, melyek együttesen megrendelve 25 frt helyett 18 frt. leszállított áron kaphatók. Ez évfolyamokat, a jelen évvel együtt, az is összefűzi, hogy bennök van feldolgozva a Comte-féle positivismus rendszere.

Böhm Károly: *Az ember és Világa.* Philosophiai kutatások.
I. rész. Dialektika vagy alapphilosophia. Budapest, 1883.
Ára 3 frt.

Bokor József: *A Középiskola Eszménye.* Budapest 1874.
Ára 1 frt. 20. (Elfogyott.)

« *Egy Középiskola.* Budapest, 2. változatlan kiadás. 1889.
Ára 50 kr.

« *A szabadság némely korlátairól.* Budapest, 1884.
Ára 20 kr. (Elfogyott.)

« *A Társadalom befolyása az államra.* Budapest, 1886.
Ára 25 kr.

Sebesztha Károly: *Reális nevelés.* Külön lenyomat a M. Phil.
Szemléből. Budapest, 1886.   Ára 1 frt.

A concret calendarium a francia forradalomig terjedő előkészítő evolúciót öleli föl; s a nyugati Transitió alatti használatra készült, a Nyugati Közlársaságot megalkotó főbb, t. i. a francia, olasz, spanyol, angol és germán népeiségek számára.

POSITIVISTA KALENDÁRIUM

BÁRMILY TETSZÉS SZERINTI ÉVRE

VAGY

AZ EMBERISÉG ELŐKÉSZÍTŐ KORSZAKAINAK CONCRET TÁBLÁZATA.

Megjegyzés.

A dőlt betűkkel jelzett nevek a helyettes típusokat jelölik, s szökő években a fő típusok helyébe teendők.

	ELSŐ HÓNAP Mózes A kezdetleges Theokrátia	MÁSODIK HÓNAP Homer Az ókori Költészet	HARMADIK HÓNAP Aristoteles Az ókori Philosophia	NEGYEDIK HÓNAP Archimedes Az ókori Tudomány	ÖTÖDIK HÓNAP Caesar A katonai Civilisatio	HATODIK HÓNAP Szent-Pál A Catholicismus	HETEDIK HÓNAP Nagy-Károly A feudális Civilisatio
Hétfő ...	1 Prometheus ... <i>Cadmus</i>	Hesiodos	Anaximander	Theophrastos	Miltiades	Szent Lukács ... <i>Szt Jakab</i>	Nagy Theodorik
Kedd ...	2 Herkules ... <i>Theseus</i>	Tyrtus ... <i>Sapho</i>	Anaximenes	Herophilos	Leonidas	Szt Cyprianus	Pelagius
Szerda ...	3 Orpheus ... <i>Tiresias</i>	Anakreon	Heraklitos	Erasistratos	Aristides	Szt Athanasius	Nagy Otto <i>Madarász Henrik</i>
Csütörtök ...	4 Ulysses	Pindár	Anaxagoras	Celsus	Kimon	Szt Jeromos	Szt Henrik
Péntek ...	5 Lykurgus	Sophokles ... <i>Euripides</i>	Demokritos ... <i>Leucippos</i>	Galenus	Xenophon	Szt Ambrosius	Villiers ... <i>La Valette</i>
Szombat ...	6 Romulus	Theokritos ... <i>Longus</i>	Herodot	Avicenna ... <i>Averrhoes</i>	Phokion ... <i>Epaminondas</i>	Szt Monica	Lepantoi Don Juan <i>Sobiesky</i>
Vasárnap ...	7 Numa	Æschilos	Thales	Hippokrates	Themistokles	Szt Agoston	Alfred [<i>János</i>]
	8 Belus ... <i>Semiramis</i>	Scopas	Solon	Euklid	Perikles	Konstantin	Martell Károly (Pipin)
	9 Sesostris	Zeuxis	Xenophanes	Aristeus	Maced. Fülöp	Theodosius [<i>Ius</i>]	Cid Rodrigo ... <i>Tancred</i>
	10 Menu	Iktinus	Empedokles	Bythiniai Theodosius	Demosthenes	Aranyszájú Szt János <i>Szt Basi-</i>	Rikárd (Oroszlánsz.) <i>Saladin</i>
	11 Cyrus	Praxiteles	Thukydides	Heron ... <i>Ktesibius</i>	Ptolemeus Lagus	Szt Pulcheria ... <i>Marcianus</i>	Jeanne d'Arc ... <i>Marina</i>
	12 Zoroaster	Lysippus	Archytas ... <i>Philolaus</i>	Pappus	Philopoemen	Párisi Szt Genovefa	Albuquerque <i>Raleigh Walter</i>
	13 A Druidák ... <i>Ossian</i>	Apelles	Tyanai Apollonius	Diophantus	Polybius	Nagy Szt Gergely	Bayard
	14 Buddha	Phidias	Pythagoras	Apollonius	Nagy Sándor	Hildebrand	Bouillon Godfréd
	15 Fo-Hi	Esopus ... <i>Filpai</i>	Aristippus	Eudoxus ... <i>Aratus</i>	Junius Brutus	Szt Benedek ... <i>Szt Antal</i>	Nagy Szt Leo ... <i>IV. Leo</i>
	16 Lao-Tseu	Plautus	Antisthenes	Pytheas ... <i>Nearchus</i>	Camillus ... <i>Cincinnatus</i>	Szt Bonifác ... <i>Szt Austin</i>	Gerbert (II. Sylvester) <i>Damian</i>
	17 Meng-Tseu	Terentius ... <i>Menander</i>	Zenon	Aristarchos ... <i>Berosus</i>	Fabicius ... <i>Regulus</i>	Sevillai Szt Isidor <i>Szt Bruno</i>	Amiens Péter [<i>Péter</i>]
	18 Tibeti theokraták	Phædrus	Cicero ... <i>Ifjabb Plinius</i>	Eratosthenes ... <i>Sosigenes</i>	Hannibal	Lanfranc ... <i>Szt Anselm</i>	Suger ... <i>Szt Alajos</i>
	19 Japáni theokraták	Juvenális	Epiktetos ... <i>Arrianus</i>	Ptolemeus	Paulus Aemilius	Heloise ... <i>Beatrix</i>	III. Sándor ... <i>Becket Tamás</i>
	20 Manco-Capac ... <i>Tamehamea</i>	Lucián	Tacitus	Albategnius ... <i>Nassir-Eddin</i>	Marius ... <i>A Gracchusok</i>	A középkor építészei <i>Szt Bene-</i>	Assisi Szt Ferencz <i>Szt Do-</i>
	21 Confucius	Aristophanes	Socrates	Hipparchus	Scipio	Szent Bernárd [<i>zel</i>]	III. Innocens [<i>monkos</i>]
	22 Ábrahám ... <i>József</i>	Ennius	Xenokrates	Varro	Augustus ... <i>Mæcenas</i>	Xaveri Szt Ferencz <i>Loyola Ign.</i>	Szt Klotild [<i>tild</i>]
	23 Sámuel	Lucretius	Alexandriai Philo	Columella	Vespasianus ... <i>Titus</i>	Borromei Szt Károly <i>Borr Fri-</i>	Szt Bathild <i>Toskanai Szt Ma-</i>
	24 Salamon ... <i>Dávid</i>	Horác	Evangelista Szt János	Vitruvius	Hadrianus ... <i>Nero</i>	Szt Teréz <i>Sienai Szt Katal. [gyes]</i>	Magyar Szt István <i>Korvin Má-</i>
	25 Ezsaiás	Tibullus	Szt Jusztinus ... <i>Szt Ireneus</i>	Strabo	Antoninus <i>Marcus Aurelius</i>	Paulai Szt Vincze <i>Abbé de l'Épée</i>	Magyar Szt Erzsébet [<i>tyás</i>]
	26 Keresztelő Szt János	Ovidius	Alexandr. Szt Kelemen	Frontinus	Papinianus ... <i>Ulpianus</i>	Bourdaloue ... <i>Claude Fleury</i>	Castiljai Blanka
	27 Harun al Rasid <i>III. Abderraman</i>	Lucanus	Origenes ... <i>Tertullianus</i>	Plutarchos	Alexander Severus ... <i>Actius</i>	Will. Penn ... <i>Fox György</i>	III. Szt Ferdinand <i>X. Alfons</i>
	28 Mahomet	Virgil	Plato	Óregbb Plinius	Trajan	Bossuet	IX. Szent Lajos
	NYOLCZADIK HÓNAP Dante A modern Epopéa	KILENCZEDIK HÓNAP Gutenberg A modern Ipar	TIZEDIK HÓNAP Shakespeare A modern Dráma	TIZENEGYEDIK HÓNAP Descartes A modern Philosophia	TIZENKETTEDIK HÓNAP Nagy-Frigyes A modern Politika	TIZENHARMADIK HÓNAP Bichat A modern Tudomány	
Hétfő ...	1 A Troubadourok	Marco Polo ... <i>Chardin</i>	Lope de Vega ... <i>Montalvan</i>	Albertus Magnus <i>Salisbury J.</i>	Molina Mária	Copernicus ... <i>Tycho de Brahe</i>	
Kedd ...	2 Boccaccio ... <i>Chaucer</i>	Jacques Cœur ... <i>Gresham</i>	Moreto ... <i>Guillen de Castro</i>	Roger Baco <i>Raimundus Lullus</i>	Medicis Cosmus (Öregebb)	Kepler ... <i>Halley</i>	
Szerda ...	3 Rabelais	Gama ... <i>Magellan</i>	Royas ... <i>Guevara</i>	Szt Bonaventura ... <i>Joachim</i>	Philippe de Comines <i>Guicciar-</i>	Huyghens ... <i>Varignon</i>	
Csütörtök ...	4 Cervantes	Neper ... <i>Briggs</i>	Otway	Ramus ... <i>Cusa bibornok</i>	Castiljai Isabella [<i>dáni</i>]	Bernoulli Jakab <i>Bernoulli Ján.</i>	
Péntek ...	5 La Fontaine ... <i>Burns Robert</i>	Lacaille ... <i>Delambre</i>	Lessing	Montaigne ... <i>Erasmus</i>	V. Károly (Császár) <i>V. Sixtus</i>	Bradley ... <i>Roemer</i>	
Szombat ...	6 Foe, de ... <i>Goldsmith</i>	Cook ... <i>Tasman</i>	Goethe	Campanella ... <i>Morus Tamás</i>	IV. Henrik (Bourbon)	Volta ... <i>Saureur</i>	
Vasárnap ...	7 Ariosto	Columbus	Calderon	Aquinoi Szt Tamás	XI. Lajos	Galilei	
	8 Leonardo da Vinci ... <i>Tiziano</i>	Benvenuto Cellini	Tirso	Hobbes ... <i>Spinoza</i>	Coligny ... <i>L'Hopital</i>	Viète ... <i>Harriott</i>	
	9 Michel-Angelo <i>Puolo Veronese</i>	Amontons ... <i>Wheatstone</i>	Vondel	Pascal ... <i>Giordano Bruno</i>	Barneveldt	Wallis ... <i>Fermat</i>	
	10 Holbein ... <i>Rembrandt</i>	Harrison ... <i>Leroy Péter</i>	Racine	Locke ... <i>Malebranche</i>	Gusztáv Adolf	Clairaut ... <i>Poinsot</i>	
	11 Poussin ... <i>Lesueur</i>	Dollond ... <i>Graham</i>	Voltaire	Vauvenargues <i>Mme de Lambert</i>	De Witt	Euler ... <i>Monge</i>	
	12 Velasquez ... <i>Murillo</i>	Arkwright ... <i>Jacquart</i>	Metastasio ... <i>Alfieri</i>	Diderot ... <i>Duclos</i>	Ruyter	D'Alembert <i>Bernoulli Dániel</i>	
	13 Téniers ... <i>Rubens</i>	Conté	Schiller	Cabanis ... <i>Georges Leroy</i>	III. Vilmos Orániai	Lagrange ... <i>Fourier József</i>	
	14 Raphael	Vaucanson	Corneille	Verulami Baco	Hallgatag Vilmos Or.	Newton	
	15 Froissart ... <i>Joinville</i>	Stevin ... <i>Torricelli</i>	Alarcón	Grotius ... <i>Cujas</i>	Ximenes	Bergmann ... <i>Scheele</i>	
	16 Camoens ... <i>Spencer</i>	Mariette ... <i>Boyle</i>	Mme de Motteville <i>Mme Roland</i>	Fontenelle ... <i>Maupertuis</i>	Sully ... <i>Oxenstierna</i>	Priestley ... <i>Dary</i>	
	17 A spanyol Romancero költői	Papin ... <i>Worcester</i>	Mme de Sevigné <i>Lady Montague</i>	Vico ... <i>Herder</i>	Colbert ... <i>XIV. Lajos</i>	Cavendish	
	18 Chateaubriand	Black	Lesage ... <i>Sterne</i>	Fréret ... <i>Winckelmann</i>	Walpole ... <i>Mazarin</i>	Guyton-Morveau ... <i>Geoffroy</i>	
	19 Walter Scott ... <i>Cooper</i>	Jouffroy ... <i>Fulton</i>	Mme de Staal <i>Miss Edgeworth</i>	Montesquieu ... <i>d'Agnessau</i>	D'Aranda ... <i>Pombal</i>	Berthollet	
	20 Manzoni ... <i>(Arany)</i>	Dalton ... <i>Thilorier</i>	Fielding ... <i>Richardson</i>	Buffon ... <i>Oken</i>	Turgot ... <i>Campomanes</i>	Berzélius ... <i>Ritter</i>	
	21 Tasso	Watt	Molière	Leibnitz	Richelieu	Lavoisier	
	22 Petrarca [<i>és Bunyan</i>]	Palissy Bernát	Pergolese ... <i>Palestrina</i>	Robertson ... <i>Gibbon</i>	Sidney ... <i>Lambert</i>	Harvey ... <i>Bell Károly</i>	
	23 Kempis Tamás <i>Granadaí Lajos</i>	Guglielmini ... <i>Riquet</i>	Sacchini ... <i>Grétry</i>	Smith Ádám ... <i>Dunoyer</i>	Franklin ... <i>Hampden</i>	Boerhaave ... <i>Stahl</i>	
	24 Mme de Lafayette <i>Mme de Staël</i>	Duhamel (du Monceau) <i>Bourgelat</i>	Gluck ... <i>Lully</i>	Kant ... <i>Fichte</i>	Washington ... <i>Kosciusko</i>	Linné ... <i>Jussieu Bernát</i>	
	25 Fénelon ... <i>Salesi Szt Ferencz</i>	Saussure ... <i>Bouguer</i>	Beethoven ... <i>Haendel</i>	Condorcet ... <i>Ferguson</i>	Jefferson ... <i>Madison</i>	Haller ... <i>Vicq d'Azyr</i>	
	26 Klopstock ... <i>Gessner</i>	Coulomb ... <i>Borda</i>	Rossini ... <i>Weber</i>	De Maistre József ... <i>Bonald</i>	Bolivar <i>Toussaint Louverture</i>	Lamarck ... <i>Blainville</i>	
	27 Byron ... <i>Elisa Mercoeur</i>	Carnot ... <i>Vauban</i>	Bellini ... <i>Donizetti</i>	Hegel ... <i>Sophie Germain</i>	Francia ... <i>(Széchenyi)</i>	Broussais ... <i>Morgagni</i>	
	28 Milton	Montgolfier	Mozart	Hume	Cromwell	Gall	

Kiegészítő nap: A Holtak általános emlékezete.
Szökőévi pótló nap: A Szent Nők ünnepe.